

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

VII. évfolyam, 4. szám

Volume VII., Issue 4.

2007. október – december / October – December 2007

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2007, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	5
Dear Reader,.....	6
Szerzőink / Our authors.....	7
Szerkesztőség / Editors	11
Mikes Napok 2007. — Sajtóközlemény	12
Böhm-Bartók Díj 2006. — Jelentés	15
TÓTH, Miklós : A templom és az iskola	17
SEGESVÁRY, Viktor : Beszámoló az 1956-os Forradalom 50 éves évfordulója alkalmából kifejtett tevékenységemről.....	19
<i>PHILOSOPHIA PERENNIS</i>	23
FARKAS, Flórián : Teendőink a magyar filozófia ügyében	23
KISSNÉ NOVÁK, Éva : Értékeink tegnap és ma	26
VERES, Ildikó : Az Abszolútum és a „nemzeti filozófia”	32
MARISKA, Zoltán : A nemzet filozófiai fogalma egykor és ma.....	38
PHILOSOPHIA PERENNIS.....	44
<i>HUNGAROLOGIA</i>	45
TÓTH, Alfréd : Was Hungarian an ergative language?	45
MARÁ CZ, László : The position of Hungarian in Central Europe: Will Hungarian become a lingua franca in the Carpathian Basin (Central-Europe)?	49
OBRUSÁNSZKY, Borbála : The History and Civilization of the Huns.....	59
OBRUSÁNSZKY, Borbála : A hunok történelmi szerepe	63
HUNGAROLOGIA	73
<i>MAGYAR ÉLET ÉS KULTÚRA WORLD-WIDE</i>	74
FERENCZES, István : Egy előzmény nélküli folyóirat Erdélyben	74
SEPSISZÉKI NAGY, Balázs : Székelyföld az ezredfordulón.....	78
HUNGARIAN LIFE AND CULTURE WORLD-WIDE	80
<i>CIVILIZATIONAL OUTLOOK</i>	81
SEGESVÁRY, Viktor : Timbuktu: The Culture of the Desert Revived.....	81
CIVILIZÁCIÓS KITEKINTŐ	82
<i>KÖNYVAJÁNLÓ</i>	83
ARDAY, Géza : De hol vannak a gyerekek?	83
ARDAY, Géza : Bevezető előszó helyett Tóth Z. László versfordításaihoz	84
BALLA, Bálint : 50 év	85
FRIGYESY, Ágnes : 'Kik lőttek a Kossuth téren '56-ban' — Kéri Edit új könyvében megdöbbenő, ismeretlen adatok	89

SEGESVÁRY, Viktor : Három összeesküvés.....	91
BOOK REVIEW	94
CSÉ	95
ARDAY, Géza : Görögökről	95
ARDAY, Géza : Halfejű pásztorbot	95
ARDAY, Géza : Egy nép s a költészete	96
ARDAY, Géza : Petőfiék	96
CSÉ	96
SCIENTIA ET RATIO	97
A világ megérthető és arra kell törekedni, hogy minél többet megértsünk belőle	97
SCIENCE AND TECHNOLOGY	104
GEOSTRATÉGIAI & VILÁGGAZDASÁGI KÖNYVSZEMLE	105
FARKAS, Flórián : Zbigniew Brzezinski — Zabolázatlanul.....	105
FARKAS, Flórián : Michael Scheuer „Anonymous” — Az ellenség szemével & Birodalmi hübrisz	107
FARKAS, Flórián : William R. Polk — Megérteni Irakot.....	108
GEOSTRATEGICAL & WORLD ECONOMY BOOK REVIEW	109
ÍGY ÍRTUNK MI	110
CS. SZABÓ, László : Nyolc nap Párisban	110
CS. SZABÓ, László : Nehéz szerelem	123
HIGHLIGHTS FROM THE 20 th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	127

Kedves Olvasó!

Igencsak mozgalmas, eseményekben gazdag időszakot tudhatunk magunk mögött. 2007. augusztus 3-án a Mikes International vezetősége Kissné Novák Évának ítélte oda a 2006. évi Böhm-Bartók Díjat, amellyel 2.500 euro jutalom jár. A jelentést jelen számunkban közöljük.

2007. szeptember 4-en Szegeden a hágai székhelyű Mikes International alapítvány jogi keretén belül működő Böhm-Bartók Társaság a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Filozófiai Tanszékével karöltve málnási Bartók György emléknapot szervezett, a filozófus születésének 125. évfordulója alkalmából. Jelen számunkkal egyidőben mellékletet adunk ki, amely e nap eseményeit rögzíti; az előadások anyagát fotómontázs egészíti ki.

Az ismert hollandiai Mikes-Napok ezévben új kombinációban kerültek megrendezésre. A Tanulmányi Napok előtt a Mikes International — Böhm-Bartók Társaság filozófiai symposiumot rendezett. Ezt követték az ismert Tanulmányi Napok. A Mikes-Napokról kiadott sajtóközleményt e számunkban közöljük.

Az elmúlt negyedévben a *Bibliotheca Mikes International* keretében a következő könyveket jelentettük meg:

- **Cs. Szabó László:** Görögökről (90 old.)
- **Cs. Szabó László:** Halfejű pásztorbot — görög hajónapló és — Hat történet (98 old.)
- **Cs. Szabó László:** Egy nép s a költészete (38 old.)
- **Cs. Szabó László:** Petőfiék (33 old.)
- **Tóth Alfréd:** Hungaro-Raetica II. (38 old.)
- **Tóth Alfréd:** Sumerian, Hungarian and Mongolian (including Avaric) (89 old.)
- **Tóth Alfréd & Linus Brunner:** Raetic — An Extinct Semitic Language in Central Europe (167 old.)
- **Tóth Alfréd:** Hungarian-Mesopotamian Dictionary (HMD) (152 old.)
- **Tóth Z. László:** Csipke és tulipán — versfordítások (314 old.)
- **Tóth Alfréd:** Hunnic-Hungarian Etymological Word List (66 old.)

A Cs. Szabó László köteteinek elektronikus kiadásához Arday Géza írt rövid bevezetőket, amelyeket *CSE* című rovatunkban közlünk.

Könyveink a következő címről tölthetők le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

2007. szeptemberében a Mikes International kiadta első hagyományos formában, tehát papíron és nem interneten megjelent könyvét, Arday Gézától: *De hol vannak a gyerekek? — Gyermekirodalom és gyermektelen írók* címmel. E könyvről írott recenziót is közöljük e számunkban.

A Szerkesztőség

Hága, 2007. október 23.

Dear Reader,

We have left a period behind that was fairly rich in programs. The Böhm-Bartók Society, acting within the legal framework of the Mikes International Foundation made the name of the winner of the 2006 Böhm-Bartók Award public on 3 August 2007. The winner of the award that comes with 2,500 euro is Éva Kiss-Novák from Szeged. The press release (in Hungarian) is included in this issue.

On 4 September 2007 a festive day was held in Szeged to commemorate György Málnási Bartók, the famous Transylvanian philosopher and philosophy historian. The organizers: Mikes International — Böhm-Bartók Society and the University of Szeged put together a program that included speeches, the unveiling of a memorial tablet on the university wall and an exposition on Bartók's life and œuvre. We publish a supplement to this issue that contains the speeches complemented by a selection of photographs taken during the events.

The traditional annual Mikes-seminar was organized in a new configuration. The Mikes Study Week was preceded by a philosophical symposium organized by the Mikes International — Böhm-Bartók Society. The press release (in Hungarian) covering both events is included in this issue.

In the past quarter we published the following volumes:

- **CS. SZABÓ, László:** OF GREEKS (in Hungarian) (90 p.)
- **CS. SZABÓ, László:** CROOK WITH FISH HEAD (in Hungarian) (98 p.)
- **CS. SZABÓ, László:** A PEOPLE AND ITS POETRY (in Hungarian) (38 p.)
- **CS. SZABÓ, László:** PETŐFIS' (in Hungarian) (33 p.)
- **TÓTH, Alfréd:** HUNGARO-RAETICA II. (in English) (38 p.)
- **TÓTH, Alfréd:** SUMERIAN, HUNGARIAN AND MONGOLIAN (INCLUDING AVARIC) (in English) (89 p.)
- **TÓTH, Alfréd & BRUNNER, Linus:** RAETIC — An Extinct Semitic Language in Central Europe (in English) (167 p.)
- **TÓTH, Alfréd:** HUNGARIAN-MESOPOTAMIAN DICTIONARY (HMD) (in English) (152 p.)
- **TÓTH Z, László:** LACE AND TULIP (in Hungarian) (314 p.)
- **TÓTH, Alfréd:** HUNNIC-HUNGARIAN ETYMOLOGICAL WORD LIST (based on the editions of the Isfahan codex by Dr. Csaba Detre and Imre Pető) (in English) (66 p.)

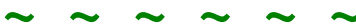
Géza Arday wrote brief introductions to the electronic version of László Cs. Szabó's volumes. These writing are published in the column *CSÉ*.

The publications of Bibliotheca Mikes International can be downloaded from: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

In September 2007 the Mikes International Foudnation published its first book in traditional format (thus on paper and not electronically on the Internet), the volume entitled: *But where are the children? — Children's literature and childless writers* written by Géza Arday. A book review of this volume is also included in this issue.

The Editors

The Hague, October 23, 2007

Szerzőink / Our authors**ARDAY, Géza**

1973-ban született Budapesten. Tanár, irodalomtörténész, minisztériumi tanácsos. A Károli Gáspár Református Egyetemen szerezte meg tanári diplomáját. A Környezetvédelmi Minisztérium tanácsosaként szemléletformálással foglalkozott. Emellett a tanári pályán tevékenykedett éveken keresztül. Számos irodalomtörténeti tanulmány szerzője, több kötete látott napvilágot.

Born in 1973 in Budapest. Teacher, literary historian, ministerial counselor. Received his degree at the Károli Gáspár Reformed University. He was with the Ministry of Environment as a counselor. Next to that he has several years of experience in teaching. Mr. Arday published numerous papers and several books in the field of literary history.

BALLA, Bálint

Budapesten született 1928-ban. az ELTE Állam- és Jogtudományi karán szerzett 1951-ben doktorátust. 1956-ban vállalata munkástanácsának elnöke, a kereskedelmi dolgozók budapesti munkástanácsának titkára. 1965-ben szociológiai képesítés szerzése céljából Franciaországba, s onnan Németországba távozik. A münsteri egyetemen, majd Berlinben a Technische Universitätén tanul, ott 1971-ben habilitál szociológiából, majd a szociológia professzora 1993. évi emeritálásáig. Számos könyvet írt és szerkesztett németül, magyarul, angolul. 1990-ben alapította és vezette a Német Szociológiai Társaság Kelet- és Közép-Európai Szekcióját és szerkeszti ennek kötet sorozatát. Legutóbb megjelent könyvének címe *Szociológia és kultúra*. 1991-ben Nagy Imre köztársasági emlékéremmel tüntetik ki, 2002-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktorává avatják. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem alapítói közé tartozik, két éven át elnöke, több mint két évtizede alelnöke.

Born in Budapest in 1928. He received his degree in law at the University Eötvös Loránd in his native city. In 1956 he was the chairman of the Workers' Council of his company. In 1965 he left to France and to Germany. There he studied at the universities of Münster and Berlin (Technische Universität). He became professor of sociology in 1971 until 1993. He is the author and editor of numerous books in German, Hungarian and English. He established in 1990 and led the Central- and East-European Section of the German Society of Sociology and its publishing activity. His most recent book is entitled *Sociology and Culture*. He was awarded the Hungarian Presidential Prize Nagy Imre in 1991. In 2002 he became honorary doctor of the University Eötvös Loránd. He is one of the founders of the Protestant Academy for Hungarians in Europe, its chairman for two years and its vice-chairman for more than two decades.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; MBA. IT és menedzsment konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.

Electric engineer; MBA. IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

FERENCZES, István

Csíkpfálván született 1945-ben. Író, költő. Tanulmányait a Kolozsvári Pedagógiai Főiskolán végezte biológia szakon (1964–67). Életút: 1967–68 Csíkpfálván tanár, 1968–75 a csíkszeredai Hargita munkatársa, 1975–78 az Agronómus-házban szakirányító, 1978–90 a bukaresti Falvak Dolgozó Népe újságírója, 1990–95 Csíkszeredában az RMDSZ munkatársa. 1997 óta a *Székelyföld* című folyóirat főszerkesztője (<http://www.hargitakiado.ro/>). 2004 óta a Magyar Írószövetség elnökségi tagja, 2005 óta a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Több díj birtokosa és számos kötet szerzője.

Writer, poet, he was born in 1945 in Csíkpfálva, Transylvania. Studied biology in Kolozsvár. During his career he worked as a teacher, then as a journalist at the newspaper Hargita, then at Falvak Dolgozó Népe ('Working People of Villages'). He joined the democratic Alliance of Hungarians in Romania in 1990. Since 1995 he is the managing director and editor-in-chief of the periodical Székelyföld (<http://www.hargitakiado.ro/>). Since 2004 he is member of the Hungarian Writers' Association and since 2005 of the Hungarian Art Academy. He possesses several awards and published numerous volumes.

FRIGYESY, Ágnes

Frigyesy Ágnes újságíró. 1963-ban Kecskeméten született. A Kodály Zoltán Ének-Zenei Általános Iskolában és Gimnáziumban kezdte meg tanulmányait, majd a kaposvári Tanítóképző Főiskolán szerzett diplomát. Hét év tanítás után az újságírói pályát választotta. A tanítás mellett magyar szakon megszerezte második diplomáját a szegedi Tanárképző Főiskolán. Külső-, és belső munkatársa volt a Kecskeméti Lapoknak 1989-től, az Új Magyarországnak, a Film, Színház Muzsikának, a Honismeretnek, a Magyarok Világszövetsége lapjainak: a Világszövetségnek, a Magyarok Világlapjának és a Világlapnak. Megjelentek cikkei a Heti Nemzeti Újságban, a Münchenben megjelenő Nemzetörben, majd az itthoni Magyar Nemzetörben, valamint az Ausztráliai Magyar Életben stb. Több száz interjút készített az elmúlt 15 év alatt. Jelenleg az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület havilapjának, az Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek főszerkesztője, továbbá a Kolozsváron megjelenő Erdélyi Napló hetilap munkatársa, és más hazai lapok (Kapu, Nyugati Magyarország, Szent Kereszt Magazin, Búvópatak) rendszeres szerzője, továbbá írásai jelennek meg a Fidesz és a KDNP honlapokon.

Journalist. She was born in 1963 in Kecskemét. After concluding her primary and secondary school education in her native town, she studied pedagogy in Kaposvár then she earned her second degree in Hungarian language in Szeged. After having spent seven years teaching she turned to journalism. Since the collapse of communism she worked for numerous newspapers and journals both in Hungary and abroad. At present she is editor-in-chief of periodical in Transylvania and publishes regularly in various newspapers and magazines.

KISSNÉ NOVÁK, Éva

Diplomák: magyar-történelem JATE, filozófia ELTE. A Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszékén tanít, docens, PhD. Oktat: egyetemes és magyar filozófiatörténetet, etikát, értékelméletet, történetfilozófiát. Kutatási területe: értékelmélet, értékszociológia, családszociológia. Néhány a jelen témával összefüggő tanulmánya: *Értékelmélet a magyar filozófiai gondolkodásban. Böhm, Bartók, Kibédi*. In: Gondolatok a gondolatokról, Budapest-Miskolc 1994. *Érték és kultúra a magyar neokantianizmusban*. In: Alternatív tradíciók a magyar filozófia történetében, Miskolc 1999. *Az érték, az öntét és a szabadság Böhm Károly filozófiájában*. In: Böhm Károly és a „Kolozsvári Iskola”, Kolozsvár-Szeged, 2000. *Értékek és filozófia. Böhm Károly értékelméletének néhány tanulsága*. In: Tünelkeny moralitás, Kaposvár 2001. *Ecce homo. Böhm és Makkai antropológiája*. In: Filozófia és teológia a magyar filozófiai gondolkodásban, Miskolc 2003. *A szellem arisztokratája*. Kossuth Kiadó, Budapest 2005.

Received her degree of Hungarian literature and history from the University of Szeged and philosophy from the University of Budapest. Teaches universal and Hungarian history of philosophy, ethics, axiology, philosophy of history at the University of Szeged. Her areas of research cover axiology, value sociology, family sociology. Author of several books and articles in these subjects.

MARÁCZ, László

1960-ban született Utrechtben, Hollandiában. A Groningeni Egyetem Bölcsészkarán szerez diplomát. 1984-1990 között egyetemdocens a Groningeni Egyetem Általános Nyelvészeti Intézetében. 1990-1992 között Niels Stensen-ösztöndíjas, vendégkutató az MTI-n, az MTA-n és a CNRS-nél. 1992 óta az Amszterdami Egyetem Kelet-Európai Intézet docense. Kutatási területe az általános mondattan, magyar grammatika, a magyarság és Nyugat viszonya. Számos tudományos cikk és kötet szerzője.

Born in 1960 in Utrecht, the Netherlands. Receives his degree from the University of Groningen. Between 1984 and 1990 he is with the University of Groningen as assistant professor. Between 1990 and 1992 as a Niels Stensen scholar he is with MTI, MTA and CNRS as a guest researcher. Since 1992 Mr. Marác is professor of the East-European Institute of the University of Amsterdam. His areas of research cover general syntax, Hungarian grammar, the relationship of Hungarians and the West. Author of numerous scientific publications and books.

MARISKA, Zoltán

1979-ben magyar-országi szakszaki középiskolai tanári diplomát a szegedi József Attila Tudományegyetemen, majd 1985-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófiai szakán — summa cum laude — oklevelet szerzett. 1986 óta a Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense; kandidátus, PhD-fokozattal rendelkezik. Kutatási területei: a magyar filozófia története, illetve a filozófiai antropológia.

Holds a Hungarian-Russian master degree from the József Attila University of Szeged (1979) and also a master

degree — with summa cum laude — in philosophy from the Eötvös Lóránd University of Budapest (1985). Since 1986 he is professor at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy); holds a Ph.D.-degree. Areas of interest: history of Hungarian philosophy and philosophical anthropology.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

Történész-orientalista. 1992-1997 között az ELTE-n történelem-mongol szakon végez, majd 1997 és 1999 között a Mongol Állami Egyetemen végez posztgraduális képzést, és 1999 decemberében megvédi a doktori címét. 2000-2002 között a Pécsi Tudományegyetemen alakuló Ázsia Központ külső szakértője volt, majd a Shambala Tibet Központ mongol programjait szervezte. Közben több tanulmányutat tett Mongóliába és Kínába. 2005-től a Körösi Csoma Sándor Egyetem előadója, 2006-tól tart előadást az ELTE Jogi Karán is. Ezen kívül több magyar tudományos egyesület tagja, alapító tagja: Magyar Őstörténeti Munkaközösség, Magyar Történelmi Társulat, László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület. Számos könyv és tanulmány szerzője.

Historian, orientalist. She completed her studies at the University Eötvös Loránd in Budapest between 1992 and 1997 in history and Mongol civilization. This is followed by a postgradual study at the Mongol State University, where she is awarded a Ph.D. degree in 1999. Between 2000 and 2002 she is external consultant of the Asia Center at the University of Pécs. Next to that she organizes the Mongol programs of the Shambala Tibet Center. During this period she participated in several expeditions in Mongolia and China. Since 2006 she lectures at the University Eötvös Loránd in Budapest. Ms. Obrusánszky is member and/or founder of several Hungarian scientific associationthe and she is author of numerous books and articles.

SEGESVÁRY, Viktor

A budapesti Református Theológiai Akadémián nyert lelkészi oklevelet 1953-ban. A genfi egyetemen doktorált politikai tudományokból, majd református teológiából. 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek gazdasági fejlesztési programjának igazgatója — Algéria, Afganisztán, Mali, — majd, korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. 1994 óta a civilizációk közötti viszony és elkerülhetetlen dialógusuk feltételeit, valamint a globalizáció problematikáját tanulmányozza.

Born in Hungary, he left his homeland after the 1956 Revolution, and worked during 25 years with the United Nations in the field of economics and social development. His experiences in Asia and Africa familiarized him with the existence of different human worlds and taught him the necessity of understanding and tolerance in human relations. He obtained a Ph.D. in Political Science and International Relations from the Graduate School for International Studies and a D.D. from the Faculty of Protestant Theology, both at the University of Geneva (Switzerland).

SEPSISZÉKI NAGY, Balázs

Sepsiszentgyörgyön született 1969-ben. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte. 1990 és 1995 között a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakos hallgatója volt, tanulmányait kiváló minősítéssel végezte. Diplomaszerezés után hazaköltözött a szülőföldjére. Amerikai magyaroknak, valamint magyarországi alapítványoknak köszönhetően Orbán Balázs után 130 esztendővel, 1995 szeptembere és 2004 júliusa között sikerült bejárnia Székelyföld összes települését. Ez a kutatómunka négy könyvet eredményezett. 2004 októbere és 2007 márciusa között a Kovászna Megyei Művelődési Központ néprajzkutatójaként tevékenykedett. Ezalatt hagyományörző rendezvényeket, komolyzenei esteket, operagálákat, könyvbemutatókat és fotókiállításokat szervezett, honismereti előadásokat tartott, egy kötetet szerkesztett a megye kastélyairól és kúriáiról, s ötlete meg munkája eredményeként született meg a megye értéktérképe. 2005. szeptembere óta a Debreceni Egyetem néprajzi doktori iskolájának hallgatója. 2000-ben kezdeményezésére alakult meg a JUNIPERUS Környezetvédő és Hagyományörző Egyesület, melynek fő célkitűzése a környezetvédelemre és honszeretetre való nevelés. Ennek érdekében kiadványokat jelentetnek meg és az Úz-völgyében erdei iskola építésébe kezdtek. Nyaranta környezetvédelmi és néprajzi táborokat szervez.

Born in 1969 in Sepsiszentgyörgy. After concluding his primary and secondary school studies in his native city he completed his studies at the University Eötvös Loránd in Budapest between 1990 and 1995. After that he moved back to his native region where with the support of Hungarians in the US and foundations in Hungary he criss-crossed the whole Székler Land between September 1995 and July 2004, 130 years after the similar historic work of Balázs Orbán. The result of this enterprise is a four-volume large work that describes the state of Székler Land at the turn of the 3rd millennium. Between 2004 and 2007 he was with the County Cultural Center of Kovászna as ethnographer.

Since 2005 he is working on his Ph.D. in ethnography at the University of Debrecen. In 2000 he helped founding the JUNIPERIUS Foundation that focuses on the conservation of the natural habitat and cultural heritage. This work is supported by publications and in the valley of Úz a 'forrest school' is under construction. He is organizing each summer ecological and ethnographical summer camps.

TÓTH, Alfréd

1965-ben született St. Gallenben (Svájc), anyanyelve magyar. Két Ph.D.-fokozattal rendelkezik (1989 matematika, Zürichi Egyetem; 1992 filozófia, Stuttgarteri Egyetem) s egy masters fokozattal (Általános és Összehasonlító nyelvészet, Finn-Ugrisztika és Romanisztika, Zürichi Egyetem 1991). 2001 óta a matematika professzora Tucsonban (Arizona). Számos matematikai, szemiotikai, kibernetikai és nyelvészeti társaságnak, valamint nyolc nemzetközi tudományos lap szerkesztői bizottságának tagja. Tucsonban és Szombathelyen lakik, ahonnan családja származik.

Born in 1965 in St. Gallen (Switzerland), his native tongue is Hungarian. Received two PhD's (1989 Mathematics, University of Zurich; 1992 Philosophy, University of Stuttgart) and an MA (General and Comparative Linguistics, Finno-Ugristics and Romanistics, University of Zurich 1991). Mr. Tóth is since 2001 Professor of Mathematics (Algebraic Topology) in Tucson, Arizona. He is member of many mathematical, semiotic, cybernetic and linguistic societies and scientific board member of eight international journals. Lives in Tucson and Szombathely where his family comes from.

TÓTH, Miklós

Jogász, református teológus. 1949 óta Hollandiában él.

Studies: law and reformed theology. Living in the Netherlands since 1949.

VERES, Ildikó

A Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense, ahol többek között magyar filozófiatörténetet ad elő. Fő kutatási területei a Kolozsvári Iskola és Brandenstein Béla. Számos filozófiatörténeti könyv szerzője [pld. Egy református gondolkodó a XX. század első felének Erdélyében (társszerző: Tőkés István), Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1994., Igazság és hiánynélküliség — Tanulmányok Varga Béla bölcséletéről Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2001., A Kolozsvári Iskola I. Bőbor Kiadó, Miskolc, 2003.], illetve szerkesztője, tudományos konferencia szervezője. Tudományos fokozatok: Magyar nyelv- és irodalom- művelődési menedzser szak KLTE BTK, 1978; Filozófia szakos előadó ELTE BTK, 1982; Dr. univ. KLTE BTK, 1983; A filozófia tudományok kandidátusa, 1991. (Ph.D.-vá minősítve: 2000); Dr. habil. Debreceni Egyetem, 2005.

Graduated in 1978 at the Kossuth Lajos University, Debrecen (Hungarian and Cultural Management) and in 1981 at the Eötvös Loránd University, Budapest (Philosophy). She received a Ph.D.-degree in philosophy in 1991, Sándor Tavaszy and the Kolozsvár School of Philosophy. Ms. Veres is professor [*/?] at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy) where she teaches — among others — history of Hungarian philosophy. Her main research areas are the Kolozsvár School of Philosophy and Béla Brandenstein. She is the author and editor of numerous books on history of philosophy.

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

~ ~ ~ ~ ~

Mikes Napok 2007. — Sajtóközlemény

Hága, 2007. október 9.

HOLLANDIAI 'MIKES'-NAPOK, 2007. SZEPTEMBER 26-30

Az ismert hollandiai Mikes-Napok ezévben új kombinációban kerültek megrendezésre. A Tanulmányi Napok előtt a Mikes International jogi keretén belül és azzal együtt működő Böhm-Bartók Társaság filozófiai symposiumot rendezett. Alapmegfontolásunk ennél az volt, hogy egy népnek szüksége van közös filozófiára, amelyben önmaga gondolkodási struktúráját mintegy tükröképpen felismeri, mint pl. a francia Descartes-ban, az angol Locke-ban, a német Kantban és Hegelben. A magyar szellemi élet is rendelkezik ilyen bölcséleti egészekkel (Böhm Károly, Bartók György, Pauler Ákos, Brandenstein Béla filozófiája). Az eredeti tervek szerint ez a symposium a résztvevő filozófusok eszmecseréje lett volna egymásközt. Tekintettel azonban a téma jelentőségére és a Mikes általános nyílt gyakorlatára ezt is nyilvánosan meghírdettük, amivel többen éltek is. A symposium előadásait, azoknak jórészt szakmai tudományos jellege miatt, csupán címükkel jelezzük. Mind a Symposium, mind a Tanulmányi Napok előadásait teljes szövegét kiadjuk a Mikes International-ben s ilymódon minden érdeklődő számára minden előadást hozzáférhetővé fogunk tenni. Az alantikban – eltérően a rendezési időbeli sorrendtől - először a szokásos módon a Tanulmányi Napokat ismertetjük. Azután adunk rövid áttekintést a Symposiumról.

*

48. MIKES TANULMÁNYI NAPOK

A *Hollandiai Mikes Kelemen Kör a Mikes International-lel együtt*, ezévben szeptember 27. és 30. között Elspeetben rendezte meg hagyományos évi **TANULMÁNYI NAPJAIT** - 1959-től számítva a 48-at - a következő címmel:

MAGYAR KULTÚRA II.

MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE

Három pólus:

Magyarország, Utódállamok, Nyugat

Az egész világon jelenlevő magyarság képében szükséges ügyelnünk azokra a szellemi műhelyekre, amelyekben a magyar kultúrvilág lélekezik, funkcionál. **A 20. század a Nagy Magyar Emigráció évszázada.** [1] 1920-ban Trianon következtében kényszerből 'emigrált' a Kárpát-medencében a nemzet nagy hányada, mégpedig oly módon, hogy ott maradt, ahol évszázadok óta lakott. A magyarság ezen része más országokba, az ún. **utódállamokba** került, ahol a kisebbségi sors keserű tapasztalataival szembesül. [2] Az 1. és méginkább a 2. világháború következtében és azután emigrációba menekült/költözött/költözik a magyarság egy másik, minőségileg jelentős része, legnagyobb részt **'Nyugat'** felé és ott beleépült/beleépül a nagyvilág társadalmi és kulturális egészébe. [3] Az önálló államként megmaradt mai **Magyarországon** él a magyarság számbeli legnagyobbrésze. Ez az ország egy-nyelvűvé vált ellentétben az ezeréves tudatosan többkultúrú és többnyelvű Magyarországgal 1920 előtt. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy Magyarország is emigrált önmagától. A három részre darabolódott, új élethelyzetekbe került, ma már **az egész világon élő magyarságnak** megvannak a maga éltető és összetartó **szellemi gócpontjai**. Ezeknek és az ezek között **kiépítendő kommunikációnak** szenteltünk figyelmet ezévi Tanulmányi Napjainkon. Közös feladatunk: **magyar munka-összefonódás, szellemi, társadalmi és gazdasági összjáték a világban**, bárhol éljünk is. Ez a jövő útja. Ezt az utat mutatják a tények, hiszen a magyarság migrációja minden irányban óriási méreteket öltött és még jelentősebb formákat fog ölteni. **Mi napjainkban az egész földgömbön élünk.** Erre kell tudatosan berendezkednünk. Ebben a 'nyugati' magyarságnak feladata van.

*

Mikes Irodalmi díj. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör **'MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ'** nevű irodalmi díját ezévben **Arday Géza** (Budapest) laudatioja alapján az Oslo-ban élő és dolgozó **Sulyok Vincé**-nek ítélte oda egész életművéért. A díjról érem és diploma tanúskodik.

*

MŰSOR (Rövid ismertetés)

Szeptember 27., csütörtök: Tóth Miklós, elnök (Hága) *megnyitója* és **Farkas Flórián** (Hága) általános *témabevezetője* után **Tóth Miklós** 'A magyarság jövője életmezői' című előadását azzal kezdte, hogy 'Magyarország 1526-ban elköltözött a mennyországba és a mennyország tartotta meg. Mi mindmáig ebben a mennyországban élünk és az tart össze bennünket.' Ez alatt azt az ideális hazát értjük, amelyben mi egymást a magyar történelem értékvilágában felismerjük. Aláhúzza a magyarságnak az egymásra utaltságát az egész világon. Fontosnak tartotta az oktatás kiépítését minden területen mindenütt, ahol magyarok élnek. Utalt a magyarok képességeire nemzetközi síkon (tudományban, az üzleti és a társadalmi életben). Hangsúlyozta, hogy nekünk a jövőre tekintve egymás érvényesülését kölcsönösen elő kell segítenünk. * A 'Magyar Szellemi Műhelyek world-wide' cím alatt négy előadó nyújtott betekintést munkájába: 1. **Orbán Anita** (Budapest) a *Budapest Analyses* független, eredeti, külpolitikai informáló és hírkértékelő munkájáról szolt annak sokoldalú nemzetközi összefüggéseiben, melyek nagyon fontosak a magyarság számára az egész világon. 2. **Gy. Gyüre György** (Veszprém) *Internetes televíziók és rádiók* szerepéről beszélt, melyek különösen fontosakká váltak a szétszórtságban élő magyarság életében. 3. **Ferencz István** (Csíkszereda) a *Székelőföld folyóirat* munkáját ismertette, melynek ő a főszerkesztője. 4. **Sepsiszéki Nagy Balázs** (Sepsiszentgyörgy) *Székelőföld az ezredfordulón* című hatalmas, négykötetes néprajzi munkáját mutatta be, amelyben az egész Székelőföldet részletesen, tudományos pontossággal leírta.

Szeptember 28., péntek: Marác László (Amszterdam) a *Magyar lobbyszervezetek történelmi szerepéről* tartott előadásában többek közt szolt az erdélyi fejedelmek és Kossuth nemzetközi lobby-munkájáról. Említette, hogy jelenleg Brüsszelben a magyar lobby nem szembeszökő. Aláhúzza a nyugati magyarság fontos feladatait etéren. * **Ungvári Zrínyi Imre** (Marosvásárhely-Kolozsvár) *Filozófia-értelmezésekről és filozófiai műhelyekről* adott áttekintést a magyar kultúrvilágban. Vele együtt tartott előadást **Laczkó Sándor** (Szeged) A 'virtuális' magyar filozófiai hagyományról és a *Böhm-Bartók Társaságról*. Elmondta, hogy a Társaság – amely a Mikes International jogi keretén belül működik – első éve alatt sok mindent vitt végbe. 1. Kiírta első pályázatát a 2006. évre szóló *Böhm-Bartók-Díjra*, amely 2.500 euró jutalommal jár. Erre négy pályázat érkezett be. A díjat Kissné Novák Éva nyerte el. 2. Kiírta első *Böhm-Bartók ösztöndíját* is egyetemi hallgatók és középiskolások számára, amely 500 euró egyszeri pénzjutalommal jár. 3. Időközben kiírta újabb pályázatát a 2007. évi *Böhm-Bartók Díjra* is. 4. Ez év szeptember 4-én Szegeden a Mikes International – Böhm-Bartók Társaság és a Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszéke közösen *márványtáblát leplezett le Málnási Bartók György, a Ferenc József Tudományegyetem (Kolozsvár-Szeged-Kolozsvár) filozófiaprofesszora emlékére a fakultás épületének a falán*. A leleplezés előtt a Tanszék nagy előadótermében Mariska Zoltán és Tóth Miklós tartott megemlékező előadást e nagy magyar filozófusról a nagyszámú megjelent közönség előtt, köztük egy delegációval Erdélyből. Az emléktábla leleplezése után Kissné Novák Éva, az Egyetem professzora és Mader Béla, az Egyetemi Könyvtár igazgatója az egyetem főépületében megnyitotta a Bartók Györgynek szentelt *kiállítást*. A Filozófiai Tanszék nagy tanterme a jövőben a 'Málnási Bartók György-terem' nevet fogja viselni. 5. Megrendezésre került a Társaság első filozófiai symposiuma a jelen Mikes Tanulmányi Napokkal egybekötve 'Teendők a Magyar Filozófia Ügyében' címmel. (Lásd alant.) Hasonló tervek vannak a jövő évre is. * **Tompa Gábor** (Kolozsvár), a Kolozsvári Magyar Színház igazgatója 'A folyamatos újítás hagyománya – A 215 éves Kolozsvári Magyar Színház' címmel adott megragadó és mélyenszántó körképet az egész magyar kultúrvilág ezen legrégebb és mindig magas művészi teljesítményeket felmutató színháza munkájáról. * **Este Asbóth József** és **Wonke Rezső** (Budapest), a Duna TV munkatársai a 'Duna TV Közönségtalálkozó' keretében filmbemutatóval egybekötött áttekintést adtak a magyarság ezen egyik legfontosabb szellemi műhelyéről, amely már majdnem az egész világra – és rövidesen az egész világra – sugározza műsorait.

Szeptember 29., szombat: Káldos János (Budapest) 'Világkönyvtár' – 'Magyar Elektronikus Könyvtár' címmel nyújtott részletes, alaposan dokumentált képet az Országos Széchényi Könyvtár internetes tevékenységéről, amely a világon mindenkinek a szellemi szolgálatára áll. Az adatok szerint ezt a szolgálatot nagyon sokan veszik igénybe. Ez napjainkban az összmagyar kultúrvilág nélkülözhetetlen része. (A Mikes International kiadványait a Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu> teljes egészükben átveszi.) * **Balla Bálint** (Berlin) Az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem* előállítását és idestova négy évtizedes munkáját ismertette mindmáig. A Szabadegyetemet – a KMÉM-Pax Romana mozgalommal együtt – a Hollandiai Mikes Kelemen Kör mindig ugyanazon az 'érték-hullámhosszon' gondolkodó és tevékenkedő jóbaráti nyugat-európai magyar kulturális mozgalomnak tekintette, amellyel az együttműködés mindig kiváló volt. Annak 'Könyvbaráti Köre' évtizedek óta a magas színvonalú nyugat-európai magyar könyvkiadás műhelye. A Mikes International kiadványai között a Könyvbaráti Kör több átvett kiadványa szerepel. Az eszmecsereben is kifejezésre került a további szoros együttműködés kívánatossága, szükségessége és az ahhoz való készség. * **Haynalné Kesserű Zsuzsanna** (Buenos Aires) *Jelentkezés Dél-Amerikából* címmel részletes áttekintést adott a nagyszámú – és a magyarság fontos részét képező! - dél-amerikai magyarság kulturális és társadalmi életéről, annak eredményeiről és nehézségeiről ezen az újra és újra nagy gazdasági, társadalmi és politikai változásokat átélő kontinensen. Kitűnt előadásából, hogy szívesen működnek együtt más magyar szellemi műhelyekkel szerte a világon, amint az ebben a találkozásban is megtörtént. * **Este Farkas Flórián** szokás szerint a *Mikes*

International elmúlt évi eredményes munkájáról számolt be. Kiadványainkat az interneten mindenki áttekintheti és letöltheti. Ez utóbbi meg is történik nagy számban szerte a világon vagy egyenesen honlapunkról: http://www.federatio.org/mikes_per.html (folyóirat) és http://www.federatio.org/mikes_bibl.html (könyvkiadás) vagy az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtára honlapjáról (címet lásd fenn). Olvasottságunk nagy az egész világon. * Ezután **Arday Géza** tartotta meg *Magyar Irodalmi Figyelő*-előadását (lásd fent). * Ezt követte a szokásos **MIKES IRODALMI EST**. Ezen **Németh Péter Mikola** mutatta be legutóbbi könyvét 'Mysterium Carnale Homage à Pilinszky' címmel. Az Irodalmi Esten továbbá részt vett: **Arday Géza**, **Kibédi Varga Áron** (Freiburg i. Br.), **B. Kovács István** (Rimaszombat), **Sepsiszéki Nagy Balázs** és **Tóth Z. László** (Riemst). * Utána *fogadás* következett, amelyen a jelenlevők az ismert baráti légkörben a kora reggeli órákig együtt maradtak.

Szeptember 30., vasárnap. Ezen a napon egy előadás szerepelt a műsoron: **Mariska Zoltán** (Miskolc), aki *A nemzet filozófiai fogalma egykor és most* címmel taglalta ezt a kérdést, amely a magyar nemzet külső és belső megosztottságában különös aktualitással rendelkezik. Az előadást hosszú eszmecsere követte. * Ezután **Tóth Miklós**, elnök zárta be ezeket a kiváló előadásokban bővelkedő Tanulmányi Napokat. Hangsúlyozta az egész világon szétszórva élő magyarság összetartozását a *Magyar Szellemi Haza* egységében. Ezt a magyar történelemben kivirágzott és vérünkkel ezerszer megpecsételt általános emberi értékek éltetik és tartják össze. Ebben mindenki, aki ehhez tartozónak tudja magát, egymás természetes szövetségese. Szellemi műhelyeink, amelyekből természetesen csak néhányat tudtunk felmutatni, e téren fontos szerepet játszanak, a jövőben még inkább, mint a múltban. Ez közös feladatunk.

FILOZÓFIAI SYMPOSIUM

A Mikes International – Böhm Bartók Társaság 2007. szeptember 26-27-én Elspeetben, Hollandiában rendezte meg első. filozófiai symposiumát a következő címmel:

TEENDŐINK A MAGYAR FILOZÓFIA ÜGYÉBEN

A címet Málnási Bartók Györgynek egy 1928-ban írt tanulmányának a címéből kölcsönöztük.

A symposiumon **Tóth Miklós** (Hága), elnök megnyitója után a következő előadások hangzottak el és kerültek megvitatásra.

Farkas Flórián (Hága): *A Philosophiai Symposium témájának bevezetése.* **Ungvári Zrínyi Imre** (Marosvásárhely-Kolozsvár): *Irányzatok, iskolák és szellemi alkotóközösségek a magyar filozófia történetében.* **Mészáros András** (Illésháza-Pozsony): *A magyar filozófiai kultúra múltja és jelene a magyar filozófia történetírásának szemszögéből.* **Weiss János** (Pécs): *A rendszerváltozás és a magyar filozófiai élet.* **Mester Béla** (Budapest): *A magyar filozófiatörténet újraírandó kánonja.* **Kissné Novák Éva** (Szeged): *Értékek tegnap és ma.* **Mariska Zoltán** (Miskolc): *A philosophia perennis lehetősége egykoron és ma.* **Laczkó Sándor** (Szeged): *A 'virtuális' magyar filozófiai hagyomány.* **Tonk Márton** (Kolozsvár): *'Van a filozófiának egészen erdélyi feladata is...' – Kolozsvári forráskutatások a magyar filozófia körében -.* **Gál László** (Kolozsvár): *Mi visszaszerzendő a magyar nyelvű logika történetéből, különösképpen Erdélyben a XVII. század közepétől a XX. század közepéig terjedő időszakban?* **Angi István** (Kolozsvár): *Az erdélyi magyar filozófia esztétikatörténeti vonulata máig.* **Farkas Flórián:** *A Mikes International a magyar filozófia szolgálatában.* **Veres Ildikó** (Bükkszentkereszt-Miskolc): *Filozófiai rendszerek: Böhm Károly és Brandenstein Béla.* **Somos Róbert** (Pécs): *Pauler Ákos logikai platonizmusa.* **Tóth Miklós:** *Új theológia.* – A symposium **Tóth Miklós**, elnök zárószavaival ért véget.

Szerdán, 26-án este és csütörtökön, 27-én délelőtt, kimerítő *plenáris megbeszéléseken* vitatták meg a jelenlevők az elhangzottakat és a jövőre vonatkozó gondolatokat. Valamennyien azon a nézeten voltak, hogy ezeknek a symposiumoknak a Hollandiában leendő folytatása a jövőben hasznos és szükséges.

A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR

A MIKES INTERNATIONAL

vezetősége

Böhm-Bartók Díj 2006. — Jelentés

Mielőtt a jelentésre rátérnénk, szükséges néhány megjegyzést tenni a pályakérdés (*'Böhm Károly értékelméletének és ez értékelmélet történelmi hatásának kritikai tárgyalása'*) természetével kapcsolatban. A téma felvetés ugyanis bővelkedik nehézségekben. Mindenek előtt azért, hogy a filozófia, mint királyi tudomány, az egészre vonatkozik; nehezen tűri meg részleteknek külön, kiszakított tárgyalását. Böhm Károly értékelmélete nem tárgyalható egész rendszerének vizsgálata nélkül. Másodsorban azért, mert a Mikes International alapítvány azt kívánta, hogy Böhm értékelméletének kritikai tárgyalása történeti keretekbe ágyazva legyen előadva. Ez rendkívül nehéz feladat, hiszen a filozófiatörténeti jellegű munkáknak két nagy veszéllyel kell szembenéznük: egyrészt az előadásmódnak objektív, történeti kritikának kell lennie, azaz immanens módon kell tárgyalnia a szóban forgó filozófiai rendszert, és nem egy másik filozófus, vagy filozófiai illetve ideológiai rendszer álláspontjáról bírálni azt; másrészt ha eleve Böhm Károly állásfoglalását fogadjuk el, akkor nem történeti kritikát írunk, hanem kommentárt vagy apológiát. Objektív és igazságos történeti kritikát csakis úgy lehet írni, ha a szóban forgó rendszert mint tényt elemezzük és elemeiből keletkeztetjük.

A Mikes International alapítvány nagy meglepedésére négy pályamű érkezett be, amelyek mind a felkészültségnek magas fokát bizonyítják. Ezek a következők, beérkezésük sorrendjében:

1. Vízöntő
2. Sine ira et studio
3. πολιτικά
4. Öntét

A négy pályamű közül kettőt kénytelenek voltunk kivenni az értékelésből, mert azok nem a kiírt témát tárgyalják. Ezt már címük is elárulja: a 3. számú pályamű címe: „Rozgonyi József 'hedonizmusától' Böhm Károly haszonérték-elméletéig. — Propyleum a 'hosszú XIX. század' heterodox magyar filozófiatörténetéhez.” Ebben a szerző csak érintőlegesen tárgyalja Böhm rendszerét, annak is csak egy kiragadott szeletére koncentrálva, arra, amelyekre szüksége volt koncepciójának bizonyításához, amely a pályakérdésen kívül esik. A 2. számú pályamű ugyancsak már címevel teljesen eltér a kiírástól: „Lét és ismeret. — Megjegyzések Bartók létfelvetéséhez.” Nagyon magas színvonalú írás, amely azonban szintén kívül esik a pályakérdésen. E két művet az itt említettek alapján mély sajnálatunkra kénytelenek voltunk kivenni az értékelésből.

A 4. számú pályamű szerzője nagy filozófiai felkészültségről tesz tanúbizonyságot. Egyértelműen bizonyítja, hogy alapos ismerője Böhm Károly filozófiájának, otthonosan mozog úgy az egyetemes, mint magyar filozófiatörténetben. Előadásmódja világos, a pályamű felépítése logikus. Tömören elemzi Böhm *Axiológiáját*, mint filozófiai teljesítményt, valamint jelentőségét az értékdiszciplínák szempontjából. Kár, hogy ez az elemzés igencsak rövidre sikeredett, ugyanis a pályakérdés súlypontja alapvetően erre a témára koncentrált. A pályamű kb. 2/3-a az *Axiologia* helyét elemzi a magyar kultúrtörténetben, valamint a kortársak szemében. A rendkívül eredeti felépítésű fejezet csak elismerést érdemel. E fejezet túlsúlyának köszönhető valószínűleg, hogy a szerző konklúzióinak levonásánál elveszti azt a vékony ösvényt, amelyet e jelentés bevezetőjében ismertettünk. A pályamű szerzője szerint u.i. *'Az az elméleti módszertani bázis, amelyre [Böhm] támaszkodik Kant és Fichte 18. századi filozófiája, illetve Comte és a pozitív tudományok 19. századi problémafelvetései, amelyek nem képesek megoldásokat kínálni a századelő és még inkább a két világháború közötti időszak mindaddig példátlan emberi és társadalmi kihívásaira.'* Ez a gondolatmenet, amely szerint a filozófiának bizonyos társadalmi 'kihívásokra' kellene 'megoldást kínálni' idegen Böhm Károly művétől s ilymódon nem tekinthető immanens bölcséleti kritikának. Ez lehet teológiai vagy politológiai elméletek feladata. Az író egyébként kijelentését nem támasztja alá kellő bizonyítékokkal.

Az 1. számú pályamű kétségkívül a legkerekesebb, legmélyebb kidolgozású a négy között. Szerzője értette meg leginkább a Mikes International alapítvány pályázati kiírásának feltételeit. Nem véletlenül hívtuk fel a figyelmet málnási Bartók György *'Kant etikája és a német idealizmus erkölcsbölcsélete'* című, 1918-ban Gorove-díjat nyert művére.

Böhm értékelméletének tárgyalását nagy merítéssel a görögöktől indítja. Majd ezt követi Böhm teljes rendszerének elemzése, amelyben nagy hozzáértéssel helyezi el értékelméletét. Az a mélység és gondosság, amellyel ezt tárgyalja, teljesen fedi a Mikes International alapítvány elvárásait. Böhm értékelméletének történeti hatását egy kissé sommásan intézi el, a tanítványokra részletesen nem tér ki, csak megemlíti őket, viszont nagyon komolyt tett, hogy a kor három vezető értékelméletével veti össze, ti. Rickert, Scheler és N. Hartmann elméleteivel. A pályamű komoly kidolgozása teremti meg az alapját annak, hogy Böhmöt — filozófiájának jelentősége alapján — az egyetemes filozófia panteonjában helyesen helyezze el. Egyetlen megjegyzését idézzük itt, amely ezesetben érzésünk szerint különösen helyénvaló: *'Egy eszmei rendszer hatását nem évtizedekben mérjük.'*

Nem lehet kétséges, hogy az 1. számú mű a kiírt pályadíj keretében a legjobb és feltétlenül megérdemli a jutalmat. Szeretnénk azonban itt aláhúzni elismerésünket a 4. számú pályaműre vonatkozóan, 'Öntét' jelíggel. Ha ezen itt megdicsért mű szerzője jelentkezik, jelíges levele felbontandó.

Ehelyütt hálás köszönetet mondunk a beküldött kiváló pályamunkák szerzőinek. Ha ők is jelentkeznek, jelíges levelüket fel fogjuk bontani.

Nagy öröm számunkra, hogy ezáltal is kifejezésre jutott a magyar szellemvilág egysége bárhol éljünk is e földön. Ezt az egységet mi Hollandiában a Magyar Szellemi Haza szavakkal fejezzük ki. Ehhez mindenki tartozik, aki magát a magyar szellemvilághoz, azaz annak a történelmünkben kikristályosodott általános emberi értékeihez tartozónak tekinti. A magyarság ma az egész földgömbön él. A filozófia egyetemes szemlélődés. Nemzeti, vallási és egyéb választóvonalak nem szabnak annak határt. Minden nép, minden ember, minden filozófus pedig különösképpen is az egyetemes szellemet szolgálja. Ez közös emberi feladat.

Most pedig közöljük, hogy 2007. augusztus 3-án Hágában, Bartók György születésének 125. évfordulóján tartott ülésünkben a fentiek megfontolása után a 2006-os Böhm-Bartók-Díjat a 'Vízöntő' jelszóval ellátott pályamunkának ítéltük oda. A jelíges levél felbontása után kiderült, hogy a tanulmány írója Kissné Dr. Novák Éva.

Hága, 2007. augusztus 3.

A Mikes International Alapítvány — Böhm-Bartók Társaság vezetősége

Tóth Miklós
elnök

Farkas Flórián
titkár

TÓTH, Miklós : A templom és az iskola^{*}

Kedves Testvéreim!

Nagy öröm számomra, hogy itt lehetek, mint mindig, ha ide jöhetek. Öröm, mert ide — ebbe a városba, ebbe a templomba — haza jövök, haza jöhetek. Itt születtem, itt nőttem fel, itt a szomszédban, a parókián, ebben a templomban, itt a 'Felső utcán', a Sédben játszva, itt, ebben a városban, amely érdekesebb, változatosabb, mint az ember gondolja, ha benne él. Mindenütt büszkén mondom, hogy szekszárdi vagyok. Az ember egész életében az marad, aki volt, mikor elhagyta a szülői házat. Ebben a templomba jártam istentiszteletre. Itt jártam az elemi iskola első két osztályába, abba az épületbe, amelynek a felújítását most ünnepeljük. (Utána az egyház másik iskolájába az evangélikus templom mellett, amely iskola később a Bezerédj utcai egyházi épületbe költözött; azután pedig a Garay János gimnáziumba.) Azóta sok víz folyt le a Dunán. Mikor itt éltem, szinte mindenkit ismertem a templomban s mindenki ismert engem is meg az egész családjukat is. A gyülekezetben mint egy szerető, meleg fészekben éltünk. Ennek a harmónikus élményét és emlékét az ember egész életében mindig magában hordja a lelkében, mint élet-alapot, mély lelki zsongást, bárhova menjen ezen a világon. Ezért itt és most is szívből köszönetet mondok elhunyt szüleim és öcsém nevében is.

Hogy még egy percre a történelemben maradjunk, szeretném megjegyezni, mily nagy örömmel tölt el, hogy Dr. Szabó István püspök úr eljött ide közénk erre az alkalomra. Nem csupán azért, mert őt magát ismerem és nagyra becsülöm, hanem azért is, mivel ismerem családját. Édesanyjával és édesapjával együtt tanultam a Budapesti Theológiai Akadémián. Személyesen jól ismertem nagyapját, Szabó Imrét, a budapest-fasori gyülekezet lelkészét, a budapesti egyházmegye volt nagynevű esperesét. Különös megilletődésemnek az az oka, hogy 1948/49-ben és azután a Dunamelléki Egyházkerületben a kommunista nyomásnak könnyen, gyakran túlkönnyen engedő, az egyház erkölcsi gerincét megtörő vagy elköcsönysítő vezető mozgalomnak a két legjelentősebb ellenzője a püspök úr nagyapja, Szabó Imre budapesti és apám, Tóth Lajos tolnai esperes volt, ennek a gyülekezetnek a lelkipásztora. A rendszer mindkettőjüket eltávolította helyükről, de mindketten megmaradtak annak a bizonyosságuként, mártírjaiként — a 'mártír' szó 'bizonyosságtévőt' jelent —, hogy a magyar református egyházban voltak olyan 'igazak', akik szilárdan megállva nehéz időkben felmutatták az Úr Jézus Krisztusban vetett hit rendíthetetlen erejét. Olyan férfiak, akikre későbbi nemzedékek is feltekinthetnek és akiknek a példamutatását követve tájékozódhatnak az életben, mint ahogy az éjszakában a mindig szilárdan a helyén maradó északi sarkcsillag biztos útát mutat a vándornak. Most a szekszárdi gyülekezetben és a tolnai egyházmegyében lévén, alá szeretném húzni, hogy a gyülekezet és az egyházmegye — hozzávéve azonban felekezetre való tekintet nélkül túlnyomó többségében az egész várost és az egész Tolna megyét is — hasonlóan gondolkodott. Ugyanaz tűnt ki 1956-ban, a magyar nemzet önmagát fellelő és az egész világnak felmutató emberfeletti történelmi bizonyosságtételében, 'mártíriumában', a forradalomban és szabadságharcban, midőn öcsémet, Dr. Tóth Lajos ügyvédet választották 26 éves fejjel itt a Nemzeti Bizottság elnökévé, aki a megbízásnak meg is felelt. Erről a városháza kapualjában látható emléktábla is tanúskodik. Kétszer követelte az ügyész emiatt ellene a halálbüntetést, ami után 8 évi fegyházra ítélték, amelyből 4 évet töltött le az ország különböző börtöneiben. Ő is azt a magatartást tanúsította, amit itt a gyülekezetben, az egyházi és a társadalmi munkában, a szüleinkkel folytatott számtalan, gyakran éjszakába nyúló eszmecserekből szívunk magunkba.

Jelképesen szólva minden magyar református embernek, különösképpen pedig minden magyar református prédikátornak az Utolsó Ítéletkor nem csupán az Úr Jézus Krisztus ítélőszéke előtt kell megjelennie, hanem Bethlen Gábor ítélőszéke előtt is, hogy számot adjon tetteiről, arról, hogy mit tett a magyarságért, annak egészéért, a keresztyén, azaz krisztusi magyarságért. A magyarság a keresztyénség nélkül nem is léteznék már. Szent István idejében az akkori nyugati keresztyénségbe kapcsolódott bele s ez tartotta meg. A 16. században, mikor az ország 80-85%-a protestáns lett, legnagyobbbrészt református, *ezáltal*, a római katolikus világ felett átvélve, kapcsolódtunk bele az akkori és azutáni nagy nyugati nyugat-európai protestáns áramlatba s az tartott meg bennünket. Ezeknek a kapcsolatoknak volt köszönhető többek közt a gályarabok kiszabadítása is Ruyter holland tengernagy által, akire ezévből ünnepélyesen emlékeznek sokhelyütt, különösen Hollandiában és a magyar területeken. Erdély ezáltal lett 1648-ban az egész Európát elrendező westfáliai béke egyik aláíró állama. — A magyar történelemnek a keresztyénségben gyökerező értékei határozzák meg az egész földgömbön jelenlevő Magyar Szellemi Hazát, amelynek a tagjai vagyunk itt Szekszárdon, Marosvásárhelyen, Ungváron, Kassán, Szabadkán, Kölnben, New Yorkban, Buenos Airesben, Sydneyben és egyebütt a világon, ahol manapság és holnap és holnapután élnek és élni fognak magyarok. Ez az értékvilág köt össze bennünket és ez köti össze Nyugat-Európa népeit. Ezt nem szabad eljátszanunk. Julius Caesar mondta: Vedd el egy néptől a múltját és az isteneit, s azt tehetsz vele, amit akarsz. Nos ezt megpróbálták már számtalanszor megtenni a magyarsággal. Isten adja, hogy ez ne történjék meg a jövőben. A magyarságot a keresztyénség, az Egyház — az Egyház Nagy

^{*} Beszéd a szekszárdi református templomban annak az alkalmából, hogy az egyház templomát és a kommunista időben súlyosan elhanyagolt iskolaépületét renováltatta. Ehhez hollandiai szervezetek és személyek is hozzájárultak, amelyben e sorok írója közvetítő szerepet töltött be.

Betűvel írva, tehát minden magyar egyház — tartotta meg és tartja meg szerte a világon. Az egyház az a hely, ahol egymás kezét testvéri szeretettel fogjuk.

Nekünk, akik itt jelen vagyunk, életútunknak az alapja itt volt, itt van, ebben a templomban, ahol most vagyunk. A Bibliával szólva: itt le kell vetnünk sarunkat a lábunkról, mert a hely, amelyen állunk, szent hely (II. Móz. 3:5). A küldetésünk indítópontja. Ady Endre, nemcsak a magyar, hanem a világirodalom egyik legnagyobb, egyedülálló, vallásos költője így szól: „Templomunk Kálvin-templom, / Nincs benne cifra oltár. / A textus ma is Jézus, / Éppen úgy mint húsz éve: / ‘Megtöretett a teste, / Megtöretett a teste, / Kiontatott a vére’. / Jártam turista-kedvvel, / Vonatoztam, hajóztam ...[folytatja s meggy tovább:] / A hívek nagy, szent hittel / Figyeltek ott körültem, / Én ha nem kacaghattam, / Legalábbis röptem. / Ámenre tértem vissza / Húsz évből az ígére: ‘Megtöretett a teste, / megtöretett a teste, / kiontatott a vére.’” Így térünk vele együtt vissza mindúntalan az ígére, a Krisztus kiontott véréhez, mert az Ő keresztye áll emberi történelmünk, azaz sorsunk, középpontjában. Ez nem kegyes frázis. Ez tény.

Hálával tölt el, hogy — másokkal együtt — közreműködhettem az iskolaépület helyrehozatalában. Itt természetesen csak arról szólhatok, amit át tudok tekinteni, de arról szólanom kell. Először úgy tűnt, nem sikerül a pénzszerzés, de a Német Lovagrend utrechti ága magáévá tette az ügyet s komoly adományával beindította a gyűjtést. Ezáltal létrejött egy anyagi kiindulópont, amelyhez már másoknak hozzá lehetett járulniuk. Ehhez kapcsolódott még Hollandiából a scheveningeni Rotary Club adománya és legfiatalabb fiamnak, Flórisnak, barátai között erre a célra rendezett gyűjtése. Minden említett hollandiai adakozó szíves üdvözlését és jókívánságát tolmácsolom ezennel a gyülekezetnek. Ők tudják, hogy ma itt vagyok s az ő nevükben is beszélek. — Mindenekelőtt ki szeretném emelni az Építőbizottságot és azokat, akik a munkát magát elvégezték. Itt említtem Csötönyi János nevét, aki az iskola problémájára először hívta fel a figyelmemet. Ugyanakkor nyomatékosan, köszönettel alá kell húznom Németh Jánosnak, a gyülekezet volt gondnokának állhatatos és folyamatos munkáját az általam folytatott akcióban, aki tanácsai mellett gondoskodott arról is, hogy alapos építészeti és pénzügyi adatokkal támaszthattam alá kérésemet, amelyből kitűnt a terv komolysága és végrehajthatósága. Enélkül nem sikerült volna semmi. Hálás köszönet illeti a Panedon mérnöki irodát, s abban Szabó Krisztiánt, amely irodától Németh János kérésére ismételtén kiváló szakértő dokumentációt kaptam az erre vonatkozó részletes adatokkal, amelyeket a Hollandiai Magyar Protestáns Keresztyén Lelkigondozói Szolgálat gondnoka, Takács József okl. építészmérnök fordított le és látott el pozitív szakmai véleménnyel a holland adakozók számára. Köszönöm a szekszárdi Rotary Clubnak, hogy ajánlásával támogatta kérésemet a scheveningeni Rotary Club felé. Köszönöm Balácsi Zoltán lelképásztornak, hogy szíves volt tájékoztatni a dolgok menetéről. Mindez természetesen, mint említettem, csak a kép egy része. A további anyagi hozzájárulást itt kellett előteremteni s a munkát itt kellett elvégezniük azoknak, akik itt helyben abba közvetlenül be voltak kapcsolva. A munka ‘dandárja’, hogy Arany Jánossal szóljunk, rájuk hárult s ezért a köszönet őket illeti.

Sokan ismerik valószínűleg Reményik Sándornak ‘A templom és az iskola’ című költeményét. Ennek minden versszaka e sorokkal végződik: „Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!” Iskolaépületről, iskoláról lévén ma szó, érdemes ezen egy pillanatra nagyobb távlatban is elgondolkodnunk, túllépve ennek az ünnepélyes összejövetelnek a kereteit a kérdéseket általános összefüggésükben szemlélve. Ennek a felhívásnak a jelentősége naponta növekszik, számunkra, magyarok számára különösképpen is. Etekintetben az egyház feladata mind nagyobb és nagyobb lesz, főleg ha látjuk, hogyan zuhan vissza szerte a világon minőségileg a közoktatás és a nevelés. Ugyanakkor az élet igényei ismeret és képesség tekintetében szüntelenül nőnek s a konkurrencia mind erősebb lesz. Nekünk a saját embereinknek kell lehetőséget nyújtanunk ahhoz, hogy megállják a helyüket az élet versenyében. Az ismeret erő és hatalom. Nekünk mindig egy ‘pluszt’, többet és jobbat kell nyújtanunk. Sebestyén Jenő, a budapesti teológiai akadémia professzora hirdette a ‘Kálvinista Plusz’-t. Tudatosan be kell töltenünk oktató, nevelő, az életre előkészítő és egymást támogató feladatunkat. Az egyház, a hívők közössége, sorsközösség. Feladata, hogy tagjai mellett álljon, számukra távlatot és jövőt nyisson ismerettel, kapcsolatokkal, szerető, testvéri segítséggel a mai gyorsuló, változó, gyakran veszélyes világban és ugyanakkor aktív módon részt vegyen a társadalom felépítésében is minden síkon. Ez mind ígéhirdetés, az ígéhirdetésnek újabb és újabb formája. Az állami és hasonló keretekben az ember szürke ponttá válik nem is szólva arról, hogy az állami keretek anyagi és szervezeti lehetőségei mindenütt korlátozottabbakká válnak, mint a multban gyakran gondoltuk. A jövőt azok építik, akiket mások gyakran bolondoknak minősítenek, mert megpillantanak olyasmit, amit mások nem vesznek észre, és ezért bátran útra kelnek új területeken: mint akik látják a láthatatlant (Zsid. 11:27). Ez a keresztyén ember feladata az Úristen munkatársaként ebben a világban, az Ő segedelmében és vezetésében bízva. ‘Mi nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók’ (II. Kor. 4:18). Ha ennek a feladatnak a megvalósításához — mint ezesetben —, bár szerényen, hozzájárulhatunk, köszönetet kell mondanunk az Úrnak, hogy megadja nekünk a lehetőséget az Ő szolgálatára.

Köszönöm, hogy eljöhettem ide.

Szekszárd, 2007. április 29.

Tóth Miklós

SEGESVÁRY, Viktor :

**Beszámoló az 1956-os Forradalom 50 éves évfordulója alkalmából
kifejtett tevékenységemről**

Már több mint fél éve múlt a 2006-ban történt eseményeknek, így lassan ideje, hogy minden keserűségem ellenére is, de megírjam ezt a beszámolót. Ezt három részben fogom tenni: *először*, bevezetésként leírom a Ticinóban 2005-ben történt dolgokat, melyek magyarázatot adnak arra, hogy miért tettem mindent egyedül; *másodszor*, elmondom azt, hogy mik voltak terveim és ezek véghezvitele miként sikerült vagy miért vált lehetetlenné; *harmadszor*, elmondom azt is, hogy mik a 2006-os évfordulóhoz fűződő keserűségem és szomorúságom okai.

Ticino, 2005

A Forradalom közeledő évfordulójával kapcsolatban a Ticinói Magyar Egyesület, melynek ideérkezésem óta (2003) tagja voltam, és közöttem többszörös konfliktus keletkezett. Ehhez hozzá kell tennem, hogy az Egyesület majdnem minden tagja már 56 után jött ki, s egészen más szellemű, mint az 56-os generáció.

Az Egyesület már 2005 májusában rendezett egy megemlékezést 56-ról abban a formában, hogy az egyik egyesületi tag beszélgetést folytatott az Egyesület elnökével, az egyetlen itt, aki 56-ban jött el Magyarországról. Én Egyiptomban voltam s csak pár nappal a program előtt érkeztem vissza. Telefonon mindenáron, erőszakosan rá akartak venni, hogy menjek el erre a beszélgetésre, mondván, hogy jelenlétem feltétlenül szükséges, de nem voltam hajlandó, mert tudtam, hogy evvel csak hitelt akarnak adni a beszélgetésben résztvevőknek. Nem akartam alibinek szolgálni. Ugyancsak ez év szeptemberében volt egy előadás a Forradalomról fényképek bemutatásával, mindez annak ellenére, hogy még nem voltunk az 50. évforduló évében. Viszont október 23-a ünneplése majdnem elmaradt. A kritika elkerülése végett valaki felolvastott két Márai verset s egy tag beszélt egy Münchenben meghalt magyar újságíróról. Mindennek persze 56-hoz semmi köze nem volt s én nem is mentem el erre az ünnepélyre. De mindezek után 2005 decemberében hivatalosan kiléptem az Egyesületből, nem akarván semmiben sem együttműködni velük a 2006-os ünnepi év alatt. Ebben annál inkább igazam volt, mert 2006-ban a március 15-i ünnepély szónokának a berni magyar nagykövetet kérték fel (aki 1975 óta diplomata), s aki egy 2006 októberi nyilatkozatában azt mondta, hogy az 1956-os magyar Forradalom nem a kommunizmus, hanem csak a sztálinizmus ellen tört ki. Végül, ugyanez a nagykövet 2006 októberében a Gyurcsány kormány által az 50 éves évfordulóra létrehozott „A szabadság hőse” nevű érdemrendet adott át egy egyesületi tagnak, aki 1956-ban három éves volt.

Terveim a Forradalom évfordulójára

Négy dolgot terveztem a Forradalmunkkal kapcsolatos megemlékezésre, s mint előbb írtam, mindezt teljesen egyedül igyekeztem elérni.

(1) 1956 emlékének felelevenítése a fiatal svájci nemzedékek tagjainak öntudatában

Legfőbb óhajom az volt, hogy a fiatal svájci nemzedék tagjaiban tudatosítsuk, hogy mi történt Budapesten 1956-ban. Próbáltam kapcsolatokat felvenni már 2006 tavaszától kezdve, például írtam a ticinói nevelésügyi miniszternek, egy középkorú liberális politikus, aki nem válaszolt soraimra. Végre találtam egy adatot, hogy a svájci kantonok nevelésügyi minisztereinek van egy konferenciája egy állandó titkársággal. 2006 nyaráig e konferencia elnöke St. Gallen kanton nevelésügyi minisztere volt. Ő egy idősebb szocialista politikus, aki mint gyermek emlékezett arra, amiről csak hallott az idősebbektől. St. Gallen nagy szerepet játszott Forradalmunk értékelésében abban az időben, a híres Kereskedelmi Főiskolára sok magyar diák járt; a múlt évben szépen ünnepeltek s egy vaskos kiadvánnyal emlékeztek meg az 50 éves évfordulóról.

A konferencia elnöke vártanul nagyon pozitívan reagált kérésemre. Német és francia nyelven egy levelet intézett kollégáihoz (Svájcban 22 kanton van), amelyben azt kérte tőlük, hogy bármilyen módon, amilyen formában akarják, és amikor akarják, de emlékezzenek meg erről a történelmi eseményről, mely a svájci történelemnek is része lett. E levelek másolatait nekem a konferencia titkársága megküldte. Bár nem lehet tudni, hogy mi lett a levél eredménye, mert a kantonokat senki nem kötelezheti egy ünnepély megtartására, én mégis ezt a megemlékezési év általam tervezett programja legnagyobb sikerének tartom. Minden azon múlt, amint ez a következőkben is nyilvánvalóvá lesz, hogy milyen emberrel álltunk szemben.

A magam részéről egy kis sikert értem el, mert a nagy (800) diákos bellinzoni gimnázium egyik tanára, akit ismertem, átadta nekem két óráját s így ennyi idő alatt beszélni tudtam a Forradalomról franciául (olasz nyelvtudásom még nem elég jó ehhez) a 16 és 18 év közötti diákoknak. A hallgatók száma, több tanárt is beleértve, kb. 50 volt. Beszédemet illusztrálni is

tudtam, mert az év első felében megrendeltem sok könyvet a világ minden tájáról s kaptam Ausztráliából egy *Cry, Hungary!* című kiadványt tele eredeti felvételekkel, melyeket le tudtam vetíteni.

Sajnos, a luganói gimnáziumban nem sikerült beszélnem; valószínű, hogy valaki a magyarok közül lépett közbe, mint ahogy biztos az is, hogy az egyesület egyik vezetője akadályozta meg azt, hogy a luganói kantonális könyvtár tartson egy megemlékezést a Forradalomról. A könyvtár igazgatóját jól ismerem, rendszeresen résztvettünk a könyvtárban szervezett előadásokon, de az igazgató visszautasította kérésemet mondván, hogy erről már beszélt az egyesület vezetőjével, aki aktívan foglalkozik a szervezéssel. Persze semmi nem lett belőle.

(2) Egyetemi szimpózium az 1956-os magyar Forradalomról

Hosszas keresés után találtam egy professzort, aki hajlandónak mutatkozott egy ilyen szimpózium megszervezésére. Ez a professor asszony a berni egyetem újkori történeti tanszékének rendes professzora (elődje egy magyar hölgy volt, aki minden együttműködést visszautasított) s így Bernben, Svájc fővárosában lett volna a szimpózium. Sajnos, mindennel megkészt, az egyetem nagyterme már minden időpontra le volt foglalva s azt javasolta, hogy a menzán tartsuk meg az egy napos szimpóziumot. Én elmentem Bernbe, hogy vele találkozzak, s meglepődve láttam, hogy egy 50 körüli asszony vörösre festett hajjal, stb., vagyis a mai generáció tipikus képviselője. De akkor lettem igazán dühös, amikor megküldte nekem az ideiglenes programot, amelyben mi magyarok elkülönítve délután szerepelhettünk volna, s a délelőtti órákban fiatalabb történészek — Bernből és Bázélból (ezekre vonatkozólag ld. beszámolóim utolsó részét) — valamint egy Berlinből meghívott professor barátja beszéltek volna, olyan témákról, hogy „Mi az oka annak, hogy a magyar forradalom hatása olyan kommunista ellenessé tette a svájci népet és fiatalságot,” vagy „A magyar forradalom mint a de-sztalinizációs folyamat jelensége, különös tekintettel HRUSCSOV szerepére,” stb. Persze mindezt nekünk kellett volna finanszírozni 15.000 svájci frank, kb. 10.000 euró, erejéig. Mikor ezt a programot láttam, azonnal közöltem vele, hogy mi, magyarok, kilépünk, s nem vagyunk hajlandók részt venni a szimpóziumon, mondván, hogy túl késő van a szükséges összeg összehozására.

Hála Istennek, genfi barátaim révén — ahol október 22-én résztvettünk az ünnepségen, melyen Svájc külügy minisztere, mai elnöknője (genfi, örmény eredetű) tartotta az ünnepi beszédet, — lehetőségem volt két más alkalommal beszélni a Forradalomról. Október 19-én a Genfi Magyar Egyesület (melynek én voltam az egyik alapítója és első elnöke) egy kerekasztal konferenciát szervezett magyar és svájci résztvevőkkel. Nagy Lászlóval, a világ volt főcserkészével, és egy másik általam nem ismert 56-os kommunistával, hárman voltunk magyarok az asztal körül, három svájccal, akik egyike moderátor volt. Sajnos, a svájciak között volt pl. a genfi egyetem orosz irodalom tanszékének emeritus professzora, aki 56-ban Moszkvában tanult, s aki szerintem elfogadhatatlan fénybe állította a Forradalmat. Én többször is hozzászóltam, s látva a 'langyos' svájci hozzájárulást, s még Nagy Laci barátomnak igen visszafogott álláspontját is, igen keményen védtem meg Forradalmunk eszméit s azt, amiért annyi magyar fiatal az életét adta. Érdekes volt az 56 utáni emigrációs többségű hallgatóság reakciója, melyben jelen volt a Genfben, az ENSZ képviselőjéhez akkreditált magyar nagykövet is, mert szinte alig kaptam tapsot. De a terem elhagyásakor sokan jöttek hozzám, és a fülembé súgták, „Köszönjük Viktor, végre valaki megmondta az igazságot.”

Hieronymi Ottó diákkori barátom, aki az amerikai Webster egyetem svájci ágának volt ez év elejéig professzora (Genf mellett), novemberben rendezett egy szimpóziumot a Forradalomról az egyetemen, igen erős magyar részvétellel, — Jeszenszky Géza, Tar Pál, Herczegh Géza a svájci magyarokon kívül — valamint a Nemzetközi Vöröskereszt és más humanitárius intézmények képviselőivel. Ezen a konferencián azt igyekeztem kidomborítani, hogy az 1956-os magyar Forradalmat nem Nagy Imre neve fémjelzi (akinek persze mártíromságát nem tagadja senki), mert ő mindig csak három lépéssel hátra maradva követte a tömegek követeléseit és mindvégig megmaradt kommunistának, még akkor is, amikor szakított a Szovjetunióval. Ennek elmondását szükségesnek éreztem, mert ma Magyarországon és külföldön is úgy akarják beállítani a dolgot, hogy a Forradalom Nagy Imrét követte s az ő eszméit akarta megvalósítani.

(3) A svájci Parlament megemlékező határozatára vonatkozó javaslat

Az amerikai Kongresszus már 2005 novemberében hozott egy megemlékező, nagyon szép határozatot a magyar Forradalommal kapcsolatban, s ezt követően legalább húsz, de valószínűleg sokkal több tagállam parlamentjei is hasonló határozatokat hoztak.

Ugyanezt kértem a svájci Parlament elnökétől is még jóval a nyár elején, tehát idejében. Sajnos, azt válaszolta, hogy ez nem lehetséges, mert ilyen határozatok hozatala nem szerepel a Parlament ügyrendi szabályzatában. Ezzel szemben azt ígérte, hogy decemberi, búcsúzó beszédében meg fog emlékezni a Forradalom 50 éves évfordulójáról. Hogy ez megtörtént-e nem tudom. Válasza annál inkább csalódást okozott, mert egy lengyel eredetű, bázeli ügyvéd, és csak később jöttem rá, hogy kiváló kapcsolatokat tartott fenn az előző szocialista/kommunista lengyel rezsimmel, amelynek révén visszakapta lengyel állampolgárságát is. (Svájcban, ha valaki egyszer állampolgár lett, azt soha nem veszti el, így sok 56-os vagy nem-56-os magyar is két útlevelel rendelkezik.)

(4) A bière-i menekülttábor volt lakóinak találkozója

1956 decemberétől 1957 január közepéig a bière-i kaszárnyákban létesített menekülttáborban laktam 400 vagy 500 magyarral. A svájci parancsnokság felkérésére én lettem a tábor magyar parancsnoka, mivel beszéltem valamennyire franciául (Bière Francia-Svájcban van). Ezért arra gondoltam, hogy összehívom a volt bière-i menekülttábor még Svájcban élő lakóit egy baráti találkozásra és emlékeink felelevenítésére.

Nagy nehézségem volt, hogy minden svájci újság visszautasította közleményem leközlését (a Basler Zeitung felajánlotta, hogy mint fizetett hirdetést hozzák, de ezt nem fogadtam el, nem a pénz miatt, hanem azért, mert ez nem egy üzleti hirdetés), kivéve a St. Gallener Tagblatt-ot. Így nagyon nehéz volt közleményemet mindenhová eljuttatni, s elsősorban a magyar egyesületekhez és egyházközségekhez fordultam. St. Gallenből jelentkezett is valaki, akivel még emlékeztünk egymásra, de aki végül nem tudott jönni, mert a találkozó előtti hónapban vesztette el a feleségét.

A találkozót előre megbeszéltem és leleveleztem a bière-i katonai parancsnoksággal, azzal az ezredessel, aki a Nyugat-Svájci hadtérsg főparancsnoka. (Itt meg kell jegyeznem, hogy Svájcban nincs tábornok, csak a háború idején nevez ki a kormány egy ezredes tábornoknak az egész hadsereg élére, mint ahogy a II. Világháború idején történt. A legmagasabb rangú ezredes a hadtest vagy hadtérsg főparancsnoka, s vannak nem hivatásos katonák, akik szintén elérhetik az ezredesi rangot, mint, például, a genfi intézetnek volt igazgatója, akinél doktoráltam, s aki vezérkari ezredes volt.) Október 18-ára tűztük ki látogatásunk napját.

Nem akartam a szemeimnek hinni, amikor összeháztalálkoztunk a többi résztvevővel, hogy összesen kettő, két testvér jött csak el a régiek közül, feleségeikkel és egy baráti házaspárral, akik nem voltak Bière-ben. Így összesen nyolcan voltunk. Ez hihetetlen nagy csalódás volt. Az egyik fivér Bázalból jött, s elmondta, hogy sok mindent megpróbált, hogy több résztvevőt találjon, de az embereket nem érdekelte a régiket viszontlátni. (Ő mesélte, s ez a mai svájci magyarságra nagyon rossz fényt vet, hogy több bázeli magyar hazament 2006 tavaszán — Gyurcsányékra szavazni.) Az ezredes nagyon kedvesen fogadott, megmutatták a régi épületeket, ahol elszállásolva voltunk, ajándékokat adott, s meghívott bennünket egy aperitívrá. Őszintén szégyelltem magamat. Délben a többiekkel egy vendéglőben ebédeltünk. S ezzel még nem volt vége csalódásainknak...

Egy ismerős újságíró révén kapcsolatba kerültem az olasz-svájci televízióval, melynek főtíkára úgy döntött, hogy készítenek velem egy interjút a bière-i kaszárnyában ottani látogatásunk alkalmával. Délben a főtíkárs-újságíró, operatőre és hangfelvevője odaérkeztek a vendéglőbe, s a magyar barátoktól elbúcsúzva visszamentünk a kaszárnyába, ahol sok képfelvétel mellett négy interjút készítettek velem az általuk adott kérdések alapján (a kérdező újságíró olaszul tolmácsolta franciául adott válaszaimat). Minden jól ment a negyedik kérdéscsoportig, amikor, s erről előre nem beszéltünk, a mai Magyarországról kérték véleményemet. Én ezt persze őszintén elmondtam. A főtíkárs-újságíró nagyon elégedetlen volt mondván, hogy túl hosszan beszéltem, s újra kellett válaszolnom. Ezt megtettem 4 perc alatt, de mindig ugyanazt a véleményt ismételve. Ez nagyon nem tetszett neki, de azért barátságosan váltunk el. Az utolsó interjút, ahogy már előre gondoltam, kivágták az adásból, s egy héttel később kaptam egy e-mailt, amelyben elnézést kért ezért, mert kifutottal az időből. **Így történt, hogy Svájcban, 78 éves koromban, életemben először megcenzúráztak.** Ez mutatja, hogy milyen lett a mai Svájc.

Konklúzióim

Először, Svájc az alatt a 32 év alatt, amikor én Európán kívül éltem, hihetetlenül megváltozott minden szempontból. Az a generáció, amelyik minket tárt karokkal fogadott kihalt vagy elöregedett, s a mai svájci emberek tudatlansága a történelem szempontjából csak a többi nyugat-európai és amerikai emberével hasonlítható össze. Ezt az általános megállapítást fenti tapasztalataimra vonatkoztatva, csak a történelmi tudományok terén uralkodó helyzetre utalok. Ma minden egyetemi történelemtudományi intézet egy bázeli professzor embereivel van megtöltve, melyek közül egyesek, pl. a zürichi egyetem kelet-európai történelmi intézetében, szerbek vagy szlovákok, de nincs egy magyar sem. Ez a bázeli professzor a svájci Anti-rasszista Bizottság megszervezője és feje, az antiszemitizmus legnagyobb svájci üldözője, s mindazok a fiatalok, akiket javasoltak a berni szimpóziumon való részvételre az ő intézetéből kerültek ki. Egyesült Államok-beli tapasztalataimra alapozva (ahonnan igen sok esetet tudnék idézni) azt hiszem, hogy minket, magyarokat szöröstül-böröstül úgy könyvelnek el, mint antiszemitékat, s ezért volt terveimmel szemben sok ellenállás. Ennek a csoportnak a hatása alatt s a pár éve megszavazott anti-rasszista törvény alapján például egy török politikust elítélt az itteni bíróság, mert tagadja az örmények tömeges legyilkolását a törökök által; ez az eljárás szerintem teljesen figyelmen kívül hagyja a Weszfália óta kialakult államközi rendszer valóságát és mind jogi, mind politikai szempontból, elfogadhatatlan, bár nyilvánvaló, hogy ez a népgyilkolás egy történelmi tény.

Másodszor, a svájci magyarság arculata is teljesen megváltozott, beleértve nemcsak az 56 utáni 'gazdasági' menekülteket, hanem még az 56-osokat is. Mindenki behódol a mai magyar rezsimnek, s mindenki elfogadja a magyar nagykövetségek által ajánlott pénzeket és kitüntetések. Én először visszautasítottam a genfi ünnepélyen majd a különböző rendezvényeken való részvételt, mert minden fogadást és ebédet a magyar nagykövetség adott (annak ellenére, hogy a nagykövetet elég szimpatikusnak találtam). Végülis elmentem Genfbe és résztvettem a rendezvényeken, nemcsak azért mert régi barátokról volt

szó, hanem elsősorban azért, mert tudtam, hogy ha nem vállalom el a részvételt, a magamfajta nézőpontot senki nem fogja képviselni. Sok régi barátal is megszakítottam a kapcsolatot, mert nem értették meg, hogy én nem megyek a berni magyar nagykövet meghívásaira, s nem veszek részt az ő rendezvényeiken. Még olyanok is, mint, például, a Magyarok Világszövetsége svájci részlegének főtitkára, aki egyébként hangosan kritizálja a mai magyar kormányt, minden berni rendezvényen ott van.

A ticinói magyarokkal már régen vitám volt azért, mert mindegyiknek van magyar útlevele, s amikor kérdeztem, hogy ez mire jó, valaki azt válaszolta, hogy „avval csak fél áron lehet utazni a villamosokon, ha túl vagy a 65. életéveden.” Erre azt kérdeztem, hogy „ebben áll a ti magyarságotok?” Egy másik ismerős büszkén mutogatta nekem, hogy neki minden papírja megvan mind a svájci, mind a magyar biztosítótól. Talán megfizetteti a betegségeit mindakettővel? Nem tudom és nem is akarom tudni. Az utálat tölt el, amikor ezekre a dolgokra gondolok.

Talán jobb lett volna, ha bele sem fogok Forradalmunk 50 éves évfordulójára való megemlékezések szervezésébe és magamba mélyedve emlékeztem volna csak arra, amit akkor átéltem hálát adva a Mindenhatónak, hogy részt vehettem a magyarság — talán utolsó — nagy, történelmet formáló megmozdulásában.

PHILOSOPHIA PERENNIS

FARKAS, Flórián : Teendőink a magyar filozófia ügyében¹

Az ideálokban való erős hit minden nemzetnél sajátos kifejezést nyer azon eszme szerint, melynek legkiválóbban képviselője az a nemzet. A hellén nemzet életét megdicsőítette a művészet; a rómainál kimagasodtak jogi intézményei s államalkotó képességei; a német erős volt a speculativ gondolkodásban; az angol a politikai szabadságra s a gyakorlati élet meggazdagítására törekedve hozott létre nagyszerű eredményeket; a francia a társadalmi intézmények javításán fáradozott és így tovább. A magyarnak is van egy ily eszméje; igaz, hogy csak elvont eszme, mely tartalmát a szellem egyéb tetteiben leli, de a mely alapja a többi eszmék valósításának s ez a jog-tisztelet és hazaszeretet szabadság-eszméje. Annyira erős volt ez eszme nemzetünkben, hogy realizálásának és biztosításának feláldozta századokon át állami és polgári jólétét, kényelmét s áldozta véréit is bőségesen. Vedd ki ez eszmét a magyar történelemből s érthetlenné válik minden részletében. A meddig az eszmékben hittek a nemzetek, addig tartott nemzeti nagyságuk; az eszme adta életüknek a lendületet, ez eszmében való hit buzdította erejük és így lényegük kifejtésére. A gyenge is ebből nyerte erejét, a félénk bátorságát, a rest ösztönzőjét. Mi belőlünk sem halt ugyan még ki az eszme iránti szeretet; sokkal mélyebben van az plántálva lelkünkbe, semhogy ellene törő hatalmak kiirthatnák. De elvesztette élő erejét s életünk nem mutatja többé azon vidámságot, arcunkról nem sugárzik többé azon bátorság, melyet az eszmében való hit, mint külső kifejezőjét megszokott teremteni.²

Böhm Károly

Egy eszmei rendszer hatását nem évtizedekben mérjük.³

Kissné Novák Éva

Tisztelt Hallgatóság, Kedves Barátaink!

Nagy öröm számomra, hogy a Mikes International Böhm-Bartók Társaság nevében itt, a hollandiai Elspeetben üdvözölhetem ezt az illusztris társaságot. E szimpózium-sorozat ötlete eredetileg 2004 táján született meg a Mikes International vezetésén belül. Az alapgondolat és vezérlő elv első pillanattól kezdve az volt, hogy lehetőséget nyújtsunk egy személyes eszmecserére azok számára, akik meglátásunk szerint nívós filozófiai alkotómunkát végeznek a magyar szellemi életben függetlenül attól, hogy a föld melyik térségében laknak és fejtik ki tevékenységüket. Mi itt Hollandiában vigyázó szemünket az egész világra vetjük. Hollandiából, ebből az egész világra nyitott világítótoronyból nézzük a világot, bármiféle politikai, gazdasági vagy kulturális intézmény befolyásától mentesen. Ezen egyetemes és érdekmentes szemlélődésünket egyértelműen bizonyítja a meghívottak listája. Rögtön szeretném eloszlatni azt az esetleges rossz benyomást, amely azokban keletkezhet, akik nem kaptak meghívót, mint előadók erre az összejövetelre. A résztvevők listája nem kizárólagos és a jövőben minden bizonnyal bővül majd.

A múltban sokan és sokféleképpen fogalmazták meg véleményüket, saját programjukat a magyar filozófiával kapcsolatban. S ezen nem is lehet különösképpen csodálkozni, hiszen a filozófia, mint királyi tudomány, egyetemes és érdekmentes szemlélődés, a szellem önismerete. Mint ilyen, egyidős az emberiséggel, függetlenül attól, hogy annak milyen nevet adtak. Különböző korokban, különböző kultúrkörökben, különböző történelmi szituációkban, különböző bölcselők különböző módon

¹ Elhangzott a Mikes International — Böhm-Bartók Társaság szervezésében megrendezett 2007. évi, 1. Mikes International Philosophiai Symposiumon. („TEENDŐINK A MAGYAR FILOZÓFIA ÜGYÉBEN.”; 2007. szeptember 26-27., Elspeet, Hollandia.).

² Böhm Károly: *Bevezetésül*. Mikes International, 2007. április-június, pp. 21-22.

³ Kissné Novák Éva: *Böhm Károly értékelméletének és ez értékelmélet történelmi hatásának kritikai elemzése*. [A 2006. Böhm-Bartók Díj nyertes pályaműve. Hamarosan megjelenik elektronikus kiadásban a Mikes International gondozásában. — Mikes International Szerk.]

fogalmaztak meg és dolgoztak ki rendszereket. E részrendszerek azonban, mint rész-rendszerek, részei az egyetemes nagy Rendszernek. A nyugati kultúrkörben a görög *filozófia* kifejezés terjedt el, amely konnotációján keresztül ítéljük meg — meglátásom szerint tévesen — a többi, Európán kívüli civilizációk gondolkodását. A hindu kultúrkörben például a filozófiát a szanszkrit *daršana* szó jelöli, amely a *driś* töből származik, amely annyit jelent mint *látni*. Ettől még nem lesz a hindu bölcsélet *minőségileg* más, még kevésbé alábbvalóbb, mint a görög gyökerű és jóval fiatalabb európai.

Ha ebből az egyetemes megfogalmazásból indulunk ki, akkor elkerülhetjük azt a csapdát, amelybe azok esnek bele, akik a külsődleges jegyek alapján ítélnék meg gondolkodókat, illetve azok rendszereit. Ilyen külsődleges jegyek például az illető bölcselő nemzetisége/származása, a nyelv, amelyen ír/tanít, vagy szűk időbeli határok közé szorított másokra kifejtett hatása. Ennek korlátait, illetve tarthatatlanságát hadd világítsam meg néhány példán keresztül. Nézzük például Spinozát. Származását tekintve portugáliai zsidó, aki családjával Amszterdamban telepszik le és munkásságát latinul fejtí ki. Akkor most Spinoza zsidó, holland, vagy latin filozófus? Vagy vegyük Leibniz esetét, aki német származása ellenére franciául ír. Őt hova sorolja be ezen fentebb említett mechanisztikus rendszerezés? Végül, de nem utolsósorban vizsgáljuk meg Platon esetét. Korának nagy hatású filozófusa, aki direktben hat Akadémiájával és a neoplatonista követőivel. Az Akadémia közel kilenc évszázados működése során nem elhanyagolható hatást gyakorolt úgy a görög, mint az európai gondolkodásra. Ám 529-ben I. Justitianus császár állami ellenőrzés alá helyezi az Akadémiát, amellyel azt gyakorlatilag megfojtja. Az elkövetkező majd' ezer évben a latin befolyású (Nyugat-)Európa szellemi életéből Platon szinte teljes mértékben kiszorul. Csak a Timaios töredékes latin fordítása maradt forgalomban, valamint a Phaidon és a Menon 1160-tól, amelyet Szicíliában fordítottak le. Amikor az 1438-39-es ferrarai majd firenzei zsinaton George Gemistos 'Plethon', a nagyhírű neoplatonista bizánci filozófus, aki VIII. Palaeologus János bizánci császárt kísérte el, Platont Aristoteles fölé helyezve mint a legnagyobb filozófust említette, egyfajta szenzációt és egyben bonyodalmat is okozott.⁴ Majdnem eretnekséggel vádolták meg! Platon majd csak a 15. századtól kezdve nyeri vissza ismertségét és méltó helyét az egyetemes európai gondolkodásban, ahonnan többé már nem lehet száműzni. Mindezt összegezve, ha a fentebb említett mechanisztikus szemléletet követjük, akkor Platont és bölcséletét ezeréves adminisztratív 'száműzése' kapcsán degradálnunk kellene?

Mindezekből nyilvánvaló, hogy sokkal finomabb eszközrendszerrel kell élnünk, hiszen a szellem legbelsőbb szentélyében járunk. Bölcselők megítélésénél immanens módon járhatunk csak el, a szellem fejlődésének finom szálait követve. Ez adhat támpontot népek és nemzetek filozófiai gondolkodásának feltérképezéséhez. Jelenünkben a nyugati kultúrkörben élők többsége nagyon könnyen megelégedik arról a tényről, hogy az ipari forradalom valamint az amerikai és francia politikai forradalmak az európai-amerikai kultúrkört katapultálta az élet minden területén, s a világ vezető hatalmává tette. Az Európa nyugati felében kivirágzó nagy nemzeti kultúrák (úm. angol, francia, német) olyan lépéselőnyre tettek szert, amely azt a látszatot teremtette, mintha ők találták volna fel a spanyolviaszt a világ kezdetétől fogva, és a siker egyetlen titka mások számára ezen nemzetek minél tökéletesebb másolása. Ezen gondolat vezetett el oly drámai változásokhoz, mint például a Meiji-restauráció Japánban, a kínai császárság megdöntése 1911-ben, az orosz forradalom 1917-ben, Atatürk forradalmi jelentőségű reformja Törökországban stb. Ezek sikere vagy sikertelensége egyértelműen bizonyítja azt a tényt, hogy egy bizonyos kultúrkör eredményeit azon kultúrkör belső szerves fejlődése hozza létre, s szolgai másolásuk, illetve átvételük csak csődöt eredményez.

Európán belül a magyarság számára a kulturális küszöb nyilván kisebb volt, mint az ázsiai civilizációk esetében, de ami a kishitűséget illeti, a gát mégis óriási. Nyilvánvaló, hogy a szellemi élet infrastruktúráját — úm. Magyar Tudományos Akadémia, egyetemek, tudományos lapok, stb. — ki kellett építeni, és ezek esetében a nyugat eredményei meglehetősen könnyen átvehetők. De pontosan azért vehetők át meglehetősen könnyen, mert ez csak a váz, a tartószerkezet, amely többé-kevésbé kultúra független. Az igazi döntő tényező azonban az emberi tényező, mai szóhasználatnál a 'soft'-faktor. Ez az, amit málnási Bartók György lapidárisan a következőképpen fogalmazott meg az 1940-ben megjelent 'Faj. Nép. Nemzet.' című tanulmányában: „...tudományt, művészetet, gépeket hozni lehet külföldről, lelket soha...Aki egy nemzet tagja akar lenni, annak ebbe a hagyományba (értsd: a nemzet hagyományába) kell bele nőnie. Ez olyan tény, melyen semmiféle bölcsesség nem változtathat.”⁵

S ez itt a kulcs! Ezért csúszik félre minden olyan megfogalmazás, amely csak a külsőségekre figyel. Nem vitatjuk például Alexander Bernátnak azt a gondolatát, hogy a külföldi filozófiai szakirodalmat minél nagyobb mértékben le kell fordítani magyarra, hogy ezáltal is elősegítsük a filozófiai élet gazdagodását és a filozófiai műveltség elterjedését a magyarság körében. Alexander tevékenysége e téren több mint példamutató; ő nagybetűvel írta be magát fordítói tevékenységével a magyar szellemi életbe, amelyért csak hálások lehetünk. Ha azonban ezen a ponton megállt volna a magyarság, akkor tényleg csak recepcióról lehetne beszélni és kizárólag katedrafilozófusokról. Az igazi áttörést azonban Böhm Károly valósította meg programjával, életművével és iskolájával, amely az autochton magyar filozófiai gondolkodásra fektette a hangsúlyt. Itt rögtön szeretném hangsúlyozni, hogy — a mechanisztikus gondolkodást elkerülendő — a lényeg nem a formális hatkötetes *Az Ember és Világa* című könyvsorozaton van, hanem abban a szellemiségben, abban a rendszerben és abban az emberi kiállásban, amely

⁴ Lásd: C.M. Woodhouse: *George Gemistos Plethon — The Last of the Hellenes*. Clarendon Press, Oxford. 1986.

⁵ A kötet megjelent 2004-ben elektronikusan a Mikes International gondozásában.

ezekből a kötetekből sugárzik. Böhm Károly bölcelete nem azért autochton magyar filozófia, mert magyarul írta, hanem azért, mert a magyar szellemiség talajából származik. Ezt jó tudatosítani magunknak.

Mindezzel nem akarjuk a kizárólagosság látszatát kelteni. Böhmön kívül voltak más filozófusok is Magyarországon, akik alkottak, akár rendszert is. Szilárd véleményünk viszont az, hogy az ő megítélésüknél is ugyanazt a kritériumot kell alkalmaznunk: mennyire táplálkozik gondolkodásuk a magyar hagyományból, mennyire önálló az, s ebből a szempontból a nyelv mellékes. Ez nem kirekesztés, hanem tisztázás. Nem kell sárral megdobálni és kizárni senkit sem azért, mert nem a magyar szellemi kultúrkincsre épít. De a lényegét nem szabad elkennünk, mert a maszatolás nem segíti elő a tisztánlátást.

A magyar filozófiai életnek a 20. század elejére egy eléggé erős bázisa alakult ki. Sajnálatos történelmi események ezt a fejlődést megakasztották, ideiglenesen visszavetették. Gondoljunk csak Trianonra, amely Böhm iskoláját szétszórta, életművének a magyar szellemi élet széles rétegeiben való diffúzióját megnehezítette. Majd jött a második világháború és a kommunista időszak, amelyben Magyarország szellemi életét béklyóba zárták. Ez egy tény, amelyet nem lehet és nem is szabad elhallgatni, azzal mindenképpen számolni kell. A Kárpát-medencében maradt önálló magyar filozófusokat elhallgattatták, néhányan Nyugaton találtak alkotói területet. Gondoljunk itt Brandenstein Bélára vagy Kibédi Varga Sándorra. Nekik köszönhetően beszélhetünk ebben a periódusban is önálló magyar filozófiáról. A hallgatás falán Hanák Tibor ütött jókora rést, az 1981-ben Nyugaton megjelent *Az elfelejtett reneszánsz* című könyvével. E mű katalizátorként működött a Kárpát-medencében is, nagyban elősegítve a magyar filozófiai hagyomány kutatását, az önálló magyar filozófiai tevékenység újjáéledését.

Erre a meglevő bázisra kíván a hágai székhelyű Mikes International — Böhm-Bartók Társaság építeni. Könyvkiadásunk közismert az egész világon, s erről lesz még szó ezalatt a néhány nap alatt. Ezt kívánjuk tovább bővíteni egy az egész világot behálózó magyar filozófiai szellemi műhely kiépítésével és felvirágoztatásával. A cél nem egy filozófiai iskola alapítása, hanem egy sokszínű szellemi műhely megteremtése, amely egyrészt a meglevő és gazdag magyar filozófiai hagyomány ápolását, annak kritikai feldolgozását tartja feladatának, másrészt erre a hagyományra építve a magyar filozófiai kultúra továbbfejlődésének elősegítését.

Célunk természetesen nem partikuláris érdeket követ. A tét itt messze túlmutat a magyar szellemi életen. Egyetemes célokat követünk. Jelenünkben a nyugati kultúrkör komoly válságát éli át, bár a felszínen úgy tűnik, hogy minden a legnagyobb rendben van. A nyugati szellem azonban elvesztette önerejébe vetett bizalmát, egy leszálló ágban van, amelyben egyik felszínes divathullám a másikat követi. A nagy ázsiai kultúrkörök pedig magukra találtak, a politika, a gazdaság és a szellem területén. Oroszország, Kína, India, az arab világ és a többiek nagy rohamléptekkel veszik át a Nyugattól a kezdeményezést. Ebben a nagy versengésben csak azok a nemzetek maradnak talpon, amelyek képesek hagyományaikra támaszkodva, önálló értékek létrehozására. Böhm ezt nagy tisztánlátással fogalmazta meg 1881-ben a Magyar Philosophiai Szemle első számában: *'Mert végre is az eszmék azok, melyek az emberiség történelmét mozgatják s a történelmi események csak tört képei az eszmék megvalósulásra törekvő hatalmának.'*

Ehhez a tisztánlátáshoz, e nagy történelmi feladat elvégzéséhez kívánok mindenkinek elég bátorságot, erőt és kitartást. Ebben a Mikes International aktív szerepet kíván betölteni. A tartalmat azonban élő, tenni vágyó és alkotni képes emberek tudják létrehozni. Ezek vagytok ti!

Köszönöm szépen a megtisztelő figyelmet.

~ ~ ~ ~ ~

KISSNÉ NOVÁK, Éva : Értékeink tegnap és ma¹

A múltról, jelenről és jövődőről kevesen festettek drámaibb képet, mint József Attila a „Minden rendű emberi dolgokhoz” című versében. Ebből választottam előadásom mottóját:

„Magad vagy és magad maradsz magadnak rabul!...”²

Végigtekintve a filozófiai történetén azt látjuk, hogy mindig azok a kérdések kerülnek az emberi gondolkodás centrumába, amelyek az adott kor gazdasági, történeti, társadalmi folyamatai által megfogalmazódnak, hangsúlyt kapnak, és a gyakorlatban nem körvonalazódnak a megoldási lehetőségek. Nem véletlen, hogy az újkor kezdetén az állam kialakulása, felépítése és benne a polgár helye, valamint a megismerés módszere és lehetőségei a fő kérdés, míg a XVIII-XIX század fordulóján a fejlődés lényege és annak hajtóereje kerül a középpontba.

A XIX. század második felében és a század fordulóján az egyén, pontosabban a magára maradt egyén és az értékek mibenléte válik centrális kérdéssé.

Nem egyszerű feladat kiemelni a korban zajló eseményekből a meghatározókat, de azt hiszem helyes, ha elsőként a közösségek széthullását említjük. A korábban egységesnek látszó polgári társadalom, és főként a polgárság maga, már az előző században egy gazdasági differenciálódásnak indult, s ennek most már jól látható társadalmi, pozicionális, kulturális, politikai következményei lettek. A valamikor egységes ún. harmadik rend látványos különbségeket és ellentéteket hordozott, s ezek következtében mind inkább kis egységekre, érdekcsoportokra, családokra tagolódott. Jól nyomon követhető ez a folyamat a nagy családregegyekben. Az egyre inkább magára maradó egyén önállóan kell megtalálja a maga helyét, célját a társadalomban, s ehhez értékekre van szüksége. Az értékeket általában három „forrásból meríthetjük”:

- a transzcendenciából pl. a platóni ideák, vagy a mózesi köztáblák;
- a közösségeinkből, legyen az szakmai, települési vagy társadalmi csoport;
- az egyén saját magából. E tekintetben elsősorban arról lehet szó, hogy az ember maga értelmezi a fenti két forrás értékeit, tesz közöttük fontossági sorrendet, dönt azok tartalmi jegyeiről.

Az általunk jelzett korban a transzcendens értékek kevésbé hatottak, különösen a polgárosult országokban. A maga létformáját, társadalmát megteremtő polgár hite jelentősen megkopott azon a racionalizmus által kikövezett s hosszú úton, amit Descartes-tól a XIX. századig megtett. Még ha hitét meg is őrizte részben, értékeit már nem a vallási tanításokból vonatkoztatta el, mert azokat a mindennapi élet nem igazolta vissza.

Nem kapott jelentős segítséget a közösségektől sem, hisz a széthulló közösségek egyre divergáló értékeket közvetítettek tagjaik felé. Ebben a vonatkozásban a relatíve zárt közösségek, illetve az ő tagjaik voltak jobb helyzetben, amelyek önkéntes vagy rájuk kényszerített szegregáció miatt őrizték a maguk tradicionális értékeit. Ilyennek tekinthetők pl. a paraszti közösségek, ahol a viselettől az ételekig, a szokásoktól a dalokig, meséig őrizték az ősi hagyományokat. Talán éppen ezért támad akkora érdeklődés ebben a korban a népi hagyományok iránt, mert életükben, értékeikben szinte tapintható a folytonosság, a múlt őrzése. A polgári nemzetállam fogalmát a polgár megteremti, de a fontos új vívmányok mellett hangsúlyozni kívánja a folytonosságot, keresi a gyökereit mind a nyelvben, mind szokásaiban, kultúrájában, történelmében. A romantika hatalmas lendülete, amellyel a dicső múltat keresi és magasztalja, jelentékeny mértékben ebből a vágyból táplálkozik. De bármilyen csodálattal is tekint a régi korok szokásaira, emlékeire, értékeire, azok a maga korában már nem nyújtanak eligazító támpontokat, nem segítenek az élet fontos, végső céljainak megfogalmazásában.

Így az egyén egyre inkább magára marad ebben a súlyos kérdésben. Már nemcsak értelmeznie kell a transzcendens vagy közösségi értékeket, de magának kell kiválasztania azokat a világ kaotikus halmazából. Döntenie kell, hogy a különböző közösségek közül, melyekhez tartozik, melyik értékeit fogja követni, s melyeket utasít el. Kierkegaard úgy véli, hogy ebben a helyzetben az ember csak maga dönthet, és senkitől nem kaphat segítséget. Csak a választás komolysága, pátosza az, ami elvárható. Nem a jó és a rossz között választunk, hiszen ezt a választás pillanatában meg sem tudjuk ítélni — gondoljunk csak a „Vagy — vagy eksztatikus előadás” kezdő soraira. Filozófiai meditációra nagyon alkalmasak és szépek Kierkegaard gondolatai, de az egyén a maga mindennapi döntéseiben mégis keresi azokat a mérőföldköveket, amelyekhez lépéseit

¹ Elhangzott a Mikes International — Böhm-Bartók Társaság szervezésében megrendezett 2007. évi, 1. Mikes International Philosophiai Symposiumon. („TEENDŐINK A MAGYAR FILOZÓFIA ÜGYÉBEN.”; 2007. szeptember 26-27., Elspeet, Hollandia.).

² József Attila: Minden rendű emberi dolgokhoz

igazíthatja, amelyek kijelölnek egy játékteret, amelyen belül maga választhat majd konkrét helyzetekben, s ezt nem, vagy kevéssé találja meg az egzisztencialista filozófiában.

A század második felének értékválságát Nietzsche kiáltja világgá a „Minden érték átértékelése” című munkájában, félreérthetetlenül megfogalmazva a század betegségét a nihilizmust. Meggyőződése szerint ebből a kiutat az Übermensch jelenti, aki képes lesz önmagából új értékeket konstituálni. Az európai ember erkölcsi értelemben már túl van jón és rosszon — parafrázálva művének címét, a kultúra hanyatlik, „Isten halott”, azaz sem a transzcendencia, sem a létező emberi közösségek nem alkalmasak arra, hogy értékeket fogalmazzanak meg az ember számára. Ahogyan szenvedélyesen fogalmazza az Ím – így szól Zarathusztra Előljáró beszédében:”...

„Társakat keres a teremő és nem holttesteket, nem nyájakat, nem hívőket. A vele teremő keresi a teremő, azokat, akik új értékeket új táblákra írnak...”

Társakat keres a teremő és olyanokat, a kik sarlóikat köszörülni tudják.

Megsemmisítőknak fognak nevezetni és a jó és rossz megvetőinek. Ámde ők az aratók és az ünneplők..³

Nietzsche gondolatai megdöbbenőek, botrányosak, de nem lesöpörhetőek a filozófia palettájáról. Windelband így fogalmaz: „Nietzsche Umwertung aller Werte-je nemhiába lett napjaink jelszavává. Az összes életviszony hatalmas, gyökeres megváltozásával értékeléseink átöröklött szubsztanciája valóban folyékonnyá vált... Ebből az állapotból nőtt ki az új szükséglet egy filozófiai világnézet iránt, mely megragadta nemzedékünket... amit ma a filozófiától elvárunk, az a maradandó értékekre való ráeszmélés, melyek a korok változó érdekei fölött egy magasabb szellemi valóságban vannak megalapozva..., teljes tudatossággal éljük meg egyáltalában a történelmi mozgás legnagyobb problémáját: a személy és a tömeg viszonyát. S ebben az értelemben nyeri el az értékek általános érvényessége iránti kérdés a maga kultúrfilozófiai jelentőségét.”⁴

Az érték problémájának rendkívüli jelentőségét ismeri fel Böhm Károly is. Az értékek az ember életének irányait, céljait fogalmazzák meg. Értékeinkben mi magunk, gondolkodásunk, öntudatunk szabadsága mutatkozik meg. Ezért is tekinti az embert az egyetlen lehetséges kiindulópontnak az érték fogalmának tisztázásához. A „való világnál” fontosabbnak véli a „kellő világot”, s e kettő együtt adja az egész emberi világot. „És most szemben találtam magamat két tudománnyal: az egyik arról szól, aminek meg kell történnie akár Magamban akár a Másban, — a másik arról, aminek meg kell történnie, de csak akkor történik meg, ha Én vagyok. Mindkettő metaphysika; mert minden philosophia = metaphysika (de nem dogma). Nincs-e köztük összefoglalás? Hogy ne volna! Ama fix pont, mely a múlt és a jövő határát képezi, ugyanaz hozza létre a múlt (ismereti) és a jövő (akarati) tüneményeket; az Én maga fejt ki magából a való fonalait, melyek a múltat körülhálózák, — s belőle erednek azon csillogó szálak is, melyek jövőnket megalkotni vannak hivatva. Az a munka, mellyel az Én a múltba és a jövőbe Magát kifejti, ez a világnép eredtető gyökere. S így a két metaphysikát egy hypermetaphysikai fogalomban lehet egyesíteni: az Én önállóságának, a projectio fogalmában. Ettől a ponttól függ a philosophiának két félgömbje: a **való világ képe** (Ontológia) és a **kellő világ ideálja** (Deontológia).”⁵

Böhm kiindulópontja bizonyos mértékig hasonlít az egzisztencializmuséhoz, hiszen mindkettő az Ént, az egzisztenciát, a személyiséget választja filozófiája talpkövének, de mégis jelentős különbségek vannak felfogásukban. Kierkegaard önmagával is vitatkozó énje egy szálnalmas korba belevetett egyén, aki — mint érzékletes pókhasonlatában írja — nem találja meg azt a szilárd pontot, amelyben megkapaszkodhat.⁶ Böhm ugyan szintén látja saját társadalmának visszáságait, szigorú kritikáját nem is titkolja a maga koráról, de meggyőződése, hogy az ember a maga által teremtetett világban, és elsősorban önmagában megéli azt a forrást, amelyből értékeit levezetheti. Ez a forrás az öntudat, amelyből mind az érték eredete, mind az értékelés folyamata megérthető és magyarázható. Az öntudat kialakulásának folyamatára, és tartalmának elemzésére (az ösztönök, az érzelmek, szenvedélyek, ismeretek stb.) most nem térek ki, csak azt a gondolatot kívánom hangsúlyozni, hogy az ember önértékeit vetíti ki a világra kezdetben öntudatlanul, majd egyre tudatosabban, s ezekben az értékekben önmagát ismeri fel.

Kierkegaard kétségek között vergődő embere — a „szerencsétlen tudat” Heller Ágnes kifejezését használva — a különböző stádiumokban megkísérli teljessé tenni a maga szabadságát, szeretne megszabadulni a szorongástól, de ennek esélytelenségét maga a szerző „borítékolja”: a hit lovagjának álláspontjái csak a kivételes kevesek tudnak felemelkedni.

Böhm a szabadságot az Én természetes és attributív járulékának tekinti. Mint Kant kitűnő követője eleve tételezi a szabadságot, mint a homo noumenon lényeges és elvitathatatlan elemét. A szabadság és a szeretet az a két kitüntetett érték,

³ Nietzsche: Ím Így szól Zarathusztra. Előljáró beszéd

⁴ Windelband: Die Philosophie im deutschen Geistesleben des XIX. Jahrhunderts. Tübingen 1909. 119-120.p.

⁵ Böhm Károly: Axiológia vagy értékkan Kolozsvár 1906.VI.-VII.p. [Megjelent elektronikusán 2006-ban a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.]

⁶ Mi fog történni? Mit hoz a jövő? Nem tudom, semmit sem sejtök. Ha egy pók egy szilárd pontról leveti magát következményeibe, folyton csak üres teret fog maga előtt látni, melyben lehetetlen szilárdan megvetnie lábát, ha még oly jól szétterpeszkedik is. Velem is így van: előttem csak az üres tér, és a következmény, ami előre hajt, mögöttem van. Ez az élet visszájára van fordítva és iszonyatos, nem lehet elviselni.

amely mint „önfenntartásunk követelménye” és mint „lényegünk elidegeníthetetlen sajátossága” kutatásainak eredményeként megjelent. Ez a két érték motiválja az ifjút, midőn a tudomány és művészet ideáljai iránt lelkesedik, ez a férfit a tetteiben és gondolataiban és ez „magasztosul önzetlenségge az öregkor tevékenységében”⁷

Kierkegaard filozófiáját átlengi az irónia, amely időnként még fájdalmasabbá teszi a mondanivalót, időnként viszont feloldja és enyhíti a gondolat komorságát. Böhm filozófiájában nyoma nincs az iróniának. (A humor is az esztétikai érték tárgyalásakor jelenik meg.). A tudomány teljes és korrekt eszköztárát felvonultatva vezeti le az értékek létrejöttének és működésének folyamatát mindenkor gondosan ügyelve arra, hogy az ember méltóságán csorba ne essék. Böhm filozófiájában az Én, az ember olyan magas piedesztálra kerül, amilyenre a filozófiai gondolkodás történetében talán nincs is példa. Hadd idézzem! „Az, mit ezen értékelésben a reflexio legmagasabb fokán álló Én3 magáról állít, a nemesség (dignity), a méltóság (Würde) tulajdonsága, Az abszolút Én azért állítja önmagáról, mert magát minden objektuma felett állóul felismeri és tudja; vagyis kiválósága és előkelősége (szó szerinti értelemben); s minthogy ezt affirmálja, azért ragaszkodik hozzá és szereti vagy becsét tulajdonít neki... Neki egyetlennek van azon minősége, hogy magát tárgyául tekintheti; egyedül ő tudja, hogy tárgyan felül áll, mely tőle függ és táplálkozik; ő az egyetlen kiváló és előkelő. S kiválóságának dokumentuma éppen az, hogy e kiválóságról és előkelőségről tud is... Az Én természetes arisztokrata, az „Istentől való király”; önmagát ezért legbecesebbnek tudó Én, a büszke Én s mint ilyent állítja magát... kiválósága folytán független mindentől, a mi másnemű. Ebben áll szabadsága s ezzel övé az uralom, vagyis „a hatalom és a dicsőség mindörökké”⁸

Ha a patetikus szövegből kilépünk, és hétköznapi nyelven értelmezzük Böhm üzenetét, egyértelmű, hogy az ember önmagában kell megtalálja értékeit. Kant úgy fogalmazott, hogy az erkölcsi törvényt az embernek nem megismerni, hanem felismerni kell. Jó neokantiánusként Böhm sem kérdezi, hogy honnan és miként kerül az erkölcsi érték az emberbe, nem kutatja ennek társadalmi hátterét. De biztos kézzel mutat rá az ösztöneinkben, ítéleteinkben, az értékelés módozataiban, reflexióinkban az érték létre és megjelenési formáira. Nála gondosabban és pontosabban senki nem követi nyomon az ember fejlődését a pete állapottól a felnőtt öntudatos emberig, s ebben a folyamatban elsősorban arra figyel, hogy a biológiai változások miként alapozzák meg az ember értelmének, ítélő képességének, öntudatának változásait, fejlődését. Az öntudattal rendelkező ember magában leli meg értékeit, és állít fel közöttük egy emberhez méltó rangsort. Nem tagadja meg az élvezet értékét, de ennél magasabbra helyezi a hasznot és az értékek hierarchiájában a csúcsot az intelligencia foglalja el, mert ez a legnemesebb érték az emberben, ebben jut leginkább kifejezésre az ő tökéletessége, nagyszerűsége, kivételes volta. Böhm nem vitatja, s azt hiszem mi is egyet értünk vele, hogy az ember testi adottságai pl. ereje, szépsége fontos érték lehet. De meggyőződése, hogy a valódi érték nem ebben rejlik, hanem az ember gondolkodásában, öntudatában pl. abban, hogy erejét vagy szépségét miként és mire használja. És ez mindazoknak a belső értékeknek a függvénye, amelyeket önmagunkban fejlődésünk, tegyük hozzá neveltetésünk, vagy ha így röviden fogalmazhatjuk szocializációnk során kialakítottunk vagy különféle hatások eredményeként kialakulni engedünk⁹. Ezeket az értékeket keressük a bennünket körülvevő világban, ezeknek örülünk, egyáltalában ezeket ismerjük el értéknek, becsüljük, akarjuk megszerezni, vagy törekszünk olyanná válni, mint amit az adott érték tartalmaz.

Ez kétségtelenül egy szubjektivista érték felfogás. A maga szubjektivitását Böhm mindig is hangsúlyozta. De egy olyan korban, amikor az egyén szándékaitól függetlenül is egyedül marad, magányos lesz vagy lehet, amikor tehát a szubjektumnak magának kell döntenie ilyen súlyos kérdésekben, akkor talán csak egy ilyen szubjektumra alapozott értékelméletnek van igazán létjogosultsága. Ezt a tényt a kortárs magyar gondolkodók közül csak a legjobbak ismerték fel. Fogalmazhatunk úgy, hogy Böhm jelentősen megelőzte a maga korát. A nagy pályatárs Schneller István Böhm temetésén mondott gyászbeszédében többek között a következőket mondta: „Bezzeg más lett volna a hírad hazánkban, hogyha műveidet németül adod ki s a német szakvélemény Téged hazánkban is nagyra, ismertté tett volna. De Te nem ezt akartad. Minek vizet vinni a Dunába, minek gyarapítani a német filozófia dicsőségét magyar ember német művével! A magyar haza dicsőségét kívántad, ha nem is ma, úgy biztosan évtizedek múlva magyar ember magyar művével gyarapítani. Magyar hazádnak magyar műveddel kívántál szolgálni, nem törődve a magad, egyedül csak hazád dicsőségével.”¹⁰ Schneller mondandójának igazságát nem óhajtom vitatni, de hozzáténném: a kor átlagos hallgatója, olvasója, értelmisége nem értette meg Böhm gondolatainak nagyon is előre mutató üzenetét. Valóban csak a legkiválóbbak, mint a Böhm Károly Társaságba tömörülő nagyszerű tanítványok Bartók Györggyel az élen értették meg Böhm gondolatainak újszerűségét, és a benne rejlő páratlan lehetőséget: az élet egészét átfogó tudományos rendszert alkotott. Olyan rendszert, amely az ember és a világ viszonyának átértelmezésével lehetőséget kínál más elméletek, más tudományterületek tételeinek az eddigiektől eltérő, modern magyarázatára. (Hadd említsem meg, hogy a modern fizika és

⁷ Lásd erről Böhm Károly: Ember és Világa II. kötet Előszó, ill. 332.p. [Megjelent elektronikusan 2004-ben a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.]

⁸ Böhm Károly: Az Ember és Világa III. kötet Kolozsvár 1906. 182-183.p.

⁹ Ez az a probléma, amit Böhm a maga rendszerében nem vizsgál. Az értékátadás folyamat nem jelenik meg filozófiájában.

¹⁰ Schneller István: Gyászbeszéd a sírnál. In: Kajlós (Keller) Imre: Dr Böhm Károly élete és munkássága Besztercebánya 1913, a Madách Társaság kiadása 408.p. [Megjelent elektronikusan 2006-ban a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.]

Böhm gondolatai bámulatos módon összecsengenek. Erről tartottam az idén előadást egy New Yorkban rendezett konferencián).

Böhm aranyhidat kínál a teológia megtorpant elmélete számára is. Ő maga nem volt vallásos, és a filozófia és teológia vitájában egyértelműen a filozófia igazságát hirdeti, sőt felfogása szerint az ember fölé még Isten sem helyezhető. De ez a filozófia, amelyben az ember, az Én kitüntetett szerepet kapott, melyben a szabadság, az akarat, az öntudat legfőbb tartalmát adják, s melyben az öntudat gyarapodásával együtt világunk is gazdagodik, s mind teljesebben öleli magába az igazságot; ez a filozófia nagyon alkalmas az egyes ember felelősségére, akaratszabadságára építő protestáns vallások hitével és tételeivel való összekapcsolásra. Nem tekinthető véletlennek, hogy Böhm tanítványaiból a református egyház több kitűnő személyisége, tisztségviselője kerül ki, akik a maguk módján tovább viszik Böhm gondolatait. Ez a filozófia a régi teológia természetfeletti metafizikája helyébe egy tudományos világképet illeszt, amely az ember szellemi világaként értelmezhető, s melyben az értékeket az ember deklarálhatja, de viselni is kell érte a felelősséget. Ez a filozófia nem tesz engedményeket a teológiának, de nem is kíván tőle koncessziókat.

Úgy vélem ez az a pont, ahol átlendülhetünk mai korunkba. Ez csak az időben jelent nagyobb ugrást, de a létező problémák tekintetében, különös figyelemmel az értékekre, majdnem ugyanaz a helyzet vázolható fel, mint amiről előadásom kezdetén szóltam. Ha egyetlen — belátom kissé sommás mondattal — kellene jellemezni az elmúlt századot, akkor azt mondhatnánk, hogy nincs olyan érték, amelyet ez a század ne sároztott volna be. Egyaránt devalválódtak a jobb- és a bal-oldali értékek, a konzervativizmus és a modernizmus értékei és sajnos a velük kapcsolatos szervezetek és intézmények is. Így mind az értékek maguk, mind hordozóik hiteltelenné váltak. Jól jellemzi ezt a hangulatot Adorno gondolata: „Auschwitz után nem lehet többé verset írni.”

De az ember nem tud értékek nélkül élni! S hol kereshet célt, támaszt az életéhez?! Természetesen önmagában és valódi vagy illuzórikus világában, melyet szintén nagyrészt maga alkotott. A modern ember tehát — bár sosem hallotta Böhm Károly nevét — de pontosan az általa megfogalmazott elvek szerint építette fel az életét. Ma is igaz, hogy a közösségeink széthullanak, mint gyakran fájdalmasan tapasztaljuk még a legkisebb közösségek, a családok is. A hatalmi szóval létrehozott közösségek tartalmilag kiüresedtek. A hitéletet vizsgálva ellentmondásos jelenségeket figyelhetünk meg. Amíg egyik oldalon a tradicionális nagy egyházak folyamatosan veszítenek híveket, a másik oldalon a különböző kis egyházak, szekták egyre növekvő táborot mondhatnak magukénak. Talán éppen az imént említett közösségi hiányt vélik pótolni, ugyanis a leggyakrabban hangoztatott két érték, amellyel híveket toboroznak: a szeretet és az összetartozás. Ha tehát ezek nem elégítik ki a gondolkodó embert, akkor önmagában kell megkeresnie azokat a kapaszkodókat, amelyekkel eligazodik ebben a kaotikus világban. A helyzetet csak bonyolítja, hogy táguló világunk, növekvő mozgási lehetőségeink révén mind több, gyakran egészen eltérő kultúrákkal, értékekkel találkozunk, amelyekhez való viszonyunkat csak saját értékeink prizmáján átnézve tudjuk megítélni, kialakítani. Én szívesen fogalmazom úgy, hogy értékeink jelentik azt a lelki csontvázat, amely tartást ad életünknek, Énünknek éppúgy, ahogyan tényleges csontvázunkra épül testi valónk. Ez a lelki csontváz lassan épül fel életünk során különböző hatások eredményeként, de nem az Én öntudatos munkája nélkül!!! Ezért tökéletesen osztom Böhm felfogását, mely szerint az ember maga teszi azzá magát, ami. Az öntudatos Én maga választja meg, és maga értelmezi értékeit, tehát felelős is értük. Igaz döntéseinkben, választásainkban gyakran nem, vagy nemcsak értékszempontok hatnak (pl. választanom kell a jól fizető vagy a kreatív munka között és több gyermek eltartásáról kell gondoskodnom, akkor nyilván az előbbit fogom választani.) Mégis úgy vélem, hogy belső tartásunkat, Énünket, emberi minőségünket, ahogyan a mindennapi tudat nyelvi formája nagyon tömören fogalmazza: emberségünket értékeinken lehet lemérni.

Az egyén feladata ma azért is nehéz, mert bizonyos értékek jelentős túlsúllyal kínálják magukat, mondhatnánk oly divatosak, hogy az óvatlan ember elhiszi, hogy ez vezet a teljesebb, a boldogabb élethez. A technika eluralkodásának korában hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy magát a technikát birtokolni önértéket jelent. A média különböző formái arról igyekeznek meggyőzni bennünket, hogy a modernitás lényegét a legújabb technika használata jelenti. Úgy tűnik, hogy törekvéseink középpontjában az aktuálisan legújabb technikai vívmány megszerzése található: már családonként több tv-vel rendelkezünk, így a családtagok teljesen önállóan — értsd szeparáltan, egyedül, magányosan — nézhetnek tv-t, s benyomásaik, élményeik megosztásának a vágya is eltűnik életükből. A különböző hordozható eszközök, pl. CD, a laptop, valamilyen elektronikus játék stb. „biztosítják”, hogy az utazás, a várakozás minden pillanatát kitöltse valami „szórakoztató” dolog, s ezek sokféleségéről a technika valóban gondoskodik. A mobil telefon — bár belátom sokszor valóban jó szolgálatot tesz, de hatékonyan hozzájárul a kapcsolatok elvékonyodásához, felületessé válásához. Nem kell meglátogatni a nagyit, hisz felhívhatjuk telefonon. Igaz, így nem látom, s ezért elhiszem udvarias és tapintatos választát, hogy jól van, s elaltatom lelkiismeretem szavát, hiszen én érdeklődtem felőle.

A számítógép kezdettől fogva individuális műfaj. Egy okos, segítőkész gép, és az ember kapcsolata. A munkánkban valóban lényegi változást jelentett. Aki még emlékszik a tradicionális írógépek korára, az képes átélni azt a forradalmi változást, amit a szövegszerkesztő hozott pl. az írástudók tevékenységébe. De a számítógép nem állt meg a munka világánál, úgyszólván átrendezte életünket. Tudom, hogy az interneten keresztül kapcsolatok köttetnek, és különösen nagy távolságok esetén gyors és hatékony kommunikációt tesz lehetővé. De gondolkodtunk-e már azon, hogy milyen más tartalmakat hordozott

az a kapcsolat, amelynek része volt a személyes kontaktus, egymás fizikális érzékelése, és az az öröm, amit a másik tényleges és nem csupán virtuális jelenléte okozott?! Emlékszünk-e még arra, amikor egy hivatalt, egy szolgáltató céget felhívtunk és emberi hang vette fel a készüléket, nem egy gép, amely megkínál kérve kelletlen egy menüvel, és szerencsés esetben is hosszú percekig tart amíg az érintett ügyben eljutunk az illetékesig?! Nem folytatva a kérdéseket csak annyit fogalmaznánk meg: ezek a technikai eszközök ma már természetes részei életünknek, de olykor mintha öncéllá válnának, s a velük való „foglalkozás” kizsírítana olyan más tevékenységeket, amelyek fontosságát nehéz elvitatni. Az ún. Gutenberg galaxis háttérbe szorítása az egyik jel, de nem az egyetlen ebben a vonatkozásban. Úgy vélem kimondható, hogy a fejlett világ a technika mindenhatóságának bűvöletében él.

Napjaink divatja a testépítés, amely a testre is úgy tekint, mint egy remekül összerakott szerkezetre, de amelynek egyes részei tökéletesíthetők, még jobb teljesítményre készíthetők. De nagyon gyakran a testet pusztán célnak tekintik, és csak arra koncentrálnak, hogy az izmok látványosan kidolgozottak, hatalmasak legyenek függetlenül fizikai teljesítőképességüktől. Itt a tökéletes alak, a forma öncélként jelenik meg. Véleményem szerint ez az elidegenedés egyik formája, amelyben az ember a maga teljességét, lényegét veszíti el. A magukat plasztikai műtéteknek alávető nők hasonló tévutat követnek.

Kérdésem: a hatékonysági elv eluralkodásának időszakában észrevesszük-e még az ún. emberi értékeket?

Individuális korunk legtöbbet hangoztatott értéke az egyén, a személyiség és annak önállósága, autonómiája, szabadsága. De vajon nem tévesztjük-e össze a szabadságot a szabadossággal, az önállóságot a magánnyal, az autonómiát az önkénnyel? A kultúra eltömegesedésének időszakában tudjuk-e, hogy személyiségünk tudatos alakítása során mire kell figyelniünk. Mit kell megőrizni nemzeti, helyi vagy családi tradícióinkból? Mit kell, illetve mit érdemes elraktározni a ránk zúduló információ áradatból? Az ún. szórakoztató ipar gazdag kínálatából, amely már a kicsiny gyermeket is célba veszi és eléri, mit válasszunk, mit engedjünk átfolyani a lelkünkön? Súlyos kérdések ezek, amiket a mindennapi gondolkodás gyakorta megkerül, nem meditatál rajta. Csak azok a szakemberek teszik fel, akik hivatásuknál fogva próbálnak választ keresni a fenti kérdésekre, vagy úgy is fogalmazhatnám, hogy kiutat szeretnének találni értékzavarainkból. Tény, hogy felgyorsult világunk kevés időt ad általában a választásra, s talán magunk is hibásak vagyunk abban, hogy sokkal több gondot fordítunk külső megjelenésünkre, birtokolt tárgyainkra, mint saját bensőnkre, lelki csontvázunkra, ahogyan én nevezem. Már Rousseau azt tanácsolta szeretett Sophie-jának, hogy a háborítatlan természetbe vonuljon vissza csendes meditációra, s nem csekély iróniával jegyzi meg, hogy az érintetlennek hitt erdő mellett harisnyagyárat talált. Mai „kikapcsolódásaink” tipikusan zajosak, eszköz igényesek (gondoljunk csak pl. a diszkóra, mint jellegzetes modern szórakozási formára!), tömegesek (lásd a divatos nyaralási útvonalakat!), nagyon sok szempontból manipuláltak. Talán magunk sem vesszük észre, hogy a mindennapi teendők sokféleségéből kiszakadva még a pihenés, a rekreáció formáiban is csak a szabadság illúziójával ajándékozunk meg magunkat, s nem a valódi szabadsággal. Hogy foglyai vagyunk a magunk építette kapcsolatainknak, melyeket nem valódi, hanem vélt vagy színlelt érzések tartanak össze. Ha összevetjük életünk nyereség és veszteség oldalát nehéz megmondani, hogy melyik a súlyosabb. Egy folyamatosan gazdagodó ismeretrendszerrel büszkélkedhet a modern ember, amely jelentősen átértelmezi világképünket, de amely egyúttal új félelmekkel, veszélyekkel is megterheli világunkat. (Elegendő a haditechnika fejlődésére gondolni. A csillagok háborúja ma már nemcsak egy fantasztikus mese.) Nyertünk olyan technikai eszközöket, amelyek kiszélesítik a világot, közel hozzák távoli földrészek és kultúrák eseményeit, lehetővé teszik, hogy nagy távolságokra is eljussunk, de meggyengültek közeli kapcsolataink, kiüresedtek, érzelmileg sivárrá váltak baráti, kollegális és egyéb viszonyaink. Tudjuk mi történik tőlünk több száz kilométerre, de nem tudjuk mi van a szomszédal. Mi nők kiküzdöttük az emancipációt, de ennek ára a lovagiasság eltűnése, de legalább is elhalványodása. A fiatal generációban megfigyelhető „unisex”, vagy ami ezzel szorosan összefügg: a nemi jellegek túlhangsúlyozása arra mutat, hogy ezen az úton is elvesztettünk valamit emberi lényegünkéből. Elvesztettük tradíciókba ágyazott hitünket oly annyira, hogy nemcsak Istenben, de magunkban, s ezért a másik emberben, a szeretetben, az értelmes, teremtmény munkában sem tudunk hinni. Gyakran zavaros, végig gondolatlan eszmék áldozatai leszünk, vagy ami talán még ennél is rosszabb üres, értékhiányos életet élünk. S ezt a hiányt akarjuk pótolni mesterséges szerekkel, amelyek pillanatnyilag felgyorsítják vagy éppen tompítják életfunkcióinkat, s ezáltal szebbnek, elviselhetőbbnek látjuk a magunk által teremtetett világot.

Tudom könnyebb az értékválság tüneteit felsorolni, mint rámutatni pontosan az okok együttesére. Nem is vállalkozom erre, a jelenlévők mindegyikének van bizonyára teóriája a legjelentősebb kiváltó okokról. Ebben éppúgy benne van a tudománynak, az elmélet embereinek, mint a politikának vagy a hatékonyságot, a mennyiségi növekedést mindennél fontosabbnak ítélő gazdaságnak a felelőssége. Azt is tudom, hogy a kiemelt jelenségek önkényesek, hisz nem a teljesség, hanem a példák felmutatásának igényével közeledtem hozzájuk.

Konferenciánk témája teendőink a magyar filozófia ügyében. A kérdés tehát az, mit tehet e jelzett értékválság oldása érdekében a magyar filozófia? Ha a megoldás felé vezető utat szeretnénk kitapogatni, akkor arra kell figyelniünk, amit a magyar filozófia kiváló művelői ránk hagytak. Meggyőződésem, hogy mindaddig, amíg társadalmi méretekben nem találunk gyógyírt a problémákra, — és erre nem látszik komoly esély — addig az egyénnek önmagában kell megtalálni a kapaszkodókat. Önmagunkból kell újraépíteni azt a világot, amelyben élni tudunk, amelyben az eszközértékek és a célértékek jól elválaszthatók. Ahol az eszköz — legyen az számítógép, autó, lakás stb. — csak eszköz lesz életünk komfortosabbá,

kellemesebbé tételéhez, de a cél a mi énünk gazdagabbá tétele, személyiségünk mind teljesebb kibontakoztatása, s ebben nem a külső jegyek a legfontosabb meghatározók. Hadd hivatkozzak ismét Böhm Károlyra, aki megfogalmazta: „nemes csak az intelligencia”¹¹. S az intelligencia értéke a tisztaságában, öntudatosságában, szabadságában van.

Úgy hiszem ma sincs jobb kiindulópont értékrendszerünk megteremtéséhez, mint az, amit Böhm ajánl. Az egyénnek magának kell megtalálnia és tartalommal megtöltenie azokat az értékkategóriákat (szabadság, tolerancia, kreativitás, modernizmus, szeretet stb.), amelyekhez életét igazítani próbálja. Ez természetesen, egy ilyen individuális korban nagy felelősség, és nagyobb feladat, mint amikor a készen kapott értékeket kellett saját nyelvünkre lefordítani.

Saját tennivalóink:

- A magyar filozófia etikai örökségének kutatása.
- A kortárs etikai irányzatok kutatása

A filozófia — többek között — arra tanít bennünket, hogy mindig az a modernizáció volt eredményes, amely épített a hagyományra, azaz az új értékeket a régi értékrendre építette rá. Nem tökéletesen új értékekre van szükségünk, hanem arra, hogy újra megtaláljuk a régi értékekben rejlő üzenetet, hogy hűségesek legyünk hozzájuk, ahogyan Comte — Sponville tanácsolja:

„Hűségesek lenni a gondolkodás szempontjából azt jelenti, hogy nem utasítjuk el eszméink megváltoztatását (mint a dogmatizmus teszi), sem nem rendeljük őket alá valami másnak, mint önmagunk (az a hit), sem nem tekintjük őket abszolútumnak (fanatizmus); azt jelenti, hogy jó és alapos ok nélkül nem változtatunk rajtuk.”¹² Majd kissé lejjebb még hozzáfűzi:

„Hűséggel nem az egyetemes erkölcsi törvény időtlenségének, hanem egy érték történeti voltának, a múlt bennünk élő, mindig sajátos jelenlétének vetjük alá magunkat, legyen szó akár az emberiség múltjáról általában... vagy sajátosabban a magunk vagy szüleink múltjáról..... Arról van itt szó, hogy ne áruljuk el azt, amit az emberiség önmagából csinált, ami bennünket megalkotott.”¹³

Ezt kell(ene) szem előtt tartani minden embernek, ezt a tudást kell elsőként tovább adni gyerekeinknek, tanítványainknak, hogy József Attila drámai sorai ne váljanak önbeteljesítő proféciává.

Úgy kell(ene) megelni a bennünk lévő értékeket, a bennünk lakozó erkölcsi törvényt, azaz úgy kell megismerni és kiteljesíteni önmagunkat, hogy abból ne rabság, hanem szabadság fakadjon, ne ellentét hanem az ellentéteket egybefogó harmónia legyen.

~ ~ ~ ~ ~

¹¹ Böhm Károly: Az ember és világa III. kötet Kolozsvár 1906. 185.p.

¹² André Comte – Sponville: Kis könyv a nagy erényekről Osiris K. Budapest, 1998. 35-36.p.

¹³ Uo. 37-38.p.

VERES, Ildikó : Az Abszolútum és a „nemzeti filozófia”¹

„Jövök, de nem tudom honnan,
Vagyok, de nem tudom ki,
Meghalok, ki tudja mikor,
Megyek, ki tudja hová;
Kész csoda, hogy oly vidám vagyok.”²

Ha „itt-létemhez” köze van az Abszolútumnak, és ahhoz is, „ahova megyek”, akkor a ma lehetséges elvi és logikai-hermeneutikai elemzés szintjén valamiféle megnyugtató választ/válaszokat kellene találjunk a filozófiai szövegekben. A mindenkori konkrét interperszonális kapcsolatok a transzperszonális kapcsolódási pontokkal együtt határozzák meg az egyént. Ezek között van a nemzet és a nyelvi közösség.

Az előadás egyik lényegi kérdése: hogyan értelmezhető az Abszolútum hegeli értelemben vett fogalma és a „nemzeti filozófia” metaforájának kapcsolata, s ennek lehetséges beépülése a hazai filozófia egyik jelentős alakjának, Brandenstein Bélának a rendszerébe? Milyen logikai érvényességgel állítható, milyen érvek szólnak amellett, hogy a nemzeti közösség szellemi aurájában a filozófiának nevezett „valaminek” domináns szerepe van?

Az első hazai filozófiai rendszer alkotója, Böhm Károly milyen a probléma szempontjából?

A másik szegmens, amelyet a fenti vonatkozásban átgondolunk, a nem-Abszolútum filozófiák, az egzisztenciál-filozófiák felfogása. Így Camus és Hamvas Béla a szellemre és a génuszra irányuló elgondolásait értelmezzük.

1. Az Abszolútum, a transzcendencia, az Egy, Isten — e fogalmakkal próbálja meg az emberi nyelv megközelíteni azt, amiről rejtjelekből alkot valamiféle képzetet. Az ember életének mindenkori alapproblémája az átmeneti és pillanatnyi „itt-lét”, s mindenkori kérdése: mi volt előtte és mi lesz utána? A transzcendencia „nyelvének” alkotóelemei a rejtjelek, amelyekből számtalan van, amelyeket használunk anélkül, hogy igazából ismernénk a tartalmát. Maga az Egy is rejtjel, mondja Jaspers. Az Egy, az Egyetlen a transzcendencia vonatkozásában, de gyakran köznap viszonyokban is entitás, és nem numerikus jellegű. Így például az Egyetlen szerelem metafizikai értelmezése sem számszerűséget jelöl.³

A filozófia történetében Hegel is azok közé tartozott, akik a véges kategóriákba próbálták a végtelent besorítani.

Mielőtt a hegeli gondolkörben megnéznénk hogyan is alakul a logikai lánc az Abszolútum és a nemzeti filozófia kapcsán, utalunk a szellemi előzményekre.

A Fichte és Herder nevével fémjelezhető „nation building” lényegét tekintve mintegy előkészíti a hegeli népszellem-felfogást. Fichte a német néphez intézett hetedik beszédében nyilvánvalóvá teszi a német nép és a német filozófia mindenek-fölöttiségét. Az, aki hisz a szellemiségben és a szellemiség szabadságában, az bárhol szülessen is, bármilyen nyelven beszéljen, „... a mi fajunkbeli, hozzánk tartozik és hozzánk is fog csatlakozni...” A német filozófia ellenáll minden külföldi és halál-filozófiának, s az egyetlen, amely az „... időt, örökkévalóságot és végtelenséget létesülésében pillantja meg annak az Egynek a megjelenéséből és láthatóvá válásából, amely önmagában egész egyszerűen láthatatlan, és csupán e láthatatlanságában lehet megérteni, valóban felfogni.”⁴ A filozófia, amely a német filozófia, csupán eszköz a herderi felfogásban, amely mint ilyen segít az Abszolútum „rejtjeleinek” felfejtésében.

Hegel szellem-felfogásának sarkpontjai adhatnak egy lehetséges értelmezési háttérrel a 19. századtól elinduló „nemzeti filozófia” problémáinak elemzéséhez. A fichtei gondolkör kiteljesedik immár az Abszolútum fejlődésében, s a germán szellem a totalitást jelenti.

A koordinációs pontok és fogalmak: *népszellem és kultúra* mint az Abszolútum lényeges megnyilvánulásai. A népszellem fogalmához rendelhető problémák a nemzet és a nyelv fogalmának kibontását vindikálják.

E vonatkozásokban a világtörténet és a filozófiatörténet összefüggéseiben jelentkező hegeli megoldások lehetnek irányadók.

¹ A tanulmány az OTKA 046757 számú kutatás keretén belül készült. Elhangzott a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson: *Kultúra, nemzet, identitás*. 2006. augusztus 22-26. Debrecen.

² Karl Jaspers: *A transzcendencia rejtjelei* Budapest, Kairosz Kiadó, 2001. 15. és 154.

³ Im. 83-84.

⁴ J.G. Fichte: *Beszédek a német nemzethez. Hetedik beszéd. Valamely nép eredendőségének és németségének még mélyebb megragadása ford. Rigán Lóránd Kellék, 2004.25. 139-140. J.G. Fichte Reden an die deutsche Nation. In. Fichte, J.H. (Hrsg.): Johann Gottlieb Fichte's sämtliche Werkw. Dritte Abtheilung: Popularphilosophische Schriften. Zweitwr Band: Zur Politik, Moral und Philosophische der Geschichte. Verlag von Veit und Comp., Berlin, 1846.*

A világtörténetben uralkodó isteni akarat, az Abszolútum ésszerű, „... amely által értéke van mindennek. Különböző alakokat vesz fel. Egyikben sem világosabb cél-volta, mint abban, amikor a szellem kifejti magát és megnyilatkozik azokban a sokformájú alakokban, amelyeket népeknek nevezünk.”⁵ A hegeli szellemfilozófia az egyéni, cselekvő, teljes tudattal élő szellemet tételezi, amely mint ilyen aktivitását, szabadságát, vágyainak kielégítését egy sajátos szellemi közegben fejti ki. Ennek egyik szintje a *nemzet, a nép*. A történelemben szereplő szellem lényegét tekintve „... olyan egyén, amely általános természetű, emellett azonban meghatározott valami, azaz egy nép általában; a szellem, amellyel dolgunk van, a népszellem. ... az egyén... különböztethet más egyes egyéntől, de nem a népszellemtől.”⁶ A világszellem, amely az isteni szellem, a Abszolútum ott van mindenben, minden emberi tudatban, így a különösség szintjén létező népben a mindenkori történeti szituációban. A népszellemek különböznek egymástól, tudásuk mindenkor attól függ, hogy mit tudnak Magukról. A népszellem tényleges működése folyamán az eseményekben, sorsokban, vallásban, tudományban bontakozik ki, azonban legfőbb tevékenysége a gondolkodás. E folyamatban eljut önmaga elgondolásához, saját szellemének elgondolásához, értelmezéséhez, így saját *filozófiájához*. A hegeli gondolatmenet a világtörténet filozófiájának feladatát a következőkben jelöli ki: „A legfőbb a szellem számára az, hogy tudja magát, hogy nemcsak önmagának szemléletéhez, hanem önmagának gondolatához is eljusson. Ezt véghez kell vinnie és véghez is fogja vinni; de ez a véghezvitel egyúttal bukása, ez pedig egy másik lépcsőfok, egy más szellem fellépése. Az egyes népszellem akként viszi magát véghez, hogy átmenet egy másik nép elvéhez, s így adódik a népek elveinek haladása, keletkezése, leváltása. Hogy miben áll e mozgás összefüggése, ennek felmutatása a világtörténet filozófiájának feladata.”⁷ A mindenkori népszellem a vallásban, a művészetben és a filozófiában objektiválódik, a szellemi tevékenységekben, a műveltségben, mint a gondolkodás formájában, tehát a kultúra rendszerében van jelen. Vagyis Hegel szavaival: „A nép szelleme egy egyéniség, amelyet lényegiségében mint lényt, mint Istent, elképzelnek, tisztelnek és élveznek — a *vallásban*; mint képet és szemléletet ábrázolnak — a *művészetben*; s gondolatban megismernek és felfognak — a *filozófiában*.”⁸ Igen szemléletes e vonatkozásban Hegel példája Athénéről, akinek kettős jelentése (mondhatnánk Jasperssel: mint az Abszolútum egyik rejtjele ott és akkor) — a város és mint ezen istenség szellemisége — jelenti egyben a nép szellemét is. A szabad gondolkodás, a filozófia mint konkrétum a görögök után csak a kereszténységben lehetséges, a keletieknél elvontan létezik, mert nem tudnak eljutni a végesnek és a végtelennek, vagyis az Isteninek az egységéhez.

A világtörténetben, a népek történetében az európai nagy népek szerepe mellett jelzi ugyan a nem germán népek, így a magyarok jelenlétét, de nem véli úgy, hogy a világszellemből ténylegesen részesülnének. Bár a magyarság keresztyén néppé válik, nem tartozik a hegeli vizsgálódás tárgyai közé, mert úgy találja, hogy szellemiségünk a korban az európai és az ázsiai között van. S hogy mi lesz később az nem a történetírás, nem a múlt feltárásának feladata.

A Hegel utáni magyar művelődés, irodalom, művészet, tudomány és filozófia eddig feltárt története azt bizonyítja, hogy valamiféleképpen mégiscsak van valami közünk az Abszolútum fenti rejtjeleinek megfejtési kísérleteihez. Kérdés, hogy milyen szinten és mihez viszonyítva. (Itt jegyzem meg, hogy nem látom kellő érvekkel bizonyítottnak az elmaradottság toposzát, mert a „mihez képest” kérdése még mindig kérdés. Látni fogjuk Hamvas sem a germán tradíciókat tekinti mérvadónak.)

Az világos, hogy Hegel ellentmondásba keveredik a fentiek és az ember általában vett definiálása közepette. Hiszen ha igaz, hogy a magyar is ember, és mint ilyen, szellem, akkor rá is igaz, amit Hegel e vonatkozásban a heidelbergi egyetemen tartott székfoglaló beszédében megfogalmaz: „Az igazsághoz való bátorság, a hit a szellem hatalmában a filozófia első feltétele. Az ember: szellem; ezért szabad és kell magát a legmagasabbra méltónak tekintenie, szellemének nagyságáról és hatalmáról nem lehet elég nagy véleménye... Az univerzum először rejtett és elzárkózott lényegének nincs olyan ereje, amely ellenállhatna bátorságának;”⁹

Ugyanakkor, amikor a filozófiáról mint az adott kor gondolatáról beszél, általánosan fogalmaz a népszellemről, s egyben sokféleségét emeli ki, s ezzel mintegy önmagában is feloldani próbálja a más népek kizárásának gondolatát a filozófiai megnyilatkozás lehetőségeiből. E vonatkozásban kiemelten fontosnak tartom a következőket: „De nemcsak általában eljön a filozofálás kora, hanem valamely népben egy meghatározott filozófia jelentkezik... Egy filozófia meghatározott alakja tehát egyidejű ama népek meghatározott alakjával, amelyek körében fellép, alkotmányukkal és kormányformájukkal, erkölcsiségükkel, társadalmi életükkel, ügyességeikkel, szokásaikkal... stb....Egy népnek ez a gazdag szelleme organizáció... E sokféle oldalnak egyik formája a filozófia... Legfőbb virága, — fogalma a szellem egész alakjának, az egész állapot tudata és szellemi lényege...”¹⁰

⁵ G.W.F. Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.17.

⁶ im.40.

⁷ im.45.

⁸ im. 91.

⁹ G.W. F. Hegel: Előadások a filozófia történetéből I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 17.

¹⁰ Im.59.

2. A magyar filozófiában a 19. század második felében, Böhm Károly expressis verbis bejelenti igényét egy magyar filozófiai rendszer megalkotására, Magyarországon, magyar nyelven.¹¹

A böhmi önéletrrásban két momentum figyelemreméltó a fentiek vonatkozásában. Egyrészt az az elhivatottság, amellyel elkötelezi magát: „Teljesen a filozófiának szentelem magam.... Dolgozni akarok. Legyen Magyarországnak is egy önálló filozófiai rendszere, amelynek eddig még hiányát érzi”¹² Mint tudjuk, ez a hat kötetes, monumentális *Az ember és világában* összegződik. Hogy ténylegesen mitől magyar ez a filozófia, azt itt most nincs lehetőségünk még csak a jelzés szintjén sem átgondolni, de Karácsony Sándor erre vonatkozó megállapítása jelzésértékű: „...van magyar filozófia, ha nincs is magyar filozófiai rendszer (mert a Böhm Károlyét nem tartom magyar filozófiai rendszernek).”¹³

A másik a hegeli, világszellemhez kötődés annyiban, amennyiben az önéletrrajz annak érdekében is íródott, egy ünnepélyes baráti szerződés alkalmával, kinyilvánítsa, hogy részese akar lenni a „világszellem megállíthatatlan előrehaladásának.”¹⁴ Böhm az Abszolútum vonatkozásában megadja azt a teoretikus-rendszertani háttérrel, amelyből a vallásos élmény értelmezhető, hiszen alfája és omegája a Szellem. Makkai erről így ír: „... kritikai idealismusa és 'subiectív' rendszere predesztináltan alkalmas a vallásos élmény egész tartalmának egy az élet egészét átható és átfogó tudományos rendszerben való kifejezésére és ez a tudományos rendszer, amely nem kíván koncessziókat a vallástól, igazán feddhetetlenül tudományos és minden ízében modern, tapasztalati is.... Filozófiájának végső szava az, hogy a legfőbb és egyetlen valóságérték a Szellem, melynek tulajdona a tisztaság, szabadság, igazság és szeretet.”¹⁵

Az egy igen izgalmas és a későbbiekben elemzendő kérdés, hogy az igazság kozmikus értékét hogyan foglalja magába az Én, a „Kis Lélek”, amely a „Nagy Lélek” projekciója. Az Én realitása — mondja Böhm — az „Atman projectiójától nyeri értelmét”.¹⁶ A Szellem, az Abszolútum itt az Atman, amellyel az én azonosul. „S akkor az Én egyetlensége abszolút egyetemességben tündöklök magam előtt, biztossága pedig az egyetemes projectio végső fényében nyeri végleges támaszt.. S ebben rejlik a tudásnak önértéke, amely az Ént érdemessé teszi arra, hogy az élet örök forrásába felvétessék.”¹⁷

A böhmi alapállás végül is a keresztyén valláshoz való sajátos ambivalens viszony, amelynek háttere az adott életvilágból, életének magánjellegű fordulópontjából és a filozófusi attitűdjéből adódik.¹⁸

Böhm tanítványainak a múlt század huszas éveiben szükségképpen foglalkozniuk kellett mind elméleti,-filozófiai és teológiai — mind a praxis területén a nemzeti és emellett a kisebbségi lét problémáival. Itt nincs módunkban részletesen kitérni a kor gondolkodói vonatkozó írásainak áttekintésére, csupán néhány lényeges gondolatot emelünk ki egyik kiváló tanítványának, a teológus-filozófus Tavaszy Sándor írásaiból.

Tavaszy kisebbségpolitikájának kérdésfeltevései a trianoni diktátum után a szükségképpen átrendeződött értékpreferenciák körül mozognak. Az elvont ember-kép mellett a kisebbségi veszélyeztetett lét dilemmái fogalmazódnak meg és ezek megoldására keresi mind elméletileg, mind lelkipásztori praxisában a megoldásokat, a járható utakat. A kor divatos individualizmusával szemben a közösség és az Istennel való közösség. A falu adhatja azt a biztos háttérrel, amire ráépülhet a nemzet és az egész európai kultúra. A nemzet reális alapja a nép, amely legegységesebb vonásait a fajiságból meríti. Ezek valamiféle titokzatos vonásait jelentik egy-egy népnek, s mint ilyenek egzisztenciális meghatározottsággal bírnak, s az erkölcsiség szintjére emelik a népet. Ilyen értelemben már a nép mint „eszmenyi élet-közösség” egzisztál. De mint mondja: „A nemzet soha sincs kész, a nemzet az az ideális kép, amelyet egy nép hosszú és küzdelmes történeti fejlődése folyamán alkot magáról... sohasem kész, ... mert nemzetté lenni annyit jelent, mint napról napra mélyebbnek, tisztábbnak, jobbnak, nemesebbnek, szentebbnek lenni.”¹⁹ S mit jelent számára az Istennel való közösség? Minden keresztyén embernek el kell jutnia oda, hogy belássa, a nemzet értelmét, tartalmát nem önmaga adja meg, hanem Isten által adott adományokat fejt ki a nemzeti létben. Az anyanyelv, a nemzeti műveltségünk így maradhat meg és erősödhet, történelmi nagyjaink tisztelete csak az így szervezett közösségben jöhetnek létre.

¹¹ Itt jegyzem meg, hogy egyetértek L. Steindler filozófiatörténet-írásra vonatkozó azon megfogalmazásával, miszerint: „Elsődleges kritériumként az a nyelv szolgál, amelyen a vizsgált filozófus alkotott, valamint amelyen az olvasótábor recepcióta írásait. Így tehát mind az állampolgárság, mind a származás igen gyakran szegényes besorolási kritériumnak bizonyul.” A nemzeti filozófiatörténet-írás általános feltételei Kellék 2004.25.szám 147.

¹² Dr. Böhm Károly élete és munkássága I. Madách Társaság, Besztercebánya, 1913. 78. [Megjelent elektronikusan 2006-ban a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.]

¹³ Karácsony Sándor: A magyar észjárás Magvető Kiadó, Budapest, 1985.416.

¹⁴ Böhm Károly ifjúkori önéletrajza. Kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta Joó Tibor, Egyetemi Bethlen Gábor Kör (Kolozsvár-Szeged) kiadványai, szerk. Buday György, Szeged, 1930. Lásd erről bővebben: Ungvári Zrinyi Imre: Öntételezés és értékstudat. Böhm Károly filozófiája Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged 2002.

¹⁵ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Kolozsvár 1925.33.sk

¹⁶ Böhm Károly: Az ember és világa IV: A logikai érték tana Mikes International, Hága 2006. 197.

¹⁷ im. 197.

¹⁸ lásd erről az említett önéletrajzi írásait

¹⁹ Tavaszy Sándor: Az ethika mai kérdései. Kolozsvár, 1939.12.

Néhány évtizeddel később a Pauler-tanítvány Brandenstein Béla az arisztotelészi-hegeli hagyományokon konstruál egy Abszolútum-központú rendszert és egy rendszerezett bölcséleti antropológiát, amelyben egyik elméleti alappillér a test-lélek-szellem egysége, s e vonatkozásban értelmeződik az ember mint mikrokozmosz, s három „életága”: *a mindennapi praxis, a művészi és a tudományos*, s az utóbbin belül *a filozófia*, amelynek fogalma: „...a végső elvek, a legegységesebb előfeltevések tudománya” amelyen belül „... a metafizika, legfőképpen a szellem metafizikája értékkel telt létet talál.”²⁰ Az értéktelítettség előfeltétele az „ösválóság” értékdimenzionáltsága, vagyis az igaz, a jó, a szép együttes léte az Abszolútumban.

Hogyan alakul a brandensteini térképen az Abszolútum és nemzet, s hogyan látja a szellem sajátos megjelenésének vonatkozási pontjait?

Filozófiai rendszere a hegeli triadikus elv és a neoskolasztika szentháromság-felfogására épül. A teremtő ősök, ösválóság, az Abszolútum, amely önmagából létrehozza a másodrendű szellemi világot és lényeket, az embert hasonlóan működik, mint Hegel világszellem. Lényegét tekintve a „neobarokk” zárt rendszer nyitottá csak „felfele”, az Abszolútum felé válik. A közösségi szellem és a történetiség hegeli értelmezése mellett Kierkegaard személyes szellem-felfogása és Dilthey, Husserl, de elsősorban Ágoston, a modern katolikus filozófiából pedig R. Guardini hatott rá. Igazából N. Hartmann szellem-értelmezését tartja a legteljesebbnek.

Az emberi szellem legfontosabb jellemzője a *tudatosság*, s ez az egyéni szellem személyességének az alapja. A személyes szellem tevékeny, aktív erő, amely tudataktusaival létrehozza az öntudata mellett a tárgy tudatát, valamint expanzivitása miatt találkozódik, egy *mezőben* van a Másik személyes szellemmel, hiszen kiegészítésre szorul minden tekintetben. Ezen kapcsolódási-kommunikációs mezőben a Másikkal közvetlen élményben találja magát, s ez a közösségi szellemet hoz létre. A közszellem és a közösségi szellem a tagok személyes szellemére épül, megjelenik benne a Mi-tudat, a közös élmények és lelki élet ... „Egy család, egy nemzet, társadalmi rend közösségi szelleme az illető közösség tagjainak közszellem-vonatkozásaiból szövődik össze, de ezeknél több és éppen nemcsak közös gondolkodásuk, hasonló akarásuk, érzésük, hanem az ezen az alapon való közösségük, összetartozásuk, leki egységük tudatát jelenti, azt, hogy mind *egy család, egy nemzet, egy rend* vagyunk.”²¹

A *nemzeti közösség* Brandenstein metafizikájában a cselekvő, az elméleti és a művészi szellemen jegecesedik ki, s történetisége miatt a hagyományban, a személyes szellemekben élő tradícióban találja meg gyökereit. A szellemi életterben működik és tárgyiassága mindig határozott térben bontakozik ki. „Az anyag így a tárgyi szellem általános hordozója: és mivel az anyag téres, vele és rajta a tárgyi szellem térben jelenik meg, bár önmagában — pl. a gondolattartalom, a zenei hangkép — korántsem mindig téres jellegű;”²² A nagy kultúrák élettere a természeti keretek által is befolyásolt. Pl. Nílus völgye, Mexikó, Európa (különösen a görög, német, francia) A nemzet lényegét tekintve a brandensteini felfogásban elsősorban nem faji, földrajzi, nyelvi egység, hanem egy „... közösségi szellem jelenléte, amely a nemzet tagjaiban élve azokban egy mindenoldalú életközösségbe való tartozás tudatát kelti”²³ és a közös magatartást és tárgyi kultúrájának szellemét többnyire a nyelvi egységgel alkotja meg. A nemzeti közösségi szellem természetes hordozója a nép, amely átfogó jellegű: „... közös „életterben”, közös múltból, sorsközösségben, közös célokra törekszik, a földi létben egységes egészen kíván érvényesülni. Mindebben maradéktalanul szellemi jellegű maradhat a nemzeti közösségtudat és sajátos lehet más nemzettudatokkal szemben: a tiszta szellemi létben is lehet és van individuáció. Ezek a vonások azonban, amelyek a nemzeti szellem tartalmát alkotják, mélységes és szerves összefüggésben mutatják a szellemet nemzet előtti, sőt részben szellemelőtti, „természeti” alapokkal, amelyekből a nemzeti szellemiség kinő, kibontakozik;”²⁴ Vagyis Hegelhez hasonlóan nála is individuális karaktert ölt a nemzet, amelynek sajátos természetisége az antropológiai vonásokat jelenti, vagyis alapja a természetes, genetikai fejlődés alapján a nép. Ebből alakulnak ki a nemzetteremtő géniusok, akik a nemzeti közösségtudatot hordozzák, amelyben a szellemi alkotásokat is beleérti.

A magyar filozófiáról eléggé szűk körben gondolkodik, akkor, amikor egyáltalán beszél róla. Pauler Ákosnak, mesterének a munkásságát kiemelten kezeli. Bár a nemzeti szellemet világosan megfogalmazza, nem gondolkodik nemzeti filozófiában.

Ennek úgy tűnik egyrészt a filozófiának, mint az Abszolútumnak és a végső elvek tudományának az elméleti „életágban” való értelmezése az oka, másrészt a neoskolasztika, a katolicizmus a szellem általános érvényűségét, Isten, az Abszolútum mindenre és mindenre kiterjesztett hatalmát hirdeti mindenekfölött és mindenek előtt.²⁵

3. Gondolatmenetünkben ezek után forduljunk oda azokhoz, akik szintén egy-egy határozott szellemiség köreit próbálják megrajolni, de nem a nemzet fogalmára és mibenlétére alapozva.

A hazai bölcselekők közül Hamvas Béla írásai e vonatkozásban figyelemreméltóak.

²⁰ Mi a filozófia? In. Athenaeum-tár, A Magyar Filozófiai Társaság vitaülései 1938-1940. Repertórium, szerk. Kőszegi Lajos Pannon Panteon, Comitatus, Veszprém 1998. 19-20.

²¹ Brandenstein Béla: Az ember a mindenségben III. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937. 190.

²² im. 243.

²³ im. 253.

²⁴ Mi a nemzet? In. Athenaeum-tár Pannon Panteon, Comitatus Veszprém, 1998. 520.

²⁵ Ez egyértelműen megfogalmazódik Pál Galátzia-leveleiben/3. fejezet 28./: Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő; mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.

Brandenstein és Hamvas Béla bölcsellete, gondolkodásmódja sok tekintetben élesen szemben áll, legyen az a filozófiai rendszerről vagy módszerről való felfogás, vagy a lét alapkérdéseinek megválaszolása. Az azonban tény, hogy mindketten az Abszolútum „rejtjeleit” keresik, azt, hogy mit jelent itt-létünkben az Egy, amely „tudja”, hogy honnan jövünk és hová megyünk. Mindketten a filozófus éberségét olyan lényegesnek tartják, amely válságos korokban a leginkább nélkülözhetetlen. /1944-ben vagyunk!/
 Mi ez az éberség? A filozófus „Nem szabad, hogy szenvedélyeknek szolgáljon, hogy világszemléleteket hirdessen, hogy történeti irányzat rabságában legyen. Az egyetlen, amit a jövő filozófusától követelni kell, hogy legyen éber és ébresszen fel bennünket. Legyen, aki vigyáz. Aki az Olajfák hegyén, az utolsó éjszakán, amikor az áruló a fegyveresekkel már közeledik, nem képzelődéseivel és álmaival szundikáljon, hanem lássa azt, ami: van. Aki ismerje a valóságot. Tudja, hogy mi történt és mi történik. Ez az egyetlen igény, az egyetlen várakozás, az egyetlen követelés. Ez az egy szó: az éberség.”²⁶

Hamvas azt a fajta gondolkodást képviseli a hazai szellemi szférában, amely mindenféle spekulatív rendszeralkotástól távol tartja magát, és az Egy, az Abszolútum rejtjeleinek megközelítésében és felfejtési kísérleteiben nem a germán hagyományokat és gondolkodás- és írásmódot, hanem az emberiség kultúráinak az egyes szent könyvek tanításaiban meglévő közös tartalmát, a „status abszolútust” tekinti a gyökereknek. A hagyományban egy sajátos tudás, metafizikai tudás rejlik, amely független kortól, néptől, nemzettől, s mint ilyen az ember „antropológiai alapállásáról” tudósít. S melyek ezek a szent könyvek, a melyek a létezés eredetét jelzik számunkra? „Az őskor nagy könyvei közül a kínai Taoteking megőrizte az ősi emberiség nagy misztériumát; a Veda megőrzött olyan világosságot, amelyhez képest mindaz, amit azóta az ember gondolt, homály; Hermés Trismegistos megőrzött olyan titkokat, amelyek első kibetűzéséhez is csak a legutóbb érkezünk el. Henoch az őskorból valami egészen mást őrzött meg: az első patriarchális emberiségnek szigorú és tiszta egyszerűségét.”²⁷

De Európa saját, „igazi vonalával” kell összekötni mindezeket; így: Pál apostol, Ágoston, Pascal, Kierkegaard, Nietzsche, Jaspers, Heidegger gondolatvilága, nyelvezete adja meg a lehetséges és járható utat a válság megoldásához. Az új filozófiai gondolkodás megjelenik a protestáns dialektikus teológiában (K. Barth), és a modern katolikus teológiában (R. Guardini), amelynek fő kérdése a szent élet egzsizisztencialitása.

Az igazi, a szent tudás eljuttat Isten fogalmának, az Egynek értéséhez és megéléséhez, aki úgy egy,hogy amikor lát, az már teremtés, és amikor tud, az már alkotás. A gondolat már megvalósulás. Az a lény, akiben minden egy: az Első lény — Első Lélek — minden lét gyökerében és eredetében levő legelső szikra, tudás, tett, akarat, élet, szenvedély.”²⁸ De mi a különbség a hegeli, a brandensteini és a hamvasi Egy vagy Abszolútum vagy Isten között? Lényegét tekintve semmi. Csak a rejtjeleit fejtik fel különbözőképpen.

Az ember mint „mikrotheosz” létezik, mondja Hamvas, de a konkrét „itt-létben” gyökereivel mindig az adott helyhez, néphez is tartozik, s meghatározott gényuszokhoz, s a kettő együttesével tagja a nemzetnek.

Mint tudjuk, a hamvasi terminológia sok tekintetben értelmezésre szorul egész bölcselati munkájában. Itt most azokat gondoljuk át, amelyek témánk szempontjából relevánsak. Így a kollektív kategóriákat, az archetípus, a gényusz, a démon fogalomkörében megjelenő nép, hely és a nemzeti öntudat problémáit.

A kollektív kategóriák egyrészt *anyafogalmak*: nép, osztály, faj, kultúra; másrészt *konfliktusmezők*: ezen kollektívákon belül keletkeznek, nem az általános emberin belül pl.a tótót, cigányt, parasztot szidalmazták; *a személyiség felépülése*: a típust teremtő kollektívum mellett a személyiségteremtést akkor egyre magasabb fokú, ha az individualizációban minél több kollektív kategóriát tudatosít. Mindezek mellett más kollektivizáció-képző egységeket is találhatunk. Ilyen mindenekelőtt a gényusz.

Az alapvető hamvasi tétel, hogy: „Gondolkodásunk olyan értelemben, mint a nyugati filozófia, nincs”²⁹ Vagyis számomra ez úgy értelmezhető, hogy hagyományunkból következően nem épülhet ki /fel a nyugati gényuszhoz hasonló filozófia, hiszen alapvetően más a genetikai és a szociális-történeti fejlődésünk, hagyományaink. A hagyományban itt elvileg benne foglaltatnak az említett szent könyvektől a kereszténységig, az európai hagyományokig. E konklúzió a következők miatt is levonható:

A magyar társadalom Kelet és Nyugat között szellemi kaszt nélkül volt, mint az önmaga tudatára nem ébredt ember, s mint ilyen hiába voltak kiemelkedő vezetői, írói, rendezett szellemi egységet nem tudott kialakítani. „A gényuszok, amelyek egymáshoz tartoztak és tartoznak, egymástól független életet élnek, egymást nem felismerve, egymással szemben ellenségesen, mindig egymástól elválasztva és külön. Magyar földön nem volt egység.”³⁰ A leginkább egység-ellenes az árulás, a másik elutasítása, a tagadása, s mindezt a démonnak nevezett kissé misztikusnak hangzó szellemiség irányítja, amely a gényusz negatív töltésű jelenléte. Az ember objektív pszichéjéről beszélve az öt archetípus a következőkben határozza meg,

²⁶ A filozófia jövője in Atheneum-tár 663.

²⁷ Henoch Apoklypsise ford. és bevezetés Hamvas Béla, Budapest, Bibliotheca, 1945.26.

²⁸ Hamvas Béla: Wordsworth vagy a zöld filozófiája. In: Hamvas Béla: A láthatatlan történet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 49. megnézni

²⁹ Hamvas Béla Az öt gényusz 90

³⁰ im.72

amelyeknek szerinte a magyar emberben, szellemben harmónikus együtt kellene lenni. S az egyetlen olyan közösség létrehozását, amelyben a szellem harmóniája uralkodik, megteremtve a magyarság szellemi, filozófiai auráját. Minden más európai népben kettő vagy három van a nyolc közül.

„*Dél* — oldottság, derű, nyugalom, félálom, egyensúly, csökkent aktivitás, arany-kor ösztön (a történet küzdelmeiben nem részt venni), ritmikus életigény, idealitás, közvetlen életélvezet;

Nyugat — civilizáltság, fejlődésszeme, hétköznapi munkaétosz, szociális tagozottság, intenzív művelés, ráció, állandó tanulás, tevékenység, praktikum, lojalitás;

„*Észak* — provinciális életrend, természetközelség, önálló kultúra nélkül, félműveltség, laza szociális kapcsolatok, melankólia, gyakorlatatlanság, szekták, irrealitás;

Kelet — nomádság és állandó letelepedés között, szabadság-sóvárgás, letargia és kitörő indulat, tiltakozás minden ellen, ami nem ő, hiúság, kevélység, zaklatottság, irreligiozítás, bomlott szocialitás (egyéniesség-fragmentumok), a tanulás és az alkalmazkodás nehézsége, uralmi ösztön, lázongás, ellenkezés, ideiglenesség;

Erdély — szakadékoság, mély ellentétek és azok áthidalása, humor(groteszk), sokrétűség, kettősség, megalkuvás, bonyodalmak, okos gyakorlatiasság, magas életigény, ízlés, rafinéria.”³¹

A világban való benne-lét ténylegesen mindig egy közvetlen tevés-vevés Heideggerrel szólva. Sohasem teoretikus elsődlegesen, hanem bizalmas, konkrét, gyakorlati viszonyban vagyok vele. Épp ezt jelenti Hamvasnál is a génuszokkal való azonosulás, s heideggeri benne-lét alapvető struktúrái segítségével. Ezek: a hangoltság, megértés, az értelmezés, a kijelentés, a beszéd. S ha meggondoljuk a hamvasi élettér-értelmezésben mindezek jelen vannak. Hiszen ő maga az egyes génuszok jellemzését a fenomenális világból építi, a hely szellemiségét közvetítő tárgyakból, épületekből, a növények jellemző hatásaiból, a hegyvonulatok meghatározó jellegéből, a költők, írók (Horatius, Petrarca, Tasso, Berzsenyi, Zrínyi, Mikszáth) írásainak üzenetéből, a helyi emberek mentalitásából, beszédmódjából, helyi és lehetséges szabadság fokaiból és köreiből, és ami talán legfontosabb a konkrét génusz központjainak jellegzetességeiből: Róma, Pécs, Buda, Szentendre, Anglia, Belgium, Hollandia, Pozsony, Szilézia, Debrecen, Erdély.

A Nyugat és a Kelet közötti harmóniát a hozott, hordozott hagyomány felhasználásával lehet tehát megteremteni, amelyhez a múlt-jelen-jövő dimenziójában fogalmazott horizontális történetírással egy függőleges tengelyt jelentő, szavaival brahmani szemléletű történetírással van szükség. Ez az „ég-ember-föld” –dimenziója, amelynek metszéspontját üdvtörténetnek nevezi, ami azt jelenti, hogy feljegyezve lenni nem csupán az emberiség emlékezetében, hanem az örök emlékezetben.

Az individuum jelenti a létnek a magasabb fokát, s minél több individuumban valósul meg az öt génusz harmóniája, annál inkább megvalósul az egység és a rend. „Magyarnak lenni annyit jelent, mint az öt génusz világában rendet teremteni.”³²

Végezetül csupán jelzésszerűen utalok A. Camus gondolatvilágában az általa „déli szellem” fogalmának jellegzetességeire és működésére, amelynek jelentésköre az algériai évek meghatározó élményéből táplálkozik. A tenger, a mediterrán kultúra szellemiségében felnövő Camus gyökereiben hordozza az antiracionalizmust. Az igazi ellenszenves szellemiség számára érthető módon Hegel. A lázadó ember című munkája végén derül fény ténylegesen a „déli gondolat”, a „napgondolkodás” értelmezésére.

Valójában a lázadást és a forradalmat állítja szembe, amelyben a lázadás a valóságra, a konkrét realitásokra, a dolgokra, az eleven emberi lelkekre támaszkodik, a forradalom felülről lefelé igazgatná a dolgok menetét. Azt mondja, hogy tulajdonképpen az I. Internacionálé története „...melynek során a német szocializmus szüntelenül a franciák, spanyolok és olaszok anarchista gondolkodása ellen küzd, a német ideológia és a mediterrán szellem küzdelmének története.”³³

Végző konklúziója: Az ókortól fogva ez a szembenállás tartja életben a ma már világosan roncsaiban heverő nyugati világot.

~ ~ ~ ~ ~

³¹ im.65-66.

³² Im.61

³³ A. Camus: A lázadó ember Nagyvilág, Budapest, 1999.345.

MARISKA, Zoltán : A nemzet filozófiai fogalma egykor és ma¹

Nemzet és filozófia

Néhány évvel ezelőtt jelentette meg a Mikes International Bartók György Faj. Nép. Nemzet című, eredetileg 1940-ben megjelent művét. Kiadói felkérésre írtam akkor egy rövidke bevezetőt a szöveg új kiadásához, s most lényegében folytatni szeretném az akkori gondolatmenetemet. Bartók írását bátor és tisztességes állásfoglalásként mutattam be, hiszen abban a történelmi helyzetben, a második világháború kitörése idején szokatlanul és példa nélkül nyilatkozott rendkívül kényes, és mai napig idegborzolón ható fogalmakról, mint az egyén genetikai, vagy népcsoportok faji-etnikai meghatározottsága. Mostani előadásom annyiban támaszkodik a megnevezett Bartók-tanulmányra, hogy a nemzet fogalmának hajdani értelmezése lényegében az írás idevonatkozó fejtegetéseinek rekonstruálása és továbbgondolása annak érdekében, hogy valamiképp értelmezhető legyen annak a történelmi változásnak a hatása, melyet átélt a magyar nemzet 1940 óta. Konkrétabban: a faji-genetikai szempontok csak akkor érvényesülnek fejtegetésünkben, ha muszáj. Sokkal inkább a nép és a nemzet kapcsolatának értelmezéséhez használjuk fel Bartók írását.

Az egyének genetikai örökségének, egy népcsoport faji meghatározottságának pusztá felvetése a mai napig ideges és ingerült reakciókat vált ki, így valószínűleg nem lehet mit kezdeni bármilyen ilyen jellegű felvetés konkretizálásával. A legóvatosabb felvetések is alig jutnak túl a téma meghatározásán, a lehetséges megközelítések pusztá artikulációján. Minden politikai-ideológiai — jogos vagy jogtalan — fenntartást zárójelezve érdemes talán megjegyezni, hogy a demokratizmus általános és egyetemes eszméjét féltik a téma mindenkori elutasítói. Az egyén genetikai, egy népcsoport faji meghatározottsága akkor is komoly kulturális következményekkel járó ontológiai adottság, ha a fogalomhasználatából gondok adódnak, illetve ha a demokratizmus eszményét féltve, mereven elutasítjuk a téma pusztá felvetését.

Bartók tanulmányának megítélésénél tehát nem lehet más az első igazán elvi kérdés, mint hogy lehet-e, szabad-e a faji-genetikai meghatározottságot egyáltalán felvetni? Ráadásul nem is tudói, sokkal inkább filozófusi aspektusból. Őt mindenestre igazolja az akkori közélet, hiszen nyilvánvalóan bosszankodva, érthető ingerültséggel akart rendet tenni e három fogalom használatát illetően, s ezek közül a faj fogalmát illeti a legtöbb bizonytalanság, pontatlanság.

De mi igazol minket? Bármit is kell a faj fogalmán érteni, a konkrét felvetésben sokkal inkább rasszról van szó, mint fajról, a mai felvetés tulajdonképpen előfeltételezi az egyetértést Bartók elméletével. Bartók ugyanis egy irreverzibilis, genealógiai folyamatot ír le, megadja „faj” (rassz), nép és nemzet történelmi genealógiáját. Jóval fontosabb tehát maga az elmélet, mint a hajdani bosszankodás a politikai percberek zajongása miatt, mely annak idején írásra készítette Bartókot. A tételes gondolkodás meggyőződéses híve nem tudott csendben maradni, ezt hiányolta a kortársi állásfoglalásokból. Nagyon messze volt tehát a kortárs és divatos fajelméletektől, melyeket ráadásul el is utasított írásában, épp a tudományosságot, a tételes és következetes koncepciót hiányolva ezekből az elméletekből.

A filozófus abból indul ki, ami van. Van tehát egy háborús élethelyzet, s ebben a helyzetben az emberi lét forog kockán, az emberi szellem jutott válaszütra. Van továbbá egy elméletileg értelmezhető történelmi-keletkezéstörténeti folyamat, melynek eredménye, hogy a jelenben a világ krízishelyzetét nemzetek élik át, hiszen az új világrendet előkészítő háborút nemzetek vívják egymással. Manapság Európa, s különösen térségünk nemzetei az uniós csatlakozással új világhelyzetbe kerültek — szerencsére nem háborúval —, s az új világhelyzet indokolja a magyar nemzeti identitás újraértelmezését, melyhez talán szerény adalék lehet egy olyan dolgozat, mely a nemzetfogalmak hajdani és mai összevetését célozza meg — hangsúlyozottan nem politikai, politológiai, hanem kifejezetten filozófiai aspektusból. Annak idején Bartók is szerény kísérletnek nevezte saját próbálkozását, s ő maga is útkeresésnek titulált a faj a nép és a nemzet kapcsolatát tisztázni akaró minden filozófiai megközelítést.

A keletkezéstörténetről

A három fogalom létszerűsége abban áll, hogy egymásra épülnek, mai egységük egy visszafordíthatatlan, irreverzibilis folyamatban áll elő. Bartók fejtegetésének egyik meghatározó, paradigmatis vonása, hogy a genetikai örökség kétségbevonhatatlan tézisének állva keletkezéstörténetet fogalmaz meg, mely a faj (rassz) és a nép kapcsolatában lenne igazán izgalmas, de mint ilyen, tulajdonképpen témánkhoz csak közvetve igazodik, tehát kihagyható. A keletkezéstörténeti módszer vállalása a lényeges, mely módszer két irányban érvényesül. Az itt nem tisztázott faj (rassz) és nép, illetve a nép és nemzet kapcsolatában egyaránt fontos e kapcsolat genetikai-keletkezéstörténeti elemzése. A vállalat első következménye, hogy noha a példatár a magyar nép történelméből vett példákkal igazolja magát a keletkezéstörténetet, a mindenkor olvasó mégis nép és

¹ Elhangzott a Hollandiai Mikes Kelemen Kör — Mikes International közös szervezésében megrendezett 2007. évi, 48. Tanulmányi Napok konferencián. („MAGYAR KULTÚRA II. — MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE. Három pólus: Magyarország, Utóállamok, Nyugat.”; 2007. szeptember 27-30., Elspeet, Hollandia.).

nemzet általánosságával számolhat. Továbbá Bartók nem veszi elő a magyar történelem legendáit, mítoszait, hiszen épp azért fordult a tudományhoz, a keletkezéstörténethez, hogy fogalomelmzéseiben véletlenül se járjon el oly sok kortársához (és akár mai teoretikushoz) hasonlóan. A mítoszgyártás sohasem volt a kenyerre.

Nép és nemzet etnogenezise értelemszerűen nem tartalmazza a magyar történelemre vonatkozó jellegzetes toposzokat, a filozófiai általánosság szintjén mozgó fejtegetés és az alkalmazott keletkezéstörténeti módszer követelményei ezt nem engedik. A nemzeti integritást egyedül egy meghatározott földterületre szakrális jelentőséggel szokás például felruházni, Bartóknál azonban a nemzet egy nép szellemi öntudata, s mint ilyen, közvetlenül nem kötődik semmilyen térrehozhoz. A másik gyakran használt toposz szerint a magyar szenvedő, és szenvedésével önmagát és másokat megváltó nép, Bartók nemzeteszelmében azonban mindennél jobban érvényesül a konstruktív-építő mozzanat hangoztatása. Nála a magyarság eszméjében az újat alkotás képességének kiemelése a lényeges. A magyar nép sors történetében természetesen meghatározó, hogy a mohácsi vész óta nem vagyunk függetlenek. Bartók épp azt hangsúlyozza, hogy a magyar nép függőségi viszonyok között vált nemzetté, tett szert nemzeti öntudatra. Így beszél a néplélek és az egyéni lélek organikus egységéről, kapcsolatáról. S mivel itt adódik egy új irány, érdemes megjegyezni, hogy Bartók nem érzi magát kompetensnek abban, hogy a tulajdonképpeni néplélektan területén szólaljon meg. Fontosnak tartja a nemzetkarakterológiát, a néplélek elemzését, de pontosan látja, hogy a magyar viszonyok között Karácsony Sándor is, és Prohászka Lajos is csak az út legelején vannak ilyen irányú próbálkozásaikkal. Más kérdés, hogy az európai szellemi életben a néplélekről, a nemzetek általános és karakterizáló vonásairól szinte minden társadalomfilozófus megnyilatkozott, legyen itt szó a teljesség igénye nélkül akár Kantról vagy Hegelről — egészen Spenglerig. Bartók tudós filozófusként magától értetődően nyilatkozik arról, hogy amit fajnak, fajoknak neveznek egyesek, az valójában genetikai egységen alapuló rassz, illetve rasszok. Továbbá a népek egyre intenzívebb érintkezési viszonyai, azaz maga a történelem alakulása folytán egyszerűen nincsenek tiszta fajok, népek. Egy nemzet tehát magába tudja fogadni a legkülönbözőbb népcsoportokat — ahogyan mi annak idején a kunokat. Következésképp minden közös származásra és rokonságra vonatkozó elmélet mítosz, beszéljünk akár pozitív, akár negatív felhanggal megfogalmazott lényegében kvázi elméletéről. Bartók egészen más úton jár, kiemeli, hogy egy nép (tehát a magyar nép is) magában hordozza a nemzetté válás lehetőségét. Saját gyakorlatában, életében magasabb rendűvé válhat, szellemi öntudatra ébredhet. A magyar nép természetesen túljutott ezen a fázison, államalkotó nemzet lett, a magyar nép szellemi öntudatára ébredt. Hegel szerint a világtörténelem alakulását figyelve csak azokról a népekről érdemes beszélni, melyek államot alkotnak. De tegyük gyorsan hozzá, hogy Hegelnél az állam jóval több annak politikai, esetleg közjogi szerepénél. Olyan organikus egység, mely egy nép szellemi önértetének ad egységes keretet. Mint ahogy Bartóknál a népek szellemi individuumok; őket az igazságról vallott egységes tudás, az önmagukról vallott egységes eszmerendszer tartja egybe. A népnek szellemi tudása van önmagáról, tehát nemzet. Önértetét, szellemi tudását műveltségnek szokás nevezni, mely műveltségben egy nép otthon van. A nemzet így válik szellemi tényezővé, öntudattá, hiszen a filozófia Arisztotelész óta az önmagáról vallott tudást a legmagasabb tudásnak tartja, az állam eredeti feladata ezen eszmény egyszerű szolgálata — lenne.

Az analógiáról

A nemzetfogalom genealogikus megközelítésével együtt Bartók szívesen használja az analógia módszerét, feltűnően gyakran él analógikus következtetésekkel. S mivel már szó volt arról, hogy egyszerűen felbosszantotta a kortársak részéről konstataált pongyolaság — már ami a fogalomhasználat és fogalomértelmezés terén kimutatható pongyolaságot illeti —, nem árt hangsúlyozni, hogy bármennyire is a megértést szolgálja az analógia, az analógikus következtetés nem a tudós értekezések, sokkal inkább az ismeretterjesztő publicisztika kedvelt eljárása. Érdemes tehát végiggondolni, milyen jellegű állítások fogalmazódnak meg Bartóknál analógiában, mire használja a szerző magát az analógiát.

Először is az analógia teremti meg a kapcsolódást ezen írása és a többi elméleti írása között. Bartók akadémiai tanulmányaiban az antropológia és a szellemfilozófia nélkülözhetetlen fogalmainak sokaságát dolgozza ki. Innen ki lehet emelni a test, lélek és szellem hármasságát, mely hármassággal analógikus kapcsolat létesül írásában. Az analógia alapja maga a genealógia, hiszen mindkét fogalmi hármasság genealogikus úton állt elő, ennyiben feltétlenül kapcsolatba hozható a test, a lélek és a szellem, illetve a faj, a nép és a nemzet.

Az analógia a tulajdonképpeni szemléleti tárgyról alkotott reflexió átvitele egy másik szemléleti tárgyra, egy egészen más fogalmi közegebe. Felesleges tehát egy az egybeni megfeleléseket keresni, az átvitel nem a két rendszer párhuzamosságait keresi, hanem a hasonlóságok megvilágításával a megértést szolgálja. Az analógia tulajdonképpeni feladata az elemzett rendszer eszméjének és célszerű alkalmazásának megértése. Túlságosan egyszerű lenne ugyanis sima megfeleléseket találni test és faj, lélek és nép, szellem és nemzet között. Bartóknak teljesen más a célja az analógiájával. Mindkét rendszer ontológiai relevanciával bír, egyik sem a filozófiai reflexió teremtménye révén állt elő. Az analógiás összevetés lehetőségét a két ontológiai entitás funkcionális célszerűségében mutatkozó hasonlóságok szolgáltatják. A nemzet kauzalitása és a szellem kauzalitása közös antropológiai alapokon nyugszanak, s Bartóknak egyébként is komoly igénye van a szellem és az antropológia kapcsolatának teoretikusi kidolgozására. Az antropológián és a szellemfilozófián munkálkodó bölcselethez

ennyiben tud segíteni a sokkal inkább a társadalomfilozófiába vagy a politikai filozófiába tartozó témakör kidolgozása. E témakör, mely ráadásul igen könnyen aktualizálható, külső, egyáltalán nem elméleti, sokkal inkább közéleti szempontokra tekintettel vállalta Bartók. S hogy az analógiát ne csak az antropológiai alapok, hanem a levont következtetések is igazolják, gyorsan rá lehet mutatni, hogy a nemzet szellemfilozófiai tartalmainak kimutatását ugyanez az analógia teszi lehetővé. Az analógia igazolja a nemzetben adott szellemiség artikulálását mint lehetőséget. A nemzetek saját elvekkkel rendelkeznek, a mindenkori nemzeti sajátosságok általánosítható elveiben a szellemiség közös mozzanatai motiválnak, sőt, a szellemiség általános emberi tartalmai is a nemzet fogalmán keresztül értelmezhetők, amennyiben a társadalmi lét tényekkel telített világát, a társadalmi valóságot, mint az antropológia integráns részét elemezzük. A nemzet működésének mechanizmusa felfedi előttünk a társadalmiság összes modern technikáját. Az analogikus következtetések teszik lehetővé a világ népeinek összehasonlítását, hogy teljessé váljon a társadalmiság rendszerelméleti bemutatásának lehetősége.

Így Bartók koncepciója talán túlságosan is távlatossá vált, a mindenkori olvasó sokkal inkább a nemzet egykori és mostani aktualizálására vár, nem az érdeklő igazán, hogyan illeszkedik egy ilyen témájú tanulmány Bartók életművének egészébe. Minden tétéles tudás előfeltételeken alapszik, az értelem innen emeli ki azokat az általános alaptételeket, melyek attól alaptételek, hogy nem feltétlenül szükséges előfeltételeik kimondása. Az analógia viszont gyakran ad olyan igazságokat és hasznos felismeréseket, melyek minden más teoretikus eljárás esetében rejtve maradnának előttünk. Az analógiás következtetésekkel azonban kellő óvatossággal kell bánni, s talán nem árt még egyszer hangsúlyozni, hogy mire is volt jó Bartóknak analógiás összefüggésben hozni a test, lélek és szellem, illetve a faj, nép és nemzet hármasságait a maguk genealógiájában. A két ontológiai rendszer összehasonlítása előkészíti tulajdonképpen mondanivalóját, funkcionális teleológiáját, mellyel a faj, nép és nemzet összefüggéseit elemzi. Bármennyire is szörnyen hangzik a funkcionális teleológia elnevezés, valójában egyszerűen rendszerelméletről van szó, mely rendszerelmélet lényege a rendszert alkotó részek és a rendszer egészének kölcsönhatása. Még egyszerűbben: a faj, nép és nemzet összefüggéseit rész és egész kölcsönösségében tárgyalja, következésképp a nemzet szó kettős értelemben szerepel. Úgy is, mint a rendszer egyik eleme, tehát része, s úgy is, mint a rendszer Egészének megnevezése. Hiszen keletkezéstörténetileg és történetileg előállt a nemzet, s így a nemzet magába foglalja és szintetizálja annak elemeit mint a történeti fejlődés korábbi fázisait. Ismételtlen felhívnom a figyelmet a rendszer antropológiai alapjaira és szellemfilozófiai tartalmaira. S a módszerproblémák összefoglalásaként hangsúlyoznám azt a kölcsönösséget, mely fennáll a szellem és nemzet között. A nemzet témaköréhez mindenki ért, de innentől nem politikusi, vagy politológusi aspektusból, hanem szellemfilozófiai aspektusból lesz szó a nemzetről, s mellesleg Bartók szellemfogalma is jócskán veszít általánosságából, elvontságából, ha a nemzet felől értelmezzük, konkrét tartalmi jegyeket kap. Ennyiben áll kölcsönösségük. A kölcsönösség Bartók filozófiai mondanivalója, a világerintkezés hajdani és mai összefüggései Bartók nevében másként fel sem vethetők.

A rendszerelméletről

A faj, nép és nemzet Bartók felfogásában tehát genealogikusan létrejött és ontológiai státusszal bíró rendszer, melynek tartalmi elemzése rész és egész kölcsönhatásainak feltárását hozza magával. Elméletileg az egészt nemzetnek nevezzük, a nemzet egésze foglalja egybe az összes részmozzanatot, funkciójában azonban mint az egyik részt is hasonlóképpen tituláljuk. A program világos: a nemzet világát eszmeileg elgondolni, és tényekben szemlélni. A filozófia, pontosabban a metafizika szempontjából így a nemzet társadalomontológiája egyáltalán nem valami elvont, külső, valóságon kívüli forma, hanem a társadalmiság tényeivel dúsított valóság. A metafizika felfedezi a nemzetek közös sajátosságait, közös természetét, belső működési mechanizmusuk közös, általánosítható vonásait, azaz a rendszerelmélet igazolja a tényleges nemzetek megélt világát mint a faj, nép és nemzet kölcsönhatásaiból fakadó önfejlődését. A tényekkel telített társadalmi lét a nemzet, nemzetek belső valósága, mely a rendszer organikus fejlődésének következményeként áll elő minden megvalósult vagy részlegesen megvalósult formájában. A rendszerelv csak annyiban mutat ki közös elemeket a rendszer egészét alkotó részek vonatkozásában, amennyiben maga a rendszerelv következetességet fedez fel, azaz igazolni tudja a részek és az egész koherenciáját, a részek egymásra utaltságának mozzanatát.

Egészen konkrétan: amennyiben a faj, nép és nemzet organikus egységet alkot, mert eljutott keletkezéstörténetében és történetében a maga kifejtett és sokoldalú teljességébe, akkor minden eleme, azaz faji és népi vonatkozásai az Egész felől, a nemzetnek nevezett Egész felől értelmezhetők.

Bartók rendszerelmélete messze túlnőtt azokon a kereteken, melyeket nagy mestere, Kant a maga totalitásfogalmában kijelölt. Kant mindenekelőtt a természet teleológiájáról beszélt, bár rendszerelvű filozófiája a valóság egészére vonatkozott. Bartók itt egyszerűen a rész és egész egymásra vonatkoztatott kölcsönösségét a társadalmi lét valóságának elemzésénél, a tényekkel telített emberi világ leírásánál használja fel, mondván, hogy a filozófiai reflexió csak azt adja vissza, ami társadalomontológiai mechanizmus. Azt, ami van, és ami történik. S ha már Kant neve szóba került, nála az antropológiai princípium és az etikum kapcsolata jóval elvontabb, s ezért az etikai racionalitás és az emberi karakter viszonya túlságosan is direkt. Bartók viszont úgy tud és akar az emberről, az egyes emberről, az egyénről nyilatkozni, hogy annak gyakorlatában és

szellemiségében a népi és főleg a nemzeti meghatározottságokból fakadó karakterelemek legyenek igazán fontosak. Kilépve írásának közegéből hangsúlyozni kell, hogy Bartók publicisztikájának ez a lényege. Publicisztikája egyébként tele van a magyar történelemből, a kultúrtörténetünkől vett példák sokaságával, s mindig meghatározó egyéni karakterek, jellemek teszik konkréttá a magyar nemzeti sajátosságokat — a példamutatás erejével.

A magyar nemzetről

Tudományt, művészetet, gépeket lehet külföldről hozni, lelket soha. Aki egy nemzet tagja akar lenni, annak saját nemzeti hagyományába kell belenőnie. Ez olyan tény, melyen semmilyen bölcsesség nem változtathat — írja Bartók. A nemzetgenealógia, analógiás karakterológia, illetve a funkcionális teleológia rendszerelmélete voltaképpen ezt az üzenetet készíti elő. Ezekért a mondatokért vállalta Bartók, hogy filozófusként szóljon hozzá a nemzetvitához. Innentől fejtegetése a magyar nép tényleges nemzeti történelmét célozza meg, s bár még mindig az általánosság szintjén elemzi egy nép nemzetté válásának folyamatát, a feltételek, körülmények és a nemzetté válás állomásai egyértelműen a magyar nép történelmi útját idézik. A népet nemzetté nevelni kell, s a nemzetté válás az öntudatosság fontos fázisa ugyan, de a nemzeti öntudat mindenkori állapota állandó gondozást és fejlesztést igényel. A nevelés permanens, hiánya veszélyezteti a nemzet pusztá létét. S ahogyan az erős népi öntudatból született meg az erős nemzeti öntudat, úgy az igazi emberiség a nemzetek öntudataiból születik meg. Csakhogy illik ide társítani azt a felismerést is, hogy a mindenkori népi öntudat az adott nép saját történelmi hagyományaiból fakad. A hagyomány kincsesbánya, melynek feltárt kincseit a nemzeti szellem a nemzeti öntudat birtokává teszi, s egyszerűen lehetetlen nem észrevenni, hogy immáron hozzánk, a magyar nemzet fiainhoz intézi útbaigazító, sőt figyelmeztető szavait.

Fejtegetése eléggé általános ugyan a magyar nép nemzeti sajátosságaira nézve, ennek azonban az az oka, hogy Bartók megállapításaival toleranciát is üzen. Toleranciát más népek hasonló metamorfózisai iránt, hiszen más népek is átmentek-átmennek a faj, nép, nemzet genealógiáján — korábban az analogikus következtetések voltak hivatottak a tolerancia kifejezésére. Ők is saját történelmi hagyományaikra támaszkodva, saját néphagyományuk erejével jutottak el a jelenbe, saját szellemi, nemzeti öntudatuk erős vagy gyenge fázisára. Bartók figyelemre méltó toleranciát képvisel más organikus rendszerekben létrejött, a magyar nemzet állapotához hasonló állapotok iránt, sőt azon állapotok iránt is, melyek még nem képviselik a népi-nemzeti öntudatosodás fejlettebb szintjeit. A tolerancia alapja egy másik tudósi felismerés: a népek érintkezési viszonyaiban a nemzet kialakulásának egyik igen fontos tényezője a szociális alkalmazkodás. Az alkalmazkodás kölcsönösségéről ír, s talán itt van értelme visszatérni a faji meghatározottság problémájára is. Azaz a nemzeti öntudat tényleges alakulását a létező organikus rendszer külső és belső kapcsolatai egyaránt befolyásolják. A népek érintkezési viszonyai nem két vagy több létező organikus rendszer kapcsolatai, hanem egy adott nemzeten belüli közösségek kapcsolatai is — s innen a biológiai tényező kihagyhatatlan, már ami a kulturális örökséget, az átöröklés hagyományteremtő erejét illeti. Az Egész felől az öröklés és az alkalmazkodás belülről egyszerűen annyit jelent, hogy egy nemzetnek egy öntudata van. A nemzet tagjait ugyanazon eszmék hevítik, mint a nemzet egészét. Amíg tehát az alkalmazkodás kölcsönössége kifelé annyit jelent, hogy ami a magyar néppel megtörtént, az más népekkel is megtörtént, illetve meg fog történni, addig befelé annyit, hogy rész és egész kölcsönösségének megfelelően a nemzethez tartozni akaró egyéneknek vagy genetikailag, illetve identitásukban meghatározható népcsoportoknak is vállalni kell a közös nemzeti öntudatot — amennyiben ténylegesen is az adott nemzethez kívánnak tartozni.

A magyar nép ezer éve államalapító nép, s mint ilyen, rendelkezik az állami identitáshoz elengedhetetlen terrénnummal, földrajzi térséggel. Még akkor is, ha nemzeti történelmünk jól ismert tragikus eseményei folytán ez a terrénnum jelentősen beszűkült, s a mai magyar államban élők, csak egy — igaz, elég jelentős — részét képezik a magyar nemzet egészének. A magyar nép úgy vált nemzetté, hogy államalkotó szerepét már a mohácsi vész következményeként korlátozott közjogi keretek között töltötte be, a magyar nép 1526 (vagy inkább 1541) óta sajátos függőségi rendszerben élte életét. A magyar nép sorsa a világ szemében tehát mindig egy rendszer derivátumaként jelent meg. A függőség élménye az egyik igencsak lényeges eleme nemzeti tudatunk, öntudatunk kialakulásának, történelmünkben a nemzeti öntudat erősödése együtt járt a nemzeti függetlenség eszméjével.

Nemzeti történelmünk másik fontos tudatformáló történelmi ténye, hogy lényegét tekintve nálunk is reformáció és ellenreformáció kölcsönhatásának következtében alakult ki a mai status quo. A reformáció úgy általában az európai államok megszilárdulását és ezzel együtt a nemzeti öntudat megszületését hozta magával. A nemzetté válás folyamatában ugyanis teljesen új helyzetet teremtett, így Európa mai leosztása nagyjából a reformáció és ellenreformáció kölcsönhatásának következménye. Nem egyszerűen a földrajzi helyzet stabilizálódott, sokkal inkább az állami berendezkedések rögzültek; a mindenkori kormányok pozíciói megerősödtek azáltal, hogy katonai módon és katonai fogalmakkal tudták védeni és őrizni a stabilizálódás következményeként kialakult állami határokat. Ahogyan azonban a nemzetté válás fontos fázisában a népek — úgymond — nemzeti tudatosodásukban megnyugodtak, feltűntek a népek és nemzetek különbözőségei is. A középkor világához képest ugyanis újszerű mozzanatnak számít, hogy egy népnek sajátos öntudata lett. Innentől minden monarchikus törekvés akármilyen állami függőséggel vagy akár függetlenséggel rendelkezik is, kénytelen számításba venni az öntudati tényezőt. Más

kérdés, hogy ugyanezek a monarchiák ki is tudták használni a népi öntudatot, különösen akkor, amikor a területi integritásukban sérült monarchiáknak a külső ellenséggel szemben meg kellett védeniük önmagukat. A monarchiák államrendjébe gondosan beépítették az identitás népi elemét, ezért a monarchiák modern történetében mindig is ott volt a népi és vallási meghatározottság, s ez elég tisztességes különbség a középkor világához képest.

A magyar nemzeti öntudat kialakulásában azonban a legfontosabb történelmi időszak a nemzeti romantika időszaka, hiszen a nemzeti öntudat igazi erejét ekkor nyerte el. A reformkor nemzetépítő programjának eszmétörténeti megértéséhez elengedhetetlen valahogy számba venni egyrészt a francia forradalom, másrészt pedig az úgynevezett herderi jóslat hatását. A nemzeti romantika ugyanis intellektuális félelemből táplálkozott. Vörösmarty és társai egyszerre tartottak a nemzethaláltól és a francia forradalom nyomasztó kettős emlékének betudhatóan az erőszak, a véres terror rémétől. A 19. századi entellektüel viszonyulását a francia forradalomhoz a mi Madáchunk tökéletesen kifejezi a Tragédiában, hiszen az álmából felébredt Kepler egyszerre csodálatosnak és szörnyűnek nevezi a megálmódott forradalmat. Kísértett tehát a francia forradalom eszméinek nagyszerűsége mellett a tobzódó terror nyomasztó emléke is.

Herdernek pedig semmi baja nem volt velünk, magyarokkal, egyszerűen nem jósolt jövőt a germánok és a szlávok közé beszorított relatíve kicsiny népeknek. A népek bonyolult és egyre intenzívebb érintkezési viszonyai közepette a kis népekre nézve igazi veszély az asszimiláció — akkor is, ma is. Csak úgy, utalva akár a már említett Vörösmarty-féle nemzethalálra: nem a germánság és szlávság magyarok elleni összefogásáról szól véletlenül a világosi fegyverletétel? A Szózat nemzetföltétele józan felismerésből fakadó nemzetföltétel, s Világos következményeibe akár bele is lehet örülni — hogy Vörösmarty személyes sorsáról is essék itt szó.

Sokkal nehezebb és talán kínosabb is a magyar reformnemzedék és az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc viszonyáról nyilatkozni, noha a reformnemzedék még élő tagjainak a forradalom iránt tanúsított fenntartásai ugyancsak nemzetföltételből fakadtak, s mint ilyenek, a magyar eszmétörténet fontos mozzanatai. Mindenesetre az öntudatosodás fázisaiban mindig is jelen volt a fenyegetettség élménye — 1526 óta —, de a nemzeti romantika időszakában különösen. A fenyegetettség veszélyérzete a rebelliótól való félelem élménye is. 1848 történelmi szimbolikáját mi jórészt Jókaiék retrospektív értékelésének köszönhetjük, a *Kőszívű ember fiainak* és más írásoknak. Minden nemzetnek szüksége van történelmi szimbólumokra, s számunkra 1848 március 15-e csodálatos forradalmi napja és később a nemzet élethalálharcra szolgáltatja a történelmi szimbólumok csodálatos tárházát. A magyar nemzeti öntudat történetének szerves része azonban az a felismerés is, hogy a magyar reformnemzedék egyáltalán nem rajongott a forradalomért, sőt, épp a rebelliótól való félelem is motiválta őket az országépítő munkájukban, melyet nagyjából az 1840-es évek elejéig-közepéig tudtak folytatni. Addig, míg a magyar közélet radikálisan politikai irányba nem fordult Kossuth és társai fellépésével és mozgalmuk megerősödésével. Ekkor elhallgattak.

Széchenyi és Eötvös szerepet vállalt a Battyhány-kormányban, de ez a kormány eleve konszolidációs kormány volt. Eötvös 1847-es regényével (*Magyarország 1514-ben*) komoly figyelmeztetést adott kortársainak, hiszen a Dózsa-féle parasztháború véres és hatásaiban kiszámíthatatlan eseménysorozata voltaképpen történelmi analógia a kortársaknak, melyet mi, mostani utódok alig akarunk észrevenni. Ahogyan a Dózsa-féle háborút hamarosan Mohács követte, úgy egyébként a világosi fegyverletétel utáni a modernizálódó világban hosszú, közel húsz éves agónia után csak a kiegyezés tudott újra perspektívát kínálni a magyar nemzet számára.

Bartók publicisztikájában jelen van a magyar nemzeti romantika mindkét karaktere. Petőfi és a fiatal Jókai, illetve Széchenyi és Deák. Kossuth azonban nincs, s ennek bizonyára megvan a maga oka. Ő maga azonban mindennél többre tartotta a csendes alkotómunkát. Vagy például azt a gesztust, amellyel a külföldről hazatérő Eötvös odaállt Deák mellé a kiegyezés idején, s immáron újra együtt tudták folytatni az 1840-es évek derekán abbahagyott országépítő tevékenységet. Az osztrák-magyar kiegyezés voltaképpen formalizálta, és tegyük hozzá: jócskán enyhítette a magyar állam közjogi függőségi viszonyait, melyek azért csak átmenetileg és néhány hónapra szüntek meg a magyar szabadságharc idején. Ugyanakkor a magyar szabadságharc nemcsak történelmi szimbólumokat szolgáltatott nemzeti öntudatunk számára. Másik fontos eredménye abban áll, hogy a kiegyezés mindkét fele tisztában volt kihagyhatatlanságával. Az osztrák fél sem tehette meg nem történeti a magyar forradalmat és szabadságharcot. Ferencz József tökéletesen tisztában volt azzal, hogy ő magyar király is, s ennek megfelelően magyar királyként kellett viselkednie. Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a magyar történelemre vonatkozó minden konkrét felvetés, nevek és események említése Bartók számára egyetlen szempontból érdekes, a perspektivikus látásmód meglétét vagy hiányát keresi a magyar szellemi élet szereplőinél, s a történelmi események hosszabb vagy rövidebb távú következményeiről tud és akar nyilatkozni. A lényeg maga a megkülönböztetés. Az ő szellemi alapállásához közelebb áll az a közéleti személyiség, aki képes távlatokban gondolkodni a magyar nemzet jelenéről és jövőjéről, s ez a perspektivikus látásmód határozza meg közéleti cselekvéseit és intellektuális állásfoglalásait egyaránt. A kiegyezést létrehozta ugyan Deák, de nem ment el apostoli királyunk koronázására. S nekünk is okozhat komoly meglepetést Kölcsey vagy Széchenyi műveinek újraolvasása, ha választ akarunk találni magyarságunk jelenére vagy jövőjére vonatkozó kérdéseinkre, kétségeinkre és aggodásainkra új uniós léthelyzetünk távlatos perspektíváit illetően.

Trianon és következményei

Kétségeink és aggodásaink a 20. századi történelem eseményeiből fakadnak, hiszen ebben a században jócskán megváltoztak a magyar nemzet pozíciói — a magyar nemzet kárára. Trianon szétszakította azt, ami egybetartozott, minek következtében a mai magyar nemzet lokálisan az anyaország, a határon túli magyarság és a nyugati magyarság hármasságában létezik, s minden tiszteességes törekvése a szétszakítottság tényének tompítása és valamilyen egység, szellemi-kulturális egység fenntartása. A szocializmus évtizedei csak erősítették a szétszakítottság tényét; maga a szétszakítottság Trianon egyenes, máig ható következménnyel bír nemzeti öntudatunk tényleges eszmétörténeti folyamatára. Trianon óta nemzedékek nőttek fel hiányos-féloldalas történelmi tudással, s a félreértések elkerülése végett ki kell mondani, hogy a határon túli magyarság és az anyaország magyarsága, más és más szempontból, de egyaránt féloldalas történelmi tudattal bír. A szlovák fél a mai napig nyíltan elzárkózik attól, hogy mindkét fél történészei együtt alakítsanak ki valamilyen közös programot a közelmúlt történelmének kutatására. A románok legalább nem mondják ki elzárkózásukat, de ettől még jó ideig nem fogjuk együtt kutatni Erdély történelmét — azonban mindez legyen most a történelemtudomány baja. Ám hiába mondogatjuk, hogy a felvidéki és az erdélyi magyarság szlovák vagy román tankönyvekből tanulta a történelmet évtizedeken át, ha az anyaország polgárainak sem mondták meg annak idején, hogy a mai magyar állam finoman szólva sem fedi le a magyar nemzet egészét. Az egységes nemzet tudatának, öntudatának helyreállítása ma sem könnyű feladat. Sőt! Nemzettudatunk rehabilitációjába mindig is bele fognak szólni térségünk más nemzetiállamainak politikai, ideológiai törekvései, a kérdés csak az, milyen mértékben.

Történelmi okokból következően az egységes, egységesülő Európa eszméje, és az általában vett európai nemzet eszméje sohasem fog egybeesni. Bármennyire is nehéz szellemileg egybetartani azt, ami Trianonnal szétesett, az egybetartás sem lehet kizárólag szellemi ügy. Aki ennek nevezi, téved. Európát népek és nemzetek alkotják, s mindig is azok fogják alkotni. A nemzet mindenkori eszméje egyúttal ragaszkodás a történelmi államhoz éppúgy, mint az államisághoz elengedhetetlenül szükséges terepéhez — egyszerűen erről szól Európa történelme. Amerika annak idején (már nem) befogadta az odaáramló, nagyrészt épp Európából érkező embertömeget, s a népek kohójává vált, de egyrészt Amerika születése egyszeri történelmi esemény volt, másrészt pedig egészen más folyamat elhagyni — új hazát keresve — egy nemzetet, államot, s más dolog lenne feladni egy történelmileg létező államalakulatot vagy magát az egyetemes állameszményt. Mindez most annyiban érdemel figyelmet, hogy a jelenlegi helyzetben az egységes, egységesülő Európa eszméje könnyen elfeledteti a perspektívákban, a jövőben gondolkodókkal azt, hogy egyetlen európai nép, nemzet sem fog sohasem lemondani a történelemben megszerzett jogairól és eredményeiről — semmilyen egységes Európa kedvéért. Az államiságában beszűkült, területi integritásában szétesett magyar nemzet bármennyire is csak saját szellemiségében, a szellemi kultúra világában tudja egységét helyreállítani, még véletlenül sem tekinthet el ettől az általános, Európa egészére érvényes szemponttól.

A rendszerváltozás óta eltelt idő alatt azért legalább megismertük egymást valamennyire, s ma már egyetlen magyarországi honfitársunk sem csodálkozik azon, hogy egy derék erdélyi ember hogy tud magyarul. Ne feledjük el, hogy 1990 környékén innen indultunk! Az internacionalizmus úgy oldotta fel nemzeti öntudatunkat, hogy ugyanez az internacionalizmus engedte érvényesülni a legtisztább nacionalizmust a térség bizonyos újdonsült nemzetiállamaiban. Ennek ellenére — vagy inkább épp ezért — a szocializmus évtizedeiben tovább létezett a nemzeti függetlenség eszméje, ennyiben igenis van valamilyen sajátosan magyar kontinuitás az 1526-ban elvesztett függetlenség történelmi korokon átívelő összefüggéseiben, s ez a kontinuitás épp Magyarország eurós csatlakozásával ért véget.

(Konkrétan: tényleg bejött az a nem kis poén, mely állítólag a pesti Lenin-szobor talpazatán jelent meg, egy odafestett szöveg formájában — „Ne vigyorgj, Iljics! Nem tart ez örökké! Százötven év alatt sem váltunk mi törökké!”)

Más oldalról azonban, míg a nemzeti függetlenség eszméje összetartott bennünket, az uniós tagság új léthelyzete új önértelmezést követel, mint ahogyan új léthelyzetünkben a világ is másképp tekint ránk, magyarokra. Trianon után térképes nép volt a magyar, hiszen minden nemzetközi fórumon térképekkel akartuk bizonyítani egyébként messzemenően jogos sérelmeinket, s ezzel alig-alig sikerült valamiféle együttérző rokonszenvet kelteni a sorsunkról döntő nagy európai nemzetek fiaiban. A világ szemében a magyarság 1848-cal, 1956-tal és gulyáskommunizmusával volt voltaképpen érdekes. Csak ki kell mondani így, együtt az identitásunkat meghatározó tényezőket, hogy azonnal világossá váljon, hogy uniós csatlakozásunkkal mi is ért véget, mit is kell azon érteni, hogy a magyar nemzet történetében valóban új fejezet kezdődött.

Az uniós léthelyzetről

A világérintkezés modern alakulása felől érkező összes kihívás sem feledtetheti el, hogy a mindenkori politika, világpolitika egyszerre modern és hagyománykövető. Térségünkben a politika mindig is fel tudja használni a népek és a nemzetek érdekellentéteit. A mindenkori nemzetiállamok ragaszkodni fognak saját nemzetiállami érdekeikhez, s ez olyan felismerés, melyről az anyaország, a határon túli magyarság és a nyugati magyarság hármasságában egzisztáló magyar nemzet egy pillanatra sem feledkezhet el. Lehetünk modernnek, megfelelhetünk a modern, globális világ összes kihívásának, a mindenkori jelen akkor is a történelmi múlt szintézise volt és marad; a mindenkori jelenben benne van a történelmi múlt, a megélt történelem. Ez a történelem népek történelme, s mivel Európában jó néhány nép nemzetté vált, az európai történelem

nemzetek történelme. Következésképp a magyar nemzetnek rendeltetése szerint új függőségi rendszerben és a nagyon is kitágult világ horizontján kell saját nemzeti identitását újraértelmezni. Új nemzeti identitásunkban a nemzeti függetlenség eszméje hiányozni fog, ugyanis szuverén nemzetté váltunk, s így kell a hagyomány és modernitás új összhangját végiggondolni. Egyetlen hiteles nemzeti eszme vezethet bennünket: a magyar nemzet egységességének hiteles képviselője, melyet összhangba kell hoznunk az új világhelyzet kettős kihívásával. Jelenünk egyszerre közvetíti ugyanis a modernitás felől, illetve a térségünk történelmi múltjából érkező kihívásokat.

A velünk élő történelem konkrétabban egyszerűen annyit jelent, hogy a hidegháború és a szocializmus évtizedeinek elmúlásával a térség népeinek és nemzeteinek új önértelmezéseiben maga a történelem szólalt meg — vagy inkább az *is* megszólalt. A politikai ideológia frontvonalai eltűntek ugyan, de a térség hagyományos történelmi, kultúrtörténeti, eszmetörténeti paradigmáinak mezsgyéjén mennek végbe a népek és nemzetek új önértelmezései. Még ha igaza is lehet Fukuyamának abban, hogy a szocialista világrendszer összeomlása annyiban hozta magával a történelem végét, amennyiben a létező kapitalizmusnak (azaz a liberális piacgazdaságnak és a parlamentáris demokráciának) nincs és nem is lehet új történelmi alternatívája, de a helyi történelmek akkor sem értek véget. Mellesleg még Fukuyamánál sem. Ahogyan eltűnt a Varsói Szerződés vagy a KGST, úgy tértek vissza a hagyományos kultúrtörténeti paradigmák, melyek rendezni akarták és akarják a térség nemzetiállamainak új viszonyait. Térségünk ortodox államai hamarabb megtalálják egymásban a szövetségest a nyugati keresztény kultúrához tartozó államokhoz kapcsolódó új viszonyrendszerükben, mint gondolnánk. Továbbra is ott húzódik a választóvonal a nyugati és keleti kereszténység között, valahol Erdélyen keresztül, észak-déli irányban. Mi pedig újra emlegethetjük Brassó fekete templomát mint a nyugati kereszténység utolsó bástyáját, hiszen kelet felé haladva ott van az utolsó gótikus templom. Erdélyben élő magyar honfitársaink pontosan tudják, milyen értelemben hódítás az ortodox templomok gyors ütemű építése Erdély nyugati régiójában. Ha nagypolitikai prioritások nem engedik a politikai-ideológiai hódítást, akkor még mindig ott van a vallásideológia mint hódító tényező.

A világ egységesülési folyamata feltartóztathatatlanak látszik. Az egységesülés a nemzetiállamok kárára történik: minél egységesebb egy adott térség, annál inkább retrográd egy-egy nemzetiállam társadalmi-politikai, vagy inkább állami berendezkedése. Mindezek folyományaként tehát a nemzetiállam összes hagyományos ideológiai funkciója is az. A nemzetiállamok ma még ragaszkodnak elkülönültségükhöz, de a jövő tendenciája könnyen megjósolható. A nemzeti identitásban egyre kevesebb szerep jut gazdasági és politikai szempontoknak, a politikum veszít jelentőségéből, a nemzettudat integráló funkciójában egyre inkább a kulturális-szellemi tényezők játszanak szerepet. A kultúra, a nyelv és a nemzeti öntudat szellemisége adja a magyar nemzet létezéséhez, fennmaradásához szükséges egységességet és identitást. Nemzeti identitáson nyugvó legitimitásunk sokáig nacionalista marad, hiszen a mindenkori nacionalizmus el tudja feledtetni egy adott térség relatív elmaradottságát. A gazdasági felzárkózás összeurópai programja elég jelentős segítséget ad ahhoz, hogy a térség meg tudjon szabadulni nemzeti konfliktusaitól, de nem old meg mindent. A nacionalizmust ugyanúgy toleránssá lehet tenni, mint ahogy a vallás is toleráns lett. A térség kulturális jövője azonban nagy valószínűséggel egyszerre lesz modern és relatíve elmaradott. Sem az egyik, sem a másik, hanem mindkettő egyszerre. Térségünk megengedi ugyan a változást, de ugyanakkor vissza is fogja annak erejét. S ráadásul az összeesküvés-elméletek idézhető történelmi toposza szerint Európa nyugati térsége csak annyiban engedi a keleti térség fejlesztését, amennyire azt saját érdekei diktálják. Ha az érdekük fejlesztést diktál, akkor fejlődhetünk, ha nem, akkor pedig nem. A magyar nemzet ebben az erőterben létezik, s várhatóan ebben az erőterben fog a jövőben is létezni.

PHILOSOPHIA PERENNIS

In this column one finds four writings:

1. Flórián Farkas: *Our Duties for the Cause of Hungarian Philosophy* was presented at the philosophical symposium entitled *OUR DUTIES FOR THE CAUSE OF HUNGARIAN PHILOSOPHY* organized between 26-27 September 2007 in Elspeet, the Netherlands by Mikes International.
2. Éva Kissné Novák: *Our Values Yesterday and Today* was presented at the same symposium as the previous one.
3. Ildikó Veres: *The Absolute and the 'National Philosophy'* was presented at the 6th International Congress of Hungarology entitled *CULTURE, NATION, IDENTITY*, held between 22-26 2006 in Debrecen, Hungary.
4. Zoltán Mariska: *The Philosophical Concept of the Nation in the Past and Present* was presented at the 48th Study Week conference entitled *HUNGARIAN CULTURE II. — CENTERS OF HUNGARIAN CULTURE WORLD-WIDE — Three Poles: Hungary, Territories in the Carpathian Basin outside Hungary, West* — organized by the Hollandiai Mikes Kelemen Kör [Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands] and Mikes International between 27-30 September 2007 in Elspeet, the Netherlands.

HUNGAROLOGIA

TÓTH, Alfréd : Was Hungarian an ergative language?

1. Introduction

Gostony (1975, p. 159ss.) brings kind of a comparative grammar of Sumerian and a number of tentatively related languages including Hungarian, but only by picking out uncritically such grammatical features from Meillet-Cohen (1952) from which it is clear beforehand that they are shared by Hungarian instead of arguing typologically. Most of all, none of the languages that Gostony enumerates in his grammatical part he had treated etymologically in his phonetic part (p. 1-158). Many of Gostony's features overlap (e.g., no. 12 "antéposition du génitif" and no. 13 "rectum suivi du regens affecté d'un pronom résomptif"), several are contradictory (e.g., no. 14 "postposition de l'adjectif épithète" and no. 15 "antéposition de l'adjectif épithète"). For Gostony, Sanskrit does not belong to the Indo-European languages (p. 201); he treats Eskimo independently from the Paleo-Siberian languages (p. 202); he accepts a "Finno-Ugric" language family (p. 201), but treats Turkish (p. 201), Manchu and Japanese (p. 202), separately whereby he forgets Mongolian and thus he seems not to accept an Altaic language family, which contradicts the fact that Meillet and Cohen on which work Gostony's book is solely based, accepted both Finno-Ugrian and Altaic.

One of the essential grammatical features that Gostony (1975) forgot, is the difference between nominative-accusative and ergative-absolutive languages. Sumerian was an ergative language, i.e. a language in which subjects in transitive and intransitive sentences are marked by different case-endings: While in nominative-accusative languages the subject always stands in the nominative and the direct object in the accusative, in ergative languages, the subject of an intransitive verb and the object of a transitive verb are both marked with the ending of the absolutive, while the subject of a transitive sentence stands in the ergative. Since many of the languages that are supposed to be related with Sumerian – cf. EDH (Tóth 2007) – are ergative (e.g., Tibetan), we may ask if this feature once existed in Hungarian and if hidden traces of ergativity are still present in today's Hungarian that shows as a nominative-accusative language as its earliest testimonies do.

2. Sumerian and Hungarian plural endings

Let's have first a look at the Sumerian plural:

- (1) lugal-e-ne "kings"
- galaH-e-ne "cantors"
- ugula-ne "overseers"

Edzard remarks to the plural ending: "The first [e] thus behaves like the [e] of the ergative or directive case" (Edzard 2003, p. 31). In the third example, the [e] is absorbed by the preceding vowel a. Now let's look at the Hungarian plural endings:

- (2) király-o-k
- ház-a-k
- kert-e-k

Is it possible that the [e] in the last example is the Sumerian [e] and that this [e] was changed in [a] and [o] because of vowel harmony only in Hungarian? Otherwise, one has to assume that vowel harmony was already present in Proto-Finno-Ugrian (so f. ex. Bárczi 2001, p. 72), but this contradicts the fact only a few FU languages have systematical vowel harmony. On the other side, vowel harmony shows in many other agglutinative languages, like in Altaic and Bantu. The question, if Sumerian had vowel harmony, is still controversial (Edzard 2003, p. 13ss. does not even treat this subject). Moreover, the types of vowel harmony that show up in Finnish, Turkish, Mongolian and other languages, are quite different from the Hungarian vowel harmony.

In Sumerian, two cases, ergative and directive, are marked by [e]. Edzard (2003, p. 43) follows Steiner's (1976) assumption of a common origin of the homonymic case-endings. Since case-endings often develop from demonstrative particles, let's have a deeper look.

3. The Sumerian demonstrative particle –e and its possible Hungarian counterparts

3.1. Hungarian e, ez “this”

In Sumerian, there is a demonstrative particle –e that resembles both the [e] in the Sumerian plural and the homonymic case-endings of ergative and directive: “It is difficult to establish the separate existence of a demonstrative particle [e], since it would be identical in spelling with the ergative and directive case particles [...]. Woods [2003] sees the demonstrative –e as the origin of the ergative case particle” (Edzard 2003, p. 50). We may ask, if this is the same –e as in Hung. e, ez, e-gy, i-tt, í-gy that is officially “explained” by reconstructing a Proto-Uralic demonstrative particle *e “this” in opposition to *o, *u “that, yon”, thus again asserting vowel harmony already at around 4000 B.C. while it was not present in Sumerian spoken at about the same time.

3.2. Hungarian possessive constructions

One of the essential syntactic features by which Hungarian differs from its alleged Finno-Ugric relatives is the circumscription of the genitive by dative or dative-possessive constructions. But although the Hungarian assyriologist Gábor Zólyomi (who should know it better) denied that the Hungarian periphrastic genitive-construction exists in Sumerian (Zólyomi 1996), it did exist and we cite here Edzard (2003, p. 39) the following Sumerian example (and here its Hungarian translations):

(3)	Sumerian:	é-a(-k) lugal-bi “of the house, its owner” = “the owner of the house”
(4a)	Hungarian:	a ház-nak (a) tulajdonos-a
(4b)	Hungarian:	a ház tulajdonos-a

But again, besides the dark vowel in –(j)a we have in Hungarian the possessive ending –(j)e, whereby we may again raise the question if the [e] was not original and its dark counterpart built only in Hungarian time, because Edzard writes: “When the head of a genitival (regens-rectum) compound, e.g., lugal-kur-kur-ra(-k) ‘king of all countries’, is in the ergative, the particle –e is shifted from the regens to the end of the rectum: lugal-kur-kur-ra-ke₄ instead of *lugal-e kur-kur-ra” (Edzard 2003, p. 36). So, what appears as –a(-) in (3) is again the Sumerian ergative-ending that is resumed by the possessive particle –bi exactly as in Hungarian by the possessive particle –a in (4).

The Hungarian possessive endings –(j)e/–(j)a appear also in the possessive (predicative/appositive) adjectives: eny-é-m, ti-é-d, öv-é; mi-é-nk, ti-é-tek, öv-é-k. Common origin of this –é- is denied by traditional Finno-Ugristics because this –é- is not subject to vowel harmony and does not appear apart from these possessive adjectives (cf. Tompa 1972, p. 136). – Does it really not?

It does, namely in the astonishing Hungarian (non-periphrastic) “genitives” in –é, –éi:

(5a)	hajó-é “sth./sb. (sg.) belonging to the ship”
(5b)	hajó-k-é “sth./sb. (sg.) belonging to the ships”
(5c)	hajó-é-i “sth./sb. (pl.) belonging to the ship”
(5d)	hajó-k-é-i “sth./sb. (pl.) belonging to the ships”

These constructions are remarkable in Hungarian, since the “possessive” é in the examples above does not denote the possession of the ship(s) but of something or somebody that belong(s) to the ship(s), while f. ex. in “hajó ajtó-j-a” the door (ajtó) belongs to the ship (hajó) and not to something or somebody else. And here again, any etymological connection between this –é, –éi and both the é in miénk, tiéd etc. and the possessive endings –(j)a/–(j)e is denied by Finno-Ugristics (cf. Tompa 1972, p. 38s.).

Besides –(j)a/–(j)e, é in possessive adjectives and é in the “genitives”, we have at least two more traces of an original ergative-marker [e] in Hungarian.

3.3. Hungarian objective and subjective conjugation

Hungarian is besides Mordwin (where the objective or definite and the subjective or indefinite conjugations are fully established) the only “Finno-Ugric” language in which this difference (also present in Semitic and in some Indo-European and other languages, cf. Kretschmer 1947) shows up systematically:

(6)	vár-o-k : vár-o-m	kér-e-k : kér-e-m
	vár-sz : vár-o-d	ké-sz : ké-r-e-d
	vár-ø : vár-ja	kér-ø : kér-i
	vár-u-nk : vár-juk	kér-ü-nk : kér-j-ük
	vár-tok : vár-já-tok	kér-tek : ké-ri-tek
	vár-nak : vár-já-k	kér-nek : kér-i-k

In (6), we have various instances of e-, i- and j-suffixes that are treated independently (and thus with morpheme borders different from ours) by traditional grammarians (cf. Tompa 1972, p. 52ss.). But cf. the conjugation pattern 2a for the verb Sumerian. la “to pay” (Edzard 2003, p. 83):

- (7)
- ì-lá-en
 - ì-lá-en
 - ì-lá-e
 - ì-lá-en-dè-en
 - ì-lá-en-zé-en
 - ì-lá-e-ne

While i- is a modal prefix and lá the verbal stem, all the endings show the ergative e. In Sumerian, only the conjugation patterns 2a and 2b are fully ergative, while the third pattern 1 is split-ergative, i.e. ergative only in the 3rd persons sg. and pl., otherwise nominative-accusative (Edzard 2003, p. 81). The same distribution of nominative-accusative and absolutive-ergative suffixes we seem to have in the Hungarian paradigms (6), whereby the [i] and [j] of the 3rd persons and the e of the other persons seem to originate in the Sumerian ergative suffix [e] and the Hung. dark vowels seem to be later changings due to vowel harmony – as in the cases that we have already treated above.

3.4. Hungarian interrogative suffix -e

Questions that are not introduced by specific question words like pronouns can optionally be marked in Hungarian by the word vajon, the enclitic particle –e or by both of them:

- (8a) Vajon kész-e a munka?
 (8b) Kész-e a munka?
 (8c) Vajon kész-e a munka?

Obviously, -e works as focus-marker which is not only shown by sentences in which –e is attached to other parts than the verb, but also since –e stands in complementary distribution with Hung. ugy-e “isn’t it?/is it? (French: n’est-ce pas?, German: nicht wahr? etc.)”:

- (9a) Ugye eljössz?
 (9b) *Ugye eljössz-e?

Moreover, both focus-markers – ugy-e and –e – must be attach to the unit (verbal prefix + verb) and must thus not be attached to its stranded parts:

- (10a) ?Ugye jössz el?
 (10b) ??Jössz-e el?
 (10c) *Jössz el-e?

Focus markers of this kind are typical for topic-prominent languages like Hungarian, Korean, Japanese, Malay, Indonesian, Somali etc. that are mostly agglutinative. Although being agglutinative (or flexive, polysynthetic, etc.) is a purely typological criteria, studies have shown that such languages show much more correspondences than would be possible by mere chance (cf. Hakola 1989). And, most of all, a few amongst these agglutinative-topic-prominent languages are ergative, e.g. Japanese. But ergative are also most of the languages which have been proved in EDH to be related with Hungarian, f. ex. Japanese, Tibetan, Berber, Caucasian, and I may add Eskimo-Aleut. Now, in most topic-prominent languages, ergative markers are at the same time focus markers, because in these languages not the subject (a purely syntactical category) but the topic or theme (a pragmatic category) is basic. In topic-prominent languages, more stress is put on the difference between old/new or

known/unknown information than about the agent that coincides in subject-prominent languages normally with the subject that stands in the nominative (unfocussed) and not in the ergative (focussed).

4. Conclusion

Although a proof is naturally impossible – proofs are very seldom in linguistics –, I would like to sum up the facts and assumptions we have handled in this article:

1. Sum. demonstrative particle = Sum. plural-vowel and = Sum. ergative and locative ending (cautiously accepted by Edzard 2003).
2. Hung. article (demonstrative) e, e-z, e-gy, i-tt, í-gy; a, az, o-tt, ú-gy etc. = Hung. pl. markers –e-/a-/o- = Hung. possessive endings –(j)e/-(j)a = Hung. possessive suffix –é in possessive adjectives (enyém, tiéd, etc.) = Hung. possessive (non-periphrastic) “genitive” endings –é, –éi; –é-k = Hung. “thematic” vowels e/o, i, j = Hung. interrogative suffix –e (also in ugy-e).
3. Sum. demonstrative [e] = Hung. demonstrative [e] (genetically and typologically), i.e. all examples given in 1. and 2. are supposed to be identical.
4. If 1.-3. are true, then the palatal forms (e, i, í [in the examples above always palatal]) must be original and the velar forms (o, u, ú) built upon them only in Hungarian time, since Proto-Finno-Ugric and Proto-Uralic cannot have had vowel harmony when it was unknown or sporadic in Sumerian.
5. From typological and genetic viewpoints it is therefore strongly to believe that Hungarian was an ergative language. The distribution of the “thematic” vowels in the objective vs. subjective conjugations even seems to point to split-ergativity like in Sumerian.

5. Bibliography

- Bárczi, Géza, Geschichte der ungarischen Sprache. Innsbruck 2001
- Edzard, Dietz Otto, Sumerian Grammar. Leiden and Boston 2003
- EWU: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. 6 vols. Budapest 1992ss.
- Gostony, Colman-Gabriel, Dictionnaire d'étymologie sumérienne. Paris 1975
- Hakola, H.P.A., Are the major agglutinative languages genetically related? In: Language Sciences 11/4, 1989, pp. 367-394
- Kretschmer, Paul, Objektive Konjugation im Indogermanischen. Wien 1947
- Meillet, Antoine/Cohe, Marcel, Les langues du monde. Paris 1952
- Steiner, Gerd, Intransitiv-passivische und aktivische Verbalauffassung. In: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 126, 1976, pp. 230-280
- Tompa, József, Kleine ungarische Grammatik. Leipzig 1972
- Tóth, Alfréd, Etymological Dictionary of Hungarian (EDH). 5 vols. The Hague 2007
- Tóth, Alfréd, Hungarian-Mesopotamian Dictionary (HMD). The Hague 2007
- Zólyomi, Gábor, Genitive Constructions in Sumerian. In: Journal of Cuneiform. Studies 48, 1996, pp. 39-45

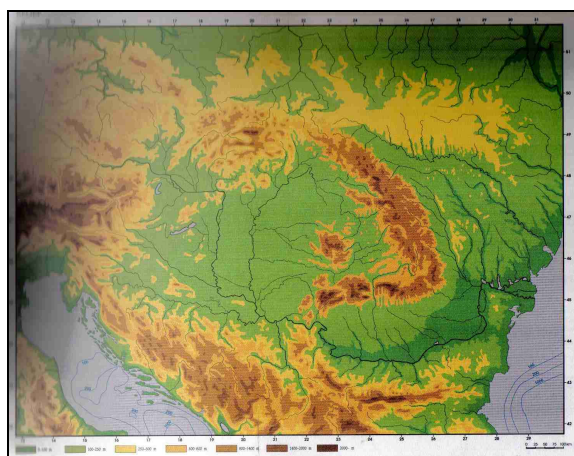
~ ~ ~ ~ ~ ~

MARÁCZ, László : The position of Hungarian in Central Europe:

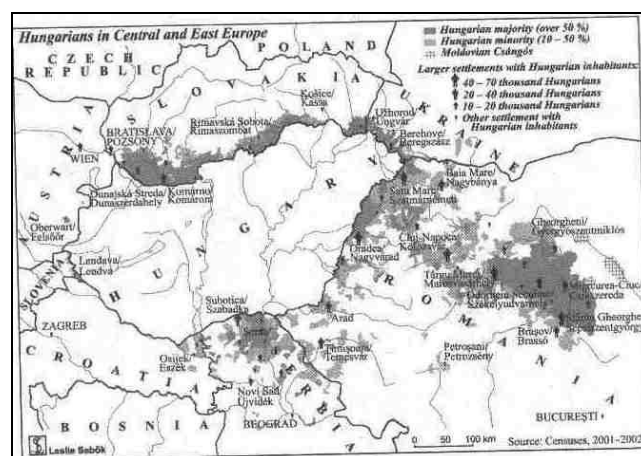
Will Hungarian become a lingua franca in the Carpathian Basin (Central-Europe)?¹

0. Summary

Due to the Treaty of Trianon (1920), The Hungarian language is being spoken in eight different countries in the Carpathian Basin, i.e. Hungary, Ukraine, Romania, the former Yugoslav states Serbia, Croatia and Slovenia, Slovakia and Austria.² These countries are neighbouring to Hungary and the territories of these countries belonging to the Carpathian Basin are the following: Slovakia proper, Sub-Carpathia (Ukraine), Transylvania (Romania), Vojvodina (Serbia), Pannonian Croatia (Croatia), Mura-region (Slovenia) and Burgenland (Austria). The Carpathian Basin covered the territory of the Old Kingdom of Hungary. For emotional reasons however I will not refer to the Carpathian Basin as Greater Hungary or St. Stephan's Hungary, the first catholic king of Hungary. The areas mentioned above are inhabited by a mixed population of ethnic Hungarians and non-ethnic Hungarians. The Hungarians in the territories neighbouring Hungary are qualified as a minority in the states they live in.³ However, in most cases they still form a majority in the areas they live in.

The geographical map of the Carpathian Basin

Hungarians in Central and East Europe

Whatever the territorial partitioning of the Carpathian Basin has been or is, all geographers that have studied the Carpathian Basin acknowledge that this area of Central Europe is a geographical, social, cultural and linguistic entity. I refer to excellent studies that are in support of this claim.⁴ Hence, it is motivated to study this area as an unity neglecting the fact that in some cases ethnicity crosses the borders of the Carpathian Basin, like for example in the case of the Romanians or the Serbs.

In this paper, it will be argued that Hungarian is still a majority language in the Carpathian Basin. The reason for this, is that Hungarians are still in the majority from an ethnic point of view. There is a strong connection between being an ethnic Hungarian and speaking the Hungarian language. All ethnic Hungarians use the Hungarian language in this area. Knowledge and use of the Hungarian language is one of the markers of the Hungarian identity in the Carpathian Basin.⁵ Of course not all speakers of Hungarian are ethnic Hungarians. Although, the Hungarian language is subject to legal conditions and subject to a

¹ This paper was presented as a lecture at an international conference on *Language, Discourse and Identity in Central Europe*, University of Southampton, Centre for Transnational Studies, 6-8 July 2007. The paper was also presented in Hungarian on the 17 June 2007 in The Hague at a Mikes International Saloon event.

² Király et al. (eds.) (1982).

³ Compare Chaszar (1982); Galántai (1992).

⁴ Compare Kollányi (2005) and the references cited therein; Kocsis (2005); Kocsis and Kocsis-Hodosi (1995) and Rónai (1945).

⁵ Compare MarácZ (1999) for this claim.

restrictive language policy in the neighbouring countries of Hungary, it has received more recognition in an European framework.⁶

After the collapse of communism, the internal and cross-border public space have become free. For reasons of communication, speakers are free to use the language of their choice. Furthermore, minority languages are being protected by recently adopted conventions of the Council of Europe, namely the European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML, 1992) and the Framework Convention for National Minorities (FCNM, 1995).⁷ Both conventions are not integrated into the European Union's legal framework yet but it is clear that they will play an important role in the further liberalization of Europe and the Europeanization of Central Europe. It is precisely for this reason that Hungarian communities in Central Europe are in favor of a further Europeanization of their region.⁸ This point of view conflicts with local nationalist jurisdiction, especially in Romania and Slovakia. However, the nationalist policy towards the Hungarian language can only hinder and delay a free and spontaneous use of the Hungarian language. Because of Europeanization the Hungarian language will strengthen its position in Central Europe, more precisely in the Carpathian Basin where Hungarians have a clear ethnic majority. If this is the line of future development then Hungarian might develop into a regional communication language, a so-called *lingua franca* in the Carpathian Basin.

1. Hungarians in the Carpathian Basin

Due to the Treaty of Trianon ethnic Hungarians live in the Carpathian Basin in eight different countries:⁹

Diagram 1. Ethnic Hungarians in the Carpathian Basin

	Carpathian Basin	In total
Hungary	10.360.000	
Slovakia	710.000	
Ukraine	200.000	220.000
Romania	1.930.000	2.100.000
Former Yugoslavia (Serbia, Croatia, Slovenia)	455.000	465.000
Austria	5.000	70.000
Total	13.660.000	16.515.000

As we may notice from the above diagram the total sum of ethnic Hungarians in the Carpathian Basin counts 13.660.000 persons. However, the total number of ethnic Hungarians in Central Europe is larger than the number ethnic Hungarians in the Carpathian Basin, i.e. 16.515.000. Apart from Hungary and Slovakia, six of the eight countries with Hungarians do not match territorially the Carpathian Basin. For example large groups of Hungarian speakers live in cities outside the Carpathian Basin, i.e. Vienna, Bucharest and Belgrade.

According to statistical data collected in 2001 based on the official census figures of the countries involved, the following diagram represents the ethnic distribution in the Carpathian Basin of the most important ethnic groups:¹⁰

⁶ Compare Brubaker et. Al. (2006); Csérge (2007); Kontra and Hattyár (2002).

⁷ Compare Trifunovska (2001).

⁸ See a number of documents and statements made in this spirit by Hungarian communities throughout the Carpathian Basin in Bárdi and Éger (2000) and the work of Ankerl (2004).

⁹ Compare Kocsis and Kocsis-Hodosi (1995) and Kocsis, ed., (2005).

¹⁰ Compare Kocsis, Bottlik and Tátra (2006, 28)

Diagram 2. Ethnic distribution in the Carpathian Basin

Ethnic group	Number	percentage
Hungarians	11.706.000	39,7
Romanians	5.464.000	18,5
Slovaks	4.716.000	16,0
Croats	2.828.000	9,6
Serbs	1.497.000	5,1
Russins/Ukrainians	1.125.000	3,8
Gypsies	579.000	2,0
Germans	372.000	1,3
Slovenes	82.000	0,3
Czechs	60.000	0,2
Montenegrians	38.000	0,1
Russians	33.000	0,1
Bosnyaks	27.000	0,1
Others	105.000	0,4
Unknown	828.000	2,8

For this diagram, it can be observed that ethnic Hungarians still form a majority in the Carpathian Basin, although Kocsis, Bottlik and Tátrai (2006, 28) observe that the number of Hungarians in the Carpathian Basin has declined in the second half of twentieth century:

Diagram 3. Decline of Ethnic Hungarians in the Carpathian Basin

Hungarians	Number	Percentage
1941	12.221.000	50
1991	12.843.000	42,5
2001	11.706.000	39,7

According to these authors, this has to do with the decline of natural growth of ethnic Hungarians in the Carpathian Basin. Note however that the emigrations of ethnic Hungarians from Transylvania and Vojvodina to Hungary proper, for example during the Ceausescu- and Milosevic years in the eighties and nineties of the former century do not affect the total of ethnic Hungarians in the Carpathian Basin, for these emigrations were internal Carpathian Basin migrations.

The distribution of the ethnic groups in the Carpathian Basin over the individual countries gives the following results based on the census data of 2001:¹¹

Diagram. 4 Ethnic distribution in Carpathian Basin states

Territory	Percentage of state nationality	Percentage of national minorities	Percentage of gypsies
Hungary	91,2	1,3	1,2
Slovakia	85,5	11,5	1,7
Sub-Carpathia (Ukraine)	80,5	18,3	1,1
Transylvania (Romania)	74,6	23,8	3,4
Vojvodina (Serbia)	65,0	26,7	1,4
Pannonian Croatia	90,1	7,7	0,3
Mura-region (Slovenia)	85,0	9,5	1,2
Burgenland (Austria)	87,4	12,5	0,1
Carpathian Basin	83,7	11,5	2,0

¹¹ Kocsis, Bottlik and Tátrai (2006, 29).

From these diagrams, it follows that Hungarian is being spoken by a majority of speakers inhabiting the Carpathian Basin. As pointed out above there is a clear connection between ethnicity and the mother-tongue that is spoken in this area of Europe. Knowledge and use of a specific mother tongue language quite often indicates to which ethnic group the speaker belongs. Henceforth all people who identify themselves as ethnic Hungarians speak the Hungarian language. The number of people speaking Hungarian in the Carpathian Basin is actually much higher. First, there are a number of bi- and multi-lingual speakers in the Carpathian Basin. All Hungarians speak the official state language in the countries where they form a minority. But vice versa might be true as well. A number of Romanians, Slovaks, Russians/Ukrainians, etc. speak also Hungarian, especially in the areas that belong to the Carpathian Basin. Interestingly, it has even been observed that even anti-Hungarian politicians in areas inhabited by Hungarians perfectly speak Hungarian.¹² Secondly, there is a number of mixed marriages between ethnic Hungarians and non-ethnic Hungarians especially in the areas of the Carpathian Basin that are inhabited by the Hungarian minorities. This positively affects the number of bi- and multilingual speakers who also can speak Hungarian. Thirdly, most of the gypsies in the minority areas speak Hungarian. According to the official census in 2001 there are only 579.000 gypsies in the Carpathian Basin (compare diagram 2). This seems much too low. It is estimated that this figure would cover the gypsy population of Hungary only.¹³ Especially the number of gypsies in Transylvania is much higher, it might be around the two million. However, it is well-known that gypsies do not easily commit themselves to the gypsy identity in official census because they are afraid this might have negative repercussions for them. In sum, it is safe to conclude that ethnic Hungarians are in the majority in the Carpathian Basin and that Hungarian is a majority language in this area. At least 39,7 percent of the total population of the Carpathian Basin speaks Hungarian but because of bi- and multilingual contexts in all the areas involved where Hungarian is being spoken the percentage is very likely to be much higher.

2. The Geolinguistic Status of the Hungarian Language in the Carpathian Basin

The status of the Hungarian language in the Carpathian Basin can be studied from a geolinguistic point of view. The Hungarian language is very different from the languages neighbouring it. It is different in structure, meaning and origin. Hungarian lacks for example the phenomenon of gender which appears in all the surrounding languages. Hungarian is not related to the Slavic, Germanic and Romance languages. These languages all belong to the family of Indo-European languages. It can be stated that Hungarian is marked in its geolinguistic context. As a consequence, Hungarian is not able to assimilate the other languages in the Carpathian Basin but it is neither possible to assimilate the Hungarian language. It is simply too different in structure and meaning. Speakers of Hungarian are very well aware of this. Interestingly, the Hungarian language shares everywhere the same standards in the Carpathian Basin. There is only one Hungarian language standard and there are no dialectal variations of the Hungarian language in the sense the Western European language, like German have for example. Speakers of the Hungarian language living in the most northwestern point of the Carpathian Basin, i.e. Sopron, have no problems communicating with speakers of Hungarian living in the most southeastern point of the Carpathian Basin, i.e. Csíkszereda (Romanian Miercurea Ciuc) in the Eastern Carpathians. In sum, Hungarian is a marked language in its geolinguistic context and as a consequence it will maintain a fixed and stable position in the core of the Carpathian Basin.

3. The Legal Status of Hungarian Language in the Carpathian Basin

Generally, with respect to the legal status of languages there are four options. First, the constitution defines the official language, i.e. the state language. In this case, the state language is the language of the majority. As a consequence, if there are other languages spoken there is a hierarchy in which the majority language is at the top. The ordering of languages in this way cannot be called democratic. Secondly, the constitution defines the official language, i.e. the state language, together with the minority languages. In this case, there is a situation of equality and inclusion and democratic standards are applied to the language situation.

Thirdly, the official language, i.e. the state language is not defined by the constitution but elsewhere in the law system. Fourthly, the official language or state language is not defined by the constitution neither specified in the law system.

If we take into account the Hungarian language in the Carpathian Basin then the third option is not represented.¹⁴ In the first category, we find the Hungarian language in Romania, Slovakia and Milosevic's Yugoslavia in the 1980-1990s. In essence, this means that the status of the Hungarian language in these cases is legally lower than the state language, i.e. Romanian, Slovak

¹² Compare Brubaker et. Al (2006) who note that nationalist anti Hungarian politicians like the former mayor of the Transylvanian city of Cluj-Napoca, Gheorghe Funar speaks fluently Hungarian. -

¹³ Compare Tóth (2005).

¹⁴ See the articles on <http://adattar.adattar.transindex.ro>.

and Serbo-Croatian. The language of the Hungarian minority has no official status in the constitution and is restricted in its use by language laws, even in territories where Hungarians are in the majority, such as the Seekler region in Transylvania.¹⁵ Below we will discuss some restrictive measures in Romania with respect to the Hungarian language in more detail.¹⁶

In category two, the Hungarian language in Slovenia, Croatia and for the part in Austria, Ukraine and Serbia after 2002 is classified. In these cases, the Hungarian language is referred to in the constitution and has therefore equal rights. Often the equal rights are applied only in the territory where the speakers of Hungarian live. The situation of the Hungarian language in this group is however much better than in the first group. In group four, we find the language situation in Hungary. The lack of constitutional specification has no effect however because in Hungary only one language is being used formally and informally, i.e. the Hungarian language.

The Hungarian language in Romania is mostly spoken in Transylvania but not only. At the territory of the Old Romanian Kingdom Hungarian is the mother tongue of 100.000 ethnic Hungarians in Moldavia, the so-called Csango Hungarians. Hungarian is also spoken by Hungarians living in the city of Bukarest. In Transylvania, Hungarian is being spoken by a majority of ethnic Hungarians in the so-called Seekler provinces, Hargita and Covasna. Furthermore, it is being used in the whole area of Transylvania, in some cases it is a majority language and in some cases it is a minority language.

The use of languages in Romania is regulated by article 13 of the Romanian Constitution. The Romanian Constitution declares the Romanian language to be the official language. This means that all minority languages, including Hungarian, have in fact no real official legal status in Romania. The Romanian Constitution does not consider collective language rights for non-Romanian speakers, compare article 32.3. Ethnic and national minorities in Romania have only the individual right of language learning. This is of course a strange provision concerning language use, since it is a social, interactional process. This has been recognized by a number of international organization, like the UN, the OCSE and the Council of Europe that have recently accepted the concept of collectivity in their provisions concerning the language and other rights of minorities. Even the Hungarian-Romanian State Treaty signed in 1996 has adopted the notion of 'collective rights' for minorities. Hence, the Romanian law system is contradicting internationally signed agreements by the country.

A consequence of article 13 of the Romanian Constitution is that the official language is the language of public use. Other languages that are used on the territory of Romania are treated as foreign languages in fact. The language of education is specified by law. It is stated in the Law on Education that the language of education in Romania is the Romanian language, see article 32.127. The use of other languages for educational purposes, i.e. minority languages is restricted by law. History and geography has to be taught in Romanian. This means that Hungarian pupils do not learn the place names of Transylvania in the Hungarian language. History must be taught in Romanian which means that all the conflicting issues in Romanian and Hungarian history, like the disputed theory of the Daco-Roman ancestry of the Romanians cannot be counterbalanced from a Hungarian point of view. Furthermore Romanian law specifies that no foreign textbooks may be used. Hence no history books from Hungary may be used in Hungarian minority classes. Because the Romanian language is the official language educational documents are only accepted in the Romanian language. Because of the fact that the Romanian language is the only official language on the territory of Romania in all communities Romanian language classes must be guaranteed, even if no ethnic Romanians or speakers of Romanian live in the community involved. As a consequence of the Romanian educational policy an asymmetry can be observed concerning the language knowledge of individual speakers. Speakers of Hungarian know both languages whereas Romanians often speak only the official language, i.e. their own language.

The discriminative practice with respect to minority languages can also be observed in the case of the Law on Public Administration. This law also specifies that the official language of public administration is Romanian, see article 32.127. This means that the documents of public administration must be in Romanian. As a consequence, the Hungarians in Transylvania are not allowed to correspond with the (local) authorities in Hungarian even if they form the majority in a specific community. Because of the language provision in the Law on Public Administration the use of minority languages is very restricted in scope, even if according to the same Romanian law minority languages may be used if and only if the minority population makes out at least 20 percent of the total population of the community involved. Even in those cases, only the signs of place and street names can be used in the minority language but no official correspondences with the (local) authorities or formal acts like Hungarian speaking couples saying yes may take place in the minority languages. However even in a city like Cluj-Napoca (Hungarian Kolozsvár) where at least 70.000 speakers of Hungarian live according to the last census place names in the city are monolingual in Romanian because the number of ethnic Hungarians does not reach the twenty percent, i.e. 19,9 percent. Even if the latter figure is right, and I have my doubts, it is of course completely undemocratic if so many people are excluded from using their own mother tongue in their city.

The discriminative practice towards the Hungarian language is not only supported by constructing the law system in such a way that it marginalizes Hungarian and other 'minority' languages the process of ethnic engineering is still in progress.¹⁷ The

¹⁵ Compare Brubaker et. Al. (2006), Csergo (2007), Kontra and Hattyár (2002).

¹⁶ Compare Péntek (2006); Péntek and Benő (2003, 2005); and Benő and Szilágyi (2006).

official and semi-official institutions of the state, such as police and military forces and the orthodox church are expanding into territories where Romanian is not or hardly being spoken in order to change ethnic distributions.

4. The Europeanization of Central Europe

The question arises whether a Hungarian nation in the classical sense still exists in the Carpathian Basin or whether we have to do with a cross-border language community. One of the testcases to answer this question has been the Referendum on Dual Citizenship for Hungarians Living Abroad. The referendum was held in Hungary on May 5, 2004. The outcome of the referendum did not support the claim that the Hungarian political nation is still alive, although there was a slight majority of 51,5 percent granting citizenship for Hungarians living in the neighbouring countries and 48,4 percent opposing this. The referendum however was not valid because of a low turnout 37,4 percent. One may conclude that most of the Hungarians from Hungary are rather indifferent with respect to the concept of a political nation crossing the borders of present-day Hungary or they are opposing the idea of one Carpathian Hungarian nation. So, it is better not to speak of a political nation in a classical sense when talking about Hungarians in the Carpathian Basin.

Instead we will assume that we have to do with a cross-border Hungarian cultural community where culture is defined as a system of shared meanings, attitudes and values, and the symbolic forms (performances, artifacts) in which they expressed or embodied. It is clear that the Hungarian language is central to this concept. The Hungarian language is not only homogeneous from a structural point of view but it also has a coherent meaning and content, otherwise speakers of Hungarian would face communicational difficulties in the Carpathian Basin. This is however not the case. Hence, Hungarian nationality is not linked to the exclusive existence of a Hungarian state in the Carpathian Basin but to a cross-border community sharing the same language and culture. Hence the proverb of 19th century cultural nationalism is still valid today: 'the nation lives in its language'.¹⁸

So not the content of nationhood has changed after the collapse of communism in Central Europe but the regeneration of a public space in the sense of Habermas (1962). In this public space both individuals and non-governmental organizations forming civil society can act freely. After the expansion of the EU to Central and Eastern Europe this Central European public space has become a part of the European public space. In this public space civil society can choose freely and spontaneously a language for communication. There is an enormous activity going on in the public space of the Carpathian Basin crossing existing borders and uniting speakers of Hungarian. Here I present just a few cases:

- More than a half million speakers of Hungarian participate in the Pilgrimage of Csíksomlyó in the Carpathian Mountains in Transylvania on Whitsaterday. The enormous crowd attends the mass in the Hungarian language.
- There is even a Hungarian NGO dedicated to the protection of the Hungarian diaspora and the cultural nation-above-borders idea, i.e. the World Federation of Hungarians seated in Budapest.
- There is a lively cross border cooperation between mother tongue protecting societies both in Hungary and in the territories inhabited by ethnic Hungarians in the Carpathian Basin.
- In the Carpathian area, several cross-border euro regions exist, like the Carpathians Euro Region.
- The political party system of Hungarians living beyond the borders reflects the bipolaire system of Hungary, although there are local nuances.
- Although according to official census Hungarians in Cluj-Napoca (Hungarian Kolozsvár, German Klausenburg) are under twenty percent, Hungarians form a rather fixed, independent network in the city.¹⁹
- Hungarian language satellite television, Duna Television, is broadcasting from 1990. The goal of the station is to inform and to connect speakers of Hungarian all over the world, but in the first place the ones in the Carpathian Basin.
- Free acting in the public space challenges the state monopoly on education. Foundations have established private schools, like the Hungarian language university, the Saptientia University in Transylvania.
- At the Hungarian book week which is annually held in Budapest at Vörösmarty Square in the first week of June most Hungarian language publication companies operating in the Carpathian Basin are present to introduce their new books.
- In the news fora, newspapers, weeklies, etc. appearing in Hungary a lot of issues affecting Hungarian speaking communities living outside Hungary are being published and vice versa.

¹⁷ Compare Marác (1996).

¹⁸ Compare Marác (1999).

¹⁹ Compare Brubaker et. al (2006).

- Internet fora have a number of Hungarian speaking participants. These fora are a priori fora that cross borders. The Hungarian language forum www.iwiw.hu has at least several hundred thousands participants. The goal of www.iwiw.hu is to build up a network of people one knows.

Note that all the above activities are not a matter of official language policy or planning but these are the result of free and spontaneous activities in the public space. These activities unambiguously demonstrate that the use of Hungarian is crossing borders and that a Hungarian language speaking community exists. The question arises what the status of minority languages in the European Union is.²⁰

5. Minority Languages in the European Union

The European Union itself has no special conventions yet for protecting minority languages, although the right to use one's own mother tongue is being recognized by the European Union as a fundamental right. Compare for example article 22 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union concluded in Nice at December 7, 2000 which states that the Union shall respect cultural, religious and linguistic diversity. The EP has adopted several times resolutions, i.e. in 1981, 1983, 1987 and 1994 to protect minority rights, including language rights and has adopted a resolution on the Use of the Official Languages in the Institutions of the European Union in January 19, 1995 stating that all official languages of the EU are working languages.²¹

At present the Council of Europe specifies two legal treaties that are relevant for the protection of minority languages, namely the Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCPNM) concluded on February 1, 1995 in Strassbourg and the European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML) signed on November 5, 1992 in Strassbourg. General application of these conventions is contributing significantly to the stability, democratization and peace in Europe.

The FCPNM supports the positive discrimination of the identity of minorities on the basis of human rights and general freedom rights, it recognizes the fact that minority rights are collective rights and that cross-border cooperation is not only restricted to states but also local and regional authorities can take part in this. This is highly relevant for the cross-border Hungarian communities in the Carpathian Basin. The following diagram demonstrates that all states concerned in the Carpathian Basin where Hungarian is spoken have ratified and applied the FCPNM:

Diagram 5. Entry into Force of FCPNM

States	Signature	Ratification	Entry into Force
Austria	29/06/95	31/03/98	01/07/98
Croatia	06/11/96	11/10/97	01/02/98
Hungary	01/02/95	25/09/95	01/02/98
Romania	01/02/95	11/05/95	01/02/98
Serbia	11/05/01	11/05/01	01/09/01
Slovakia	01/02/95	14/09/95	01/02/98
Slovenia	01/02/95	25/03/98	01/07/98
Ukraine	15/09/95	26/01/98	01/05/98

The ECRML has been motivated by the fact that languages are part of a common cultural heritage and that the protection of languages is necessary because of assimilatory state policy and uniformization by modern civilization. All states involved where Hungarian language is being used have ratified this charter, except Romania. Consider the following diagram:

²⁰ It is argued that cultural and language autonomy is inherent to a democratic society (cf. Halperin et. al. 1992; Balogh (1999)). Hungarian communities in the Carpathian Basin are striving for autonomy since the collapse of communism. Here I will concentrate on general provisions skipping the particular Hungarian issues.

²¹ See the papers in Trifunovska (2001).

Diagram 6. Entry into Force of ECRML

States	Signature	Ratification	Entry into Force
Austria	05/11/92	28/06/01	01/10/01
Croatia	05/11/97	05/11/97	01/03/98
Hungary	05/11/92	26/04/95	01/03/98
Romania	17/07/95		
Serbia	22/03/05	15/02/06	01/06/06
Slovakia	20/02/01	05/09/01	01/01/02
Slovenia	03/07/97	04/10/00	01/01/01
Ukraine	02/05/96	19/09/05	01/01/06

Basically the Hungarian language communities all over the Carpathian Basin are legally protected by these two conventions of the Council of Europe. The EU has not yet adopted these conventions but the members of the Council of Europe that signed these conventions are members of the EU as well, apart from Ukraine. Hence it is reasonable to expect that this type of benchmarking of the Council of Europe will be adopted in the future by the European Union as well.

The European Union has recognized the need for protecting and cultivating languages by appointing recently a Commissioner for Multilingualism. The first Commissioner for Multilingualism is the Romanian Leonard Orban who should be familiar with the issue of multilingualism from his native country. In his introductory statement held in Brussels on November 11, 2006 Orban claimed: "Europe's linguistic and cultural diversity is a source of richness which also needs to be nurtured and promoted....;...respect for diversity, including linguistic diversity and the fight against all forms of discrimination are essential cornerstones of our efforts to build a social Europe." It is hard not to disagree with phrases words like these. But in the interview with members of EP after his introductory statements the then commissioner designated demonstrated that he is not really familiar with the situation of the Hungarian language in his native country: "I repeat the point of view of the Commission with which I agree. Romania has made remarkable progress with regard to the right of minorities [...] My opinion and the opinion of the commission is that minority rights in Romania are respected." Contrary to this claim, shortly after his installation on November 21, 2006 two Hungarian university teachers in physics, Péter Hantz and Lehel Kovács were dismissed from the Babes-Bolyai University in Cluj-Napoca (Hungarian Kolozsvár, German Klausenburg) because they had been hanging up trilingual, i.e. Romanian, Hungarian, German language signs in the university buildings. With this act they wanted to protest against the fact that since the senate of the university had decided in 2005 to assign the Babes-Bolyai University a multilingual, trilingual status the monolingual Romanian signs in the university buildings had not been replaced with trilingual signs.

6. Concluding remarks

It seems English has a strong position for becoming the world's global lingua franca. This has to do with the position English has acquired worldwide being central in globalization. In the domain of the international business communities and in the global science community English already functions as a lingua franca.²² Although German has more native speakers within the EU, i.e. 90 million, 18 percent of the total inhabitants of the EU, the largest language in terms of first and second language speakers is English that has less native speakers than German, i.e. 60 million, 13 percent of the total inhabitants of the EU.²³ So if we take into account next to mother tongue speakers the speakers of foreign languages as well then English is spoken by more than half of the respondents, i.e. 51 percent of which 38 percent foreign language speakers and 13 percent mother tongue speakers. German is used only by 32 percent of the respondents, that is 14 percent foreign language speakers and 18 percent mother tongue speakers.²⁴ It is safe to conclude that English is developing into a European lingua franca. We have argued in this paper that Hungarian has a chance of becoming a regional lingua franca in the Carpathian Basin.

First, almost 100 percent of the inhabitants of Hungary have Hungarian as their mother tongue. This percentage is higher than the percentage of ethnic Hungarians which is according to the 2001 census 91,2 percent (see diagram 4). National minorities, gypsies and others groups in Hungary speak Hungarian, the state language as well. Secondly, 58 percent of the Hungarians in Hungary does not know any other language than their own mother tongue. Only 25 percent of the Hungarians

²² Phillipson, Robert, *English-Only Europe? Challenging Language Policy*, Routledge, London, 2003, 64, 166.

²³ Eurobarometer 237, wave 63.4, 2005: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf.

²⁴ Eurobarometer 243: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf

from Hungary speak next to their mother tongue German.²⁵ This means that the central position of a Hungarian core in the Carpathian Basin not only favors the Hungarian language as the lingua franca of the region but the exclusive knowledge and use of Hungarian among Hungarian speakers from Hungary block any other language functioning as a lingua franca in the Carpathian Basin. Therefore, English or German do not have a real chance to become the lingua franca in the Carpathian Basin. Thirdly, Hungarian is being spoken by a vast majority of nearly 40 percent, i.e. the total percentage of ethnic Hungarians in the Carpathian Basin, of the total population of the Carpathian Basin. Speakers of Hungarian constitute a much larger percentage however. The Hungarian language spreads over to other ethnic groups living in the Carpathian Basin as well (see diagram 2). Fourth, the Hungarian language is marked from a geolinguistic point of view. Hence it has a fix and stable position in the Carpathian Basin. Fifth, the position of the Hungarian language will be strengthened in the Carpathian Basin because of the power and force of Europeanization of Central Europe. The Hungarian language is legally recognized in eight countries in the Carpathian Basin and it is protected by the Council of Europe's ECRML and FCPNM. Sixth, the Europeanization of the area also means that cross-border laissez faire powers will affect the use of language, although mainly Slovak and Romanian natilist policies will try to hamper the spontaneous use of the Hungarian language. In sum, the Hungarian language has a good chance of becoming the lingua franca in the Carpathian Basin.

7. References

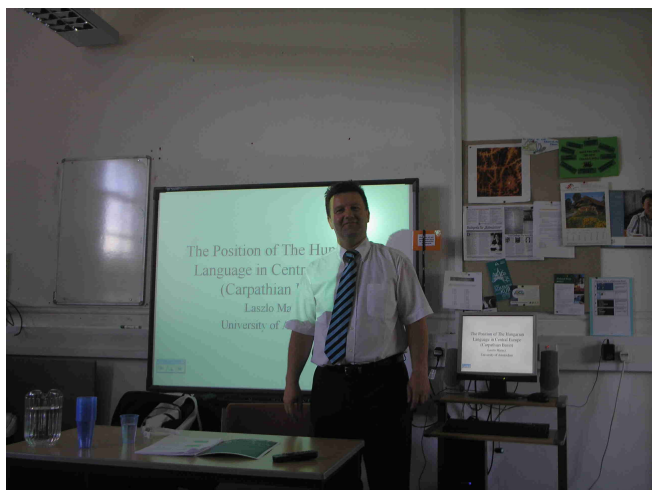
- Ankerl, Géza. 2004. **Anyanyelv, írás és civilizációk**. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Balogh, Sandor. 1999. **Autonomy and the New World Order**. A Solution to the Nationality Problem. Toronto-Buffalo: Matthias Corvinus Publishing.
- Bárdi Nándor and György Éger. 2000. **Útkeresés és integráció**. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989-1999. Budapest: Teleki László Foundation.
- Brubaker, Rogers, Margit Feischmidt, Jon Fox, Liana Grancea. 2006. **Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town**. Princeton: Princeton University Press.
- Chaszar, Edward. 1982. Trianon and the Problem of National Minorities. In: Király, Béla K., Peter Pastors and Ivan Sanders. Eds. 1982. **Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon**. War and Society in East Central Europe Vol. VI. Social Science Monographs. 479-491. New York: Columbia University Press.
- Csergo, Zsuzsa. 2007. **Talk of the Nation: Language and Conflict in Romania and Slovakia**. Cornell University Press, Ithaca and London.
- Galántai, József. 1992. **Trianon and the Protection of Minorities**. Budapest: Corvina Press.
- Habermas, Jürgen. 1962. **The Structural Transformation of the Public Sphere**. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society.
- Halperin, Morton H., David J. Scheffer and Patricia L. Small. 1992. **Self-Determination in the New World Order**. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Király, Béla K., Peter Pastors and Ivan Sanders. Eds. 1982. **Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon**. War and Society in East Central Europe Vol. VI. Social Science Monographs. New York: Columbia University Press.
- Kollányi Károly. 2005. **Kárpáti trilógia**. Pomáz: Kráter.
- Kocsis, Károly. Ed. 2005. **South Eastern Europe in Maps**. Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences. Budapest: Kossuth Publishing.
- Kocsis, Károly, Zsolt Bottlik and Patrik Tátrai. 2006. **Etnikai térfolyamatok a kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989-2002)**. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Kocsis, Károly, Eszter Kocsis-Hodosi. 1995. **Hungarian Minorities in the Carpathian Basin**. A Study in Ethnic Geography. 1995. Toronto-Buffalo: Matthias Corvinus Publishing.
- Kontra, Miklós and Helga Hattyár. Eds. 2002. **Magyarok és nyelvtörvények**. Budapest: Teleki László Foundation.
- Marác, László. 1996. **Hungarian Revival: Political Reflections on Central Europe**. Nieuwegein: Aspekt.
- Marác, László. 1999. Guarding the Hungarian Language and Identity in the New Europe: 'The Nation Lives in Its Language'. In: László Marác. Ed. **Expanding European Unity- Central and Eastern Europe**. Yearbook of European Studies 11. Amsterdam-Atlanta: Rodopi. 69-91.
- Péntek, János. 2006. Magyar nyelv, magyar nyelvhasználat Kolozsváron. In: Benő, Attila and Sándor N. Szilágyi. Eds. 2006. **Nyelvi közösségek – nyelvi jogok**. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 267-273.
- Péntek, János and Attila Benő. 2003. **Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban**.
- A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 1.
- Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Péntek, János and Attila Benő. 2005. Nyelvi jogok Romániában. In: Péntek, János and Attila Benő. Eds.

²⁵ Eurobarometer 243: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf

- **Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat.** A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 2. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 95-121.
- Benő, Attila and Sándor N. Szilágyi. Eds. 2006. **Nyelvi közösségek – nyelvi jogok.** A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Phillipson, Robert. 2003. **English-Only English? Challenging Language Policy**, Routledge, London.
- Rónai, András. 1945. **Atlas of Central Europe.** Budapest-Balatonfüred: Institute of Political Sciences. Digital Fascimile Edition 1993. Budapest: Püski Publishing House.
- Tóth, Ágnes. Ed. 2005. **National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920-2001.** East European Monographs, No. DCXCVIII. New York: Columbia University Press.
- Trifunovska, Snežana. Ed. 2001. **Minority Right in Europe – European Minorities and Languages.** The Hague: TMC Asser Press.

Websites:

- Eurobarometer 237, wave 63.4, 2005: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_237_en.pdf.
- Eurobarometer 243: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf
- Orban, Leonard. 2006, Commissioner designate for multilingualism, Introductory statement, European Parliament Hearing, Brussels, 27-11-2006.
- Summary of hearing of Leonard Orban, Commissioner-designate for Multilingualism. http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/008-329-331-11-48-901-20061127IPR00312-27-11-2006-2006-false/default_nl.htm
- László Szarka. State Language, official language-the legal situation of the minority languages in East Central Europe (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- Balázs Vizi. The European Union and Minority Languages (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- Szilvia Szotak. Language Rights for Minorities in Austria with special reference to the Hungarian minority (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- Anna Kollath. The Language Rights of Minorities in the Slovenian Republic (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- Károly Labádi. Language Laws and Language Rights in Croatia (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- János Péntek and Attila Benő. Language Laws in Romania (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- Lajos Göncz. Minority Language Rights in the Federal Republic of Yugoslavia through the eyes of a Psychologist (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- Gizella Szabó Mihályi. Language Laws concerning the Slovakian Minority and the Field of Minority Language Use – with special reference to the Hungarian community (in Hungarian). <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- Anikó Beregszászi and István Csernicskó. The De Jure and De Facto Opportunities for the Use of the Hungarian Language in Sub-Carpathia. <http://adattar.adatbank.transindex.ro>
- Mari Demeter Zayzon. The Language Rights of Minorities in Hungary. <http://adattar.adatbank.transindex.ro>

László Marác presenting in Southampton

~ ~ ~ ~ ~

OBRUSÁNSZKY, Borbála : The History and Civilization of the Huns¹

In the last decade new publications and monographs had been printed about the history and civilization of the Huns. According to the new archaeology findings, analyses of the ancient Chinese chronicles and other Eastern historical sources, we must think over some theories of the people in question. It must be interesting to find out why there has been such a growing interest about them around. The Hun Empire — according to the new scientific results — was the biggest state in the ancient times. We know that they existed as organized state for at least thousand years, so that was the state being in power for the longest period of time. The Huns created a well-organized state across Eurasia, from the Great Wall to the river Rhone, and they were able to control the vast territory. The empire collapsed in the 5th century AD, and they gradually assimilated in various steppe people in Inner Asia. Their descendants — Turkic, Turkish, Mongolian, Bulgarians, Hungarians and indirectly other nations — have preserved their special culture and civilization until now. So, let's investigate, who were the Huns and where they came from?

The Huns were the first well-known people of the steppes, who had established a great empire in Eurasia, and had been ruling Asia and Europe for centuries. Eastern scholars — Mongolian, Chinese and some Russian archeologists — don't distinguish Scythians from Huns, because of their similar material and intellectual culture.

We know that the Hun Empire had been established at the surroundings of Yellow-river. Their archeological relics had been found until present-day Central-China, as far as the Wei-river, which served as border. We know, that they lived around that big river, and one centre could have been in the Yin-shan mountain. The Chinese chronicles reported their first deeds and battles. According to Sima Qian — the Chinese Herodotus — the ancestor of the Huns came from the Xia-dynasty, which was the first state formation in the territory of the present day Northern-China. Chinese scholars even think that the Huns established their first dynasty that the Chinese claim to be their own. The above mentioned name, Xia can be read in Rig-Veda, as Dasa, that may refer to the Saka, or Scythians in Asia. So, the History of the Scythians and Huns are linked together on this point, too.

According to newer views, the old nomad groups migrated from Central China to the territory of present-day Mongolia in the pre-Hunnic times. Archeologically, this is supported by the shape of the graves and items found in them, further by Sima Qian, who says that the ancestors of the Huns stem from Chun Wei, the last ruler of the Xia-dynasty who fled to the north from Central China. Sima Qian repeatedly emphasizes close connections between the Xia-dynasty and the ancestral Huns mentioning —among others — that the Huns already before Mao-tun had an approximately one-thousand-year-old history. Yu, the Great, who was the first Xia king, may have been of Hun origin, as the other heroes of ancient times in the early Chinese legends. The stories — like Yi, the archer — who rescued mankind from nine burning Suns, are unknown for Sinologists, but these are very popular among people with Inner Asian origin. So, as I mentioned above, the Huns original homeland was the banks of Yellow-river, and they established a special state-organization, that became the basis of the nomadic-state. Even the Mongolian empire in the 13th century used that form. We don't know the detailed early history of the Huns; hereby I refer to Sima Qian in order to give the reason to it: "The Hun tribes sometimes divided into parts, sometimes they united, so it is impossible to write about the lineage of the Hun leaders." He also mentioned that the Hun Empire had been in existence for a thousand year before Tömei (Tümen-or ten thousand), who died in 209 BC. That time was not a significant event in the history of Huns. Mao-tun (or Baatar-Heroe) killed his father and became the great king, or shan-yu, but nothing state or administrative change hadn't been happened. Although, Mao-tun was the one of the biggest emperor of the written history, his father also used the title "great king" or shanyu. As the above mentioned Chinese sources proved the Huns had their own state from the very early period, although some European scholars stated, that it was created only in 209 BC. By the time they appeared in the Chinese sources, they already had organized state. In the opinion of the Chinese scholars, the Huns began to rule over the territory of the present Northern-Central-China in the 3rd millennium BC. So, the united Hun Empire had been in existence until 55 BC, but the smaller states survived and operated in Asia until the 5th century AD, and 6th century AD in Northern Caucasus. Concerning the territorial division we can see that the biggest extension of the Empire covered at least 10,000 km land from east to west, which included cities along the Silk Road, some parts of Tibet, and the Southern-Siberian forest belt. There is a much debated question concerning the history of the late Huns in the Carpathian-basin. That area was the centre of the Huns under Attila, who got the name "flagium Dei" or scourge of God. After he had died in 453, his big empire was divided into parts, and they lost the authority above the old centre, and the youngest son, Irnek or Ernak (Hungarian Csaba) returned to Scythia or to the Northern-Caucasus, where the Huns of Pontus lived. That was the cradle of the Hungarian people; we have the first record about it. According to the Hungarian historical sources, the first Hungarian leading-prince Rákos was descendant of Attila, the Hunnic king. Hun tribes remained in the Carpathian basin. It was impossible for them to withdraw all inhabitants entirely, and such a fertile land, as the Carpathian basin could not have been left uninhabited as the

¹ Paper presented at the University of Amsterdam on 8 October 2007.

Hungarian scholars may think even now. According to the historical sources and tradition, the remnants of the Huns are the Székely, who nowadays live in Eastern-Transylvanian and the tradition has remained among them as living, that they are the descendants of the Huns.

European historians argued some questions on the history of the Huns. The most debated ones are solved, but remained some opened and unsolved questions, yet. The biggest problem was whether the Asian Huns and the European Huns are the same origin. Miklós Érdy presented 8 archeological connections (cauldron, diadems of noble women, partial horse burial, symbolic horse burials, etc.), which proved the similarity. Nowadays, thanks to the huge amount of archeological findings, we know that these were the same ethnic group, but we say on the leading tribes, who determinate the political and economic life of the Nomadic Empire.

Let us investigate the different names of Huns in the Chinese sources. During the historical periods, the Huns had different names in the Chinese chronicles, we found “xun-yun, xian-yun, kun, hu”, etc. But — as the Chinese scholars said — they have the same pronunciations: Hun, which has a historical background. Before 4th century BC there wasn't united empire in China, so the independent states recorded Huns under various names, and the uniformed “xiong-nu” expression was started to be used in only from 318 BC. The scientists had debated the anthropological characters of them. Before the appearance of archeology, the philologists had thought, they were Mongoloid, but in the past hundred years a lot of Hun tombs had been discovered throughout Eurasia, so it is clear now, that the Huns were mostly Europid, and a minor part of them belonged to the Mongoloid race. We also have an important question: what kind of language they spoke. It is a very difficult and disputable question among linguists. In the last 150 years many kinds of theories had been created. During the 20th century, the Turcology dominated the field of Oriental Studies, so the scholars thought that the Huns had spoken a kind of Turkic language. Pritsak stated that the language of the Huns was similar to the Chuvas. A few ones — mainly the Mongolian linguists — thought that the language in question was close to Mongolian. According to the new results, some linguists agree that the Hun language was the basis of the most Eurasian languages as Turkic, Mongolian and even Hungarian. The great genius of linguists, Szentkatolnai Bálint Gábor (who spoke at least 30 languages) said that the fact that Hungarian and Mongolian words and expressions were so closed had only one real explanation the two peoples lived together in the Hun Empire. The reconstruction of 600 Hunnic words, which can be found in the Chinese chronicle, might solve the problem, but it has many difficulties. I think, it is better, if we think that not only one group, but most Eurasian people more or less preserved the traces of the Hunnic language.

Now let us investigate how the nomadic state came into existence, because this question hasn't been investigated thoroughly. But it is a key to the investigation of the characters of nomadic states in Inner Asia. According to Vladimircov, there are two kinds of way of life existed in Inner Asia: forest and steppe. Only the steppe civilization was able to establish a big empire, the people, who lived in the forest belt, remained in clan society. As we can see nowadays, the basic formation of a society is family. That was the same way in the past, too, but they had been well-organized. Among pastoral families, during the Bronze Age, paternal line became dominant, but the forms of matriarch remained in use fragmentally, because the women had significant role in the household. Pastoral families didn't live alone, first of all, not only two generations but more — at least three — lived together, and several big families composed a clan. Furthermore, the relatives of some allied families joined them, who became the member of the clan, but they had no right to have political power, so they weren't able to take part in big assemblies. The leader had to be the strongest and the cleverest man, who was able to lead the whole inhabitants, and save them from an outside attack. He was always elected in the assembly of the clan, whose name is in Mongolian *eye* (or one). That was the so called steppe democracy, where the leader was chosen by personal abilities, because he was suitable for that position.

The centre of the clan and also the tribe was the tent or yurt and the surroundings. His tent counted as middle or “horda/yurta/orta”. Beside the ordu, there must have been other kinds of centers in the steppe, we can find the following ones: kota or káta, balig, balgasun and tur-a. Those kinds of names have been used for centuries, from the Yellow-river to the Carpathian-basin, it may originate from the Hun period. The latest archeological result that the Mongolian archeologists connected urban life to the Hun period (2nd century BC-1st century AD), but in Inner Mongolia there are at least 500 city ruins discovered and identified, which date back into the Early Bronze Age, which shows that the steppe region had urban part. The encampments became the industrial and commercial centers, where the foreign traders came and exchanged goods, and the manufactures supply the external and internal markets. Their main products were leather clothes and wares, felt carpets, silver and golden ornaments, horse furniture, pots, cauldrons and of course, weapons. According to an old theory, which had been spreading among the European scientists in the 19th century said that Inner Asian nomadic people had no cities at all, and they lacked the economy. That information was based only one sentence of the Chapter 110, Shi Ji as follow: “They wander following the grass and water, they had no fixed cities”. That sentence refers to the way of life only of the Gobi people, who need to change places because of the sparse pasture land. We know that Mongolian nomads change their encampments up to 4 times a years, they don't wandering without reason. Now, we must think over that, and can see how difficult kinds of systems existed there. The Inner Asian people, from the time of Scythians had skill in blacksmiths: they produced frightful weapons,

objects used in everyday life, and of course, luxury goods. Chinese people learned bronze casting from them. The technology knowledge of the blacksmith contributed to their superiority in the region. It is true, that Huns sometimes invaded Chinese peasants or villages for robbing goods, when the steppe had a bad harvest or epidemic broke out mainly in springtime that time Huns robbed foods. But these poor peasants had no gold or wealth, to make their northern neighbor rich. Being it thus, from where was the great wealth of the Huns from. First of all, we must know, that time horse meant the military top technology, that's why the price was high. They gathered great amounts of money from horse trading. Secondly, in the territory of Huns were rich mines of gold and silver, (e.g. Altai mountain, means Golden) where they got huge amount of raw materials. Thirdly, they controlled the Silk Road, where they gathered customs from traders and got additional money from guarding the caravans. So, we can state, that industry and trade were the two most important parts of the Hun economy.

So, the above mentioned clans, who allied with each other in different ways, formed the first real political unit, the tribe. I would mention the two most important alliances: marriage and the system of "sworn-brothers". According to the historical sources the rules were much stickled, when they concluding allies. Inner Asian steppe societies had two kinds of marriage systems: levirate, where the widow remained in the family, and got a new husband among their previous brother- in-law. This kind of custom saved the position of women in the clan. The second type was the so called "kuda" marriage, where men from one tribe always brought wives from always the same tribes chosen for the purpose. The same happened in Chinggis khan's clan in the second half of the 12th century. The general marriage custom was exogamy, so Eurasian nomadic people never chose wives from their own tribe, and preferably they went far from home in order to get one.

The second form of alliance was the greatest organizing power of the steppe, which contributed to the foundation of the state. The leaders of the tribes from various reasons — military, friendship, establishing state etc. — allied for a certain time or for all their lives. When the latter happened, they took oath. Using that ancient rite the tribal leaders established nomadic state — as the Hungarian Emil Tallos's thinks — and the points of oath was the first constitution of the nomadic state. But that time writing had no important role in the society, so the leaders preserved the oath or constitution in their memories. The tribe leaders cut their arms and their pouring blood was gathered in one cup. They used different kinds of vessels; one was a skull in the Hun period, as the Han shu recorded. They poured wine or some other drink, mixed with the blood, and then everybody drank from it. Drinking each other's blood meant, that they became brothers and never had right to separate from union. They said a form of oath, last point of which was a curse, or what should be happen the person, who broke it. It was the chroniclers of Middle Ages or the foreign writers, who recorded their points for the first time. The tribe, who concluded the alliance, had preserved those points in the tradition. From the historical sources we can realize, that the system of sworn-brothers was a common custom among Inner Asian tribes. The first record can be read in Herodotus's book, who recorded the life of Scythians. Besides that the entire Eurasian steppe has the same custom, and the most nations have preserved it up till now from Mongolia to Hungary, but these alliances are for strengthening the friendship, not for establishing state.

The administrative system of the Huns was recorded mainly in the Chinese sources. The Empire had three parts (or wings). Among them the central position was the centre of the Great King, or shan-yu in the Hun period. The latter reading of the title used to be different. Pulleyblank thinks, it is "tarhan" or blacksmith, Uchiraltu thinks, it is the same as "Chingiz/ Chenger/Tengri" means "the collector of a people as great as ocean". The Great King has authority over the two wings, and he appoints the leader of them. The leader of the left wing has to be the crown prince, who is usually was the son of the shan-yu, but sometimes his brother got the territory. Inside the Hun Empire the civil and the military administration were in one hand, which was a very effective method. The military power was organized "units of tens" and the highest rank was the general of ten thousand. The Chinese chronicles recorded, that 24 great statesmen (da chen) were the counselors of the shan-yu, who gave advices for him. We know some titles of the Huns, which bearers of a significant role in the territorial divisions. The name of territorial leader in full powers was "wang", which had the meaning of king in the Chinese states. Many scholars thought, it was a Chinese title, but according to the Chinese dictionary of official titles it is an unknown expression, so it must have been derived from the people of the steppes, or Huns. The title of wang had been preserved throughout Eurasia —the Persian and Turkic ban, the Mongolian wan or ong and Hungarian bán- prove that it was the title of the Inner Asian leaders. The wang/ban was responsible for the entire administration of a certain area. In chapter 110 Shi Ji, the author, Sima Qian wrote about the Hun titles: „Their organisation had the following titles: wise king (wang) of the left and right wings, yuli king of left and right wings..." etc. Katalin Csornai, Hungarian Sinologue translated as yuli king. The title yuli (or ancient pronunciation: gyiuk-la) shows similarity with the Hungarian title gyula, who was a leader of Transylvania in the 10-11th century. It can be found in the Turkic languages as yula, yulay, or the Old Bulgarian Kingdom as dulo. The Hungarian chronicles also have a similar form, Dulo, which was a name of powerful king of Meotis-lake (present-day Azovi-sea).

The choban was an ancient dignity in the steppe region, too. In the past decade the scholars thought it was an ancient Turkic title, but according to some new point of views, it was appeared in the Hun period. In the old Chinese sources (7th century BC) we can find choban as the earliest title of the Eastern Huns. That name became popular in the later times, so the Hunnic Attila's third son name preserved as Csaba among Shekel's, which was a dignity not a personnel name for him.

His personal name could be Irnek or Hernac, as Priscos rhetor recorded. That dignitary can be found among Bulgars, Turkic, even among Mongols in the Middle Ages, which proved that was a heritage of a great Huunic Empire.

In the Chinese chronicles we can find the title “gudouhou”, which was a significant officer in the Hun Empire. Uchiraltu thinks that it is the punctual reading “kudugu” and it was the chief-judge of the Huns as other –Chinese and Mongolian – sources prove it. He states, that the Mongolian word of kutuktu (saint in the Buddhist terminology) is the same as the Hun kudugu. But, in my opinion it has a western parallel. In the Hungarian historical chronicles there is an interesting name for the chief-judge of the European Huns “kadar”. The origin of the dignitary is unknown among Hungarian scientists. If we consider, as the Chinese scholars pointed out, that the kudugu has kind of form as kadagu / kada, we propose that the two titles have connection.

The Public history of the Huns

As I mentioned above, the Huns became very strong under the reign of Mao-tun or Baatar, who conquered the vast territory: eastward he overpowered the dong hu (Eastern Hu), westward he conquered the yue chi, who lived along the Silk Road, present-day Gansu province. The dong hu and the yue-chi had been belonged to Inner Asian steppe civilization, so — according to the Hun ideology — they weren’t occupied, but united as the “bow drawing” people. Later, Chinggis khan used similar expression for that: he also united the people who lived in rounded-tent.

The Hun Empire was so strong that the Chinese Han-dynasty paid tribute to them. The Huns weren’t defeated for centuries. They only lost the authority over the Silk Road in 121 BC, which was a really heavy loss. The united Hun Empire became weak because of the crisis within. Hardly had the central power or authority of the shan-yu decreased, then the lesser kings or wangs wanted to strengthen own powers in countryside. It was the reason for the weakness of the Empire at the end of 2nd century BC, but their military power remained strong. At the same time, the first Hun tribes appeared in the forest belt of Southern Siberia and reached the Ural-mountain. So, the Huns didn’t appear so suddenly in the European continent, as it was thought before. The archeological findings, ancient Greek maps, and the Armenian sources proved the new theory. They moved westward gradually, and they settled down near the Caspian see in the middle of the 2nd century BC. The reason for the migration was overpopulation, and wishes to control the international trade routes.

We must note that this area had been inhabited by Scythians and Sarmatians, so they had the same material culture. There may have been similarities in the languages, but it is a controversial topic among linguists.

The Chinese chronicles recorded, that some Hun tribes had moved gradually westward. They mentioned the state of Yan cai, where the population had been filled with Huns from East.

The Hun Empire was divided into two parts in 55 BC, when two brothers — Huhanye and Chichi — fought for the title and the power of shan-yu. Huhanye became the vassal of the Han-dynasty, they served as frontier guards against own brothers or the northern alias Black Huns. Huhanye and his descendants had to pay tribute for the Han-dynasty. Those Huns got the name of the Southern or Red Huns, where the red color referred to the direction. Chichi, who had to flee from the Chinese court, settled down at the western part of the former Hun Empire, and he seized the territory of present-day Mongolia. That’s why he got the name of black or northern Huns. The direction was symbolized by colors, but the Eastern people used for 5 for that. North is black, East is Blue or Green, South is Red, West is White, and the centre is Yellow.

They moved westward and became the ancestors of the European Huns. Thanks to the archeological findings, we start to think over some theories history of the later Huns. As I mentioned, the Huns, who had moved westward, settled down in Central Asia and Southern Siberia and a big group appeared around the Caspian Sea. When they overpopulated there, they moved toward Europe and Northern-India in about the 350’s. The Indian or the White Huns got the name Hephtalites after the name of the first king, Hephtal, and their Empire lasted until the 550’s. The Mongolian archeologists, namely Batsaihan proved, that the Northern Huns, who lived in the territory of present-day Mongolia, they didn’t even disappeared after a defeat of Xianbei in 93 AD, but their state remained in existence until the beginning of the 5th century, when the Juanjuan, (or Asian Avars) or Hvars occupied them. Batsaihan shows that the Hun culture survived as late as the 5th century. Chapter 95 of the Bei shu shows that the Huns had a state at that time. We must say something about the Southern Huns, who became the vassal of the Han dynasty. They lived in the valley of the Yellow-river and the western parts (the territory of the present day Gansu and Xinjiang). As the Chinese chronicles say, their military power remained strong, as before the Imperial period, and the Chinese Emperors and generals frequently used the Hun cavalry a very much time. The European scientists used to think that the Southern Huns quickly assimilated into the Chinese people, but now it has been proved to be untrue. According to the archeological findings and Chinese historical sources we can see, that the Southern Huns consisted of independent states until the first half of the 5th century, but they used Chinese names for their dynasties, that’s why scientists thought, that they had already assimilated. Under the name of Han, Liang and Da Xia powerful Hun Empires existed in the valley of the Yellow-river. One of the greatest relics of the Southern Huns is the remnants of the capital of the Da Xia dynasty, which name is Tongwancheng, or White city (the last one was the real Hun name). It was built during 413-419, by using a special building

sacrifice — human bodies were buried into the wall — which custom can be observed in the folklore of the most nations of Eurasia — Mongolians, Tibetians, Turkic, Osets, Georgian and Hungarians. Even, the name of White cities spread over Eurasia, as Huns moved westward.

Further details of the Huns

According to the latest scientific results, the Inner Asian material and intellectual culture had a big impact on the European continent from the ancient times. Let us begin the list with the biggest steppe invents, which determinate the military method until the 20th century. The steppe people were the first, who used the horse for riding, as they sat on its backs. They created horse-furniture in order to govern the animal. The ancient Greeks named them as “Centaur”, because the horse and its rider were able to move together. The effective horse-furniture was invented the pastoral people, which was suitable for the battle. They were skilled horse breeders, and they were able to breed special kinds of horses, including one, which was able to run about ten thousand lis (or 500 kilometers) in one day. That name is “flying” horse, which is a mythical animal in the folklore texts in Eurasia.

They used various flags during the battles, that way they were able to distinguish tribes from each other. In the battlefield it was very difficult to recognize their own groups, so the Huns used different colored horses for the purpose. Other kind of giving signs was the emblem, which became as crest in the Western Europe during the Middle Ages. It originated from the steppe. The mounted-nomadic people created a special and effective battle style that was one reason they were able to rule vast territories in Eurasia. They had many kinds of special weapons, and they could use any of them in the battles. The most fearful one was the bow, which has been the best in the world until now. The fighters were able to draw a bow backward, while riding the horse. Additionally, they introduced the fashion of trousers and underwear. They used instant food (dried meat and milk powder) for the first time, and that way they made easier the provision of the army. They invented two important signs of authorities: the seal and the emblem (billog or paizi). Among Inner Asian tribes an object with similar function was widespread: the ancient name for that is belge, or sign. It had a very important role in the communication and diplomacy among tribes. As the nomads lived scattered, an effective system of communication was needed in order that the news could reach to the distant territories. The tribe leader had numerous envoys who went on a special mission. They used a circle shaped wooden or metal object, which was identified the envoy himself. The Huns had their own writing system that was the runic script. Besides that, they knew other writings, like Chinese, Brahmins, etc.

The different kind of steppes peoples could practise their own religion freely; even the first law on free religion practise was appeared among them. So, it was the one of the great achievements. The Great kings even gave money for building various monasteries in their own territories. Under their protection the biggest religions — as Christianity, Buddhism and Islam — spread over Eurasia.

The Huns don't exist any more, but their descendants have preserved some elements of the great civilization, which has affected the greatest part of Eurasia in the field of material and intellectual culture.

OBRUSÁNSZKY, Borbála : A hunok történelmi szerepe¹

Az elmúlt másfél évtizedben a világ több országában, keleten és nyugaton a hun kutatás nagy fejlődésen ment keresztül. Számos eurázsiai területeken tártak fel hun sírokat, de azon túl egyéb emlékek (sziklarajzok, régi népköltészet, mitológia, stb.) vizsgálatával is egyre több kutató kezdett foglalkozni. Sőt, az 1990-es években a kínai kutatók művei is széles körben ismertté váltak, akik saját krónikás hagyományukat dolgozták fel, s azokban a hunok fontos szerepet játszottak. Ezek feldolgozása révén a hunok történelmi szerepét is jelentősen újraértékelték, de azt mondhatjuk, hogy ez a folyamat ma is tart. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a hun birodalom volt az ókor leghosszabban fennálló állama, sőt az számított a legnagyobbak is, hiszen területe a Sárga-folyótól egészen a Kárpátokig terjedt. A hun állam időrendjéről a kutatók a következőt állapították meg. Egységesen a Kr.e. 1. század közepéig, a szétagolt hun államok pedig egészen a Kr.u. 6-7. századig fennmaradtak az eurázsiai kontinens több részén, Észak-Kínától, Észak-Indián át a Kaukázusig, tehát az egységes hun államszervezet és kultúra legalább ezer évig meghatározta az eurázsiai kontinens népeinek kultúráját, életmódját és közjogi rendszerét. A történeti források alapján azt állíthatjuk, hogy nem volt az ókorban a hun birodalomnál nagyobb kiterjedésű állam, amely mintegy ezer évig

¹ Elhangzott a Mikes International Szalon 2007. évi október 7-i összejövetelén Hágában. — Mikes International Szerk.

töretlenül létezett. A legkritikusabb becslések szerint is a hunok állama mintegy ezer évig fennállt, ha viszont elfogadjuk a kínai krónikák és a kínai kutatók véleményét, akkor a hunok történetét még kétezer évvel meghosszabbíthatjuk.

A hun kutatás nemzetközi eredményei érintik a hunok és a magyarok kapcsolatát, amelyet jelentősen újra kell értékelnünk, és a berögződött türk-kazár kapcsolatok helyett a korai, hun kötődéseket kell vizsgálat alá venni.

Az még vitatott a történészek között, hogy mikor jött létre a hun állam. Barfield után a kutatók egy része azt az álláspontot fogadta le, hogy a hun állam Kr.e. 209-től, Mao-tun (egykes értelmezések szerint: Bátor) hatalomra kerülésétől számítható, a kínai történészek, filológusok viszont úgy vélik, hogy a hunok hozták létre az első kínai dinasztíát, a Xia-t. Így ők a hunok államát a Kr.e. 2200 körüli időre helyezik. Idegen dinasztia uralma nem meglepő a kínai történelemben, hiszen sok pusztai nép alapított dinasztíát ott. Magam sem fogadom el a Kr.e. 209-es dátumot a hun állam létrejöttének, hiszen a Shi Ji krónika világosan leírja, hogy akkor nem birodalom alapítás, hanem csupán hatalomváltás történt. Mao-tun előtt is volt már főkirályuk (shan yu) a hunoknak, Tou-man személyében, sőt Sima Qian történész szerint már azt követően ezer évvel is létezett szervezett államuk. Bár a történetíró állítását sokáig nem vették alapul, és főleg azt támadták, amely szerint a hunok alapították volna meg a Xia-dinasztíát. A régészeti leletek, a nyelvészet, valamint a régi kínai mitológia kutatása a történetíró igazát erősíti meg, vagyis azt, hogy a két nép egykor nagyon szoros kapcsolatban állt egymással. A kínai kutatók véleményét igazolta a legújabb régészeti lelet is. Kína, Belső-Mongólia Autonóm Tartományban 2006. október 19-én feltártak egy várost, amelyet a régészek 3400-4000 évre becsültek. A kínai régészek egyértelműen a Xia dinasztia (Kr.e. 2100-1600) városaként azonosították a hatalmas települést. A régészeti leletek sora igazolja a krónikák azon állítását, mely szerint létezett az első kínai dinasztia, bár ahhoz, hogy a kutatók egységesen elfogadják annak hun eredetét, még a történeti források feljegyzésén kívül számos egyéb, régészeti, antropológiai, valamint mitológiai, stb. bizonyítékok szükségesek. Magam részéről végignéztem a Xia dinasztíára vonatkozó forrás adatokat, a régi kínai ábrázolásokat és azokban lévő mitológiai elemeket, továbbá a régészeti leleteket, amelyek erős belső-ázsiai kapcsolatot sejtetnek.

A hunok korai történetéről

A történeti források azt igazolják, hogy a hunok között élő hagyomány volt a Xia-dinasztíától való származás tudata, ezt találjuk a Shi Ji krónika mellett a Suo-yin kommentárban, valamint a Kr.u. 5. században íródott Jin-shu krónikában is. Tudjuk, hogy Fehérvárt alapító és építő Helian Bobo hun uralkodó a Da Xia dinasztíát hozta létre, és magát a nagy hős, Yu utódjának tartotta. Egy későbbi nép, a tangutok szintén Xia-nak nevezték el dinasztíájukat. Az ősi dinasztia neve földrajzi névként máig megőrződött a mai Ningxia tartomány nevében. A (Da) Xia dinasztia neve nemcsak a kínai forrásokban maradt meg, hanem az indiai eposzban, a Rigvédában, ahol találkozhatunk a dasza néppel. Valószínű, hogy a két kifejezés összefügg egymással, hiszen a kínai forrásokban Közép-Ázsiát többször is nevezik Da Xia néven, és ez a szaka név első előfordulása lehet a keleti forrásokban. Érdemes itt felhívni a figyelmet arra, hogy a kínai történészek nem különböztetik meg a szkítákat a hunoktól, hanem következetesen hunoknak nevezik őket, sőt ez a felfogás most már kezd elterjedni az orosz régészek között is. Néhányan már felvetették azt, hogy nem kellene élesen elválasztani a két népet egymástól, hiszen anyagi és szellemi kultúrájuk annyira hasonló, hogy akár egy népről is beszélhetünk. A korai kínai régészeti anyagok alapján Zagd Batszajhan mongol régész azt állítja, hogy a hunok eredeti lakóhelye Közép- és Észak-Kínában volt, és onnan fokozatosan északra húzódtak. A korai korszakban a kínaiak és a hunok között a határ a Wei-folyó volt, a hunok ősi központjának pedig az Ordost és a Yin-shan hegységet tartják. Ezekről a helyekről nagy számban kerültek olyan leletek, amelyek egyértelműen a hunok kultúrájához tartozott. Amint már fentebb utaltam rá, a régi kínai mitológiában fennmaradt néhány olyan történet és szimbólum, amely nincs meg a kínai folklórban, vagy hagyományban, de megtalálható a belső-ázsiai népek között, akik a hunok utódainak tartják magukat. Az Égigérő Fa és a mitikus fekete madár a magyar néphagyományban is megvan, utóbbi feladata az volt, hogy utódhoz segítse a királyokat. Itt gondolhatunk a Képes Krónika turul ábrázolásaira. Az egység tanításáról szóló történet a kínaiak számára nem sokat mond, viszont a pusztai népek között szinte mindenhol megtalálható: hunoktól kezdve Dzsingisz kánig mindenhol a pusztai államok megalapításának és irányításának alaptanítása volt, amely arról szól, hogy egységben, összefogásban az erő. Van egy történet Yi-ről, a híres íjásról, aki megmentette az emberiséget az égető Napoktól. Ez a kínaiak, valamint a sinológusok szerint ismeretlen eredetű történet, megtalálható viszont a mongoloknál, ahol minden gyermek ismeri a mormota keletkezésének történetét. Csak ott a híres íjást nem Yi-nek, hanem Erhij Mergennek hívják.

A Xia-dinasztia mondái tele vannak csodás születési motívumokkal, amelyek jellemzően a belső-ázsiai népek sajátja. A hunoktól egészen a késő-mongol korig mindenhol megfigyelhető, hogy a jelentős tetteket végrehajtó uralkodók csodás úton jönnek a világra. A madarak és más mitikus állatok a korai, Zhou-kor előtti Kínában fontos szerepet kapnak, az Ég és a Föld közvetítői, Isten és az ősök szimbóluma is egyben. Előfordul az is, hogy szívárvány jelenik meg, és akkor lesz várandós az uralkodói feleség. A középkori mongol krónikákban újszülött érkezésekor jelenik meg szívárvány az égen. Mind a kora kínai, mind a mongol mítoszokban jellemző a „túlhordás” motívuma, eszerint a gyermek nem kilenc, hanem 14 vagy 24 hónapra

születik meg. Mindez azt szimbolizálja, hogy különleges emberről van szó, aki még születésében is rendkívül. Ezzel állítható párhuzamba a magyar népmesekincsünk azon eleme, amikor a hős több éven keresztül szívja magába az anyatejet, amely szintén egyfajta „túlzás”.

Fontos arra felhívni a figyelmet, hogy a Xia-dinasztia hun eredetét legelőször nem a hunok, hanem éppen a kínai írástudók jegyezték fel, akiknek semmilyen érdekük nem fűződött ahhoz, hogy a hunok történelméről számukra kedvezőtlen adatokat jegyezzenek le. A kínaiak célja inkább a pontos adatgyűjtés lehetett, hogy minél több információt begyűjtsenek és azokat felhasználják félelmetes északi szomszédjuk ellen. A Xia dinasztiairól léteztek régi, azóta elveszett írásos emlékek. Sima Qian krónikájában többször is említ abból a korból származó iratokat, amelyeket maga is felhasznált. Ráadásul, a Xia-dinasztia előtt már bizonyíthatóan éltek a területen olyan kultúrák, amelyek műveltségi foka, valamint társadalmi szervezete is azt mutatja, hogy közel álltak az államisághoz, gondoljunk csak a Yang-shao és a Long-shao kultúrákra. Milyen különös történet szemlélet az, amely azt mondja, hogy a kínai neolitikum után voltak még fejlett régészeti kultúrák, majd egyszer egy nagy űr következik, nincs Xia-dinasztia, és utána jönnek a fejlett Shangok. Ezzel szemben a reális felfogás az, hogy a fenti dinasztia előtt volt egy korai, ún. Xia-korszak, és annak államiságát kapták meg az utódok.

A hunok nevei

Fontos a kínai nyelvészek azon megállapítása, hogy a hunok neve már korán, a Kr.e. 2. évezredtől felbukkan a forrásokban. Mivel azonban akkoriban nem létezett egységes állam, ezért északi szomszédjaikat különböző neveken emlegették. Eszerint a Shang-Yin (Kr.e. 17-14. sz.) korszakban xun-yun (De Groot rekonstrukciójában: hunor), a Zhou-dinasztia idején (Kr.e. 1200-800) a xian-yun név bukkan fel, akik nagyon sokszor szerepelnek a kínai feljegyzésekben a Kr.e. 10. századtól folyamatosan. Maspero szerint a Sárga-folyótól északra, a mai Shanxi és Shaanxi tartományban éltek. A Hadakozó Fejedelemségek idején pedig a hu, kun, shanrong, stb. neveket használták rájuk. Természetesen, a későbbi krónikákban is találunk más neveket, így például a Han-shu-ban (Han-dinasztia története) előkerül a hunokra régen vonatkozott di és a xun-yun név is. Hinsch szerint mintegy 30 különböző nevet adtak a hunoknak. Mivel a máig ismert történeti irodalom kezdetei a Qin-államra nyúlnak vissza, ezért a hunok neve xiong-nu formában terjedt el Kínában, és azon szerepelnek folyamatosan a Kr.e. 4. századtól, elvétele előfordul a bei-di név is. Érdemes arra is odafigyelni, hogy a Sima Qian által lejegyzett krónikákban ugyan sok népnév található, de azok mind a „Hunok története” című fejezetben jelennek meg, tehát minden valószínűséggel a hun törzsszövetség részei lehettek, ahogyan ezt Ucsiraltu, belső-mongol kutató, valamint Hinsch is, a Han shu forrásra hivatkozva állítja.

Városok kérdése

Az elmúlt évszázadban sok elmélet született arról, hogy milyen jellegű településeik lehettek a hunoknak. Még máig sok kutató azon a nézeten van, hogy a nomádoknak nem lehetett településük. A mongol kutatók — az eddig előkerült régészeti adatok alapján — teljesen átértékeltek a pusztai népek városiasodásának kérdését, és megállapították, hogy a pásztorkodó és urbánus életforma egymás mellett volt már a legkorábbi időktől. Ezt igazolják többek között a nyelvi emlékek: Eurázsia-szerte sok településfajta neve maradt fent a korai török és mongol nyelvben (kota-káta, balik-falu, tura-torony, stb.), amely valószínűleg közös, hun eredetre megy vissza, hiszen a türk népek előtt a hunok uralták a sztyeppe egész területét.

A 20. század végéig körülbelül 20 hun város vált ismertté Mongóliában és Belső-Ázsia más részein. Ezek közül ötöt tártak fel alaposan: Ivolgát, Goa-Dob-ot, Talilcsin-t, Dörbeldzsín-t, Burkai Dörbelcsin-t, Balujigtur-t. A fenti települések mindegyike 10 ezer négyzetméter körül volt, négyszögletes alapúak voltak, négy oldalán pedig városfalak védték a külső támadóktól. A falakon belül voltak kis és nagy épületek is, például Goa-dob-nál a palota rész 56 méter hosszú volt, és 45 méter széles, az épületek magassága mintegy 3 métert érhetett el. Ezen kívül még 11 épületet találtak a mongol régészek. Manszang, belső-mongol történész viszont leírja, hogy a kínai régészek az elmúlt évtizedek során mintegy 500 település maradványt találtak Belső-Mongólia területén, amelyek egy részét a hunokhoz kötik. Ez alapján a szakemberek arra a megállapításra jutottak, hogy a hunok magas szintű építészeti tudással rendelkeztek. A kutatások azt mutatják, hogy azok egyrészt áldozati helyek lehettek, de voltak ott állandó települések. Ezen kívül az utóbbi években felfigyeltek a Góbiban lévő Bajanbulag romjaira, amely a hunok épített öröksége volt, ezen kívül a kínai régészek terepbejárást végeztek Tongwanchengnél, a déli hunok fővárosánál. A hun néven Fehérvárnak nevezett hely az 5. század elején (413-419) olyan módon épült, mint magos Déva vára, vagy a Kínai Nagy Fal, vagyis emberáldozattal. Másik jelentős város volt Gao Ping, a mai Guyuan, amelyet a hunok is uraltak egy rövid ideig, bár azt nem ők építették. Utóbbit éppen 2006-os észak-kínai utamon sikerült beazonosítanom. Mindkét város a selyemút fontos csomópontja volt. Teljesen ismeretlenek számunkra azonban a mai Shanhszi tartományban épült, és a

hunok által uralt egykori városok: Zuoguocseng, Lishi, Puzi és Pingjang. Ezekről nem tudjuk, hogy a hunok építették-e, vagy csak betelepültek a meglévő városokba. Ezek felderítése egy további expedíció feladata lehet.

H. Perlee felhívta arra is a figyelmet, hogy a belső-ázsiai városok között vannak térbeli és időbeli különbségek, és mutatkoznak eltérések a városok szerkezete és feladatköre között, ezért nem lehet a pusztai várost összevetni a letelepedett népekével, hanem azt önállóan kell kutatni. Szerinte a régi települések különböző feladatot láttak el, lehettek kereskedelmi-kézműipari központok, katonai erődök, vagy közigazgatási centrumok is, de vannak példák földműves telepekre, vagy éppen szakrális helyekre is.

Sok hun kori várost a mongol régészek régi műszóval „gorodisnye”-nek nevezték, amelyből a gorod szóra érdemes kitérnünk, az is valószínűleg belső-ázsiai eredetre nyúlik vissza, hiszen eredeti, óorosz alakja „ghordasz” volt, amely rokonságban áll a hun kori horda szóval. Mindebből kiderül, hogy a hunok nem voltak tisztán nomádok, hanem fejlett és változatos kultúrával rendelkeztek.

Államszervezet

A mongol társadalomszervezet alapos és részletes elemzésével az 1930-as években először az orosz Vladimircov foglalkozott, majd őt követte a mongol Gongor, akik részletesen magyarázták és elemezték a mongolok által kialakított speciális társadalmat, a törzsi-nemzetségi szövetségek fajtáit, sőt a település fajtákat, egészen a 11. századtól kezdve a mandzsu hódítás koráig. A két fenti kutató viszont már nem foglalkozott a korai, a mongolokat megelőző korszak átfogó elemzésével. A legújabb kutatási eredmények azt mutatják, hogy a pusztai népek társadalma nem hirtelen, egy uralkodó fennhatósága alatt alakult ki, hanem mind a törzs, mind az állam több lépcsőben, hosszú, évszázados folyamatok révén jött létre. Ennek első állomása volt a nemzetségek törzsekbe szerveződése, majd a törzsek bonyolult szövetségi rendszere alakult ki. Annyi bizonyos, hogy már a hun állam kezdetén jól kialakult társadalmi rendszer létezett, és az alapvető egységek, a nemzetség és a törzs mindvégig megmaradt, még akkor is, amikor a törzseket összefogó főhatalom felbomlott.

Ahogy az az orientalista történészek elfogadták, az eurázsiai pusztákon az első jelentős nomád államot a hunok hozták létre, az általuk kialakított államszervezési mód — kisebb változásokkal — egészen Dzsingisz kán birodalmáig megmaradtak. Ezen elmélet mellett az orosz Khazanov azt bizonyította be, hogy már a hunokat megelőző szkítáknak is volt államuk, sőt a kutató három szkíta államról is beszél. A kínai forrásoknak köszönhetően a hunokról nagyon sok adat áll rendelkezésre, ezért jól ismerjük államszervezetüket is. A hun időkben jelentős maradt a törzsi felépítés, arra épült a közigazgatási rendszer, melyet az uralkodó, a shan yu irányított. Az egész pusztai társadalmi folyamatban megfigyelhető a civil és a katonai közigazgatás egysége, habár ez nem egyedülálló folyamat hiszen máshol, például Európában is megvolt. A törzsek, törzsszövetségek egységének és tartósságának köszönhető, hogy amikor egy pusztai birodalom felbomlott, akkor nem esett részekre a társadalom, hanem csak a hatalmat gyakorló vezető rétegnél történetek változások, bár a hatalomváltás nem járt igazán nagy megpróbáltatásokkal, hiszen a pusztai társadalmi keretek nagyjából megmaradtak. Fontos kiemelni azt, hogy a pusztai népek már a Kr. előtti évezredekben uralták Eurázsia nagy részét, az ő társadalmi felépítésük belső fejlődési folyamat révén alakult ki, nem pedig idegen népek hatására. A magyar szakirodalomban szereplő szláv, germán és finnugor hatás nem igazolható a belső-ázsiai régészeti és történeti dokumentumok alapján, sőt inkább az a helyes megállapítás, hogy a pusztai népek gyakoroltak hatást a fenti népekre. Ez alól kivételt jelentenek az ún. „finnugor” népek, akik egyrészt nagyon későn jelennek meg a forrásokban, és máig nem érték el a nemzetségnél magasabb szerveződési lépcsőfokot, mint a törzs, esetleg államalapítás.

Arra szinte képtelenség választ adni, hogy mikor alakultak ki a nemzetségek, azok vélhetőleg már a neolitik-korszakban létrejöttek, hiszen az volt a társadalom alapegysége. A nemzetségekből kialakuló törzsek is korán megalakulhattak, hiszen ez a szoros, politikai és gazdasági szervezet már a pusztai állam kialakulása előtt jóval korábban létezett. A törzs egy nagyobb keretbe foglalta a nemzetségeket, ezáltal a rokon és nem rokon nemzetségek bonyolult alá- és mellérendelt viszonyba kerültek, és ez törzsi, törzsszövetségi rendszerré tágult. Amikor a kínai, indiai és perzsa források hírt adnak a szkítákról és hunokról, akkor azoknak már nagyon fejlett társadalma volt.

A nemzetség volt a legelső szerveződési elv. Ez az egység még az ún. erdei népeknél is megfigyelhető, de ott annál magasabb szintet már nem érték el. A nemzetség elnevezése is sokat elárul. A magyarban egyaránt használatos a nem és a had kifejezés. A nem szót az iráni (amely inkább szkíta vagy szarmata lehet) nam szóval hozták összefüggésbe, míg a had szó a mongol kota szóval mutat rokonságot. Érdekes, hogy ezen szavak nem találhatók meg az ún. finnugor népek nyelvében, ami azt mutatja, hogy már a legkorábbi időkben, a nemzetség kialakulásakor sem tartozhattunk közéjük, hanem már a társadalomszerveződés korai szakaszától a pusztai, vagyis a szkíta típusú népekhez volt közünk, velük alkottunk szerves egységet. Ide tartozik az, hogy már a családdal és a rokonsággal kapcsolatos szavaink, kifejezéseink sem lehetnek finnugor eredetűek, hiszen azok többsége is kimutatható a pusztai népek (török, mongol, iráni) nyelvéből. De ugyanerre utal a magyar törzs szó. Ennek is csak pusztai megfelelője van, a

nyugat-mongol kalmük törel, amely szintén törzset jelent. A nomád vagy pusztai népek társadalom szerveződése is arra utal, hogy őseink a hun népek társadalmának szerves részei voltak, és még a legkorábbi időben sem élhettek az ún. „finnugor” népek között.

Az esküdt testvériséget, vagyis a vérszerződést a tudományos szakirodalom a műrokonság egyik formájaként sorolta be, amikor is két, vagy több nem rokon fél vérük összeolvasztása által testvérré, ezáltal rokonná fogadja egymást. A lovas nomád népek társadalmi kapcsolataiban egyik legfontosabb szövetségi forma volt ez, melyet két, vagy több társadalmilag egyenrangú fél kötött. A szerződéseknek, a fennmaradt írásos és számos szóbeli forrásszöveg alapján több célja volt: katonai szövetség, nemzetségek, törzsszövetségek egyesítése, vagy egy annál magasabb szerveződési forma, az állam létrehozása. Mivel a pusztai törzsek megállapodásait szóban kötötték, így esküszöveiket csak jóval később mások, vagy az írásbeliség széles körű elterjedése után ők maguk örökítették meg. A vérszerződés szövege is szóban hagyományozódott egyik nemzedékről a másikra, de az esküszövegek hasonló elemeket tartalmaznak a szkítáktól, a hunokon át a magyar vérszerződésig, sőt Dzsingisz kán szerződéséig. A források mindegyikében azt láthatjuk, hogy a törzsek vezetői által megkötött vérszerződés lett a pusztai állam létrehozásának alapja, ahol az első alkotmány szövege maga a szerződési pontok voltak. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar államalapítás nem a Kárpát-medencében 1000-ben történt, hanem már a 9. században Etelközben. Nagyon fontos adatokat tudhatunk meg a hun állam felépítéséről is. Ez alapján szinte rekonstruálható a régi belső-ázsiai pusztai államszervezet, amely aztán tovább élt a hun utód népek között: ebbe beletartozik a türk, ujjur, kazár, magyar és a mongol is. Tudjuk, hogy a hun állam három részre, vagy karra tagolódott: a központi területeket a főkirály irányította, ő nevezte ki a másik két szárny (bal és jobb) vezetőit. A hun korban tudjuk, hogy a bal szárny vezetője egyben a trónörökös is volt, akit bölcs királynak is neveznek. A tuqi méltóság a türk tegin, és a magyar Tétény szó rokona. A közigazgatásban azonban olyan méltóságneveket is találunk, amelyek a legtöbb pusztai népnél, így a magyaroknál is megtalálhatók. Ucsiraltu szerint a türk kutlug, az ujjur kutulu és a mongol kutuktu nevek mind a hun korra mennek vissza, ahol a kutugu (guduhou) bírót jelentett. A szó a hangtani fejlődésben „kada” alakban is megjelent, ezt őrizte meg a magyar történeti hagyomány (Kézai, Képes Krónika, stb.) a kadar méltóságnévben. Csornai Katalin sinológus jött rá arra, hogy a gyula méltóságnév is szerepel a hunoknál yu-li wang alakban, ezt korábban (lu-li, vagy kukli) –nak fordították. A korai kínai kiejtése gyuk-la volt, amely egyértelműen a gyulával hozható össze, mind nyelvészeti, mind feladat körben. Úgy tűnik azonban, hogy a bánnak is megvan a hun párhuzama, wang alakban, ahogyan ezt már Fogarasi János a 19. században megállapította. A wang méltóságnév eredete ugyanis ismeretlen eredetű a kínai nyelvben. A kínai források írnak egy zhao-wang méltóságról is, amely a csobánnal hozható össze. Darkó Jenő, történész már korábban utalt arra, hogy a csobán méltóságnév és Attila király fia, Csaba elnevezése összetartozik, ezt a kínai krónikai feljegyzés csak megerősíti. Amint a fentiekből láthattuk, a hunok kutatása keleten sok új eredményt hozott, ezeket érdemes lenne a magyar kutatóknak is hasznosítani, és azok eredményei alapján teljesen átértékelni a nálunk meghonosodott negatív hun képet.

Gazdasági kérdések

Minden államnak, különösen egy olyan expanzív, támadó jellegű, mint a pusztai népeké, erős, független gazdasággal kellett rendelkeznie, ahol elő tudták állítani a harcászathoz szükséges támadó fegyvereket, és biztosítani tudták az állandó utánpótlást. Az ipar többi részének pedig elegendő élelmet, ruhát és szállítóeszközt, stb. kellett termelni, egyrészt a katonaság, másrészt a civil lakosság ellátása érdekében.

Az elmúlt évszázadban a nyugati kutatók azt állították, hogy a pusztai népeknek nem volt gazdasága, valamint azt, hogy a pusztai népek szegények voltak, holott a fenti kutatói feltételezéseknek éppen a régészeti leletek mondtak leginkább ellent. A gazdag szkíta és hun aranyleletek Kínától egészen a Kárpát-medencéig, a nemesfémekből készült ékszerek, a bronz-, vas-tárgyak sokasága, és kerámia tárgyak éppen azt mutatták, hogy a pusztai népeknek nagyon fejlett és kifinomult ipara lehetett. A szegénység összekapcsolása a pusztai népekkel Owen Lattimore-nak köszönhető, aki az 1920-30-as években járt Belső-Ázsiában, amikor a kínai polgárháború miatt, valamint a kommunisták által uralt Mongóliában tényleg szegények voltak a pásztorok, de ez nem az önálló gazdaság hiánya miatt következett be, hanem a folyamatos harcok, valamint a kommunisták helytelen gazdaságpolitikája miatt. Másik jelentős kutató, Kradin által kialakított elmélet lényege az, hogy a pusztai hatalom alapja az „ajándék-gazdaság”, ez határozta meg a törzsek és a kormányzat kapcsolatát. A fenti kutató tehát úgy véli, hogy az ajándékok, vagy az adók, ahogyan a pusztai népek nevezték határozták meg alapjaiban a pusztai gazdaságot. Véleményem szerint a pusztai népek gazdasága sokkal teljesebb volt, mint a fenti elmélet, hiszen nem lehetett egy hatalmas birodalmat pusztán ajándékokkal fenntartani. Ráadásul tudjuk, hogy a pusztai népek fő bevételi forrása nem az alattvalóktól beszedett adó volt, hanem a vámok és más népek megadóztatása, ahogyan ez a keleti és a nyugati forrásokból is kiderül. Ezen kívül az állat- és prém kereskedelemről is jelentős bevételre tettek szert. Igaz, hogy minden állam, így a pusztai népek esetében is az adók fontos bevételi forrást jelentettek, de ezen kívül a források többször is beszámolnak arról, hogy a pásztoroknak volt önálló gazdasága, legfőként az állattenyésztés, de az ipari termelés és a kézművesség is jelentős volt. Khazanov sok tekintetben ártértékelte a korábbi elméleteket, de a nomádok gazdaságáról nem mond egyértelmű véleményt. Rámutat arra, hogy fontos kereskedelem folyt a földművesek és a pusztai népek között, sőt a nomádok számára fontosak voltak a kereskedelmi

központok, de arra már nem ad választ, hogyan működhetett maga a pusztai gazdaság. Viszont azt kifejti, hogy szerinte a pusztai gazdaság (ahogyan a földműveseké is — OB) ciklikus volt, és a természethez igazodott, ami a modern, ipari forradalom előtti időszakban teljesen természetes folyamat volt.

Nézzük meg, hogy mit tudhatunk meg a pusztai népek gazdaságáról a mai néprajzi adatok, megfigyelések alapján. Mint minden társadalomban, így a pusztai népekében az alapvető feladat az élelem biztosítása volt. Ezt valószínűleg régen, ahogyan manapság is a nemzeti házi ipar keretében oldották meg. Mivel a korabeli állapotokra nincs teljesen megbízható forrásunk, így a későbbi történeti forrásokból, valamint a mai néprajzi adatokból lehet valamilyen szinten rekonstruálni, hogy milyen lehetett az. A mai mongol pásztoroknál, de a hagyományos társadalmakban is, mindenkinek megvan a nemzetségben és a családban elfoglalt szerepe. A férfiak nappal állattenyésztéssel foglalkoznak, őrzik a nyájat, gondoskodnak az élelem fő forrásáról (vadászat, esetleg halászat), a nők pedig az étel feldolgozását, tartósítását végzik, továbbá az állati eredetű alapanyagokból ruházati és háztartási eszközöket készítenek. A mai néprajzi adatokból már nem láthatjuk azt, hogyan végezték régen a kézműipari termelést, de még az őregek elbeszéléséből képet kaphatunk róla (A kommunizmus Mongóliában teljesen tönkretette a házi kézművességet). Minden közösségben volt egy kovács család, akik értettek a fémművességhez, ők készítették el a szükséges fegyvereket. Későbbiekben pedig volt kifejezetten olyan nemzetség is, amelyiknek ez volt a foglalkozása, tehát akkor már az ipari munkamegosztás differenciálódott.

A kézműves iparnak döntő szerepe volt a nemzeti társadalomban, hiszen a fegyvereket, ékszereket, stb. tárgyakat készítették el. Valószínűleg, amikor megnőtt a szükséglet bizonyos tárgyak iránt, ilyenek lehettek a fegyverek, akkor azt már nem otthon, hanem a nemzeti központokban, a nemzeti szállásának környékén készíthették, hiszen ahhoz nagyfokú alapanyag és munkaerő koncentrációra volt szükség. Takahama Sidija, japán kutató az ordosi hun bronzok tanulmányozása után azt állapította meg, hogy azok jelentős kézműves tudásról árulkodnak. Az ott talált 364 féle bronzeszköz, köztük kardok, török, mécsesek, üstök, stb. azt igazolják, hogy a készítési mód jó minőségű volt, sőt jelentős mennyiségben készültek. Ezeknek korát a Kr.e. 3. évezredre datálja. A térségből több helyről kerültek elő hun kori bronz és vas kézműves tárgyak, amelyek szintén azt mutatták: a hunoknak fejlett kézművessége volt. De nemcsak fémművességre, hanem fazekasságra utaló leletek tömege is napvilágra került, melyeket szintén helyileg készítettek, bár már a bronzkorban is van import tárgy is, amely viszont a távolsági kereskedelem folyamatosságát igazolja. Arra, hogy már a kezdeti időszakban lehettek ilyen ipari központok, a városok nyelvi elnevezése utal, amelyről alább számolok be. A nemzeti központokban, ahol fontos ipari és kereskedelmi tevékenység folyt, valószínűleg különváltak a különböző szakmák, hiszen a nagy, nemzeti vagy törzsi igényeket már szakiparosoknak kellett teljesíteni. Arra, hogy mindez belső fejlődés útján következett be, a különböző belső-ázsiai népek szavai utalnak, amelyek nem idegen, hanem belső keletkezésűek. A mongol *tura*, turi szó a 16. századi mongol forrásokban még várost jelentett, ma már azonban a halha nyelvjárásban romot jelent.² A *tura* szó azonban nemcsak a mongoloknál, hanem jóval korábban más forrásokban is megjelenik. Irán keleti határán élő népek hazája Tura volt, ebből jött aztán a turáni kifejezés. A magyar nyelvben is megvannak ennek a párhuzamai, Tura máig virágzó település Magyarországon, de jelentésánál ide tartozik a torony szó is. Utóbbi jelentést megfigyelhetjük a kínai nyelvben a tu-la ugyanis földerdőt jelentett.³ Clauson szerint a korai nyelvben a *tura* szó jelentése: „valami, ami védelmet nyújt”, a szótár szerkesztője szerint olyan állandó erődre utalt, amely ház, vagy erőd jelentést hordozott magában.⁴ Ezt a magyarázatot a mongol és kínai szavak is megerősítik, amely azt mutatja, hogy a szó már korábban megjelent a pusztákon, és erődítmény értelemben volt használatos.

A turához hasonlóan a *balik*, *balgasun* szó ma a halha nyelvjárásban romot, városromot jelent, Belső-Mongóliában pedig megmaradt eredeti jelentése: város. A szó a Czuczor-Fogarasi szótár szerint nagyon ősi, megvan a görög polisz szóban, és ez a magyar falu rokona is.⁵ Ez arra utal, hogy egy korai település elnevezés lehetett, melynek gyökere nagyon régi történetre nyúlik vissza. A *balik* szó gyöke a *bal*, amely előbb a korai török nyelvekben pillért, oszlopot jelentett, majd a bálvány szóra használták. A *keyid*, *hijid* szó ma a buddhista kolostor elnevezése. Perlee szerint eredetileg „nagy jurtaszékér” –t jelentett. A „ger, kar, gar” szavak nagyon ősi városnév volt, ezt találjuk Kasgar, Sziktavar, stb. neveknél, de Perlee megtalálta ezt az indiai kívül finn, komi és a csuvas nyelvben is.⁶ A fentiek közül kiemelkedik a *horda* szó, amelynek ugyan nálunk pejoratív értelme van, azonban régen központ értelemben volt használatos. Az (h)ordu szó a korai török nyelvben uralkodói székhelyet jelentett.⁷ Később katonai kifejezés lett belőle az oszmánoknál. Ide tartozhat az *ortu*⁸, mint közép jelentésű szó is, hiszen a fejedelem mindig a középpontban foglal helyet, ami a legvédelembnek számít. Az *ordu* szó Ucsiraltu szerint már a hun korban megvolt, és a kínai „yutu” kifejezést lehet vele összevetni. Az orosz etimológiai szótár szerint a „gorod” városnak régi alakja a

² Perlee, 1961. 12.

³ Csornai Katalin

⁴ Clauson, 1972. 531.

⁵ Czuczor-Fogarasi

⁶ Perlee, 1961.12.

⁷ Clauson, 1972. 203.

⁸ Clauson, 1972. 204.

„ghordasz” volt, amely valószínűleg a horda szóból származhat. Ugyanolyan ormában maradt meg, mint az Ordosz szó, amely a Sárga-folyónál több pusztai nép központjának számított.

Iparágak a pusztán

Ahogy az már több keleti, mongol és kínai kutató, úgy nekünk is a régészeti ásatások révén át kell alakítanunk a pusztai népek gazdaságáról kialakított képet, és reálisan kell szemlélnünk jelentős gazdasági teljesítményüket. A feltárt sírokból ismert tény, hogy az abban lévő eszközök, tárgyak helyben, az adott pusztai településeken készültek, ahol magas szintű ipari kapacitás, és megfelelő kézműves munkaerő állt rendelkezésre. Sőt, az orosz és mongol régészek által megtalált régi telepeken jelentős ipari telepek is azt jelzik, hogy a belső-ázsiai, valamint a kelet-európai térségben már a bronzkortól kezdve fejlett műveltség alakult ki, melynek jóval korábbi, akár neolitikum előzménye is lehet. Megfigyelhetjük, hogy a hun sírokban a vasfegyverek, és a vas lószerszámok elsőrangú szerepet kaptak, ami azt jelentette, hogy az akkoriban drágának számított alapanyagból bőséges készlet állhatott rendelkezésre, hogy még a sírba is jutott belőle. Ahhoz, hogy a fém alapanyag, mint a réz, vas, nemesfémek, stb. a földből előkerüljenek, bányászati tudásra volt szükség, amelyhez megfelelő szerszámok voltak szükségesek. Ezeket — ahogyan az ásatások mutatják — helyben állították elő. A bányászott érceket ki kellett termelni, majd el kellett szállítani a feldolgozás helyszínére, majd ott kohászati úton ki kellett belőle nyerni belőle a felhasználható alapanyagot. Tehát, először is tudni kellett, hogy hol találhatóak ezek a fémek. Az Altaj és a Szaján hegyei rézben és vasban bővelkednek, de a bronz alapanyagához kellő ön is volt a helyszínen. Természetesen a bronz eszközök készítéséhez jól kellett ismerni az ötvözet kémiai összetételét, hogy megfelelő minőségű fegyvert, vagy más eszközt tudjanak előállítani. Mackenzie a bronz feltalálását és elterjedését éppen a mai Kelet-Turkesztáni területhez köti, amely az Altaj-hegység körzetében található. Tudjuk, hogy a fémeket meg kellett olvasztani, és az olvadékat pedig egy előre elkészített, alaposan megtervezett öntőformába kellett helyezni. Ez szintén nagy szervezettséget kívánt. A vas olvadási hőmérséklete elég magas, ezért annak megmunkálása nagy szakértelmet kívánt. Tehát, a vas és a többi érc bányászatához elegendő szakember volt szükséges, akik meg tudták állapítani, hogy egy adott helyen milyen az alapanyagok minősége, abból érdemes-e vasat vagy rezet nyerni. Csak a megfelelő érc megtalálása után indulhatott a termelés, amelyhez szintén jelentős munkaerő szervezésre és a többi iparág kiépítéséhez volt szükség.

A luxusipar alapanyaga a nemesfém. Arra több kutató is rámutatott, hogy az Altaj-vagy a Kaukázus-hegység, sőt a Kárpátok vonulata is azért volt fontos a pusztai népek számára, mert ott gazdag nemesfémlelőhelyek voltak, de ilyen volt még az Indus folyó homokja, és számos patak, folyó például Mongóliában, vagy akár a Dunánál, ahol a folyó homokjából aranyat lehet mosni. De az aranymosás is hosszadalmas folyamat volt, és szintén megfelelő technológiai felkészültség volt szükséges hozzá. Az arany Szibéria néhány részén, és Mongóliában is viszonylag könnyen elérhető, mert ott ún. torlat arany van, vagyis a nemesfémek csak egy vékony földréteg védi, ami könnyen kitermelhető. A pusztai népek számára fontos díszítő elem volt a féldrágakő és a drágakő, melyek egy része, főleg a Góbi sivatagos részein, de Észak-Indiában, és Közép-Ázsia sivatagos helyein máig a földről összeszedhetők, persze, azért ismerni kell a lelőhelyeket. Természetesen, nem minden drágakő, vagy féldrágakő van meg egy helyen, a gránát és a rubin például Indiában van, vagy a lapis lazuli Perzsiában bányászható, ezért annak elterjedésében a kereskedelemnek döntő szerepe volt. A lelőhelyek ismeretében megtudhatjuk azt, hogy a Kárpát-medencében található hun tárgyak gránát kövei is Indiából, vagyis a térségek között már régen is létezett szoros kereskedelmi kapcsolat. Természetesen, a hunok számára az indiai alapanyagok könnyen elérhetők voltak, hiszen az a terület egy időben a fehér hunok uralták.

A bányászat és a kohászat után a nehéziparhoz tartozik még az építőanyag-ipar, amely szintén fejlett volt a pusztai népeknél, hiszen egyrészt a sírokat, másrészt városokat, vagy telephelyeket is építettek maguknak. Azoknál egyaránt szerepe volt a kőnek, az égetett agyagtéglnak, de a fának is. Ezekből épült fel a hunok, majd a többi pusztai nép városa is, gondoljunk csak Tongwancheng-re (Fehérvár), Kara Balgaszunra, vagy Karakorumra, de számos egyéb településre. Az építőanyagokat egyrészt bányászták, másrészt elkészítették, mint pl. a téglát. Az építőipar teljesítményét leginkább a kurgán sírok mutatják, ahol hatalmas földmunkát kellett végezni a sírok megtervezéséhez, kiásásához, illetve földhalom elkészítéséhez. Több ezer köbméter földet kellett ilyenkor megmunkálni, de a kettős falú koporsók kialakítása, vagy a sírok megtervezése és elhelyezése is jelentős szellemi és fizikai munkát igényelt. Érdemes kihangsúlyozni, hogy az építkezéseken hadifoglyok dolgoztak, de a tervezői és kivitelezői munkát az adott pusztai szakemberek végezték, hiszen az biztonsági szempontból sem volt mindegy, hogy milyen tervek alapján épül meg egy uralkodói székhely. A források nem igazolják azt, hogy jelentős számú kínai vagy egyéb hadifogoly élt volna a hunoknál vagy a későbbi mongoloknál. Ezért inkább az valószínű, hogy az épületeket saját emberi erőforrás építette meg. A kurgán sírok készítésénél eddig tudjuk, hogy éppen helyiek építkeztek, akiket aztán lenyilaztak, hogy a sírt senki se árulja el. De nemcsak a hadjáratban, hanem a mindennapi életben is nagyon fontos volt például a fafeldolgozás és megmunkálás. A mai napig használatos kerek sátor, a jurta egy kiváló mérnöki találmány, hiszen a rácsos fal jól alakítható, sőt nagyon jól ellenáll a szélsőséges időjárásnak. A jurta falát jó szigetelőanyaggal, nemezzel látták el, amely védett a téli

hideg, és a nyári meleg ellen is. Csak ahhoz, hogy egy jurta elkészüljön, szükség van famegmunkálásra, nemez készítésre, és bőrkidolgozásra, ugyanis a rácsos faszerkezet összetartója a marhaszegecs. Ezen kívül asztalosok munkájára is szükség van, mert a berendezési tárgyakat ők készítették el, az asszonyok pedig szőnyeget, és egyéb díszítéseket hímeztek, amelyek hasonlóak lehetnek a paziriki, vagy a nojon uul-i kurgán leletekhez. A famegmunkálás a kurgán sírokban is fontos volt, hiszen olyan boltozatot kellett készíteni, amely nem dől össze, ezen kívül a koporsó megmunkálásához is nagy ügyességre volt szükség. Már a korai bronzkorban, a belső-ázsiai sziklarajzokon is feltűnnek szekér-ábrázolások, amelyeke szintén jelentős szakipari munka.

A könnyűipar is fontos szerepet kapott a pusztai népeknél, ugyanis családi szinten a gyerekeket, felnőtteket, majd ipari szinten a katonákat el kellett látni ruházattal, sátorokkal és egyéb közszükségleti cikkekkel, sőt harcok idején tartaléknak is kellett lenni a felszerelések között. Nemcsak a ruházati cikkek előállításra volt komoly feladat, hanem ahogyan azt a korabeli forrásokból tudjuk, a pusztai népek egyik kelendő „export” terméke volt a szőrme és a bőr, amely kidolgozása is több fázison keresztül zajlott, és több mesterség ismerete volt szükséges hozzá. Ma is láthatjuk, hogy milyen fontos szervezés kell a nemez készítéséhez, ilyenkor a munkálatokban az egész család részt vesz. Ehhez hasonlóan a többi közszükségleti cikket is valószínűleg hasonló összefogással készítették a nemzeti és a törzsi központokban, és a felesleget a piacokon értékesítették. Sőt, azt is tudjuk, hogy a hunok monopolizálták a prém kereskedelmet, és számos helyen ellenőrizték a tajgából érkezett prémeket is. Grousset megemlíti, hogy a híres permi prémeket a hunok szállították délre, majd ebbe a magyarok, majd a varégok is bekapcsolódtak.

Az élelmiszer feldolgozás is fontos feladat volt, ahol sok innovatív terméket alkottak meg. Tudjuk, hogy éppen a pusztai népek találták fel a modern élelmiszeripar több, ma is gyártott termékét, mint pl. az instant levest, vagy a hamburgert. Ezek elsősorban az utazók számára voltak tápláló ételek. A kereskedők vagy a katonák az útra szárított húspor és szárított tejterméket vittek magukkal, amelyek gondoskodtak a teljes értékű táplálékról, és a vitamin ellátásról. Így a lovasok sohasem kaptak skorbutot, mint a kora újkori tengerészek. Gondoljuk el, hogy csak egy szokványosnak tekinthető tízezres lovas sereg felszerelése és útnak indítása milyen hatalmas előkészítő munkát igényelt! Azokat sokszor több hónapra étellel, ruhával el kellett látni, nem beszélve a fegyverekről, a kardokról, nyílvesszőkről, íjakról, de ne feledkezzünk meg a szekerek gyártásáról, bodnárokról, akik a szállításhoz szükséges tároló járműveket készítették el. A fenti néhány kiragadott példa alapján látható, hogy a pusztai népek, így a hunok nagyon fejlett gazdasággal rendelkeztek, és szinte majdnem minden mesterséget ismertek.

Hunok utóélete

A régi tudományos nézet szerint amikor a Kr.e. 1. század közepén a hun birodalom kettévált, akkor a déli hunok behódoltak a kínaiaknak, az északi, fekete hunok pedig a mai Mongólia területén alakítottak ki önálló birodalmat. Az északi hunok történelméről az volt a régi elképzelés, hogy azok egy Kr.u. 93-as xianbei támadás révén teljesen megsemmisültek és államuk is megszűnt. Ennek ellentmond az, hogy a kínai források még a Kr.u. 1. századot követően is emlegetik a hunokat a forrásokban, sőt tudjuk, hogy még a 3. század végén is természeti katasztrófa idején jelentős számú északi hun érkezett a déliekhez. Elsőként Gumiljev fogalmazott meg a fentitől eltérő álláspontot: szerinte az északi hunokat a xianbei (szienpi) Tanshihuai győzte le, de nem 93-ban, hanem 155-156. körül. Ezt az álláspontot fogadta el Grousset, aki szintén a Kr.u. 2. század közepétől keltezi a hunok eltűnését a mai Mongólia területéről és az okát szintén a xianbei támadásnak tartja. Batszajhan, mongol régész azonban ezt a nézetet sem fogadta el, hiszen a fenti elméletet sem a kínai krónikák, sem a régészeti leletek sem erősítik meg, sőt nem igazolható hirtelen uralomváltás a feltárt régészeti anyagokból. Batszajhan ásatásai azt mutatták, hogy még a 3. század végén is egységes, és önálló hun régészeti lelet megléte mutatható ki, amelyben nem következett be jelentős változás. Batszajhan úgy vélte, hogy az északi hun birodalom végét a zsuanszuanok (hvar) támadása pecsételte meg az 5. század elején, ezt igazolják a kínai források is. Érdekes, hogy Gumiljev is utal arra, hogy a zsuanszuanok is csak az 5. század elején kezdenek el észak felé terjeszkedni. A régészeti leleteket megerősíti a Wei –shu (Vej-su) és a Bei-si (Pej-si) kínai dinasztikus évkönyvek állítása, mely arról tudósít, hogy még az V. század elején is töretlen hun állam létezett, melynek élén sanjü állt.

A Kínában letelepedett, és vazallusságot vállaló vörös, vagy déli hunok története Huhanye shanyu (Huhanje sanjü) uralmával kezdődik. Számunkra azért érdemes kiemelten foglalkozni a déli hunok történetével, mert a hazai szakirodalomban téves információk vannak ezzel kapcsolatban. Ligeti Lajos egyik tanulmányában ír ugyan a déli hunokról, de nem emeli ki, hogy azok milyen jelentősek maradtak a mai Észak-Kína területén, és még a 4. században is jelentős dinasztiákat alapítottak. Fontos hangsúlyoznunk azt, hogy a korábbi tudományos álláspontok ellenére a hunok a kínai történelem jelentős szereplői voltak, akik a 7-8. századig megőrizték önállóságukat. Bár a hunok megtarthatták önkormányzatukat és belső szervezetüket, a kínaiak nem bíztak meg bennünk, ezért megkövetelték, hogy minden uralkodó saját fiát túszként küldje az udvarba, mert az volt a biztosíték arra, hogy akkor a hunok nem támadnak ellenük.

Huhanye halála után a déli hunok egysége megbomlott: a hun előkelők öt fejedelemséget hoztak létre. Csak a 3. század végén Liu Yuan fogta össze a szétszórta hun államokat, és 304-ben létrehozta a Han-dinasztiát, amely kínai neve ellenére hun volt. A hunok a 4-5. század folyamán hatalmas területeket szereztek meg, többször is bevették a kínai fővárost, Changant. Erejüket azonban mindig egy-egy belviszály törte meg. Legutolsó és talán az egyik leghatalmasabb déli hun dinasztiát Helian Bobo, Attila kortársa alapította meg, aki 407-ben Da xia néven hozott létre új birodalmat a Sárga-folyó nyugati felében, majd fennhatóságát kiterjesztette a folyó egész medencéjére. A hun hagyományok, de a kínai krónikás adatok szerint is Kína legelső dinasztiáját, a Xia-t a hunok alapították, és irányították. Bobo magának a „Tian wang”, vagyis égi király címet adta. A dinasztia megalapítása után folyamatosan támatta a Kései-Qing dinasztiát, azt csak 417-ben sikerült legyőznie, és Changant elfoglalnia. A várost azonban elhagyta, annak irányítását fiára, Helian Gui-ra bízta. 413-tól elkezdte építeni új fővárosát, Tongwancheng-et, hun nevén Fehérvárat. Apósa megölése után megszabadult xianbei feleségétől, és egy hun asszonyt keresett magának, így a szomszédos hun eredetű Északi-Liang dinasztiából választott feleséget magának. Helian Bobo nemcsak Fehérvárat építette fel, hanem számos más építmény is nevéhez kötődik, többek között a Hei Ba Ta építése a mai Yinchuan területén, de Gao Ping kibővítése, fővárossá való fejlesztése és felvirágoztatása is az ő nevéhez fűződik. A Da Xia dinasztia kiterjedt a mai Észak-és Közép-Kína jelentős területeire, többek között megszállás alatt tartották az ősi kínai fővárost, Changan-t is.

Nyugati vándorlás

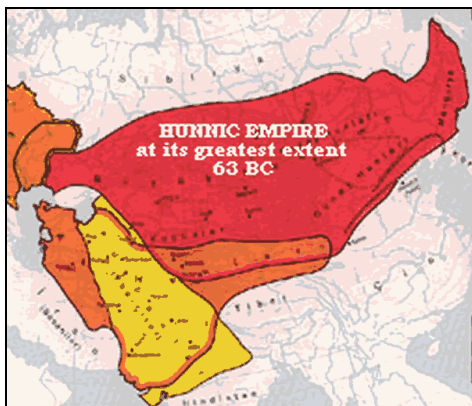
Tudjuk, hogy a hunok a yuechi-k legyőzésével megszerezték Közép-Ázsia gazdag kereskedővárosait, valamint a kereskedelmi utak feletti ellenőrzést is, ami hatalmas bevételt jelentett számukra. Ez a hódítás és az ott élő népek birodalomba való betagozása elég gyorsan történt, hiszen a térségben szintén hasonló életmódú népek éltek, akik hasonló műveltséggel rendelkeztek. Így ezen a tájon nem hódítás történt, hanem hun terminológiával „az íjészítő népek egyesítése”. A kínai, indiai, valamint az antik történeti forrásokból ismert, hogy a terület korábbi lakói a szakák (vagyis szkíták) voltak, akik többféle néven is szerepelnek a forrásokban. A régi iráni eposz, a Sahnáme „Turán” néven emlegeti őket, a Rigvéda pedig egy „dasza” népről beszél, amely a kínai forrásokban „Da Xia” formában van meg. Érdekes, hogy a kínai források ugyanazzal a „Xia” jellel jelöli a szakákat, vagy szkítákat, mint az első kínai dinasztiát. Ez valószínűleg valamilyen kapcsolatot mutat a két népesség között, hiszen a kínaiaknál az idegen szavak átírása mindig pontos rendszer alapján történt, a jeleknél ügyeltek az ún. mögöttes tartalomra. Ez tovább erősíti azt az álláspontot, hogy a legkorábbi kínai dinasztia belső-ázsiai eredetű volt, és közül volt a szkítákhoz, vagy a hunokhoz. A szakirodalomban elég kevés szó esik arról, hogy miért foglalták el az ázsiai hunok a nyugati területeket, és miért telepedtek le ott. Kevésbé valószínű az a régi, de nálunk még mindig hangoztatott álláspont, hogy egy nép pusztán rablás céljából olyan messzi területekre tévedt volna, és ott meg tudott volna tartósan telepedni, sőt más népeket legyőzni. Sokkal realisabb az a magyarázat, hogy a Sárga-folyó és a mai mongol területek hun népessége túlságosan megnőtt, és a terület már nem tartotta el őket, ezért számos törzs kényszerült elvándorolni, akik elsődlegesen a gazdag kereskedelmi utak mentén lévő területeket választották lakhelyül. Ezt az elméletet megerősítendő, a kínai források alapján a hunok létszáma nem csökkent, tehát valószínűleg az új hazában a „feleslegessé vált” tömeg talált új otthonra. Arról is van tudomásunk, hogy a hunok fokozatosan terjeszkedtek nyugati irányba, de úgy, hogy közben megtartották a már elfoglalt területeket, nem ültették azt ki, ami azt jelenti, hogy létszámuk már eredetileg is jelentős lehetett. A régészeti források és az antik térképek tanúsága szerint már a Kr.e. 2. században elérték az Urál-hegység és a Kaszpi-tenger vonalát. Ptolemaiosz Geographia-jában a „Hounoi” nép az Ural-folyónál élt, pont azon a környéken, ahol őseinket is feltételezik. A hunok Ural menti létét az is megerősíti, hogy Sinicyn 1951-ben hun kurgánokat tárt fel az alsó-Volga folyásánál, és azokat a Kr.u. 1-2. századra datálta. Ez azt mutatja, hogy már a nagy, 375-ös népvándorlási hullám előtt is évszázadokkal éltek ott hunok. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy az ún. „uráli” népek nem mások, mint az északra szakadt belső-ázsiai szkíta és hun elemek, akik meghatározták a térség politikai, gazdasági berendezkedését, és műveltségét. A magyar őstörténeti kutatásban nem tisztázott az, hogy milyen iráni népek befolyásolták a magyarokat, és hogyan lehet az, hogy egyedül az erdei népek közül őseink tértek át a lovas életmódra, és tudtak államot alapítani. Sőt, senki sem tudta azt megmagyarázni, hogy a többségi, török és hun utódnépi környezetben hogyan maradhatott volna meg a finnugor nyelv, hiszen más népek, mint a bolgárok, vagy a Balkánra költöző avarok a szláv többségben teljesen elvesztették eredeti nyelvüket, és csak néhány kifejezés maradt meg. Természetesen, a fenti megválaszolatlan kérdések miatt jelentősen át kellene gondolnunk az egész, eddigi magyarságra vonatkozó történeti kutatást, és az új eredmények tükrében átfírni a magyarok őstörténetét, amelyben a hun népek meghatározott szerepet játszottak.

Visszatérve a hunok nyugati vándorlására, a régészeti leletek, valamint a kínai krónikák tudósításai révén tudjuk azt, hogy a hunok elég korán a mai Xinjiang (Hszincsiang) tartományon túl is megjelentek, majd onnan fokozatosan elérték Közép-Ázsiát. A krónikai szöveg beszámolnak a hunok által alapított Yuepan országról, ahová folyamatosan érkeztek hunok, amelyből látszik, hogy a nyugati és a keleti hun csoportok között állandó volt a kapcsolattartás. A nevezetes 370-es hun megjelenés előtt is a Kaukázus környékén éltek, hiszen Choreni Mózes a 4. század elején már tudósít róluk, mint, akik az örmények közelében éltek. Sőt, a legutóbb Attiláról megjelent francia monográfia azt a tényt erősíti meg, hogy az ázsiai hunok és az európai hunok

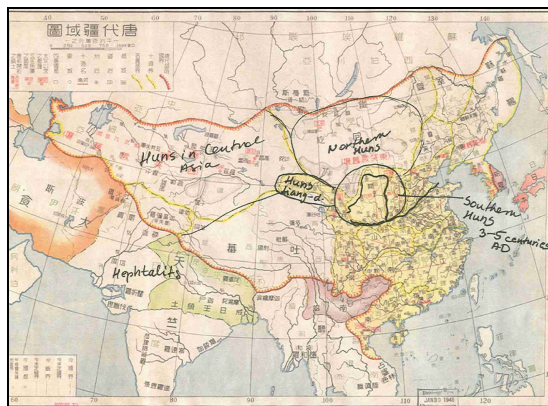
között élénk kereskedelmi és kulturális kapcsolatok voltak, tehát azok nem szakadtak el egymástól. Ez teljesen érthető, hiszen a több ezer kilométeres térséget teljes egészében hun népek uralták, akik nem szigetelődtek el egymástól, hanem ellenkezőleg, szoros kapcsolatokat ápolhattak.

Egyéb érdekességek

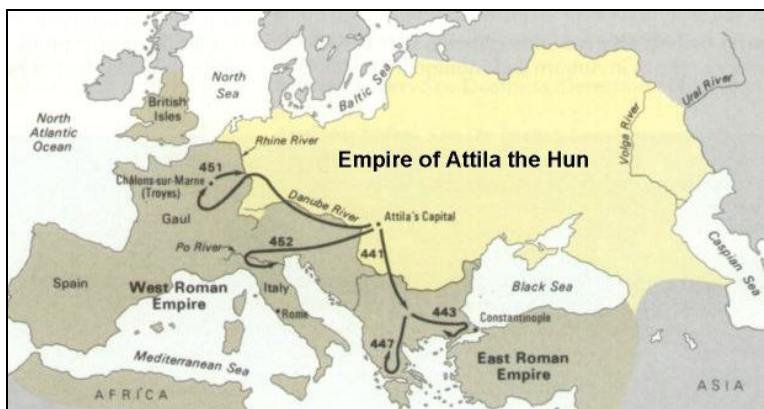
Tibet korai történelme még számos felfedezni valót tartogat, a legtöbb történész csak a buddhizmus 7. századi felvétele után kezdi a témát kutatni. Nekünk, Kőrösi Csoma Sándor nyomát kell követnünk, aki azért kezdte el tanulmányozni a tibeti történeti forrásokat, hogy őseink, a hunok nyomára bukkanjon. Kőrösi kutatásait a nyelvészeti és a történeti adatok, a tibeti sziklarajzok, a népköltészet, valamint a régi hitvilág elemei is igazolják, vagyis egykor ebben a térségben nagy számban belső-ázsiai pusztai népek éltek, és kultúrájuk egyes, fontos elemei a mai napig megőrződtek. Sőt, a mai mongol és kínai kutatók úgy vélik, hogy Tibet is a hun birodalom része volt. Egyik jellemző példa erre a régi, eurázsiai hitvilág elnevezése, amelyre a mongolok a böge szót használják, a tibetiekét bö-n-nek hívják, a magyarban pedig bú néven maradt meg. Ezek szerint hibás a régi hitet egy újkori kifejezéssel, a sámánnal összekeverni. Ucsiraltu leírja azt is, hogy a kínaiak a varázslást a hunoktól tanulták, és azt a hitrendszert wu-nak nevezték el. Tehát a régi kínai vallási hagyomány is beletartozik a 'bú' körébe. A történeti adatokon túl egész Észak-Kínában olyan motívumokkal, szimbólumokkal találkoztunk (turul, csodaszarvas, égitörő fa, fehér ló, sárkány, stb.), amely Közép-Ázsián, a Kaukázuson keresztül megtalálható a Kárpát-medencében, és máig használatos ebben a térségben, a mai mongol, török népek, valamint a magyarok között. De megtalálhatjuk a híres egyszarvú, az unikornis keleti párhuzamait, amely valószínűleg szintén a hunok révén jutott el Európába. Érdekes ezért további kutatásokat végezni ezen népek körében.

Hunnic Empire at its greatest extent 63 BC / A Hun Birodalom a legnagyobb kiterjedése idején (Kr.e. 63.)

The Hunnic Empire / A Hun Birodalom

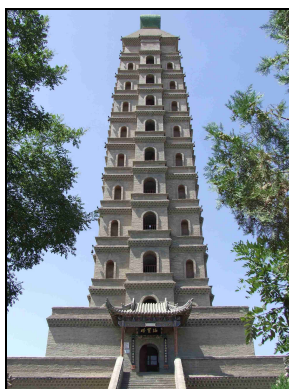
Empire of Attila the Hun / Attila birodalma

Tonwangcheng

Miracle Stag / Csodaszarvas

Hun Pagoda

Hun Museum in China / Hun Múzeum Kínában

HUNGAROLOGIA

Jelen rovatban három írást talál az olvasó:

1. Tóth Alfréd: *ergatív nyelv-e a magyar?*
2. Marác László: *A magyar nyelv helyzete Közép-Európában: A magyar lesz-e a kárpát-medencei lingua franca?* [A Mikes International Szalon 2007. évi június 17. összejövetelén hangzott el Hágában magyarul. Számunkban az előadás angol nyelvű változatát közöljük, amely 2007. júliusában Angliában hangzott el egy nemzetközi konferencián.] Etnikai magyarok nyolc különböző közép-európai országban élnek, azaz Magyarország, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Ausztria, Szlovákia, Ukrajna területén. A magyarlakta területeket a Kárpát-medence fogja össze, amely egybeesik a régi történelmi Magyarországgal. Ezt a fogalmat azonban érzelmi okokból kerülni fogom e tanulmány keretén belül, inkább Kárpát-medencé-t használom. A Kárpát-medencében a magyarok mellett még nagyon sok más etnikai csoport él. Hivatalos adatokból is kiderül, hogy a Kárpát-medencében a magyarság még többségben van, az összlakosságból majdnem negyven százalékot teszi ki. Mivel erős kapcsolat áll fenn etnikum és nyelvhasználat között ez azt jelenti, hogy a magyarnyelvű beszélők vannak többségben a Kárpát-medencében. Valószínűleg még sokkal többen vannak, akik beszélnek magyarul, hiszen a vegyes lakosságú területeken sok a kétnyelvű, illetve többnyelvű beszélő. A kommunista rendszer bukása után a közép-európai térségben a kárpát-medencei régióban a magyar nyelvnek minden esélye megvan, hogy a térség lingua francájává váljék, hiszen Közép-Európa európaizálása, demokratizálása miatt a köztérben szabadon lehet választani és beszélni a kommunikációs nyelvet; tovább jogailag mindenegyik országban a magyar nyelv védve van, attól eltekintve, hogy a magyar hátrányos megkülönböztetést szenved Románia és Szlovákia nacionalista nyelvpolitikája miatt. Ezek az országok is, úgy mint a többi érintett ország aláírták azonban az Európai Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelmének Keretegyezményét és a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartáját, amely a magyar nyelv nemzetközi helyzetét is megerősíti. Ezeket az egyezményeket az EU még nem vezette be, de tekintettel arra, hogy az Európai Tanács máskor is mércét szokott állítani, minden esély megvan a jövőben arra, hogy ezek az egyezmények az EU-n belül is érvényre kerüljenek. Így a magyar nyelv a Kárpát-medence érintett országaiban is több védelmet fog élvezni.
3. Obrusánszky Borbála előadása magyarul a Mikes International Szalonban, angolul az Amszterdami Egyetemen hangzott el.

MAGYAR ÉLET ÉS KULTÚRA WORLD-WIDE

FERENCZES, István : Egy előzmény nélküli folyóirat Erdélyben¹

(Első zárójel:

1989 december 22-én déltájban egy csomag gyertyával a zsebemben lementem Csíkszereda árván kihalt főterére, a Tapstérnek nevezett senkiföldjére. A tér közepén meggyújtottam a gyertyákat. Ekkor kezdet szállingózni körém néhány ember. Aztán özönlenni kezdett lyukas zászlókkal a tömeg. Mert a Kondukator menekült. Adott pillanatban egy Trabant tetején találtam magamat. A kezembe nyomtak egy kéziratot sokszorosított verset. A Diktatúra közhelyei címmel. A verset én írtam, talán valamikor még 88-ban, néhány barátom kéz alatt terjesztette. Azt a verset nekem ott fel kellett olvasmon. A tömeg vállán vitt be a Fehér Háznak nevezett pártszékházba, amelynek — minden józan felszólításunk dacára — megkezdődött a kifosztása, összezúzása. Azt a verset aznap este még négyszer olvastam fel a balkonról, a húszezres tömeg előtt. Életem legszebb pillanatai voltak. Aztán jött az RMDSz megalakítása. 95-ig cipeltem is becsülettel a zongorát, de éreztem, hogy ez a politikusi buzgómozgáskozás nem nekem való. Lehettem volna parlamenti képviselő, de határozottan elutasítottam — sokan nem értették — ezt a lehetőséget. Nem értették, hogy nem kell nekem hatalom, amely még a legtisztességesebb demokráciában is besározza az embert, a szentből is ribancot csinál. Ha ezt az utat választom, lehet, hogy ma hatalommal bíró újjazdag lennék, fekete autóval, villában laknék, stb. Lehet, de biztos nem lennék ennél boldogabb. Vagyis nem lehetnék egy folyóirat alapítója és szerkesztője, nem végezhetnék teljesértékű munkát, olyat, amit tudok és szeretek. Az, hogy létezik Erdélyben egy előzmények nélküli, sikeres folyóirat, legalább annyira fontos, ha nem fontosabb, mint a politikai csülökért való könyöklés. Háttérnyit előljáróban magamról s a Székelyföld című folyóiratról.)

1. A Kárpát-medencében van egy régió, amely majdnem akkora, mint Szlovénia. Annyian lakják majdnem, mint amennyi északon Észak-Szlovákiában, vagy alban fele Koszovóban, és kétszer többen vannak, mint a csecsenföldi csecsenek. Ez a régió kívül esik a mai Magyarország határain. 80 éve Romániához tartozik. 85–90 százalékban magyarok élnek ezen a kb. 250 km átmérőjű tájon, a Maros, az Olt és a két Küküllő forrásvidékén. Ezt a régiót mindközönségesen Székelyföldnek nevezik.

2. Négy év magyarvilág és egy vesztes háború után, amikor újból románok lettünk, amikor általánossá lett a mindent eluraló veszteségérzés a régióban, és amit tetézett az 1946-os középkoriasan pusztító szárazság is, szülőfalum kocsmájában építőmester édesapám egy este az asztalra ütött: márpedig a templomot fel kell építeni. Szülőfalum kicsi temploma a harmincas években pusztult, villámcsapástól égett le. És a templomot felépítették. 1949-ben pünkösöd előtt egy héttel szentelte föl boldog emlékeztető Márton Áron püspök, akit a csíksomlyói pünkösdi búcsún tartott emlékeztető prédikációja után nem sokkal letartóztat, és kemény börtönökre ítél a berendezkedő kommunista hatalom. Nem tudom, hogy az akkori keleti tömb országokban építettek-e, szenteltek-e templomot...

1956 után, kényszerűségből Moldovában eltöltött három év után (mert valamiféle hivatalban azt mondta, hogy miért nem veszik le Sztálin pofázmányát a falról, hiszen már megdőglött, a letartóztatás elől a bujdosásba menekült), szülőfalumban élő barátaival ismét az asztalra csaptak: fel kell építeni a művelődési házat. 1958 januárjában, Szent Pál megtérésének napján, szülőfalum búcsúján felavatták azt az apám által tervezett és felépített művelődési házat, amely a későbbiekben is egyfajta mintának, modellnek számított a vidéken. Azt hozzá kell tennem, hogy akárcsak a templom esetében, az '50-es éveknek ezekben az '56 utáni letargikus éveiben a vidékre, vagy akár a nagyobb kelet-európai világra sem volt nagyon jellemző az ilyesfajta építkezési kedv, a csakazértis.

Mindezeknek az elmondását azért tartottam szükségesnek, hogy valamiképp megpróbáljam érzékeltetni azt az attitűdöt, amelyet ha nem is lehet általános érvényűnek mondani, de azért azt hiszem, mindig is jellemezte a Székelyföldön élőket. Engem legalábbis ez a magatartás indított a világba. Nem jajgatni, nem panaszkodni, építkezni kell. Fölemelt fővel. Talán csak így kerülhetjük el, hogy meggyaláztatásaink megaláztatássá is ne váljanak.

3. Már a '90-es évek elején felmerült egy székelyföldi folyóirat létrehozásának a gondolata. A régióban kiadott napilapok többször tervezték, próbálkoztak, hogy hozzanak létre egy közös, az egész régiót átfogó periodikát — talán hetilapot, talán folyóiratot —, amely egyrészt lebontaná a Székelyföldön létrejött mesterséges adminisztratív határokat, megpróbálná egységében felmutatni ezt a kis hazát. A három megyei lapnak — a sepsiszentgyörgyi *Háromszék*nek, a csíkszeredai *Hargita Népe*nek és a marosvásárhelyi *Népújság*nak — az összefogása azonban elmaradt. Farkas Árpáddal és másokkal, Székelyföldön élő írókkal együtt, maradtunk továbbra is, ritka találkozásaink alkalmával újból és újból felébredő lapindítási ötletekkel. Aztán

¹ Elhangzott a Hollandiai Mikes Kelemen Kör — Mikes International közös szervezésében megrendezett 2007. évi, 48. Tanulmányi Napok konferencián. („MAGYAR KULTÚRA II. — MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE. Három pólus: Magyarország, Utóállandók, Nyugat.”; 2007. szeptember 27-30., Elspeet, Hollandia.).

1997-ben történt valami. A nagyobbik székely önkormányzat, Hargita megye akkori vezetése, ha nem is mondta ki szó szerint, de valami olyasfajta attitűdöt próbált meghonosítani környezetében, mint amelyet annak idején apámtól tanultam. Igen, a templomot fel kell építeni. És Hargita megye önkormányzata azóta is példamutatóan működteti ezt az intézményt.

Nem tudom, a Trianon utáni Kárpát-medencében, a leszakított részekben az eltelt több mint nyolcvan év alatt adatott-e olyan helyzet, hogy egy regionális hivatal, intézmény, képviselő — nevezzük újabban önkormányzatnak — létrehozzon és működtessen is egy olyan kulturális intézményt, amely kizárólag a kisebbségbe került magyarságot szolgálja. A magyarországi önkormányzatoknál — még előbb: a helyi tanácsoknál — ez szinte természetes és hétköznapi gyakorlat volt, s úgy hiszem, hogy ma is az. Erdélyben a '89-es változások után szinte előzmény nélkülinek kell tekintenünk a Hargita Megyei Önkormányzat 1997. évi tétét, amellyel létrehozta s azóta is működteti a *Székelyföld* című, havonta megjelenő kulturális folyóiratot. És nemcsak azt, de erről majd később. Ez az intézményalapítás azért is példaértékű, mert egy olyan régióban történt, ahol erre sem hagyomány, sem infrastruktúra nem létezett. (A XIX. század végén jelent meg ugyan egy ilyen című újság, de tisztavirágzás volt, mint ahogy a '40–45 közötti Marosvásárhelyen kiadott *Székelyföld* 2-3 száma is.) Gyakorlatilag a semmiből teremtetett egy új világot a Hargita Megyei Önkormányzat. Ez az intézményteremtés lehetővé tette egy olyan alkotó műhely kialakítását, amely az erdélyi, 1999 után feltűnt fiatal alkotókat tömöríthette és tömörítheti maga köré. Azért is példaértékű a *Székelyföld* létrehozása, mert szinte elébe ment a közakaratnak, úgy, hogy biztosította nemcsak az anyagi, hanem az erkölcsi hátteret is. Ilyen hozzáállással csupán kezdeti nehézségeknek tűntek az éjt-napot kitöltő első hónapok, amelyek az egyáltalán nem létező infrastruktúra kiépítésére, a szerkesztőség megszervezésére, a munkatársak megkeresésére fordítottak. Előzmény nélküli volt ez a „lapcsinálás” azért is, mert eltérően a régebbi erdélyi periodikáktól, lapoktól (itt a *Korunkra*, a *Látóra* és a *Helikonra*, a *Művelődésre*, a *Hétre* gondolok), amelyek '90-ben legfennebb csak nevet cseréltek, nemcsak infrastruktúrát örökölték, hanem már létező klientúrát, kapcsolatrendszert, olvasótáborot, terjesztőhálózatot is. A *Székelyföld*nek mindent a nulláról kellett kezdenie, de tíz év teltén bizton mondhatjuk, hogy megérte.

4. A folyóirat indulásakor természetesen merült fel a kérdés: milyen legyen, mit tartalmazzon. Az már az első pillanatoktól nyilvánvalóvá vált, hogy két erdélyi irodalmi folyóirat (*Helikon*, *Látó*) mellett egy harmadikra nincs szükség, hisz az erdélyi magyar irodalmat egyáltalán nem jellemzi a bőség zavara. Egyrészt, mert a diktatúra utolsó évtizedében az erdélyi magyar íróknak kb. a fele áttelepedett, tehát szám szerint is megfogyatkoztunk, másfelől pedig a magyarországi zavartalan közlési lehetőségek „kéziratelszívó hatása” is szűkíti a potenciális szerzők körét. De az irodalmi lap léte ellen szölt maga a környezet is: Csíkszereda kisváros, akárcsak a többi székelyföldi város, egyikben sem léteztek, illetve léteznek olyan jelentős írói erők, mint például Kolozsváron vagy Marosvásárhelyen. (Bár a '90-es években számos fiatal alkotó dobantott ezekből a városkákból). Ellenben a régióban jelentős képzőművész csoportosulások léteznek, a múzeumokban számos történész kutató, néprajzos, antropológus, szociológus, a közéleti lapoknál számos olyan közíró alkot, akik többet akarnak, többet a napi újságírói penzumnál. Egy ilyen régióban megjelenő folyóiratnak tehát ezeknek az értékteremtőknek, ezeknek az erőknek is helyet kell teremtenie. Jobb híján így nyerte el a *Székelyföld*, alcíme szerint is, a kulturális folyóirat meghatározást. Ez megkönnyíti némiképp a szerkesztést, mert nagyobb válogatási sávot biztosít a szerkesztőknek, de meg is nehezíti, mivel a különböző műfajok és rovatok közötti egyensúly fenntartása nem mindig történhet kompromisszumok nélkül; szerkesztőtársaim szerint sokszor vére megy.

5. A *Székelyföld* folyóirat havonta 176 oldalon jelenik meg, A5-ös formátumban. Első példánya 1997 októberében látott napvilágot, Hargita Megye Tanácsának kezdeményezésére és annak kiadásában. Kihasnálva az erre vonatkozó rendelkezések lehetőségeit, a folyóirat kiadási költségeinek egy részét a megyei önkormányzat a saját költségvetéséből fedezi — a további költségeket a *Székelyföld Alapítvány révén elnyert pályázatok* biztosítják.

A folyóirat, mint neve is jelzi, elsősorban a Székelyföld néven ismeretes régió szellemi termékeivel, gondjaival, jelenségeivel hivatott foglalkozni — anélkül azonban, hogy mindez egyfajta „területi beszűkültséget” eredményezne. A lapban közlő szerzők között éppúgy találni bukaresti, kolozsvári, bánsági vagy anyaországi szerzőket, mint székelyföldieket. A lap szerkesztői különben is Kányádít parafrazálva azt vallják, hogy a „Székelyföld Szabófalvától San Franciscóig terjed”.

A szerkesztői koncepció szerint a folyóiratra leginkább a műfaji és tartalmi sokszínűség jellemző. A lap terjedelmének mintegy 20-30%-át teszi ki a **szépirodalom**; emellett igen fontos helyet foglal el az **Academica Transsylvanica** című rovat, amely az erdélyi szellemiség és kultúra kiemelkedő kortárs egyéniségeivel készít portréinterjúkat, és azoknak a tanulmányait és bibliográfiáját tartalmazza. Az **Újlenyomat** című rovat kordokumentumokat, emlékeztetéseket, riportokat, orális történeteket tartalmaz; a **Ködosztlásban** történelmi tanulmányokat, reflexiókat olvashatni. Az antropológia és néprajz számára fenntartott rovat címe **Aranyág**; **Kelet Népe** címmel pedig a „keleti magyarság”, a csángóság kap helyet a lapban. További rovatok a **Scripta Mundi** (világirodalmi figyelő), **Szemle** (kritikák, recenziók, olvasónaplók), **Forgószínpad** (színházi rovat), **Agora** (politikai tanulmányok), illetve **Köztes Európa** (kisebbségekről szóló tanulmányok, európai autonómia modellek), **Irattár** (kevésbé ismert történelmi dokumentumok, periratok), **Varázsszem**, **Vox Populi**. (filozófiai-szociológiai tanulmányok).

Igen fontos része a folyóiratnak a **Műteremtés** című rovat, amely grafikai és meghatározza a lap arculatát. Ebben a rovatban egy-egy székelyföldi — vagy innen elszármazott — képzőművésszel olvasható portréinterjú; a lapszámot az illető képzőművész munkáiról készült reprodukciók illusztrálják.

A folyóirat főmunkatársa *Farkas Árpád*. Belső szerkesztői: *Fekete Vince, György Attila, Molnár Vilmos, Lövétei Lázár László, Mirk Szidónia-Kata*. Grafikai szerkesztő: *Ádám Gyula*. Külső munkatársai: *Bogdán László, Bölöni Domokos, Lőrincz György, Tanczos Vilmos*. A nevek is jelzik, hogy az egész Székelyföldre figyelünk, nemcsak Hargita megyére.

A folyóirat jelenleg havi 2000 példányban jelenik meg, amely az előfizetések (1200), szabadeladás, valamint közönségtalálkozók során gyakorlatilag az utolsó példányokig gazdára talál. Mára már eljutottunk oda, hogy tovább kellene emelni a példányszámot, de a nyomdai költségek mértanihaladvány-szerű emelkedése ezt a „vágyat” egyelőre kérdésessé teszi.

Az, hogy nem tűnik talminak, tiszavirág életűnek a csíkszeredai folyóirat-alapítási kezdeményezés, hogy jövősnek tűnő tettet hajtott végre 1997-ben a nagyobbik székely megyének az önkormányzata, a további események is igazolják. A lap kiadásának és adminisztrációjának egyszerűsítése végett 1999-ben a megyei önkormányzat megalakította a Hargita Kiadóhivatalt, amely ezentúl nemcsak a *Székelyföld*, hanem más időszaki kiadványok és könyvek kiadását is felvállalhatja és fel is vállalja. Így vállalta fel a kiadó és a szerkesztőség munkaközössége, miután 1998-ban Sepsiszentgyörgyön bebukott, 2000 januárjától a csángók újságjának, a *Moldvai Magyarságnak* a kiadását is. Ennek az ugyancsak havonta megjelenő lapnak a kiadását az időközben bejegyzett *Székelyföld Alapítvány* támogatásával, kizárólag adományokból, pályázati pénzek segítségével, „vatikáni valutáért” végzi a kiadó munkaközössége.

A könyvkiadást tulajdonképpen 1999-ben kezdtük meg, Papp Kincses Emesének, a Magyar Napló pályázatán is díjazott, *Virrasz velem* című dokumentum-regényének a kiadásával. Az utána következő években kiadtuk a *Csiki Székely Krónikát*, amely állítólagos hamisítvány volta ellenére is már közel 170 éves múltat tekint vissza, valamint az 1902-ben lezajlott, nevezetes *Tusnádi Székely Kongresszus* anyagát, melynek kiadása nemcsak azért volt fontos, mert már könyvritkaságnak számít, csak a nagy könyvtárakban lelhető fel, hanem mert a száz évvel ezelőtti, nagy visszhangú tanácskozáson elhangzottak jó része ma is „égeti a székelység bőrét”. Ezt követően Duma István András, klézsei költő verseskötetét adtuk ki, aki nemcsak Lakatos Demeter utódjának tekinthető, hanem a moldvai csángó-magyaroknak talán az utolsó „nyelvemlékei” öntötte frott formába. A könyv címe: *Én országom Moldova*. Ehhez a témához kapcsolódik a következő, *Az ember ott a legfájóbb magyar* című versantológia is.

Tekintettel arra, hogy a moldvai csángómagyarok 90%-a nem tud anyanyelvén olvasni, szükségesnek mutatkozott a róluk szóló — latinul, németül, de zömmel magyar nyelven írt és kiadott — történelmi munkák: dokumentumok, tanulmányok román nyelvű kiadása is. Ezért tartottuk fontosnak egy kétnyelvű sorozat (Bibliotheca Moldaviensis) elindítást, mely így lehetőséget teremt a magyarul olvasni nem tudó moldvai magyarságnak múltja és jelene jobb megismerésére. A sorozat első köteteként a *Pater Zöld* (Zöld Péter élete és munkássága) jelent meg, majd ezt követte a *Gh. I. Năstase* A moldvai magyarok 1646-ban a Bandinus-kódex alapján című tanulmánya.

További terveink között szerepel, a kétnyelvű sorozat folytatásaként a *Bandinus-kódex* és *Petrás Incze János* gyűjtésének kiadása is.

Mindent összegezve tíz év alatt kiadtunkközel 30 könyvet is, amelynek a listája megtalálható a folyóirat utolsó oldalán.

Ez év októberében a *Székelyföld* folyóirat ünnepli első tíz évét. Ez az idő emberi léptékkal mérve alig a kisiskolás kornak felel meg. Az eddig megjelent 121 számban az olvasók bizonyára találtak „óvodás” megoldásokat, szerkesztési melléfogásokat is, amelyeket, ha nem is lehet megbocsátani a kezdő szerkesztőknek, de kevés empátiával el lehet nézni nekik, hisz még olyan fiatalok. Az általuk szerkesztett lap pedig eljut már nemcsak az erdélyi olvasókhoz, hanem a magyarországiakhoz is, de ott van a svédországi, ausztriai, németországi, amerikai magyarok asztalán is. Legutóbb Baszkföldről, Dél-Afrikából érkezett előfizetési megrendelés. Kívánhat-e ennél többet egy szerkesztő?

(Második zárójel:

Egy székely viccel, anakdotával szeretném zárni ezt az előadást. A farkaslaki árvíz idején, a magasabban, a domoldalban épült háza teraszáról nézi az öreg székely a völgyben hömpölygő hatalmas áradatot.

— Hi a mindenit! Viszi az ár Fancsali Gyula komámot. Ni, a fekete kapalja. Szegény komám.

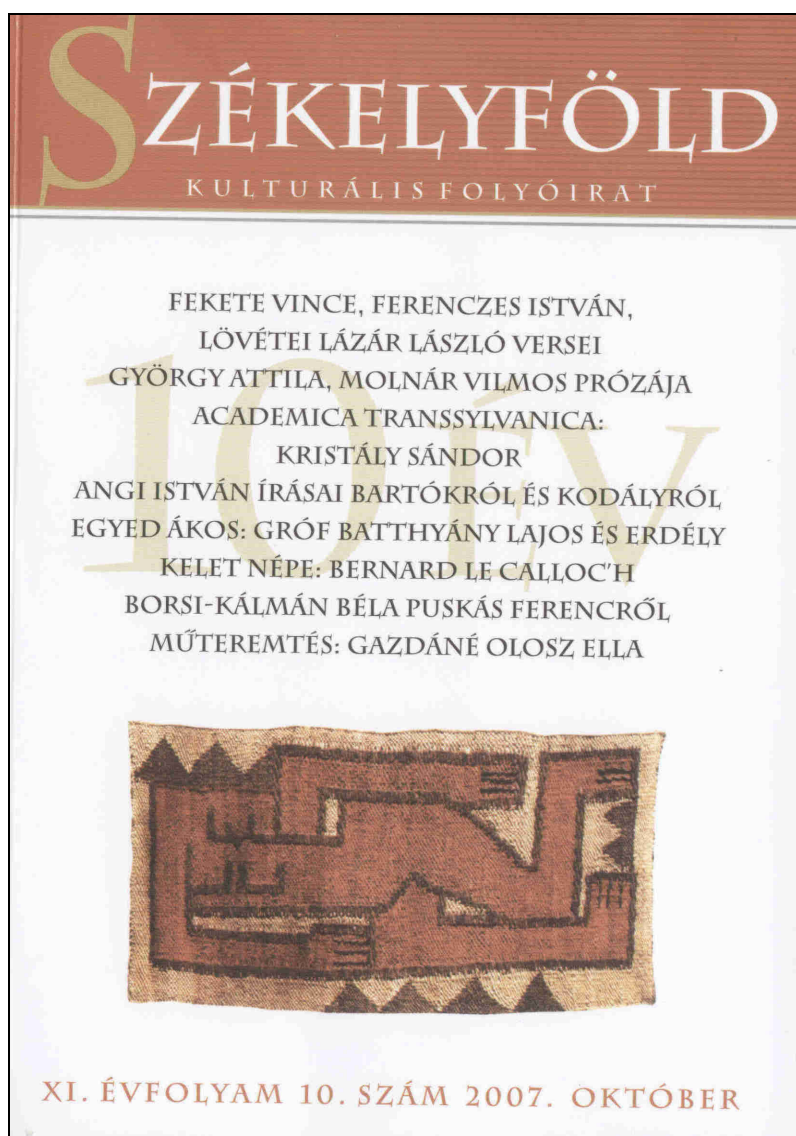
Eltelik pár perc s hát a kalap árral szemben, sodródik felelefele a vízen. Percek teltén ismét lefelé viszi a víz. Majd újból vissza. Ez megismétlődik ötszöt-hatszor.

Pár nap teltén találkozik két koma.

— Te Gyula, mi az Isten történt veled, azt hittem elvitt az árvíz. A kalapodat vitte s hozta egy órán keresztül.

— Komám ne haragudj, de árvíz ide árvíz oda, SZÁNTANI S VETNI KELL.)

Erről van szó. S remélem erről fog szólni a Székelyföld című kulturális folyóirat következő tíz éve is.

A Székelyföld folyóirat jubileumi, 2007. októberi száma.

<http://www.hargitakiado.ro/>

E jubileum alkalmából a Mikes International szerkesztősége szívből köszönti Ferenczes Istvánt, a *Székelyföld* főszerkesztőjét és kiadó-igazgatóját, valamint a szerkesztőség minden egyes tagját!
Kívánunk nekik sok lelkierőt és kitartást a munka folytatásához.

~ ~ ~ ~ ~

SEPSISZÉKI NAGY, Balázs : Székelyföld az ezredfordulón¹

A történeti Székelyföld félezer települését 1995 szeptembere és 2004 júliusa között sikerült bejárnom. Terepmunkám során mintegy nyolcezer emberrel beszélgettem el, s jórészt az ő tudásukból állt össze a teljes Székelyföldet bemutató négykötetes sorozatom. Munkámat a számbavétel szándékával készítettem, azzal a hittel, hogy a jelenlegi helyzet ismeretében sikerül ennek a sok megpróbáltatást kibírt népcsoportnak jövőt tervezni.

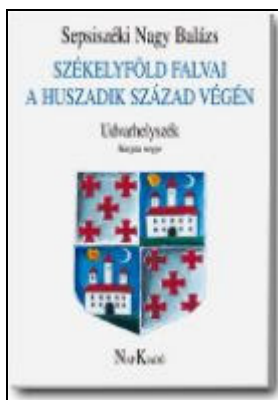
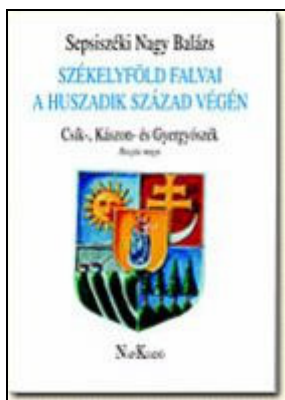
Székelyföld összlakossága az ezredfordulón 840.000 fő volt. Nemzetiségi szempontból a népesség 70 %-a magyar, 23 %-a román és 7 %-a cigány. Vallásfelekezetiileg a lakosság döntő többsége római katolikus (43 %); a reformátusok aránya 25 % az unitáriusoké 6,5 % és az ortodoxoké 25 %.

Faluleírásaim a demográfiai helyzet bemutatásán kívül tartalmazzák az egyházközségek, iskolák jelenlegi helyzetének leírását, a helyi foglalkozási ágazatok, közgazdasági állapot, művelődési élet, népszokások, műemlékek, emlékművek, jeles emberek, védett természeti értékek számbavételét. Egy-egy településről olyan komplex leírást igyekeztem megfogalmazni, amely révén akár jövőképet is lehet alkotni.

A sok esetben, főként a kis- és aprófalvaknál lesújtó a lakosság elöregedettségi szintje. Vannak a megőrzés szempontjából különös odafigyelést és gyors cselekvést igénylő régiók, mint például a két Homród mente vagy a marosszéki Mezőség szórványosodó falvai.

Mind az infrastruktúra, mind a munkalehetőségek terén Székelyföld ma Románia tudatosan elhanyagolt része. Ehhez sajnos sok esetben a helyi vezetők is hozzájárulnak. Tapasztalatom szerint az itt élő magyarságban megvan az élni akarás, a hosszú távú megmaradás szándéka, de ez egy tudatos, határozott stratégia nélkül aligha fog sikerülni. Számos olyan adottsága van ennek a földnek, ami az itt élők boldogulását segíthetné, de nincs eléggé kihasználva. Példaként említem a turizmust vagy a biogazdálkodást. Ezen kívül a feldolgozóipar telepítésében látok jövőt. Ha tudatos és célirányos munkahely-teremtéssel sikerül itthon tartani a jelenleg tömegesen külföldre áramló fiatalságot, akkor lesz ezen a tájon is hosszú távon magyar jövő!

Megmaradásunkban szerepet játszhatnak a nyugat-európai magyar közösségek is, s ugyanígy egy ilyen összefogásból a külföldi magyarok is erőt meríthetnek egészséges öntudatuk megőrzéséhez.

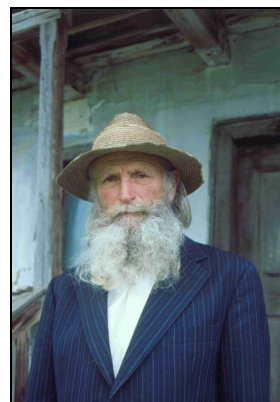
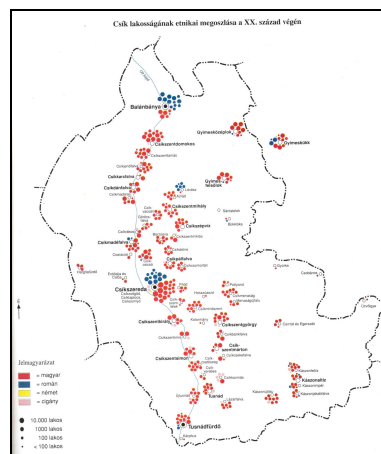

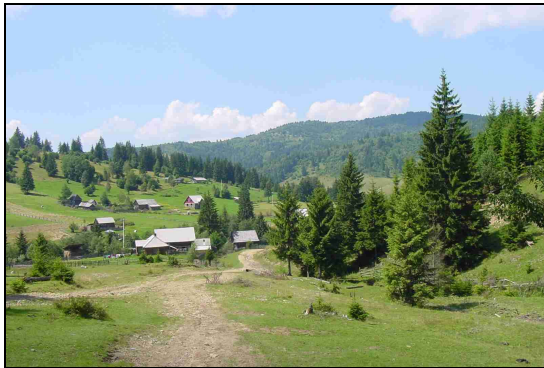
A kötetekről további információt a kiadó honlapján lehet találni: <http://www.napkiado.hu>

A gyűjtőmunka során készített több ezer fényképfelvételből néhányat a következő oldalon tekinthet meg a kedves olvasó.

¹ Elhangzott a Hollandiai Mikes Kelemen Kör — Mikes International közös szervezésében megrendezett 2007. évi, 48. Tanulmányi Napok konferencián. („MAGYAR KULTÚRA II. — MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE. Három pólus: Magyarország, Utóddállamok, Nyugat.”; 2007. szeptember 27-30., Elspeet, Hollandia.).

A Tanulmányi Napok után Sepsiszei Nagy Balázs interjút adott a sepsiszentgyörgyi Háromszék újságírójának, Fekete Rékának. Az interjút elektronikusan a következő címen lehet elérni: <http://www.3szek.ro/modules.php?name=3szek&id=3496> — Mikes International Szerk.

HUNGARIAN LIFE AND CULTURE WORLD-WIDE

In this column two papers are included; both were presented at the 48th Study Week conference entitled *HUNGARIAN CULTURE II. — CENTERS OF HUNGARIAN CULTURE WORLD-WIDE — Three Poles: Hungary, Territories in the Carpathian Basin outside Hungary, West* — organized by the Hollandiai Mikes Kelemen Kör [Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands] and Mikes International between 27-30 September 2007 in Elspeet, the Netherlands.

1. István Ferenczes summarized the history of the monthly periodical *Székelyföld* established in 1997. Now that the journal celebrates its 10th anniversary, he is still leading the successful Hungarian cultural periodical in Csíkszereda.
2. Balázs Sepsziszéki Nagy spent 10 years of his life to travel and inventory the state of Székelyföld (Székler Land) at the turning of the 3rd millennium. His four-volume large opus is indispensable when planning a strategy for the Hungarian community living there for more than a millennium.

CIVILIZATIONAL OUTLOOK

SEGESVÁRY, Viktor : Timbuktu: The Culture of the Desert Revived*

The best thing to start this account of the Saharan culture is to quote a few lines from an article published some years ago in the International Herald Tribune:

"There was a time, centuries ago, when the Sahara was arguably one of the best places on earth to buy a book. From West Africa's Atlantic coast across the sandy expanses to the White Nile in the east, camels laden with chests full of books and manuscripts trekked from one oasis to the next. In caravan cities like Timbuktu, tanners, leather workers and scribes worked to replenish the rich stock of political treaties, law books and sacred texts." (International Herald Tribune, November 29, 2004)

Timbuktu, which sits on the southern edge of the Sahara just north of the Niger River, was the most important of the region's intellectual centers. It was founded on a crossroad of two most important Saharan trading routes, one descending from the north on which caravans carried salt, cloth, spices and other merchandise, the other going from the south to the north, the Niger River, on which gold and slaves were brought to the Mediterranean and the Middle East. The city prospered, and its wealthy families and religious leaders sponsored scholars who created a vibrant intellectual life. It rose to eminence in the 12th century on the site of an oasis and in the 16th and 17th centuries it had grown to a city of 100.000 inhabitants. It became the capital of the vast Mali Empire, and ultimately fell under the control of another of Africa's pre-colonial empires, the Songhai. Books were produced by artisans — skin tanners, leather workers, calligraphers, illuminators, gilders, and, naturally, scribes — and many libraries existed in the courtyard of which were held assemblies of citizens to take up legal matters and settle disputes in the community. In fact, elders applied the principles found in ancient texts to solve current affairs. Timbuktu was also home to the University of Sankoré, which at its height apparently had 25.000 students.

Moroccan invaders destroyed the Songhai Empire in 1591. The new rulers did not appreciate Timbuktu's role as a cultural centre, persecuted many scholars believed to be malcontents who fled, taking many books with them. In addition, West African sea routes overtook in importance the old inland, desert and river trade, and the city's long decline begun. The caravan traffic disappeared; the links between the Atlantic coast and the Mediterranean centers of culture became more and more tenuous, the Sahara was hitherto known as the world's largest desert, the land of the Tuaregs. During colonial times the African continent was truly forgotten and it was pretended that it has no written history of its own. The name of Timbuktu, prisoner of the relentless sands of the Sahara, became a synonym of nowhere.

But a return of the Saharan culture on the world scene of civilizations was bound to come and became reality at the beginning of the twenty-first century. This capital city of the Sahara's bygone culture is experiencing a long awaited renaissance. Though many, many manuscripts disappeared or were destroyed by scorching desert heat, termites and sandstorms in the course of centuries, others survived hidden in leather trunks of nomadic camps, beneath houses of mud, stashed in caves of families which kept secretly these treasures in order to save them from looting. Now this trove of crumbling documents, dating back as long ago as a thousand years, is literally unearthed, repaired, registered and studied by scholars.

A historian, Ismaël Diadé Haidara, studies a manuscript handed over by eleven generations of his ancestors, containing the history of his family's two branches, one side reaching back to the Visigoths in Spain and the other to the ancient origins of the Songhai emperors who ruled this city at its zenith.

The African interpretation of Islam, as it developed since the Muslim conquest of many parts of the continent, is of particularly great interest for African and Arab scholars. The ancient texts show how the new, monotheistic faith overwhelmed society, infused a strict morality in the community and thus regulated human life as well as provided a model of tolerance and solidarity to the people of the desert hardened by the conditions of their natural environment and by the constant warfare opposing among themselves the various tribes. This is especially important in times when less tolerant, radical forms of Islam are ascending because it reminds today's Muslims what was the authentic message of the Prophet as revealed by these texts written on leather sheets long ago.

"Astronomy, botany, pharmacology, geometry, geography, chemistry, biology," says Ali Imam Ben Essayouti, a descendant of a family of imams who keeps a vast library in one of the city's mosques, are all dealt with in the surviving manuscripts. He continued that one can find in these manuscripts treatises about "the Islamic law, family law, women's rights, human rights, laws regarding livestock, children's rights. All subjects under the sun are represented here."

* This account is based on articles published in various European journals.

"We want to build an Alexandria for black Africa," says Mohammed Dicko, director of the Ahmed Baba Institute, a government-run library, and continues: "This is our chance to regain our place in history." All this started with a 1997 visit by Henry Louis Gates Jr., chairman of Harvard's African and African-American studies department, who traveled to Timbuktu to find out the truth about the richness of the hidden cultural treasure, with his coming started a new chapter in the history of Timbuktu.

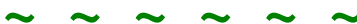
In fact, the discovery of such cultural treasures in a city so long abandoned as a backwater, attracts many charities or governments from Europe, the United States and the Middle East, which pour millions of dollars into the family libraries, expanded and transformed into research institutions and Timbuktu's revival draws scholars from around the world into the desert city. The South African government is building a new library, a state-of-the-art facility that will house, catalog and digitize thousands of books and make their contents available, many for the first time, to researchers. The Libyan government is planning to transform a dingy 40-room hotel into a luxurious 100-room resort, complete with Timbuktu's only swimming pool and space to hold academic and religious conferences. Libya is also digging a new canal that will bring the Niger River to the edge of the city.

A lost civilization is reviving as in the European Renaissance the enormous cultural heritage of the Antiquity came to light. This revival shows that the theory of Oswald Spengler concerning the life and death of civilizations is not always true, or, is it perhaps true for our Western civilization only, as Spengler spelled it out?

CIVILIZÁCIÓS KITEKINTŐ

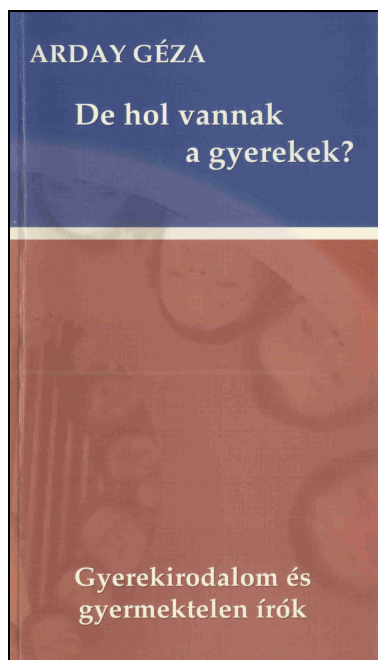
Timbuktu és a sivatag kultúrájának újraéledése

Évszázadokkal ezelőtt Timbuktu volt a nagy Szahara sivatagjának gazdasági és kulturális központja annak köszönhetően, hogy az északra vezető karavánút és a délről északra irányuló kereskedelem útjának, a hajózható Niger folyónak, a keresztútján feküdt. A 12. és a 18. századok között Afrikának ez a ma elfeledett oázisa igen nagy kulturális jelentőséggel bírt, egyetemén a 17. században 25.000 diák hallgatta a kor jelentős iszlám tudósainak előadásait. A gazdag kereskedő családok komoly gyűjteményeket teremtettek a vagy eredeti szövegeket vagy a klasszikusok írásait tartalmazó kéziratokból, melyeknek másolását és kalligrafusok által való díszítését ők finanszírozták. Ennek a kultúrának, és evvel együtt az egész település újraéledését támogatják az afrikai múlt ismertetés és felértékelését nemcsak az Egyesült Nemzetek kulturális szervezete (UNESCO), hanem az afro-amerikai tudósok és a Délafrikai Unió vagy Lybia kormányai is, sok reményt keltve az oázis lakosságában és az ott élő írástudókban.

KÖNYVAJÁNLÓ

ARDAY, Géza : De hol vannak a gyerekek?

Arday Géza

De hol vannak a gyerekek?

Gyerekirodalom és gyermektelen írók

MIKES INTERNATIONAL
Hága 2007.
ISBN 978-90-8501-116-3

*Él a nagy Isten és semmi se megy kárba,
magyarok se lettünk pusztulni hiába,
hanem példát adni valamennyi népnek,
mily görbék s biztosak pályái az égnek.
Ebből tudhatod már, mi a magyar dolga,
hogy az erős előtt meg ne hunyázkodna.*
(Babits Mihály)

„Hiteles élet nélkül hiteles művészet sem lehetséges. Mondhatnám úgy is: a nagy művész törekszik arra, hogy halhatatlansága ne gúnyolhassa ki halandóságát.” – vallhatjuk Nemes Nagy Ágnessel együtt. Az idézett babitsi hat sor is a bevezetőben új mondanivalót nyer, mert e kötetben számos olyan író és költő kerül előtérbe, akik nem alkudtak meg a diktatúra éveiben, s ezért nagy áldozatot hoztak. Egy író- és költőnemzedék jelentős személyiségei nem vállaltak gyereket, s ez kifejezetten egy alkotói csoporthoz köthető. Ez a társaság elsősorban az ún. újhholdasokat jelenti, vannak azonban olyan íróink, akik szintén gyermektelenek maradtak, de nem tartoztak az Újhhold köréhez. Mindannyiukra jellemző, hogy életük egy meghatározott szakaszában gyerekeknek szóló műveket hoztak létre, s ezáltal beírták nevüket az ifjúsági irodalomba is. Nem egyszerű kérdés, hogy személy szerint kinek és miért nem lett, vagy lehetett gyermeke. Mindannyian alkottak, éltek az életüket; emberi-művészi lenyomatuk kötetekbe gyűjtve ránk maradt. Gyerekek helyett műveket adtak az örökkévalóságnak. Nemes Nagy Ágnes és férje, Lengyel Balázs, Weöres Sándor és felesége, Károlyi Amy, Mészöly Miklós és Polcz Alaine, Szabó Magda és férje, Szobotka Tibor, Ottlik Géza, Pilinszky János és Mátyás Iván tartoznak legfőképpen ahhoz az alkotói körhöz, akik olyan korban éltek, vagyis próbálták élni az irodalmi életüket, amikor Magyarországon diktatúra volt, s a Rákosi-, majd a Kádár kor kultúrpolitikusai – nemcsak Révai József és Aczél György, hanem a másod és harmad vonalbeli embereik is – a legnyersebb torukat ülték a polgári származású művészekre. Azokon, akik tudatosan nem csatlakoztak a *szocialista realizmus* kulturális területének, egészen pontosan az irodalomnak az építéséhez. Ezekben az osztályharcos időkben évekig hallgatásra kényszerültek. Eltiltották őket nemcsak attól, hogy önálló kötetek jelenhessenek meg, hanem még a publikálástól is. Verseik, novelláik és regényeik évekig reménytelenül asztalfiókban maradtak, s volt közöttük olyan is, amely egy évtizedig nem

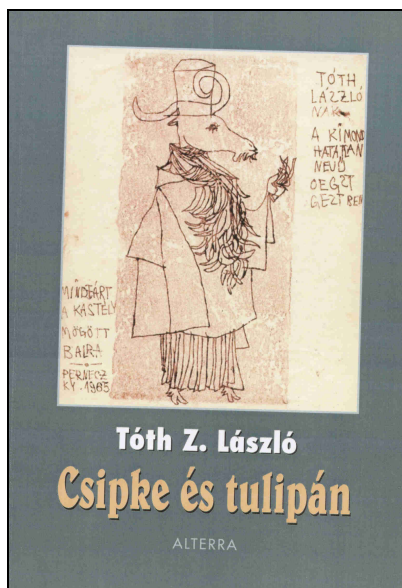
jelenhetett meg egyetlen folyóiratban sem, s szerzője csak fordításokból éldegélt. A "lazulást" vagy az "enyhülést", ahogy később megfogalmazták, bizonyos mértékig az 1970-es évek eleje jelentette.

Fiatalok voltak, mégsem vállaltak gyereket, mert kiszolgáltatottá váltak volna a rendszer számára. Szabó Magda ezt egyértelműen meg is fogalmazta: „A gyerek révén meg lehetett volna bennünket fogni és rákényszeríteni olyasvalamire, amit nem tehattünk (....) a gyerek miatt rákényszerítenek arra, hogy hazudjak.” Szabó Magda és Szobotka Tibor ezért nem is vállaltak gyereket, de Weöres Sándor, Károlyi Amy és Nemes Nagy Ágnes sem. (Ráadásul Lengyel Balázs 1956 után börtönben is volt.) Pilinszky János, Ottlik Géza és Mándy Iván élete is ebből a szempontból ugyanígy alakult. Hozzájuk hasonló volt Galgóczi Erzsébet, Tamási Áron, valamint a fiatalabb nemzedékből Kukorelly Endre sorsa is. Vas István és Szántó Piroska megszenvedték a fasiszta üldöztetést, s nekik sem lett, illetve nem lehetett gyerekük, bár velük nem foglalkozik a kötet, ám nem a teljesség, hanem az érdekesség kedvéért említtem meg.

Az újhordások ahhoz a nemzedékhez tartoztak, amelyiknek az ifjúságát keresztül szelte a második világháború. Húszas élet éveiket a háború utáni újjáépítés és a nélkülözés jellemezte, és amire harminc évesek lettek, addigra a Rákosi-féle diktatúrában találták magukat, amikor már tombolt a személyi kultusz meg az osztályharc. Kilátástalanság és egzisztenciális gondok jellemezték az alkotói és magánéleti lét(ezés)üket. Tulajdonképpen ebben a légkörben telt el az ifjúságuk jelentős (minden értelemben!) termékeny időszaka, és gyermektelenek maradtak, mert elmúlt a fiatalságuk. Ámde Babits azt írja: „Él a nagy Isten és semmi se megy kárba”, vagyis semmi sem történik véletlenül és hiába, hiszen éppen ezek az írók váltak a gyerekirodalomunk jelentős alkotóivá. Mindazonáltal nem azért fordultak a gyerekirodalomhoz, mert nem lett gyerekük, hanem egzisztenciális okból, hiszen csak az ifjúsághoz szólhattak. Attól el voltak tiltva, hogy a felnőtteknek írassanak. Majdnem mindegyik polgári származású alkotótól évekig nem jelenhetett meg önálló kötetet: például Lengyel Balázsnak 1956 után csak 1972-ben adták ki az első tanulmánykötetét. Babits úgy folytatja, hogy „magyarok se lettünk pusztulni hiába, hanem példát adni valamennyi népnek”. S valóban: Weöresék, Pilinszky, Ottlik vagy Nemes Nagy nem alkudott meg a diktatórikus rendszer kultúrpolitikájával, s ha áldozat árán is, de igyekeztek megőrizni az alkotói függetlenségüket és erkölcsi tartásukat: "Ebből tudhatod már, mi a magyar dolga, hogy az erős előtt meg ne hunyázkodna". És ők nem hunyázkodtak meg, hanem példát mutattak...

~ ~ ~ ~ ~

ARDAY, Géza : Bevezető előszó helyett Tóth Z. László versfordításaihoz

Tóth Z. László

Csipke és tulipán

versfordítások

ALTERA
SVÁJCI-MAGYAR KIADÓ KFT.
Budapest 2007.
ISBN 978-963-9324-99-2

MIKES INTERNATIONAL
Hága 2007.
ISBN 978-90-8501-115-6

Hatalmas fordítói munkát tart kezében az olvasó. *Csipke és tulipán* a címe ennek a majdnem négyszáz oldalas könyvnek. A kötet címében: a brüsszeli (belga) csipke és a holland tulipán sokatmondó szimbólumok, ugyanis a költő Belgiumban él, ám a kötet holland verseket tartalmaz. Majdnem félezer (pontosan 443) költeményt tartalmaz e kötet 181 holland költőtől. Ennek a hatalmas munkának a hézagpótlás a jelentősége, ugyanis ilyen hatalmas válogatás még nem jelent meg magyar nyelven. Tóth Z. Lászlónak hatalmas a merítése – a holland költők tekintetében –, hiszen a legkorábban született holland költő 1864-ben látta meg a napvilágot, a legkésőbbi 1977-ben, vagyis több mint egy évszázadot ölel át ez az antológia.

Hálás lehet minden magyarországi holland tanszék egyetemi tanára és hallgatója a fordítónak ezért a kötetért. Remélhetőleg ez egy kis változást is elindít majd a magyarországi néderlandisztika körében, s elindul valamilyen produktív munka. Nyilván a holland/néderlandisztika tanszéki könyvtárak megbecsült helyen fogják őrizni ezt a 443 költeményt. A Mikes International oldalain mindenki számára hozzáférhetővé tesszük ezeket a versfordításokat.

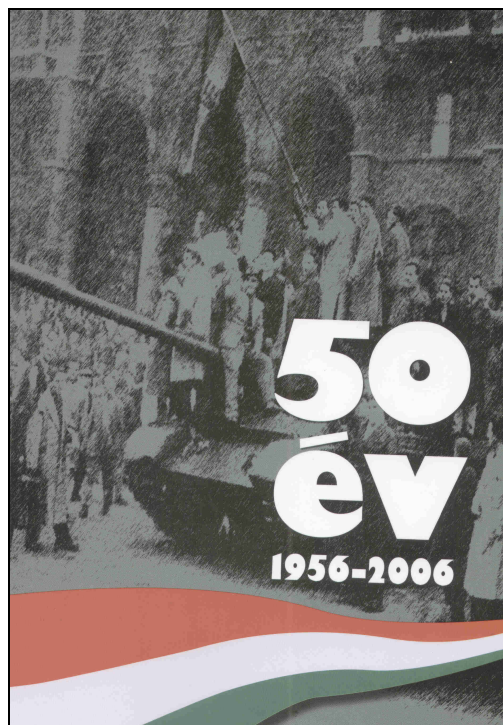
Tóth Z. László jóvoltából magyarul szólalhatnak meg ezek a művek. Szerencsések vagyunk a személyével, hiszen fordító és költő egy személyben, s ez a legideálisabb állapot: mert a versek nemcsak érdekesek, hanem egyúttal élvezetesek is. Példaként kiemelek a számos költemény és költő közül Emma Creboldertől egy versrészletet, amely úgy érzem mottóértékű lehet e kötethez:

„Bennem egy róka veszett el,
ki szavakkal üzletel,
pontot, vesszőt kínál,
mintha az brüsszeli csipke,
kézimunka lenne.”

Hasonlóképpen van ezzel a fordító Tóth Z. László is: szavakkal „üzletel”, s mi olvasók vevők vagyunk rá, mert érdekel minket, hogy milyen lehet a holland költészet. Az érdeklődésünk és ez a kötet bizonyíték arra, hogy a nyugati magyar emigráció jelenleg is alkot és kultúrát közvetít, amivel betölti feladatát és hivatását.

~ ~ ~ ~ ~

BALLA, Bálint : 50 év

50 év

1956 — 2006

Szerkesztette:
Balla Bálint
Szöllősy Pál

EURÓPAI PROTESTÁNS MAGYAR SZABADEGYETEM
Basel — Budapest 2006.
ISBN 10: 963 06 1436 7
ISBN 13: 978 963 06 1436 8

1956 októberének félévszázados fordulójára az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem *Ötven év — 1956-2006* című kötete nyilván szépszámu hasonló tárgyú könyvvel együtt kerül az olvasóközönség elé. Mi indokolja hát a mi kiadványunk megjelentetését? Túl azon, hogy mi is le kívánjuk róni tiszteletünket 1956 októberére előtt és az események még részletesebb dokumentálásához is hozzá akarunk járulni, két jelentős szempontunk is van.

Az egyik szempont ez: 1956 októberre sokkal több, mint történelmi emlék, mert máig hatóan mozgatott meg és indított el annyi mindent. Így a Szabadegyetem keletkezése és ezzel mostani kiadványunk létrejötte sem képzelhető el nélküle. 1969-es Bolzano/Bozen-i megalakulásunk aktív 56-osok, majd menekültek kezdeményezése volt. Két még élő alapítónk forradalom alatti tevékenységét a kötetben alább olvashatjuk. Az EPMSZ működése során mindvégig ébren tartotta a Magyar október iránti közfigyelmet konferenciák rendezésével, előadásokkal, tanulmányokkal. 1986-ban *30 év — 1956-1986* címmel vaskos tanulmánykötetet adott ki, erről lesz még szó. — A jelen kötet szerkesztőit is a forradalomra való emlékezés időszzerű volta vezette, és ez abban is megnyilvánul, hogy fiataloknak is teret ad. Megszólalnak egyrészt olyanok, akik 1956-ban még gyerekek voltak, másrészt olyanok is, akik mai fiatal tudósként vizsgálják az akkori eseményeket.

A szerkesztés másik szempontja a magyar forradalom egyetemessége. Ez annál könnyebb számunkra, mert évtizedeken át száműzöttek és kitaszítottak voltunk, székhelyünk ma is a Kárpát-medencén kívül van. 56 októberét mégsem csupán a saját, hazájukból kisodródottak ügyének tekintettük és tekintjük, de nem is csak egy meghatározott, nem túl nagy földrajzi színhelyre korlátozott eseménysort láttunk és látunk benne. Jelentőségét főként az egész magyar univerzum, de ezen túl Európa távlatából is szemléljük. Hiszen amint az október 23-i kezdethez odatartozott a közösségvállalás a lengyelekkel és a Bem-szobor előtti tüntetés, úgy nem volt november 4-e a vég, mert csak ezután kezdődött egy új, a menekült tömegekből kifejlődő, világméretben gondolkodó magyarság kialakulása, ezután keletkezett a magyarok által ihletett disszidens mozgalom az oroszoknál és egyebütt, és mert a világ nagyjai ma egyre inkább elismerik, hogy a magyar forradalom Európa szabadságához és egyesüléséhez is hozzájárult. Ez a régiókon túlmutató szemlélet annál is természetesebb számunkra, mert idővel EPMSZ-tagságunk is túlnőtt országhatárokon, és nemzetünk egészét mintegy szupranacionális távlatból szemléljük. Megerősít ebben a magatartásban Kós Károly álláspontja is, aki a forradalom hónapjai alatt Budapesten tartózkodott és — akkor még titkos — naplójába azt írta, hogy olyan forradalmat él meg, „amilyen még nem volt a világon” s hogy ez életének „legnagyobb, legmegrázóbb élménye” (*Korunk*, 2005/12, 92. o.). Talán sikerül nekünk is valamit közvetíteni a Kós Károly-i szemléletből, aki bizony három nemzeti tragédiát élt át, és aki matuzsálemi kora ellenére is joggal beszélt egész életre szóló élményről — miközben természetesnek vette, hogy a magyarországi forradalom egy román állampolgárt is megráz.

56 októberének ezt a regionális egyetemességét keressük — immár ötven év távlatából. Bizony ez nem volt könnyű feladat, hiszen a jórészt nem szaktörténészekből álló — és nem az anyaországon kívüli régiókban otthonos — szerkesztői csoport tagjai kezdetben szinte csak sejtették, hogy „Magyarország határain kívül is kellett lenni Magyar októbernek”. Egyedül az Erdélyben folyó eseményekről voltak ismereteink, ezt az olvasó könyvünk Erdéllyel foglalkozó részében bőséges anyaggal igazolva látja majd. De a többi magyarlakta régiót illetően már sokkal nehezebb helyzetben voltunk: a magyarokat ott különösen sújtó sztálinista elnyomás, dokumentumok megsemmisítése, a feledtető időmúlás, majd — amikortól kezdve már lehetett (volna) kutatni — a helybeli magyar történészek hiánya és az illetékes hatóságok inkább akadályozó, mint segítőkész tevékenysége erősen nehezítette 1956 októberének kutatását. Mindezt tekintetbe véve, azért — mint majd megállapíthatjuk — a Magyar október mégis univerzális jellegű volt. Mert ugyan régióként változóan, de minden környező országban — és rajtuk túl is, ha nem is fegyveres megmozdulások, de jelentős rokonszenv-tüntetések és segélyakciók zajlottak. Ezek potenciális rendszerellenes veszélyességét mi sem jelzi jobban, mint a pártállam(ok) magyarok ellen irányuló szigorú fegyvelmező és megtorló intézkedései.

A kezdetekről... s arról, ami a végnek tűnt című, azaz a forradalom két markáns dátumára, október 23-ra és november 4-re utaló rész vezeti be munkánkat. Magának a forradalomnak a két dátum közé eső tulajdonképpeni eseménysorozata nem tárgya kötetünknek, ma erről már számos történelmi munkából értesülhetünk. Annál fontosabbnak tűnt a „kezdet” és a „vég” — mely azonban egy világraszóló folyamatnak is a kezdete volt — felidézése eme események egy-egy ma is élő és aktív főszereplője által. A forradalom leverése után börtönbüntetést szenvedett ma kiváló szociológusként ismert *Lócsei Pál* 1956 októberében mint a *Szabad Nép* újságíró-küldöttségének a Párt Politikai Bizottságát felkereső egyik tagja *Szemtől szembe a hatalom megszállottaival* egymaga kihívja maga ellen Gerő Ernő és társai haragját azzal, hogy az elvárt fejbólintás helyett gyökeresen más politikát követel. Döntő lépés volt ez, a szabadság eszméjének jegyében. — De ugyancsak hozzátartozott a kezdethez október 23-a hatalmas, főleg diák- és ifjúsági tömegeket megmozgató tüntető felvonulása. Erről *Frenkl Róbert* akkori orvostanhallgató számol be mai értékelő visszatekintésében: *1956 — a reform és a forradalom* címmel. — *Fritz P. Molden* osztrák lapkiadó, író és hírlapíró viszont már az összeomlásról és a pusztításokról tudósít. Több alkalommal is jár a forradalom előtti majd alatti Magyarországon, utoljára november 3-án indul útra, hogy gyógyszerszállítmányt juttasson el Miskolcra. A *Csata Budapestért* szemtanúja, naplószerű pontossággal írja le a harcoló főváros küzdelmének és szenvedésének számos részletét, csak az egy héten át tartó hőies ellenállás letörése után tér vissza Bécsbe.

Kortársak emlékeznek ötven év múltán. Ebben a fejezetben a forradalomnak annak idején és a mai napig nyilvánosságra nem került, illetve torzított részleteiről van szó, továbbá arról, hogy gyerekek hogyan élték meg az akkori eseményeket. *Szöllősy Pál 1956 Veszprémben* című írásában mint a veszprémi Forradalmi Tanács munkatársa nemcsak meggyéje, hanem a stratégiai fontosságú Győr és a Dunántúl forradalmi életéről ad a korábbiaknál jóval hitelesebb képet. Egy jellemző példa arra, hogy 56 októberének tartós negatív hatása is lehetett: amikor Szöllősy, már svájci állampolgárként 17 év után először utazik hazájába, kiderül, hogy a veszprémi hatóságok „fekete listáján” szerepel, ami azonnali kiutasításához vezet. — *Balla Bálint — A forradalom egy kis hajtása szerzője* — máig sem tudja, munkástanács-vezetői szereplése hogyan és miért maradt homályban és így megtorlatlanul, és hogy a nagypolitika kérlelhetetlen harcinak szintje alatt nem lett volna-e hely a nagy többség együttműködésére? — *Oplatka András*, a kiváló publicista, közíró és történész visszatekint a félévszázadra és azt vizsgálja, hogyan látta tizenhat éves korában a forradalmat *Gyerekszemmel*. — Ezzel szemben *Keil Béni*, aki ma jogtanácsos és novellista-műfordító, arról számol be, hogy tizenhárom éves korában barátaival mi mindent művelt azokban a hetekben: *Srácok a forradalomban*. — De kötetünknek van egy 1956-ban még ifjabb szerzője: a berlini *Pompéry Judit* elmondja, mit tapasztalt öt éves kislányként a forradalmi hetekben...

1956 a Kárpát-medencében — és azon túl. Ebben a fejezetben olyan tanulmányokat olvashatunk, amelyek a magyar forradalomnak és szabadságharcnak említett, országhatárokon kívüli kihatásaival foglalkoznak.

Kimagasló helyet kapnak az *erdélyi* (magyar és román) és tágabb értelemben vett romániai események: *1956 Romániában — és ami utána következett*. A tanulmány szerzője, *Dávid Gyula*, közismert kolozsvári irodalomtörténész átfogó képet ad az egész országot megmozgató eseményekről. *Dávid Gyula* (maga is hosszú börtönbüntetést szenvedett) egészen a Sztálin halálát követő időre vezeti vissza a romániai viták, jogfosztás elleni tiltakozások és szervezkedési kísérletek kezdetét. Az ezt követő időszak nemcsak a magyarokat, hanem — nem utolsósorban a Magyarországból érkező hírek nyomán — az erdélyi román diákságot és értelmiséget is megmozgatta, sőt hatott az ország Kárpátokon túli (óromániai) részein is. A hatalom megingását azonban megszilárdulása és kegyetlen megtorló akciói követték, melyben alkalom nyílt arra is, hogy súlyosan büntessenek magyar intézményeket (például a Bolyai Egyetem bezárása) és magyar nemzetiségű egyéneket, tudósokat, írókat, lelkészeket, kommunistákat is. Ma már meg lehet állapítani, hogy a megtorló ítéletekben aránytalanul súlyos volt a magyarokra kimért büntetés és hogy több évvel a forradalom után halálos ítélettel végződtek olyan büntetőpercek, melyek vádlottai jóval 1956 előtt szövetkeztek „hazaárulásra”.

A *(csehszlovákiai) helyzet* több tanulmánynak is tárgya. Az egymástól függetlenül keletkezett írások jelzik, hogy mindenütt egy nagy közös ügyről van szó, benne számos azonos és hasonló eredménnyel, de ténybeli különbségek is tapasztalhatók, elsősorban a kutatás korábbi gátjait és máig fennálló nehézségeit jelezve. *Simon Attila*, a komáromi Selye János Egyetem történésze idei konferenciánkon elhangzott előadásának szerkesztett szinopszisa összecseng *Kiss József* pozsonyi történész téziseinek mondanivalójával. Mindkettőjük egyik fő motívuma: a Magyar október eszméinek nagy elnyomás és igen bonyolult viszonyok között kellett hatniuk. Ugyancsak *Kiss József* tollából származik a magyar 56-ot gyászoló *Fábry Zoltánnal* foglalkozó írása (megjelent az *Új Szóban*, 1998. október 23-án), valamint egy hosszú részlet „1956 a kisebbségi önazonosság tükrében” (ugyanott, 1999. október 23-án) című tanulmányából. — Ha a makrokozmosz bonyolult összefüggései ma, egy fél évszázad távlatából nehezen is fejthetők meg, sokszor a mikrokozmoszból vetődik éles fény a rendszer egészére, annak 56-os működésére. *Mács József*, jeles pozsonyi író, 1956-ban szerkesztő és újságíró volt. Ma személyes hangú elbeszélésben (ötven év után képes csak erre...) írja le — *A Felvidék népe 56-ban* — hogyan távolították el annak idején azonnali hatállyal az *Új Szónál* betöltött szerkesztői állásából, mert nyilvánosan kiállt a magyar forradalom mellett.

Kárpátalja: Még hazánk jó ismerői is csak keveset tudnak erről a hajdani országban nagy hűségéről ismert területről. Ott bezzeg figyelték az októberi eseményeket és voltak követői is! *Dupka György*, ungvári történész és író *A magyar forradalom és szabadságharc hatása Kárpátalján* című tanulmányában részletesen beszámol a régió területén működő csoportok 1956-os tevékenységéről és a vereségüket követő kemény retorzióról.

Kivétel erősíti a szabályt! *Jugoszláviában* nem volt 56-ban forradalmi mozgalom, az ország két vonatkozásban mégis fontos szerepet játszott az 1956-os magyar eseményekben. Az egyik a Tito-vezette Jugoszlávia szerepe a világpolitikában és Titoék ettől függő állásfoglalása a magyar ügyben. Erről a mai napig bonyolultnak ítélt helyzetről tájékoztat tömör, mindazonáltal részletes és árnyalt tanulmányában *Rainer M. János*, az 1956-os Intézet igazgatója: *Jugoszlávia és az 56-os magyar forradalom*. — A másik vonatkozás pedig a következő: a magyarok nagy csalódására Tito november 4-e után nem támogatta többé Nagy Imrét, hanem Kádárt és ezzel a szovjet pártvonalat kezdte erősíteni. Annyi stratégiai függetlenséget azért megőrzött Hruscsovékkel szemben, hogy befogadott utolsóként több mint húsz ezer magyar menekültet. Ezek az emberek túl sokáig bíztak egy kedvező magyar kibontakozásban, de előttük a Nyugatra vezető út már bezárult. Titoék befogadták, majd internálás után továbbengedték őket. Egy ilyen késői menekült, *Kovács Andor* nyilatkozik napjainkban *Vályi-Nagy Ágnesnek* a Jugoszláviában töltött időszakról. A táborvezetőnek megválasztott Kovács Andor érdekes részleteket közöl mind a csáktornyai lágerletről, mind a jugoszláv

hatóságok és a lakosság segítőkészségéről. De vajon mi lehetett az oka annak, hogy éppen Jugoszláviát nem érintette meg a forradalom szele? A helyzet alapos ismerői több okot említenek: A „hideg napok” már elmúltak és Tito megkezdte aránylag toleráns nemzetiségi politikájának kiterjesztését a magyarokra is. Ehhez járult, hogy a magyarországi állapotok — zűrzavar, majd a forradalom leverése — nem gyakoroltak nagy vonzerőt a magyarlakta Délvidéken. A menekülőkkel rokonszenveztek, helyi és egyéni támogatásban részesítették őket, délvidéki magyarok meghívták magukhoz az átvonuló menekülteket, helyenként a táborbelieket is, ellátták őket étellel-itallal.

A magyar forradalom nemzetközi jellegét mi sem jelzi jobban, mint az, hogy hullámai a szovjet impérium legkisebb európai országaiba, a *Baltikumba* is eljutottak. Az ott megnyilvánult szolidaritás, majd a megtorlás nálunk aligha ismert eseményeiről *Bereczki Urmas* számol be *Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Észtországban* című tanulmányában.

Nyugati magyarok a forradalmi változásokról egy emberöltő után. 1956 után egy nemzedéknyi idővel a nyugati magyarság képviselői igyekeztek felmérni a forradalmi változásokat. E felmérés eredményeit tükrözi *30 év — 1956-1986* című kötetünk, amely megfeszített munkával pontosan megjelent az évfordulóra. A mű 24 tanulmányt tartalmaz 621 lapon. Az egyes tanulmányok politikai, demográfiai, kulturális és vallási kérdésekkel éppúgy foglalkoznak, mint a magyar kisebbségi sorssal. Ez a munka Magyarországon annak idején természetesen nem került a könyvesboltokba — bár az ÁVH bizonyára gondosan tanulmányozta —, de Nyugaton hamar elfogyott. Ma már néhány közönyvtárunkban megtalálható: az Országos Széchényi Könyvtár olvasótermében, vagy a központi Szabó Ervin Könyvtárban, ahol ki is kölcsönözhető.¹ Tájékoztatásul és ízelítőül itt közöljük a magyar és angol nyelvű tartalomjegyzékből a kötet tartalmi összefoglalóját.

Egyházak a diktatúra alatt és után. Ebben a fejezetben három történelmi egyházunk, valamint a zsidó felekezet által megtett utat elemzi egy-egy avatott megfigyelő. *Radics György Antal* tanulmányában: *A Római Katolikus Egyház az 1986 utáni Magyarországon* a magyar katolicizmus útját és mai helyzetét elemzi. — A stuttgarti *Gémes István* teológus, a Nyugat-Európában hosszú ideje legnépesebb magyar protestáns gyülekezet lelkésze tömör, egyben tartalmas, gondosan mérlegelő értekezésében áttekinti az árnyakat is vető, de fényt is árasztó magyar evangélikus egyház útját. — *Kálmán Szabolcs* református teológus és lelkész évtizedeket töltött az Egyesült Államokban. Magyarországra hazatérve lelkészként és teológiai docensként tevékenykedik, így egyetemes áttekintése van egyházáról. Igen sokoldalúan és árnyaltan elemzi a Magyarországi Református Egyház utóbbi húsz évét. *A tömlő már újul, na és a bor?* — kérdi írása címében —, azonban az azt megelőző harminc évre vonatkozóan *Bárczay Gyula* dolgozatát tekinti mérvadónak. Ezért kérésére, az olvasó érdekében Kálmán Szabolcs írása előtt ismét közöljük Bárczay Gyulának a *Harminc év*-ben szereplő tanulmányát. — *Kovács András* rendkívül alapos tanulmányának (*Magyar zsidó politika a második világháború végétől a kommunista rendszer bukásáig*) utolsó fejezete foglalkozik a magyar zsidóság 1956-ot követő sorsával s ebben a zsidó felekezet szerepével. Az írás fő témája: három erő — zsidó identitásra törekvő csoportok, a kollaboráns zsidó intézmények és a gyengülő hatalmához ragaszkodó pártállam — egymáshoz való viszonyának alakulása.

Mai fiatalok a forradalom kisugárzásáról. Kötetünk záró fejezetében három fiatalot szólaltatunk meg. *Gaál Enikő* történész érzékelteti, hogy a szabad Nyugat-Európában hatalmas nyilvános rokonszenv és segítőkészség kísérte a magyar forradalmat, majd annak a szovjet beavatkozással történt eltiprása sok helyen heves megbotránkozást és tiltakozást váltott ki. Így volt ez különösen *Hollandiában*: kutatási beszámolójából kiderül, hogy milyen nagy mértékben mozgatták meg a magyar események Hollandia közvéleményét és mennyire hatottak az ország bel- és külpolitikájára is.

Tréfás Dávid és *Kanyó Tamás* néhány közös vonását érdemes megemlíteni. Mindketten jóval a forradalom után születtek, tipikusan „második generációbeliek”: végig külföldön nevelkedtek és végezték tanulmányaikat, Tréfás Bázalban, Kanyó szintén Svájcban, Fribourgnban doktorált a közelmúltban, mindketten történelemből, de mindketten magyarul is publikálnak. Itt előtérbe kerül egyéni kutatási területük: Tréfás Dávid kedvelt témája Szabó Zoltán, Kanyó Tamás pedig a magyar történetírás 1956-tal kapcsolatos szemléletváltozásaival foglalkozik.

Úgy gondoljuk, hogy kötetünk bemutatja az 1956-os magyar forradalomra és szabadságharcra vonatkozó két tételünket. A forradalom nem valami távoli, végérvényesen lezárt esemény, hanem napjainkig is hat. De nemcsak hazánkat érintette, hanem Európa egész kelet- és kelet-közép-európai nagyrégiójára is kihatott, hiszen eszméit a Prágai Tavasz is hordozta, akárcsak a lengyelek Solidarnoszy-mozgalma, majd az emberi jogi mozgalom. És legfőképpen: kihatottak a forradalom eszméi hazánkban már évtizedekkel a rendszerváltás előtt a gondolkodás és a mozgás szabadságára, és elősegítették Közép-Európához tartozásunk

¹ Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a Mikes International megállapodása értelmében a kötetet a Mikes International elektronikusan megjelenteti. A könyv digitalizálása jelen pillanatban folyik. — Mikes International Szerk.

megvallását. 56 októbere nélkül ezek a folyamatok aligha vezettek volna el éppen a magyar pártállam vasfüggöny-feloldási akciójához, ahonnan a világ azután egyenesen a német falak és vele az egész szovjet birodalom összeomlásához jutott el.

Köszönettel szeretném befejezni, hiszen egy ennyire szerteágazó munka nem jöhetett volna létre számos munkatárs és tanácsadó nélkül. Személyes köszönetem illeti elsősorban Szöllősy Pál szerkesztőtársamat, továbbá Steinmann Judith, Gaál Enikő és Kanyó Tamás szerkesztőinket, valamint Kolczonay Katalin lektorunkat. De a kötet nem jött volna létre a tanulmányok szerzőinek sokoldalú munkája nélkül, akiknek életrajzi adatait kötetünk végén közöljük. Információkkal, tanácsokkal járult *hozzá* a kötet teljesebbé válásához számos önzetlen segítőtársunk, így: Bordás László (Ómoravica), Roth Endre (Kolozsvár), Sajti Enikő (Szeged), Vadkerty Katalin (Pozsony), Végel László (Újvidék). — A kötet grafikai tervezése — ismét — Rencsényi Tibor munkája, míg a könyv ízléses kivitelben, határidőre való előállítását mint már jó néhány éve az OOK Press, Veszprém — Szathmáry Attila nyomdavezető — munkáját dicséri.

Berlin, 2006. szeptember

~ ~ ~ ~ ~

FRIGYESY, Ágnes : 'Kik lőttek a Kossuth téren '56-ban' — Kéri Edit új könyvében megdöbbenő, ismeretlen adatok

Kéri Edit

Kik lőttek a Kossuth téren 56-ban?

MAGYAROK VILÁGSZÖVETSÉGE
Budapest 2007.
ISBN 971-963-06-1983-7

Ötven éve nem engedik feltárni és kimondani: Kik voltak az orvlövészek a Kossuth tér több épületének tetején 1956. október 25-én, a 'véres csütörtökön'. Kik voltak a Himnuszt éneklő, harmincezres, fegyvertelen tömeg százaira halált hozó, ezreket megsebesítő vagy nyomorékká tevő sortűz embertelen elkövetői, gyilkosai?" — e gondolattal kezdi mondandóját Kéri Edit most megjelent izgalmas, ismeretlen dokumentumokat feltáró kötete előszavában. A Kik lőttek a Kossuth téren '56-ban című kötetben megismerkedhetünk a Körömi Teréz kutató összegyűjtötte 234 áldozat nevével, továbbá a lövöldözők és gyilkosok közül is személy szerint felsorolnak 195 nevet. Az ártatlan olvasó meghökkenhet, hisz több mai politikus családnévvel is találkozik a tettesek oldalán, illetve döbbenetes képsorozatot talál a kötet végén.

Kéri Edit ny. színésznő történészi munkával felérő gyűjtőmunkát végzett, mert szerinte 1990 óta minden kormány elkendőzte és elhallgatta a háborús bűnösök nevét. Holott — véleménye szerint — e mézszárlást még ma is nemzetközi bíróságnak kellene tárgyalnia! Véleménye szerint háromféle hazugságot, ködösítést terjesztettek az érdekeltek az elmúlt évtizedekben: 1. Ellenforradalmár provokátorok lőttek a tetőről. 2. A szovjetek kezdték el a sortüzet, és ők likvidálták a tömeget. Senki nem volt az FM tetején. 3. Az orosházi határőrök vitték végbe a sortüzet.

A kötet szerzője mindhárom hazugságot cáfolja. Bebizonyítja viszont, hogy Apró Antal volt a felelős a tűzparancs kiadásáért. Ő adta a tűzparancsot a HM-ből rádió-adóvevőn, az FM tetejére a Partizánszövetség tagjainak... Utána kb. 1000 halott feküdt a téren..." De mi történt a Kossuth téren? Nagy Imrét akarta hallani a tömeg. De ő nem volt bent. Elkezdtek énekelni a Himnuszt. S amikor ott tartottak: Balsors, akit régen tép... — hirtelen, váratlanul a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről gyilkos golyózápor zúdult az éneklő tömegre... Azután sorra több tetőről hallatszott a sortűz, kézigránátokat is dobtak... Szörnyű mézszárlás folyt — szünetekkel másfél órán át — 11 órától fél egyig... Teherautószámra vitték el a halottakat, kézigránáttól szétrobbant lábfejek, kezek, fejek feküdtek a 2-es villamos sínjein. Több száz halott — és sok ezer sebesült. Mikes Tamás másnap 820 halottat számolt meg egy ismerősével együtt, a Kerepesi temetőben, 50-es gúlákba rakva" — olvassuk a kötetben.

Kéri Edit megállapítja: — A Kossuth téren indokolatlanul — fegyvertelen, békés tömegbe — belelőttek, bosszúálló, gyáva, aljas gyilkosok — méghozzá az orvlövészek kezdték a tetőkről. Nem harc volt, hanem mézszárlás. Továbbá hozzáteszi: — Ilyen — ötven évig megtorlatlan — tömeggyilkosság, népirtás, genocídium — szinte nem történt a történelemben. Oly sok volt a gyilkos — és ők maguk, meg gyerekeik oly sokan átmentődtek 1990 után a politikai és gazdasági élet vezetői közé —, hogy sikerült állami vezetők, katonai ügyészek, bírók, hamisító történészek révén eltitkolni az igazságot, halasztgatni az igazságtételt, mellébeszélni — a gyilkosok halálát megvárni!... Itthon 50 éve folyik a hamisítás.

A kötetben történelmünk számos fontos epizódjáról olvashatunk. Például Hegedüs András volt miniszterelnökről megtudjuk: ő írta alá a Gerő által megfogalmazott miniszterelnöki — szovjeteket segítségül behívó levelet, amit Nagy Imre nem volt hajlandó aláírni. — Méghozzá Ságvári Ágnes hátán írta alá... „Próbálták Nagy Imrét besározni, mintha ő hívta volna be az oroszokat, de ezt október 31-én megcáfolta a Kossuth Rádióban: Megpróbáltak engem is bemocskolni. Azt a hazugságot terjesztették, hogy én hívtam be az orosz csapatokat az országba. Ez alávaló hazugság! Az a Nagy Imre, aki a magyar szuverenitás, a magyar szabadság és a magyar függetlenség harcosa, nem hívta be ezeket a csapatokat. Ellenkezőleg, ő volt az, aki visszavonulásukért harcolt."

Kéri Edit kötetében megrázó részlet olvasható Kopácsi Sándor emlékirataiból, aki '56-ban rendőrezredes, Budapest rendőrfőkapitánya volt. Életfogytiglan című életrajzi kötetében írja: (23-án) A főkapitányság női rendőreinek a Parlament közelében egy szociális intézménye volt, a gyermekvédelmi osztály. Tőlük kaptam telefonjelentést, amitől megfagyott a vér az ereimben: — 'Kopácsi elvtárs, biztos benne, hogy csak ön hall engem? — Igen, tételezzük fel!... azért csak beszéljen. — Kopácsi elvtárs! Emberek vannak a tetőkön...' — A belügyminiszter anélkül, hogy engem erről értesített volna, ÁVH-sokat helyezett el a Parlament körüli épületek, így a rendőrségi objektumok tetején is... (25-én délelőtt) Hömpölygő áradatként hatalmas tömeg zúdult ki elének... Zászlókat és táblákat vittek, ütemesen kiáltották: 'Vesszen Gerő!... Ruzsik haza!... Fél órával később a szociális osztály vezetője, egy rendőrszázados kétségbeesetten hívott telefonon... — Kopácsi elvtárs! A tömeg azt kiáltja: 'Vesszen Gerő! Ebből nagy baj lesz! — Ugyan, Júlia! A tömeg fegyvertelen. Fél órája láttam az ablakunk alatt őket. Sok nő és gyermek van köztük. Ez békés tüntetés. — Igen, de az épületünk tetején tüzelőállásban lévő hadnagynak nem ez a véleménye. Nemrég jött le a tetőről a kulcsokkal. Amikor meglátta a tömeget, magából kikelve rohant vissza, és azt kiáltozta: 'Majd megmutatjuk nekik, hogy ez nem mehet így tovább! Erre parancsunk van.' Tájékoztattam tisztjeimet a helyzetről. Egyöntetű volt a vélemény, hogy az ÁVH nem lövethet fegyvertelen emberekre... A biztonság kedvéért felhívtam a Belügyminisztériumot, hogy őket is tájékoztassam a helyzetről. Szórakozottan hallgattak: — Igen. Tudunk róla, hogy a tömeg fegyvertelen. Három perccel később Júlia kétségbeesetten hívott: — Kopácsi elvtárs! Tüzet nyitottak a tömegre! — Lehetetlen. De most már én is hallottam a telefonkagylóban a fegyverek ropogását. Júlia zokogni kezdett: — Kopácsi elvtárs! Ez nem lehet igaz! Az ÁVÓ-sok minden tetőről lőnek a tömegre!"

Kéri Edit a tragédiák felgöngyölítését élénk tárva megállapítja: „Nem ügynöktörvény, hanem igazságtétel kell: az ávh-sok, emberkínzók, talpakat gumibottal verők, katolikus papokat arra kényszerítők, hogy — a sárgaréz falikeresztbe áramot vezetve — csókolják meg ezt a „rázó” keresztet, köröm letépők, fegyvertelen embereket tetőről legéppuskázók, savas kádba dugók, kályhán kezeket megégetők, LSD-vel a tébolyba szuggerálók, hüvelykujjat asztalra szegezők, női nemiszervet gumibottal széttroncsolók, férfi nemiszervbe üvegpipettát dugók és azt ott eltörők, és szájba vizelők — ők bírósági tárgyalás által bűnhődjenek a soha el nem évülő, emberiség elleni büntényeikért." (A felsorolás nevekké szerepel a kötetben. Tanulságos olvasmány.)

Ma is vitatéma, hányan haltak meg az október 25-i vérengzés alkalmával. A kommunisták által jól megfizetett történészek szerint csupán száz körüli ez a szám, Kéri Edit szemtanúra hivatkozva majdnem tízszer annyi halottról számol be: Mikes Tamás, aki '56-ban tizenhat éves volt, másnap kiment a Kerepesi temetőbe és megszámlolta a halottakat: A máglyába rakott összes halott száma 820 volt. Ketten, két irányból számoltuk meg többször, mert nem akartunk hinni a szemünknek.

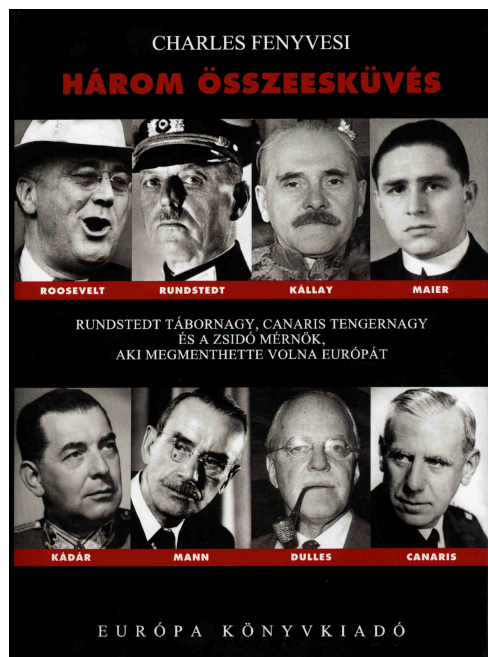
„S megállapította, hogy a halottak között sok volt a nő. Más szemtanúk szerint olyan sok volt a halott, hogy menni nem lehetett, átlépni nem lehetett rajtuk. Amikor el mertem menni az árkádok alól, már a 10. teherautó holttestet szállított el. Kb. 40-50 holttest lehetett rajtuk. Buldózerrel dobták a kocsikra a holttesteket, szörnyű volt...” Egy másik szemtanú szerint: Vásonponyvas teherautók egymás után álltak be az akkor még épülő metróállomás elkerített részére — és az építési területre —, mint a farönköket, úgy hajigálták le a már merev emberi holttesteket... Nagyon valószínű, hogy néhány emberi csont 'beépült' a ma már oly jól funkcionáló metróállomás betonfalaiba.” Pákh Tibor szemtanú világosan látja: körvadászat és mészárlás történt október 25-én. A gyilkosok kaptak is mind Munkás-Paraszt-Hatalomért, Szocialista Hazáért, és Fegyverrel a Hazáért kitüntetést... Meg igazgatói állást, jó lakást, iparisműhelyeket, üzleteket, miniszterhelyettesi rangot és akadémikusi címet.” Kéri Edit név szerint közli az 1956. október 25-én felfegyverzett ÁVH-sok, partizánok névsorát, mintegy 195 személy nevét. Közöttük ismert politikus családnevek is szerepelnek. Az is külön vizsgálódást érdemelne, hogyan lett a villanszerelőből rendőr alezredes, a szabósegédből az Állami Biztosító egyik vezetője, az újságíróból főszerkesztő, a textilmunkásból az Új Magyar Központi Levéltár igazgatója, vagy fémmunkásból húsz éven át nagykövet. S ez csak néhány kiragadott példa.

Külön meg kell említeni Körömi Teréz áldozatos munkáját, aki temetőket, plébániákat járva halotti anyakönyveket, emlékiratokat vizsgálva, hozzátartozókkal beszélgetve mintegy 234 áldozat nevét gyűjtötte össze. Megrendítő olvasmány. A nevek mellett szerepel a vértanú kora, hivatása és halálának oka. Többek neve mellett olvasható: haslövés, tarkólövés, fejlövés, tüdő-májlövés, mellkaslövés, szívlövés, gégelövés, a ref. püspök fia tüdőlövést kapott. Több név mellett ez áll: sorozatlövés. S végezetül álljon itt a tűzparancsot irányító vezérkar névsora, a kötetben fényképpel láthatók: Gerő Ernő, az MDP első titkára, Piros László belügyminiszter, az ÁVH főnöke, Hazai Jenő, vezérezredes, valamint a katonai bizottság tagjai: Apró Antal elnök, Fehér Lajos, Földes László, Kovács István, Mező Imre és Nógrádi Sándor.

Kéri Edit bátran nyúlt a témához: évtizedek hazugságaira világított rá kötetével! Még sok mindent homály fed, a gyilkosok közöttünk osztogatják ma is a parancsokat, bankok, minisztériumok élén, fontos, bizalmi beosztásban. Kéri Edit mégis léket vert a hazugság falán. A fal teljes leomlása azonban még várat magára. Albert Camus-t idézve azonban az igazság teljes feltárása nem maradhat el: Csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha és sehol el nem áruljuk, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol — még közvetve sem — igazoljuk a gyilkosokat!”

~ ~ ~ ~ ~

SEGESVÁRY, Viktor : Három összeesküvés

Charles Fenyvesi

Három összeesküvés

*Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök,
aki megmenthette volna Európát*

Magyarra fordította Dr. Molnár György

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
Budapest 2007.

ISBN-13: 978-9630781657

Charles Fenyvesi magyar eredetű amerikai újságíró legújabb könyve, melynek első kiadása magyarul jelent meg, nemcsak általános történelmi szempontból, hanem a mi újabb kori történelmünk ismerete szempontjából is egy igen fontos írás azért, mert egyik főtárgya az a próbálkozás, amellyel Kállay Miklós miniszterelnök Horthy Miklós kormányzó tudtával megpróbálta Magyarországot a náci Németország vesztes háborújából kimenteni. Alapvetőek Fenyvesi információi arra vonatkozólag is, amit már nagyjából tudtunk, hogy milyen elképesztően bűnös szerepet játszott a háború folyamán Roosevelt elnök, és rajta keresztül az Amerikai Egyesült Államok a háború rettenetes kimenetelében.

Fenyvesi könyve az általa folytatott legújabb kutatásokon alapul, mert a 2000 óta nyilvánossá tett, titkos amerikai levéltári anyagra alapozza a tények leírását és az ezekből objektívan levont konklúzióit. Külön alá kell húzni a szerzőnek a magyar politikusokkal és általában a magyarság akkori helyzetével szemben tanúsított megértő és értékelő magatartását, melyet sajnos nem sok mai nyugati író részéről tapasztalhatunk. Ugyancsak ezt lehet elmondani véleményéről a német ellenállás résztvevőire vonatkozólag is, akikkel szemben szintén megértést mutat anélkül, hogy szépítené magatartásuk egyes vonásainak megütköztető voltát, mint, például, Rundstedt tábornagy személyével kapcsolatban.

A könyv három témát tárgyal részletesen. *Először*, a német vezérkar öt magas rangú tábornokának és a polgári ellenállás civil vezetőjének 1943-ban kezdeményezett kísérletét, hogy nemcsak külön békét kössenek a szövetségesekkel, hanem azok partraszállását és a náci rezsim megdöntését aktívan elősegítsék az alájuk rendelt hadtestekkel. *Másodszor*, a Kállay Miklós miniszterelnök által javasolt és Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a vezérkar főnöke által irányított próbálkozását avval a céllal, hogy Magyarország lerázhassa a náci igát és a háborúban a szövetségesek mellé álljon. *Harmadszor*, egy osztrák csoportnak, melyet egy fiatal katolikus pap vezetett, a magyarokhoz hasonló kísérletét, amely szintén kudarcot vallott.

E rövid könyvajánló keretén belül nem lehet ennek a hatalmas könyvnek minden részletét elemezni. Így a Kállay-féle kezdeményezés részleteinek és sikertelensége okainak feltárására fogom mondanivalómat koncentrálni, kiegészítve a Rundstedt német tábornagy által vezetett ellenálló csoport próbálkozásának rövid leírásával és az akkori amerikai politikai és katonai vezetés kritikája főbb pontjainak felvázolásával.

Kállayt a Kormányzó 1942 márciusában nevezte ki miniszterelnökké, mint egy nem a politikai pártokat képviselő kormányfőt, akinek értékelte 'sziklaszilárd' németellenességét és bátorságát. „Kállay első számú politikai célkitűzése” — írja Fenyvesi — „a nyugati szövetségesekhez való csatlakozás volt, végső álma pedig az, hogy a szövetséges csapatok bevonuljanak Magyarországra” (p. 225). Ez utóbbi cél nyilvánvaló oka az volt, hogy meg akarta országát kímélni a szovjet csapatok által való elfoglalástól. Kállay soha nem palástolta a náci és ideológiájuk iránti megvetését, melyet 'keresztény és magyar emberhez méltatlannak' tartott, s bár meggyőződéses antikommunista volt, ellenezte a magyar katonai alakulatok bevetését a Szovjetunió területén.

1943 nyarának derekán Kállay Horthy jóváhagyásával megbízta Szombathelyi Ferenc vezérezredest, hogy vegye fel a kapcsolatot az amerikaiakkal és próbáljon elérni a szövetségesekkel a tárgyalások folyamán egy széles körű katonai és politikai megegyezést. (Meg kell jegyezni, hogy előzőleg magyar részről az angolokkal való kapcsolatfelvételt is többször kezdeményeztek, de mindig sikertelenül.) Szombathelyi Kádár Gyula ezredest, a katonai hírszerzés vezetőjét bízta meg a kapcsolatok felvételének gyakorlati kivitelezésével, akinek politikai álláspontja teljesen megegyezett a Kállay és Szombathelyi által képviselt anti-náci és anti-szovjet nézeteivel. Hatz Ottó ezredest, a szófiai magyar követség katonai attaséját bízták meg az amerikai OSS (Office of Special Services) isztanbuli kirendeltségével való kapcsolat felvétellel. Hatzot sokban segítette egy György András nevű magyar üzletember, aki dolgozott az amerikai hírszerzésnek, és akit többen azzal gyanúsítottak, hogy a németeket is kiszolgálja.

Hatz 1943 szeptemberének közepén, Izmirben keresztül utazott Isztanbulba, ahol György segítségével találkozott az OSS képviselőivel, s átadta a magyar hatóságok kérését és üzenetét. Október elsején kézhez kapott egy hosszabb iratot, mely összegezte, az amerikaiak megfogalmazásában a megállapodás tervezett szövegét a 'hírszerzés területén történő együttműködés tárgykörében.' Már ez az első dokumentum is jelezte az óriási különbséget a magyar és amerikai álláspont között, mivel kihangsúlyozta az együttműködés kizárólagos módozatát a hírszerzés területén annak ellenére, hogy a magyar fél kívánsága szerint az együttműködésnek ki kellett volna terjednie a háború utáni politikai rendezés részleteire is. Mind e dokumentum, mind a rákövetkező kódolt, Algírból jövő rádióadások a fenntartás és tétovázás nélküli együttműködést követelték meg a magyar tárgyalóféltől ezzel jelezve, hogy a szövetségesek részéről nem teljesen bíztak a magyar kezdeményezés őszinte voltában.

Mindezek ellenére:

„Az 1943 szeptemberében érvénybe lépett amerikai-magyar együttműködési egyezmény,” írja Fenyvesi, „jelenlegi tudásunk szerint az egyetlen olyan megállapodás, amelyet az Egyesült Államok a háború alatt egy formálisan a náci Németországgal szövetséges állam kormányával kötött. Az iratokból az is kiderül, hogy az amerikai hivatalos tényezők megpróbáltak az általuk 'magyar mintának' nevezett egyezményhez hasonló megállapodásokat kötni Németország másik kelet-európai szövetségeseivel, Romániával és Bulgáriával is [siker nélkül]” (p. 241).

A szövetségesek háborús sikerei azonban kedvezőtlenül befolyásolták a tárgyalások menetét, melyek végül is zátonyra futottak, mert az amerikaiak a hírszerzési információk átadásának azonnali megkezdését és Magyarország lehető legkorábbi Németország ellen való fordulását követelték egy nyílt hadüzenet formájában. Egy újabb tervezet aztán még jobban aláhúzta a katonai területre

korlátozott együttműködést, visszautasítva bármiféle politikai megállapodás lehetőségét, mely a magyar óhaj szerint területi biztosítékokat is magában foglalt volna. Hatz 1943 decemberében terjesztette Kállay és Szombathelyi elé az újabb amerikai javaslatot, de csak 1944. január közepén született egy magyar döntés, s így a magyar tárgyalófél képviselői csak január végén utaztak újra Isztanbulba. A magukkal hozott memorandum felvázolta az amerikai fél számára az első világháborút követő békeszerződés igazságtalanságát, valamint hangsúlyozta, hogy Magyarország csak igen kevéssel járul hozzá a német háborús erőfeszítéshez s a szovjet fronton való küzdelemhez. A német megszállás elkerülésének fontosságát úgyszintén aláhúzta ez az üzenet, kijelentve, hogy Magyarország elfoglalása a német haderő által nagy veszélyt okozna a náciellenes népszerűségnek, különösképpen a zsidó eredetű lakosoknak és jelentősen veszélyeztetné a szövetségesek érdekeit is.

A magyaroknak 1944. január 30-án átadott, az amerikai álláspontot összegező protokoll az OSS isztanbuli vezetőinek megfogalmazásában a „mindenféle politikai garancia végső elvetését” hangsúlyozta. Az amerikaiak egyre keményebb és visszautasítóbb magatartása miatt Kállay egy ideig halogató taktikával igyekezett időt nyerni és kicsikarni valamiféle politikai elkötelezettséget a szövetségesek részéről, de teljesen sikertelenül. Végül a magyar fél elfogadta, hogy azonnal elkezd fontos információk továbbítását az OSS számára, de ezt az engedményt már túl későn tette, s a német csapatok március 19-én megszállták Magyarországot. Kállayt, Szombathelyit és Kádárt deportálták ugyanúgy, mint a magyarországi zsidóságot és az ellenállókat, majd Horthy Miklóst magát is a Szálasi puccs után. Magyarország kísérlete, hogy kiszabadítsa magát a náciak könyörtelen diktatúrája alól és átálljon a nyugati szövetségesek oldalára kudarcba fulladt, a szövetségesek engedtek Sztálinnak, aki az országot a szovjet befolyási zónába olvasztotta be, s nemzetünk tragédiája teljessé vált.

Fenyvesi egy külön fejezetben foglalkozik a 'kiugrási' kísérlet szereplőivel, de ezek közül csak Szombathelyi Ferenc tragikus sorsát említettem itt meg. Szombathelyit az amerikai csapatok szabadították ki a német fogságból Kádárral együtt, de pár nap múlva visszaküldték Magyarországra. Mái sem ismeretes, hogy mi volt ennek az érthetetlen tettnek az oka. A népbíróság 10 évi börtönrre ítélte. E büntetés letöltése, tehát egy jogerős magyar bírósági ítélet végrehajtásának idején, Reisz István szociáldemokrata igazságügy miniszter engedett az erősödő jugoszláv nyomásnak, s hozzájárult Szombathelyi kiadásához a titóista partizánok kezeibe. A jugoszlávok azért akarták Szombathelyit bíróság elé állítani, mert azzal vádolták, hogy ő is felelős a Vajdaságban (mái is felderítetlen körülmények között) elkövetett vérengzésért. Halálra ítélték s abban a péterváradai erődben végezték ki, amelyet még ősünk építettek a török elleni védelem céljából. Egyes értesülések szerint, melyekről Fenyvesi nem szól, nem felakasztották, hanem a rettenetes középkori, csak a közönséges bűnözőkre alkalmazott büntetés szerint karóba húzták. Szombathelyi élete és szomorú vége jó példája annak a drámai magyar sorsnak, melynek évszázadok óta oly sok hazafi esett áldozatul.

1943. július elején a német fegyveres erők főparancsnokságának egyik tisztje, Helmuth von Moltke (a nagynevű porosz arisztokrata család sarja, akinek dédnagybátyja volt az 1871-ben kezdődött német-francia háború diadalmas tábornoka), egy szinte elképzelhetetlen javaslattal repült Isztanbulba a Hitler ellenes összeesküvők részéről. Az összeesküvők legfontosabb hat tagja volt: Gerd von Rundstedt tábornagy, Wilhelm List tábornagy, Franz Halder vezérezredes, Ludwig Beck vezérezredes, és Carl Gördelér, Lipcse korábbi polgármestere és a civil ellenállás vezetője és a 'lehetőségeként' Günther von Kluge tábornagy. Javaslatuk értelmében hajlandók voltak:

— *Először*, csapataikat visszavonni a francia tengerpartnak arról a részéről, ahol a szövetségesek partraszállásukat akarták végrehajtani;

— *Másodszor*, csapataikkal a szövetségesek mellé állni s őket offenzívájukban segíteni a náci hatalom végleges megverésének percéig, és,

— *Harmadszor* (ezt csak az amerikaiak hajthatatlanságának eredményeként), elfogadni a német hadsereg feltétel nélküli megadásának elvét, melyet Rooseveltnél és Churchill, az előző akaratának következményeként, casablancai találkozásuk alkalmával hirdettek meg.

De Rooseveltnél még ez sem volt elég. Mind ő, mind tanácsosai és a partraszállást véghezvívó csapatok főparancsnoka, Dwight L. Eisenhower, az amerikai hadsereg teljes, óriási, világgraszáló győzelmét akarták elérni, mely bizonyítaná az Egyesült Államoknak, mint a világ legnagyobb hatalmának katonai és gazdasági fölényét. Mindezt annak ellenére, hogy a német hadvezetés ajánlatának elfogadása nemcsak a szövetséges csapatok tízezreinek, hanem a civil népesség millióinak pusztulását is elkerülte volna. Rooseveltnél világtörténelmi felelőssége a háború végének pusztító befejezéséért teljes mértékben megalapozott Fenyvesi érvelése szerint.

Fenyvesi könyve nagyon könnyen olvasható, rengeteg eddig nem ismert adatot feltáró írás. Mindenkinél, aki meg akarja érteni hogyan jutott el Magyarország odáig, ahová ma süllyedt, és akik meg akarják érteni, hogy tulajdonképpen hogyan lett és milyen áron a 20. század 'Amerika százada,' ahogy ezt az amerikai politikusok és történétírók máig állítják, annak feltétlenül el kell olvasnia Charles Fenyvesi kitűnő könyvét.

BOOK REVIEW

... Present column contains five book reviews:

1. **Géza Arday: But where are the children?** This book, published in September 2007, is the first book published by Mikes International in traditional book format (paper-based). The author's introduction is presented here, which sheds light on his enterprise of unearthing the causes and motives of why a great number of Hungarian writers and poets who created an unparalleled children's literature after World War II, during the Communist era, remained childless.
2. **Géza Arday: Introduction to László Tóth Z.'s translation of poetry.** This writing is an introduction to László Tóth Z.'s translation of contemporary Dutch poetry into Hungarian. The volume was published in Hungary by the publishing house Alterra in Budapest this year and subsequently by Mikes International in electronic format.
3. **Bálint Balla: 50 Years.** The Protestant Academy for Hungarians in Europe published in 2006 a great volume to commemorate the 50th anniversary of the Hungarian Revolution and Independence War of 1956. The organization's chairman and one of the volume's editors wrote an introduction to the book that is presented here.
4. **Ágnes Frigyesy: Who fired at Kossuth Square in '56? Shocking and unknown facts in Edit Kéri's new book.** The Hungarian journalist Ágnes Frigyesy wrote this book review on Edit Kéri's latest volume that was published by the World Federation of Hungarians in 2007. In this shocking book the author presents the results of several decades of field research, shedding light to the decades long lies of the Communist regime, which tried to cover up the brutal killing of almost 1000 unarmed people and wounding several thousands more on 25 October 1956 at Kossuth Square, including many women and children. The book itself is not only a critique of the Communist regime of the 50s but also of the new ruling class, which is in power since 1990 that still does everything to impede any clarification of this brutal act of terror that equals to genocide. One explanation of this cynical and inhumane stance is the fact that many members of this new ruling class were the killers of that 'bloody Thursday' or are descendants of them.
5. **Viktor Segesváry: Three conspiracies.** This book was written by Charles Fenyvesi, an American journalist of Hungarian origin, based on research of archival material recently made public, and interviews with still living actors of the epoch studied. Its subject is the failed success of three endeavors against the Nazi power — those, *first*, of Field Marshall Rundstedt and other high ranking German officers such as Count von Moltke, who wanted to join the Allies and destroy the Nazi regime together with Hitler; *second*, the Hungarian Prime Minister Kállay who with the approval of the head of State, Admiral Horthy, instructed the highest leadership of the Army to contact the Allies in view of Hungary's liberation of the Germans' domination, and, *third*, the trial of an Austrian group of plotters, headed by a Catholic priest, who wanted as well to turn their country against the despotic rule of Hitler and his SS troops. Unfortunately, none of these endeavors succeeded because of the lack of real interests on the American side and, especially, because President Roosevelt's hatred of the Germans; the Allies were anyway decided to achieve an unconditional surrender of the Axis powers, even at the price of millions of dead on both sides which could have been spared had the offers of the three complotting groups been accepted and fully supported by the Allied Powers.

CSÉ

ARDAY, Géza : Görögökről

Az ember semmi, minden a mű — ezt Flaubert mondta és hozzátette: a művész viselkedjék úgy, hogy elhitesse az utókorral, mintha ő valójában nem is élt volna sohasem. Ezt a kötet szerzőjének sikerült maradéktalanul megvalósítania, mert egyes tételmondatai olyan lebilincselő erővel hatnak, hogy kiiktatódik olvasás közben az író személye, s már nem is tudjuk, hogy a jelenben vagyunk-e vagy az ókori görög időkben.

Cs. Szabó *Görögökről írt műve* olvasásakor megállapíthatjuk, hogy egy mély kultúrával rendelkező értekezővel állunk szemben, aki helyes arányérzékkel adagolja az ismeretanyagát, melyet „látványos” képekbe tömörít. Ha beleolvasunk a műbe, azonnal észrevehető, hogy szinte már az első szavakkal életre kelnek a betűk, s az olvasó a helyszínen találja magát. Élvezetes elbeszélő tehetséggel rendelkezik Cs. Szabó, ami egy vele született lényeglátással párosult. Erre a két alkotói alaptulajdonságára a leglátványosabb példa ez az alkotása, mely szóbeli előadásainak az egybe dolgozott anyaga. Pár mondatral össze tudja foglalni egy távoli történelmi kor kultúrtörténeti eseményeit, művészetét, ízlését és érdekességeit, s gondolati párhuzamokat képes felállítani a későbbi korokkal.

Az Európa Könyvkiadó gondozásában, 1986-ban, vagyis halála után két évvel jelent meg ez a mű. Ami az újra kiadás szempontjából azért érdekes, mert első kiadását a szocializmusban élte meg, vagyis ez az egyetlen olyan önálló kötete Cs. Szabónak, amely nem az emigrációban, tehát nem Nyugaton (cenzúramentesen!) látott napvilágot. Ez a jelenlegi: a második kiadás, ezért „hitelesnek” kell tekintenie az elsőt.

~ ~ ~ ~ ~

ARDAY, Géza : Halfejű pásztorbot

Görög hajónapló és hat történet alcímmel jelent meg 1960-ban, Londonban a Magyar Könyves Céh kiadásában ez a kötet. A cím titokzatos: vajon miért éppen halfejű a pásztorbot? A mű végére érve megkapjuk a magyarázatot erre a talányos jelzés szerkezetre. A görög hegyi pásztorok terelő botjának a végéről van szó, amely messziről úgy néz ki, mint egy kosfej (ha valaki múzeumban (!) látott ilyet), ám valójában ez nem egy kosfej, ami logikus lenne, hanem tengeri csikó. E díszítő elem eredeti jelentésének azonban létezik áttételes üzenete az olvasó számára, amit Cs. Szabó árul el: „a görög az egyetlen pásztor nép, mely faragás közben fél szemét folyton a tengeren tartja”. Ezáltal a „halfejű pásztorbot” jelképpé vált: a görög táj és az ősi pásztorkodó-halászó életforma szimbóluma lett.

A bevezetőben „London, 1959. december 8”-i keltezéssel olvashatunk Cs. Szabó görögországi utazásainak helyszíneiről. Írásaiban — sorra járhatjuk a bevezetőben listázott helyeket, ahol az írásmód képi ábrázolása miatt szinte fizikailag is részesei lehetünk a történeteknek — elkerüli a tanáros stílust, vagyis nem oktat, mint az esszéi egy jelentős részében. Élvezetes szépirodalmi stílusban megírt mű a hajónapló és a hat elbeszélés. Cs. Szabó eredetisége érvényesül mindegyik írásban, vagyis már az első mondatok megadják az olvasónak annak a lehetőségét, hogy térben és időben „in medias res” jelen lehessen.

Herodotosról, Homerosról és Lukianosról igazán szép és kimunkált mondatokat írt, ám ugyanilyen finom a megfogalmazás mód abban a műben is, amely a napló pár legszebb oldala, s Szent Pálról szól. Megfogalmazza a létezéssel kapcsolatos véleményét: „Minden embernek úgy kell vagy legalább is úgy kellene élnie, mintha rajta fordulna meg Isten végső igyekezete a halhatatlanságra a tiszta szellemlétben; az embernek kell folyton bátorítania Istent a belső szabadság példaadásával, hogy váljék meg a teremtés alacsonyabb formáitól. Végül magától az embertől is.”

Három görög költő (Kavafis, Kazantzakis és Seferis) bemutatása is nagy szerepet kap a műben. A napló legemelkedettebb része azonban az a fejezet, amelyben Görögország közép- és újkori történetével foglalkozik a szerző. A múlt és jelen — egymással összefüggő — szövevényes történelmi rendszerét láthatjuk át Cs. Szabó több dimenziós és dioptriás szemüvegén keresztül. A szintézist érdekes történelmi anekdoták teszik „emészthetőbbé”, s az olvasó típusától függ, hogy melyikben leli nagyobb élvezetét. A naplót hat elbeszélés követi, melyek közül a *Pótvizsga* és *A zászlós úr* emelkedik ki a legjobban: különös légköre, egyéni hangulata, izgalmas esemény feldolgozása és a szereplők érdekessége tekintetében. A *Bujdosó Mária* című novella történelmi különlegessége az, hogy először a Látóhatár 1956-os ünnepi számában jelent meg először.

Legjobban az jár e könyv olvasásakor, aki Cs. Szabó asszociációit és szellemi párhuzamait képes élvezni, ugyanis számos kultúrtörténeti görög jelenséget szellemes könnyedséggel Gideig, Picassoig, Proustig és Wildeig vezet el és le.

~ ~ ~ ~ ~

ARDAY, Géza : Egy nép s a költészete

A lelkek tükre: az író. Ha ez a tükör nem sima, hanem karcos, vagy nem elég tiszta, akkor a tükörkép homályos lesz és nem elég éles, ám Cs. Szabó Lászlónak ebben az esszéjében biztos kézzel sikerült megrajzolnia a magyar irodalom több évszázados valóságát.

Cs. Szabó széles érdeklődési kör és alapos műveltség birtokában dolgozta ki esszéit; megtartva az elsődleges értelmezését, ami alapján az esszé olyan prózai műnek tekintendő, amely tartalmában tudomány, formájában pedig művészet. Gazdag és változatos ismeretanyagot öntött ebbe a munkájába, amely nemcsak irodalom-, hanem egyben művelődéstörténeti alkotás is.

Az *Egy nép s a költészete*t olvasva, azonnal szembetűnik, hogy az ismertetésre szánt téma hemzseg a képektől és a gondolattársításoktól. Nehéz eldönteni, vajon nem a bővítmények képezik-e a lényegesebb mondanivalót. Ezek tartják magasfeszültségben a mindent átható drámaiságot, ezeknek az összecsapó erőknek az összhatása szabja meg Cs. Szabó stílus-jellegzetességét.

Ez az írás az Új Látóhatár különlenyomataként, 1972-ben jelent meg. A magyar költészettel foglalkozó írásai: az esszéírói munkásságának külön fejezetét alkotják, amelyek a magyar irodalom örökségét és kortársi eredményeit elemzik. Kiemelve a számos írás közül, például az erdélyi magyar kultúrával a *Pro és kontra*, Zrínyi Miklóssal *A félhold jegyében*, Petőfi Sándorról a *Petőfi Párizsban* és a *De látom amottan a téli világot*, Arany Jánossal pedig az *Arany a szabadságharc után* című esszéje foglalkozik.

Cs. Szabó a magyar lírával kapcsolatos nézeteit ebben az írásában fejtette ki, amely majdnem három évtized után újból — a Mikes International segítségével! — hódító útjára indulhat.

~ ~ ~ ~ ~

ARDAY, Géza : Petőfiék

Az eredetileg hetven oldalas könyv két művet foglal magába. Münchenben jelent meg a kötet, 1973-ban, az Auróra Kiskönyvek sorozatban és Molnár József nyomdájában. Két esszében foglalkozik tulajdonképpen egy témával: az elsőt Petőfivel, a másikkban Petőfinével. Valójában a két személyen kívül kézbe kapunk egy egész korszakot, pontosabban több évtized magyar világát. Nem csak a szabadságharc előtti és alatti időszakot vizsgálja a szerző, hanem ugyanúgy a Bach-korszakban találja az olvasó magát, mint például Párizsban és Pest-Budán, Erdélyben és Londonban. Megelevenedik egy korszak és életre kel egy nemzedék, s nem utolsó sorban egy fiatalasszony sorsa. Ha felidézzük Cs. Szabó könyve előtt Petőfi jóslatát a *Szeptember végén* című versből: „Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt”, akkor nem lehet semmit a nagyon ifjú özvegy szemére vetni, hiszen ezt Petőfi éppen a mézesheteik alatt fogalmazta meg. Annak ellenére, hogy másfél évszázad alatt egy helytelen kép rögzült a „hűtlen” Szendrey Júliáról, és az irodalommal foglalkozók, érdeklődők és jól értesültek többsége úgy volt az özvegyi fátyolt eldobó fiatal nő személyével, mint Petőfi a *Kárpátokkal*: „Tán csodállak, ámde nem szeretlek”. Ezzel a helytelen hagyománnyal szakít Cs. Szabó az íásaiban, amelyek e kötetben olvashatóak, hiszen nem könnyű nemzeti hősné lenni, ám még nehezebb egy hős mellett élni és méltó társként viselkedni egy adott történelmi helyzetben. A *Petőfi Párizsban* című írás egy választási lehetőséggel foglalkozik, mely felidéz egy korábban írt novellát, és Párizsba helyezi a főhőst és a történetet, ahol hasonló sors várt volna a vátesz zsenire.

Cs. Szabó azt írja, hogy „Ő az egyetlen magyar költő, akinél szó és tett fedi egymást, a tett mindig bátorítás, a szó mindig követelés”. Tényleg a költő az egyetlen, aki megjósolta, mint vátesz nemzete és saját, egyéni sorsát is. A kötet szerzője jogosan állapítja meg, hogy „Csalhatatlan ösztön működik tehát a fiatalokban, amikor időnként szobrához gyűlnek, mintha vágyaik varázsszerű teljesítéséhez elegendő volna a félkarja, ércből.”

CSÉ

In the past quarter we continued to publish electronically the œuvre of László Cs. Szabó. On request of Mikes International Géza Arday wrote introductory notes to the volumes that also are published in this column.

The volumes to which the introductory notes are presented here are:

- OF GREEKS
- CROOK WITH FISHHEAD
- A PEOPLE AND ITS POETRY
- PETŐFIS'

~ ~ ~ ~ ~

SCIENTIA ET RATIO

A világ megérthető és arra kell törekedni, hogy minél többet megértsünk belőle*

— Oláh-Gál Elvira interjúja Barabási Albert-László fizikussal —

Barabási Albert-László a Notre Dame Egyetem (Indiana állam Emil T. Hofman Professzori Szék elfoglalója) 1967-ben született Karcfalván. Szülővárosában Balánbányán és Csíkszeredában tanult, majd Bukarestben és Budapesten végzte egyetemi tanulmányait. 1994-ben szerzett doktori fokozatot fizikából a Bostoni Egyetemen. Kutatási alapterülete a statisztikus fizika volt. Egy évet töltött az IBM T.J. Watson Kutatóközpontjában, majd 1995-ben csatlakozott a Notre Dame Egyetemhez. Kutatási eredményei között korszakalkotó az olyan technológiai és természetben előforduló hálózatok megértése, mint a Világháló vagy a biológiai sejt. Jelenleg a korábbi, a Világháló topológiájára vonatkozó kutatási eredményeit használja fel a komplex metabolikus és genetikai hálózatok tanulmányozására. Tagja az American Physical Society-nak, és külső tagja a Magyar Tudományos Akadémiának is. A nemrég megjelent ismeretterjesztő könyvének a címe: A hálózatok új tudománya (Perseus, 2002) tíz nyelven kapható. A nevéhez fűződik közel száz tudományos cikk, számos könyv társszerzősége, illetve társszerkesztése. 1996-ban megkapta az amerikai tudományos társaság Életpálya-díját (National Science Foundation's CAREER Award), 1998-ban pedig a haditengerészeti hivatal (Office of Navy Research's Young Investigator Award) fiatal kutatóknak járó díját, 2005-ben pedig a FEBS (Európai Biokémiai Társaság) Emlékdíját. 2005 őszétől a Harvard Egyetem Dana Farber Rákkutató Intézetének a professzora.

– Amerikai, magyar származású tudósként emlegetik. Önmaga számára hogyan válaszolja meg az identitás kérdését? – Nehéz megmagyarázni, különösen Amerikában, hogy ki is vagyok, én erdélyi magyarnak vallom magam. Az ékezeteket minden publikációban, minden fórumon megjelentetem. Hogy így tüntetik-e fel a nevem az attól függ, hogy ki írja le.

– Egykori iskolája, a csíkszeredai volt Matematika-Fizika, ma Márton Áron Gimnázium igencsak büszke egykori tanítványára. Mivel indult itthonról?

– Szerintem pályám, életem alakulásában sokat számított úgy az iskola, mint a kisebbségi sors. Azáltal, hogy itt kisebbségben élünk, mások vagyunk, és talán többek akarunk lenni, ami hihetetlen ösztönzést ad a teljesítmény elérésében. Igenis a gyökereim itt vannak, Balánbányán, ahol gyermekkorom éltem, Csíkszeredában, ahol a középiskolát jártam és amely otthonommá vált, mondhatom meghatározta az intellektuális fejlődésem. A középiskolában tanultam meg, hogy mi az, hogy fizika, itt találtam rá erre a tudományra és sok szempontból úgy érzem, mindaz, aki vagyok, itt formálódott meg.

– Fizikussá hol képezték?

– Bukarestben és Budapesten. 1985-ben érettségiztem, '86-ban kezdtem az egyetemet. Elég pragmatikus választás volt, hogy miért Bukarestet választottam. Tudom, hogy Kolozsváron is nagyon jó fizikusképzés folyt, de ez már az az időszak volt, amikor a szakirodalom Romániába csak Bukarestbe jutott el. Az is meghatározó volt, hogy a '80-as években a fizikusképzés a tanári pálya felé irányult, ami nem vonzott. Bukarestben volt egy gyakorlati, fizikusmérnök-képzés és ez kínálta azt a lehetőséget, hogy valamit kezdeni lehetett a fizikával. Itt jártam az első három évet, majd utána folytattam Budapesten, ahol az Eötvös Lóránd TE-n fejeztem be az utolsó két évet, elméleti fizikán.

– Úgy fogalmazott, hogy középiskolában tanulta meg, mi a fizika. Hogyan szerette meg?

– Tizedikes koromig nem készültem fizikusnak. Szobrász szerettem volna lenni. A családban sem a természettudományok sem a technika iránti különösebb érdeklődés nem volt jellemző, édesapám történész, édesanyám magyar irodalom szakos tanár. Volt egy nyomás a szüleim és általában a tanárok részéről, hogy ha jól megy a matematika, akkor valahogy az egzakt tudományok felé kell orientálódni. Szinte természetes volt, hogy a gimnáziumba a matematika-fizika tagozatra kellett felvételezni. Sokszor gondolkodtam, hogy miért választottam a fizikát és nem találtam más magyarázatot, mint azt, hogy az ment jól. Miközben szobrászatról álmodoztam, tanultam rajzolni, faragni meg hasonlókat, a közben fizika versenyeket nyertem. A gimnázium második évében már tudatosult bennem, hogy ez nekem jól megy és kezdtem aktívan foglalkozni vele, szakirodalmat olvasni. Akkor olvastam ki lényegében a Csíkszeredai Városi Könyvtár valamennyi fizikával kapcsolatos könyvét. Végigolvastam a fizikusok életrajzeit is. Tizenkettedikre, mire érettségi vizsgára került a sor, eléggé tisztában voltam nem annyira a fizika technikai hátterével, hanem az intellektuális gondolkodással, azzal, hogy mi történt a fizika történetében az utolsó száz évben, hogyan jelent meg a kvantummechanika, a relativitáselmélet és így tovább. Természetesen csak

* Eredetileg megjelent a *Székegyföld* 2006. évi 1. számában. (<http://www.hargitakiado.ro/toc.php>) — Mikes International Szerk.

ismeretterjesztés szinten, de azt már tudtam, hogy én is ezzel szeretnék foglalkozni. Azt képzeltem, hogy mérnök leszek valahol egy gyárban, soha nem képzeltem, hogy azokon az egyetemeken fogok tanítani, ahol a könyvekből ismert nagy fizikusok tanítottak, kutattak, éltek. Ez a kép élt bennem mindaddig, amíg elmentem egy nyáron Budapestre és ott a könyvesboltokban összevásároltam néhány könyvet a fizikának egy érdekes és modern elméletéről, a fraktálokról és a káoszról. Másodéves egyetemi hallgató voltam, olvastam ezeket a könyveket és azt gondoltam, hogy ezt én is tudnám művelni. Elmentem egyik tanáromhoz, Andrei Dorobanțu professzorhoz, aki hasonló kérdésekkel foglalkozott és elkezdtünk együtt dolgozni. Harmadéves voltam, amikor megjelent egy közösen írt dolgozatunk egy nyugat-európai szaklapban, ami azért volt különös, mert sok egyetemi tanárom volt, akinek nem jelent meg angol nyelven, nyugati lapokban cikke. Ebben természetesen nagy érdeme Dorobanțu professzornak volt, aki nagyon széles látókörű volt, tudta, hogyan kell egy témát menedzselni, hogyan kell eljuttatni külföldre. Mindenképpen ez óriási önbizalmat adott, és amikor harmadév végén elmentem Magyarországra, akkor már tudatosan kerestem azokat a tanárokat, akik az általam kiválasztott területen a legjobbak voltak. Tudtam, hogy Szépfalussy Péter és Vicsek Tamás azok, akik közül valakinél szeretnék tanulni. Végül Vicsek professzornál diplomáztam.

– *Ez még mindig a fizika területe...*

– Még sokáig az marad, hiszen egészen 2005 őszéig a szakmai életem fizika tanszékeken éltem. A fraktálmélet a matematika fejlesztette ki, bár fontos alkalmazásai vannak a valós világban. Az alapgondolata, hogy a rész hasonló az egészhez, ha egy fa ágát kinagyítjuk hasonló lesz az egész fához, de említhetném a művészeteket, például megfigyelhető az ikonfestészetben és megtaláljuk a modern művészetekben is. Mégis a legfontosabb alkalmazása a fizikában jelent meg. Nagyon sok fizikai jelenség fraktálként írható le. Rengetegen foglalkoztak vele a statisztikus fizikán belül. Ez a fizikának az az ága, amely valamikor a termodinamikával, hőtannal foglalkozott, ma már a véletlen rendszerek viselkedésével, ami az én szakterületem is és ezen belül nagyon fontos volt a fraktálmélet kidolgozása és továbbvitele. Ez többnyire fizika tanszékeken történt, de részt vetek benne matematikusok, mérnökök, biológusok is.

– *A bukaresti egyetemmel kapcsolatban maradt-e?*

– Andrei Dorobanțu professzort tizenöt év után kerestem meg az elmúlt nyáron. Érdekes, hogy a statisztikus fizika soha nem volt erőssége a bukaresti fizikusképzésnek. Szinte anomáliának volt tekinthető, hogy Dorobanțu professzort ez érdekelte. Hadd tegyem hozzá, hogy a statisztikus fizikának az igazi otthona Budapest, nem véletlen, hogy a képzéshez az ELTE fizika tanszékét választottam, ahol nagyon erős volt a statisztikus fizikai iskola. Viszont Dorobanțuval továbbra is közeli a kapcsolatunk, és reméljük, hogy a jövőben is együtt fogunk dolgozni. Van is közös projekt: egy komplex rendszerekről szóló nemzetközi konferencia megszervezése a Székelyföldön, amihez úgy néz ki, sikerült megszereznem az UNESCO támogatását.

– *Elhagyta Romániát, de elhagyta Magyarországot is. Mi határozta meg választását, hogy Amerikába menjen? Igazából csak ott lehet nagy tudóssá fejlődni, mint ahogy az egész 20. század története számos példát szolgál erre?*

– Van különbség a korábbi választásokhoz képest. A két világháború között, amikor a magyar tudósok Amerikába mentek, egyirányú jegyet váltottak. Nem igazán volt onnan visszatérés, nem volt lehetőség a szakmai kapcsolattartásra, ennek konjunkturális és kommunikációs akadályai voltak. A mi nemzedékünknek más lehetőségei vannak. Amerikában élek, de több hónapot töltök Magyarországon, és minden évben egy hónapra hazalátogatok Erdélybe. Jó kapcsolatokat építettem ki a fiatal kutatókkal, többen doktorálnak nálam, remélhetőleg ezekből sokan vissza is jönnek. Magam is úgy képelem, hogy ha visszajövök valamikor, Magyarországon vagy Erdélyben fogok élni. Már most van Magyarországon egy címzetes tanári állásom, még az Akadémiával is, a tagságon keresztül, tartom a kapcsolatot, így a kapcsolattartás a mindennapi tevékenységem része.

Amikor befejeztem Budapesten tanulmányaimat úgy véltem, hogy itt annyira erős a statisztikus fizikai iskola, hogy a tudás, amit megszereztem elégséges is a számomra. Sajnos felmerültek az egzisztenciális gondok: erdélyi menekült voltam Budapesten, nem volt ott családom, nehéz lett volna talpra állnom. Úgy gondoltam megpróbálok egy ösztöndíjjal Amerikában doktorálni, talán két-három évre munkát is találok, és majd visszatérek. Az amerikai rendszer nagyon nyitott a külföldi diákok iránt, bár én még akkor nem igazán beszéltem jól az angol nyelvet, ahhoz semmiképp nem eleget, hogy tanítsak. Budapesten már Vicsek Tamással együtt kb. tíz cikket közöltünk angolul és tulajdonképpen a szakmai háttér lendített át. Bostonban tehát akadt professzor, aki kezeskedett értem, annak ellenére, hogy angol tudásom nem ütötte az elvárt szintet. A Boston University Amerikában ismert egyetem, de nem ez volt a fontos számomra, hanem az, hogy H. E. Stanley professzor, akinél doktoráltam a témában, a legelismertebb volt. Akkor még mindig a fraktálokkal foglalkoztam, három éven át, majd ezt követően az IBM (International Business Machines) elefáncsontszerű T.J. Watson nevű kutatóintézetéhez kerültem. Akkoriban ezt úgy szervezték meg, hogy felvették a legjobb végzöst, mindegy, hogy mivel foglalkozik. Így vetek fel engem is, anélkül, hogy bármilyen feladatot is kaptam volna. Bekerültem egy elméleti fizikával foglalkozó csoportba, ahol nem volt témavezetőm, azt tettem, amihez kedvem volt. Az volt a cég filozófiája, hogyha a legjobb minőségű embereket megpróbálja megtalálni, akkor egy idő után úgyis találunk olyan problémát, ami számukra fontos. Tehát nem skatulyázzák be az embert, hanem hagyják megtalálni azt a vonalat, ami őt vezeti. Számomra az IBM adta meg azt a lehetőséget, hogy hálózatokban kezdjek gondolkodni, mert a hálózat nem volt téma a fizikában.

– *Ehhez már kevés volt a fraktálmélet?*

– A fraktálmélet geometriai mintákat próbál meg leírni, a fraktálok alapvetően két vagy három, ún. véges dimenziójú objektumok. A hálózatot nem lehet egy véges dimenzióba belegyömöszölni, nem lehet elképzelni egy négyzethálós lapon. A valódi hálózatok néha nemcsak a szomszéd pontokhoz, hanem a világ másik részéhez is kapcsolódnak. Matematikailag ez azt jelenti, hogy a valódi hálókat nem lehet úgy lerajzolni, hogy a vonalak ne metsszék át egymást, ezt nevezzük végtelen dimenziós objektumoknak. A fraktálmélet nem tudja ezeket leírni. Intellektuálisan nagyon sok kapcsolat van a kettő között, különösen ahogyan az én csoportom közelítette meg a kérdést, nagyon sokat tanultunk a fraktálméletből, de az nem képes a végtelen dimenziójú hálózatokat leírni. Ezért a hálózatelmélet egyáltalán nem létezett egy néhány évvel ezelőtt a fizikán belül. Ez a matematikán belül fejlődött, a gráfelmélet részeként. Talán az sem elhanyagolható, hogy a modern gráfelmélet legfontosabb részét magyar tudósok alkották meg, Erdős Pál és Rényi Alfréd munkássága révén. Ők a '60-as években dolgozták ki a véletlen hálók elméletét. Példának hozták fel a társadalmi hálót, amelynek csomópontjai az egyének, a huzalok például az ismeretségi szálak. De gondolkodhatunk egy biológiai hálón, ahol a csomópontok a molekulák és a csomópontok a reakciók, vagy egy kommunikációs hálón, ahol a csomópontok a telefonok és a huzalok a közöttük levő vonalak. Ezekben a példákban gondolkodva, azt állították, hogy úgy lehetne egy valódi hálót a legkönnyebben modellezni, ha elhelyezünk egy bizonyos számú csomópontot, és véletlenszerűen összekötjük őket páronként. Erről írtak öt év leforgása alatt mintegy nyolc tanulmányt, amelyek az alapjait képezik a véletlen hálók elméletének. Állításuk szerint egy bonyolult háló véletlen objektum, ahol véletlenszerűen vannak összehúzódva a csomópontok.

– *Akkor még nem használták a skálafüggetlen kifejezést...*

– Mert az ő felfogásukban még nem létezett ez a fogalom. Ehhez a világhálóra volt szükség. A mi csoportunk elég jól ismerte a véletlen hálók elméletét, ez mint matematikai konstrukció létezett, de soha nem próbálták meg a valósággal összehasonlítani. Számunkra megadatott az a lehetőség, hogy valódi hálókat nézzünk meg. Legelsőként a világhálót tanulmányoztuk, amely, amint a neve is jelzi, egy háló, ahol a csomópontok a weboldalak és a huzalok a linkek, amivel átkattintok egyikről a másikra. Azért ezt választottuk, mert számítógépen készíthető egy olyan program, amellyel pontosan leképezhető. Amikor mi ezt kutatni kezdtük, akkor 800 millió weboldal létezett, ma már ez a szám eléri a 8 milliárdot, de adottak voltak az eszközök, hogy megnézzük a struktúráját, ki kihez kapcsolódik, végülis egy térképet lehetett készíteni róla. Mikor mi ezt a kutatást elkezdtük, annyira az Erdős-Rényi elmélet befolyása alatt álltunk, hogy azt hittük, hogy egy véletlen hálót fogunk látni. A kérdés amit feltettünk, a véletlen hálók elméletéből kinövő kérdés volt, ami azt mondja, hogyha csak néhány huzalt teszek a csomópontok közé, akkor a háló szigetekre szakad. A véletlen hálók elmélete sokat foglalkozik azzal, hogy ezek a szigetek hogyan alakulnak ki, hogyha egyre több huzalt és egyre több csomópontot teszek be, akkor hogyan válik a sok izolált sziget egyetlen nagy szigetté és az egész háló csatolttá. Ebből a gondolatból indultunk ki és azt szerettük volna megnézni, hogy a világháló pillanatnyilag össze van-e kapcsolva, mint egy nagy sziget, avagy kis szigetekre tagolódik. Például az összes magyar oldal egy külön szigetet alkotna, amely nem kommunikálna a többi szigettel, vagy a magyar oldalakon belül az irodalom egy külön kis szigetet alkotna. Kezdtük mérni a világhálót, és ekkor fedeztük fel a skálafüggetlen háló gondolatát.

– *Miben különbözik a skálafüggetlen háló a véletlen hálótól?*

– A véletlen háló elméletének van egy fontos jóslása. Azáltal, hogy véletlenszerűen kapcsoljuk össze a csomópontokat a háló nagyon demokratikussá válik. Tegyük fel, egy társadalmi hálót írunk le, akkor legtöbb embernek kb. egyforma számú barátja volna, nagyon nehéz lenne olyan egyént találni, akinek rengeteg barátja van, vagy akinek csak nagyon kevés. Egyenlő esélye van arra, hogy ugyanolyan számú kapcsolatot létesítsen. Nem így a világhálón: itt azt találtuk, hogy a legtöbb oldalnak csak egy néhány, nagyon kis számú huzala volt. De volt egy néhány oldal, amelyre több millió más oldal mutatott. Ennyi sok huzallal rendelkező oldalak létezése nem „megengedett” a véletlen hálók elméletében.

– *Tulajdonképpen ők miért nem vetették össze a valósággal?*

– Ahhoz, hogy a skálafüggetlen hálót fel lehessen fedezni, olyan térképekre volt szükség, amelyeknek több ezer csomópontjuk és több tízezer huzaluk van. Ha társadalmi hálót szeretnék mérni, akkor el kellene menni több ezer emberhez, és meg kellene kérdezni, hány barátja van. Általában az emberek 100-150-re saccolnak, bár a valóság ezeröt száz körül van, legalább ennyi a száma azoknak, akiket a keresztneven merek szólítani. Ezt mutatják a szociológiai felmérések, de erre nem emlékszünk. Valós felmérést úgy lehetnek készíteni, ha megkérnénk az egyéneket, hogy naplót vezessenek arról, hogy kikkel beszéltek aznap és akkor kiderülne hány barátjuk, ismerősük van. Voltak a szociológiai irodalomban jelzések arra, hogy vannak egyének, akik nagyon csatoltak, de őket kivételként kezelték és nem gondoltak soha arra, hogy ez valamilyen módon megszegi a véletlen hálók elméletét, illetve a szociológusok nem is gondolkodtak véletlen hálókban. Szükség volt nagyon nagy hálókra, amelyekben pontosan lehet tudni, hogy ki kihez kapcsolódik, nem csak körülbelül, és a világháló volt erre a jó példa.

– *Karinthy a „Minden másképpen van” című tárcagyűjteményének „Láncszemek” című fejezetében a következőket írta 1929-ben: „...Annak bizonyításául, hogy a Földgolyó lakossága sokkal közelebb van egymáshoz, mindenféle tekintetben, mint ahogy valaha is volt, próbát ajánlott fel a társaság egyik tagja. Tessék egy akármilyen meghatározható egyént kijelölni a Föld másfél milliárd lakója közül, bármelyik pontján a Földnek - ő fogadást ajánl, hogy legföljebb öt más egyénen keresztül, kik közül az egyik neki személyes ismerőse, kapcsolatot tud létesíteni az illetővel, csupa közvetlen - ismeretség alapon, mint ahogy mondani szokták.” Ismerte már akkor Karinthy „kicsi a világ” gondolatát, amelyet könyvében is idéz?*

– Visszamenőleg tudatosítottam, hogy Karinthy már felvetette ezt a gondolatot. Mi, amikor elkezdünk foglalkozni a hálózatokkal, akkor csak az Erdős-Rényi- féle elmélet foglalkoztatott. Karinthy gondolatára Magyarországról hívták fel a figyelmem, miután megjelentek a cikkeink. Akkor olvastam el Karinthy novelláját. Ugyancsak utólag találkoztam azoknak a szociológusoknak a munkáival, akik a kisvilágok elméletét valamilyen szinten kidolgozták. Mi egy kicsit a vákuumban dolgoztunk, ezért sokan, miután megjelent az első néhány cikkünk, meg is vádoltak azzal, hogy elhanyagoltuk a már megjelent irodalmat, jóllehet nem volt ez tudatos, mert nem ismertük. Ezzel együtt amit mi végeztünk teljesen más, mint amiről a szociológusok beszéltek, mert nekik nem voltak adataik ahhoz, hogy ezeket a törvényszerűségeket megismerjék.

– *Térjünk vissza a már említett skálafüggetlen hálókra. A skála kifejezésnek egész pontosan milyen jelentése van? Hogyan értelmezhető?*

– A lényeg az, hogy ezek nem demokratikusak. Van néhány csomópont, amelynek csak néhány huzala van és vannak olyanok, amelyeknek rengeteg van. Ez társadalmi példával élve azt jelenti, hogy van néhány ember, aki rengeteg baráttal rendelkezik és vannak olyanok, akik csak átlagos barátlétszámmal rendelkeznek. Akik a világhálót tanulmányozzák, könnyen láthatják, hogy a demokratikusság nincs jelen. Van néhány oldal, amelyre, akárhonnán rábukkanunk – google, yahoo, amazon – majdnem mindenhol van egy-egy huzal feléjük, de a legtöbb csomópontot nagyon nehéz megtalálni, különösen egyéni honlapokat, akikhez legfeljebb egy-egy barátunk kapcsolódik. A skálafüggetlen háló gondolatát tehát a világhálón végzett mérés erőszkolta ránk, ugyanis nem lehetett eltekinteni attól a tényről, hogy rengeteg gyengén csatolt csomópontot néhány nagyon erősen csatolt csomópont köt össze. Azok, akik a világhálót rendszeresen böngészik, könnyen ráismernek – tényleg ilyen a világháló.

A skálafüggetlen név valóban sok embert megzavar, de van ennek egy történelmi oka. Skálafüggetlennek nevezzük azokat a rendszereket a fizikában, amelyek ún. hatványfüggvény-tulajdonsággal rendelkeznek. És úgy tűnik, hogy a legtöbb valódi háló ilyen. Létezik ugyanakkor egy kézzelfoghatóbb ok is, ami a névnek tartalmat ad. A véletlen hálónak van egy belső skálája, ami például értelmezhetünk az átlagember huzalainak számával. Tehát, ha egy átlagos csomópont jellemzi a rendszert, ez a rendszer skálája. A skálafüggetlen hálóban nem lehet kiválasztani egyetlen csomópontot, és azt mondani róla, hogy ez a csomópont tipikus. Melyiket válasszuk ki? Azt a csomópontot, amelynek csak egyetlen huzala van, vagy azt, amelynek tízmillió huzala van? A világhálón az átlagos oldalnak hét huzala van, de több mint 80%-ban az oldalnak kevesebb huzala van az átlagosnál. Van néhány, amelynek több millió van. A hetes átlagszám nem tipikus, ezeknek a rendszereknek nincs belső skálája. Matematikailag is meg lehet mutatni, hogy az átlag nem jellemző ezekben a rendszerekben.

– *Mi lett a sorsa a felfedezésnek?*

– Tulajdonképpen a világhálóról írtunk egy rövid, egyoldalas cikket és egy tekintélyes folyóirathoz küldtük el, az angol Nature-höz. Ebben a cikkben még nem használtuk a skálafüggetlen háló kifejezést és az egészben arra szerettük volna felhívni a figyelmet, hogy mire jutottunk a világháló tanulmányozása során. Vagyis, hogy vannak csomópontok, amelyeknek sok huzala van és vannak olyanok, amelyeknek kevés, de ki lehet számolni két csomópont között a távolságot is. Ez a kis világok vagy kézfogások elmélete a világhálón. Még a cikk meg sem jelent, miközben Albert Réka diákom (aki egyébként marosvásárhelyi) megnézett egy néhány másik hálót is, és azt találta, hogy két másik háló, a Hollywood-i színészek közötti kapcsolatháló (ki kivel játszott együtt a filmekben) és egy számítógép huzalozási hálója, szintén skálafüggetlen. Ezt a tanítványom e-mailben jelezte, ugyanis éppen Portugáliában tartózkodtam egy konferencián. Akkor született meg bennem a gondolat, hogy a skálafüggetlenség nemcsak a világhálónak, hanem általában a hálónak a tulajdonsága. Interneten keresztül kapcsolatban álltam Rékával, és ekkor, egy nap alatt dolgoztuk ki azt a modellt, ami most a skálafüggetlen hálók alapmodelljéül szolgál. Tudtam azt is, hogy ezt nagyon gyorsan kell közölni, nemcsak azért mert készültem a hosszabb erdélyi útra, hanem azért is, mert éreztem ennek a fontosságát. Abban a pillanatban még azt hittem, hogy versenyhelyzetben vagyunk, de utólag kiderült, hogy senki nem gondolkodott ezen a problémán, bár másoknak is kezükben volt az az adatsor, amivel ezt meg tudták volna nézni. Később aztán többen vallották be, hogy „elsétáltak” a téma mellett. Tehát még a repülőgépen hozzáfogtam megírásához.

– *Ekkor történt a könyvében is említett kis incidens, amikor a stewardess kólával leöntötte a vadonatúj mobil számítógépet...*

– ...amitől én nagyon elkeseredtem, de félóra után vettem egy lapot és kézzel írtam meg a cikket. Végül is hét nappal ezután már az újabb cikket elküldtük. Ez azért érdekes, mert a hálózatelmélet területén ez volt az első olyan tudományos értekezés, amely bevezeti a skálafüggetlen hálózatok elméletét, vagyis alapmunkának számít. Egyébként annyira bebiztosítottuk magunkat, hogy nemcsak a Science-nek küldtük el, hanem egy kevésbé tekintélyes folyóiratnak is, pontosan az elsőbbségért, ami ma a tudományos világban rendkívül fontos tényező. Mikor már Csíkszeredában voltam, akkor kaptam az értesítést, hogy a cikk közlését elutasította a Science, még szakmai véleményezésre sem küldték ki. Innen hívtam fel a szerkesztőt és jó félórás beszélgetés során sikerült meggyőzni, hogy adja át szakmai véleményezésre. A referensek azonnal elfogadták, úgy hogy körülbelül egyidőben jelent meg a Nature-be küldött cikk.

– *Történt mindez 1999-ben. Olvasom a könyvében, hogy 2000-ben, amikor a géntérképet megrajzolták, az Egyesült Államok elnöke kijelentette, hogy „Isten nyelvét tanuljuk”. Ha a hálózatok elméletére gondolunk, amely a géntudományban is új tudományos szemléletmódot kínál, de más területeket is felhozhatunk példának, milyen gyakorlati alkalmazását látja?*

– Erről még nehéz beszélni. Egy alapvető felfedezésnek a gyakorlati alkalmazása legalább harmincévnyi távlatban következik be. Az elektronika világában élünk és lehet, hogy furcsán hangzik, de a '20-as évek felfedezéseinek eredményeit, a fizikának, elsősorban a kvantummechanikának a gyümölcseit élvezzük. De felhozhatunk példát a biológiából is. A kettős spirál elméletét a '60-as évektől ismerik, mégis a géntérképet három évvel ezelőtt sikerült csak elkészíteni, tehát még nincs igazán alkalmazása a génkutatásnak, kevés olyan alkalmazásról tudunk számot adni, ami az új felismeréseken alapszik. Nos a hálózatelméletben van néhány alkalmazás, ami hihetetlen rövid idő alatt megjelent. Az egyik a társadalmi hálók elmélete. Az elmúlt két-három évben legalább 20 cég kezdett foglalkozni a társadalmi kapcsolatok feltérképezésével. Ha például egy terméket kell értékesíteni, akkor könnyebb ismerős ismerőssel véghezvinni. A cégek tehát feltérképezik a kapcsolatrendszereket: ki kivel beszél telefonon, kivel levelezik stb., Amikor szükség van egy kapcsolatra, akkor az adatbázisban megkeresi azt az embert (csomópontot) akin keresztül el lehet jutni a keresett célponthoz.

– *Pál apostol példáját hozza fel a könyvében arra, hogy az evangélium hirdetésénél, ő is megkereste a megfelelő embereket, akiken keresztül eljutott közösségekhez. Empirikus szinten ismerték már az ókorban is ezt az elvet. Ehhez miért van szükség erre az elméletre?*

– Tény, hogy Pál apostol példája a hálózatban való gondolkodásra, arra, hogy hogyan kell cselekedni azért, hogy egy „termék” vagy egy „ötlet” elterjedjen. Itt a legfontosabb a hálózatban való tudatos gondolkodás. Azt gondolom, hogy az üzleti szféra azért választotta az év legjobb könyvének 2002-ben a *Behálózva* c. könyvemet, mert a szemléletváltást sugallta, vagy éppen határozta meg. Felgyorsult világunkban, ha szükség van egy információra, akkor tudni kell, pontos térképek alapján, hogy milyen lépéseken keresztül jutok hozzá. Ehhez természetesen megfelelő számítógépek kellene, sok tízmillió dollárt fordítanak ezeknek a hálóknak feltérképezésére. Magam is tagja vagyok egy ilyen cég igazgatótanácsának, amely inkább tapasztalatot jelent számomra, hiszen rengeteget tanulok, és új információkhoz jutok.

A másik alkalmazás a biológia terén tetten érhető, bár itt igazi áttörés még nincs, „termékek”-ről még nem beszélhetünk. Szakosodott cégek készítenek például olyan térképeket, amelyek azt mutatják meg, hogy melyik gén melyik másikkal áll kapcsolatban, melyik molekula mivel reagál és ezeket az információkat eladja azoknak a gyógyszergyártóknak, akik ennek alapján készítenek gyógyszereket. Természetesen egy géntérkép elkészítése nem elégséges ahhoz, hogy gyógyszereket készítsünk, szükség van a hálózatok megértéséhez, mert legtöbb gyógyszer a hálózaton keresztül hat és mellékhatásai is ezen keresztül érvényesülnek. Pontosan kell tudni tehát, milyen a hálókép. Ha például egy város lakosságának hálóját akarjuk megismerni, nem elég elkészíteni a lakossági listát, tudnunk kell, hogy ki kivel áll kapcsolatban, ki hol dolgozik stb.,. A gének szintjén mondjuk csak a listát ismerjük még, a további információk, hogy mi van a sejteken belül, nem áll még rendelkezésre. A hálózatelméletnek köszönhetően kezdődött az áttörés, amikor azt kutatják, hogy ki –kivel reagál, ki kivel kapcsolódik. Ehhez a technológiának is fejlődnie kellett. A térképek elkészítése után értelmezni kell a hálót. Ezzel foglalkozik az idén a csoportom a Harvardon, ahol a Dan Farber Rákkutató Intézetben próbáljuk a gének közötti hálót megérteni.

– *A világ végtelen. Meddig lehet eljutni feltérképezésével?*

– A sejt nem végtelen. Tudjuk, hogy huszonegyezer gén van benne, tudjuk, hogy hány molekula van benne, ezek a gének mely molekulákat produkálják, Meg vagyok győződve, hogy a sejteket meg fogjuk érteni. Primitív sejteket, pl. az E- Colinak, vagy az élesztőgombának a sejtjét már többé-kevésbé értjük, Az emberi sejtet még nem értjük, de megérthető. A sejt megismerése nem azt jelenti, hogy azonnal gyógyítani lehet a betegségeket, de ez az első lépés ebbe az irányba. A kutatók tudják, hogy a sejt, mint biológiai és anyagi entitás leírható. Ez eszköz és pénz kérdése.

– *A rákkutatásban például a daganatot okozó sejtek ismerete, a „csomópontok” és a huzalok pontos feltérképezése a cél?*

– A rákos megbetegedések 60%-ban például egyetlen molekula van meghibásodva, a p53-as, ez nagyon pontosan lemérhető. Kutatócsoportomnak, a Harvard Egyetem Rákkutató Intézetében, 70%-a biológus és pontosan a sejtben található hálók megértésén dolgozunk. Egyébként a p53-as molekuláról az elmúlt 10 évben legalább tizenhetezer cikk jelent meg, de a kutatók véleménye most az, hogy hálózatban kell gondolkodni ahhoz, hogy a rákbetegséget megértsük. Magyarán ez a kapcsolatok matematikája, leírja pontosan azt, hogy ki kivel áll kapcsolatban és a hogy a kölcsönhatások hogyan befolyásolják a rendszer működését.

– *Miért nem volt elégséges a rendszerelmélet ennek a komplexitásnak a leírásához?*

– Valóban a '70-es- '80-as években úgy tűnt, hogy a rendszerelmélet ad majd keretet minden komplex rendszer leírásához. A rendszerelmélet igen komoly kudarcot vallott ilyen értelemben. Ez részben annak tulajdonítható, hogy a rendszerelmélet úgy próbálta megközelíteni ezeket a komplex rendszereket mint egy feketedobozt. A sejt például egy feketedoboz, amelybe bemennek és kijönnek molekulák és annak függvényében, hogy milyen módon perturbálják a sejtet, aképpen fog viselkedni. Nem próbálták megérteni, hogy mi van a sejten belül. Amit megpróbáltunk megérteni az elmúlt években az az, hogy milyen a kapcsolódás, milyen a háló. Nemcsak a rendszerelmélet az egyedüli, amely valahogy a komplexitásra próbál válaszolni. Én, saját szakmai életemben átéltem a rendszerelmélet, majd a szinergetika (H. Haken neve fémjelzi az elméletet, aki Németországban dolgozott, azt próbálta leírni, hogy van egy néhány vezérlőmód, amely a rendszer viselkedését leírja) teljes hanyatlását A fraktálmélet sem élte túl az évszázadot, mint komplexitáselmélet, mert csak különösen szűk anyagi rendszereket tudott leírni. Ezt követően megjelent a kaosz, ami, úgy tűnik valamiképpen képes leírni a komplex idősorokat. Az volt a filozófiája, hogy nagyon egyszerű rendszerek nagyon bonyolult viselkedést tudnak létrehozni. Elégséges három

kölcsönhatásban levő molekula, amelynek viselkedése megjósolhatatlan. Ez a bonyolultságnak a forrása, a természetben belül. Amit most kezdünk megérteni, hogy bár a kaotikus rendszerek nagyon fontosak a természetben, a bonyolultságnak az az oka, hogy ezek a rendszerek alapvetően rengeteg bonyolult kölcsönhatású résszel rendelkeznek. A sejten belül nem három molekula létezik, hanem huszonezer különböző gén, mindenikből több ezer, vagy tízezer példány. Például az emberi sejten belül egyetlen gén több mint hétezer különböző fehérjét tud létrehozni, az a komplexitás, ami a sejten belül van, hihetetlenül nagy. Azért hogy ezt megértsük, nem tudjuk elkerülni a kapcsolatok feltérképezését.

– *A feltérképezésre létezik egy képlet, egy algoritmus?*

– A skálafüggetlen háló matematikailag azt jelenti, hogy ha adott egy háló és abban van tízezer csomópont, akkor megtudom mondani, hogy hány csomópontnak lesz száz huzala, hánynak lesz kettő, hánynak ötezer, de nem tudom megmondani, melyiknek. A feltérképezés folyamata viszont minden hálózatban más: teljesen más módszerekre van szükség a biológiai hálók térképezéséhez, mint a világháló felméréséhez. Az előbbihez óriási laborra van szükség, ahol technikusok tucatja robotokat irányít, amely pipettákat mozgat, molekulákat tisztít, stb. Ilyen laborok vannak a Harvardon az irodám mellett is. A világháló térképéhez viszont egy megfelelően megírt szoftvercsomagra van szükség.

– *Akkor például egy terrorista hálózatot nehezen lehet felszámolni...*

– Pontosan. De nem lehetetlen, mert kezdtek megszületni azok az eszközök, amelyekkel fel lehet térképezni ezeket a hálókat. Annak, hogy a hálózatok elmélete a '90-es évek végén robbant, az a legfőbb oka, hogy akkor kezdtek kezünkbe kerülni a térképek. Ezt nem lehetett volna megtenni a '80-as években. Ezeket az eszközöket az Internet hozta létre. Legtöbb adatbázis, amelyet használnak a hálózatkutatásban, az Internet segítségével jött létre. Egyik legfontosabb értekezésünk az volt, amelyben megmutattuk, hogy a biológiai, pontosabban a metabolikus háló a sejteken belül, skálafüggetlen háló. A metabolizmust kb. százötven éve kutatják és legtöbb reakció, ami ebbe a hálóba bekerül, ismert, legalább ötven éve. Nem új információkról van, viszont az Internet segítségével a biológusok összerakták ezeket az adatokat egyetlen hálóvá, amit mi le tudunk tölteni és matematikailag tanulmányozni. Ez a helyzet a színészhalóval is. A színművészek 1890 óta szerepelnek filmekben, ha a némafilm korszakát is számbavesszük, mégsem lehetett volna ezt a térképet elkészíteni még tizenöt évvel ezelőtt sem, mert nem lehetett volna minden filmet előkeresni, kikeresni, hogy ki játszott benne és így tovább. Időközben létrejöttek azok a weboldalak, ahol ez az információ létezik, csak le kellett tölteni, a hálót összeállítani és lehetett tanulmányozni.

– *Mintha az eszköz és a tudományos eredmény egymást termelné ki!?*

– A tudomány fejlődése függ az eszközök fejlődésétől, de ez nem minden.. Lehet, hogy bizonyos tudományos elméletek megszületnek és szunnyadnak egészen addig, amíg el nem jön a pillanat a továbbgondolásra vagy az alkalmazásra. A skálafüggetlen hálók esetében is elképzelhető, hogy volt valaki olyan zseniális, hogy kigondolja a skálafüggetlen hálók létezését vagy tízezer hasonlóan érdekes más hálót. Semmi okunk nem volt arra, hogy kiválasszunk egy típusú hálót, ha nem a természet hozna létre ilyeneket. Ha nem így lenne, akkor egy lenne az említett, elképzelt tízezerből. Az igazán érdekes, ami a tudományos érdeklődést felkeltette az az volt, hogy a természet bármilyen területét vizsgáljuk, ezeket a hálókat találjuk. A természetnek van egy közös architektúrája, akár a sejteket építi, akár a társadalmi hálót építi, vagy az Internetet építi. Valamilyen módon visszanyúl ezekhez a formákhoz és az, hogy ezek létrejönnek, hogy a különböző hálók alapvetően hasonlóak, ez belső törvényeknek tulajdonítható, amelyek matematikailag leírhatók és ez a megértés segít abban, hogy alkalmazható legyen.

– *A hálóelmélet megoldást adhat a terrorista hálók felszámolására is. Nem puhatolóztak, nem kérték fel arra, hogy biztonsági szolgálatoknak dolgozzanak?*

– Jelzés arra van, hogy a kémelhárító szervek ismerik, olvasták tanulmányainkat. Ha felkértek volna bármi együttműködésre bizonyára nem beszélhetnék erről. De elmondhatom, hogy néhányszor megkerestek bennünket. A tudóstársadalomra jellemző egyfajta érzékenység és idegenkedés az ilyesfajta együttműködéssel szemben, és ez bennem is létezik.

– *A terrorizmus egy olyan háló, amelynek szétzúzásaiban érdekelt az ember. Más hálóknak viszont a megerősítésében. Mennyire elképzelhető a beavatkozás lehetősége. Egyáltalán összeomolhatnak a skálafüggetlen hálók, amelyeknek egyik jellemzője a robusztusság?*

– Egyik felismerésünk az volt, hogy a skálafüggetlen hálók kettős tulajdonságúak: *robusztusak véletlen hibákkal szemben és nagyon érzékenyek a támadással szemben*. Tehát ha a csomópontok véletlenszerűen halnak ki, vagy tűnnek el, akkor a háló nem esik össze. Ez nagyon is érezhető a társadalomban: az emberek meghalnak, hirtelen tűnnek el egy-egy balesetben, a társadalmi viszont tovább működik. Az emberi szervezet több millió sejtjén belül számos molekula meghibásodik, attól még a szervezet nem esik össze. Az Interneten számos kapcsolat nem működik állandóan, mégsem omlik össze a világháló. Viszont a skálafüggetlen hálók nagyon érzékenyek a támadással szemben. Ha nem véletlenül választjuk ki a csomópontokat, hanem kiemeljük például a száz legforgalmasabb csomópontot, akkor a háló összeomlik. Tételezzük fel, hogy egy városból a hús legfontosabb ember egyszerre eltűnik valamilyen módon, akkor az komoly zavart jelent a város működésében, mert hihetetlen információ és kapcsolatrendszer gyűl össze a kezükben. Ezt a kettősséget lehet használni különböző módon, a különböző rendszerekben. A sejt túlélne szeretné a véletlen hibákat, ezt segíteni kell, ugyanakkor amikor a rákot szeretnénk gyógyítani, akkor megölni szeretnénk bizonyos sejteket és ekkor ki lehet használni a sejtek érzékenységét a támadással szemben bizonyos csomópontok kiválasztásánál. Ez a lényege az orvosságok kifejlesztésének, hogy meg kell találni azokat a hatóanyagokat,

amelyek megölik csak és kizárólag a rákos sejtet. Hasonló a terrorizmus esetében is a logika. A terroristaháló a társadalmi háló alhálójaként fogható fel, mindegy beágyazódik a társadalmi hálóba. Nem egy külön háló, ahol a terrorista csak a terroristával áll kapcsolatban, ráadásul olyan álhalmaz a társadalomnak, amely valamilyen módon álcázni szeretné magát, jelenléte a társadalomban nem nyílt, mindent megtesz, hogy a „huzalok” nem legyenek nyilvánosak. A terrorizmuselleni harcnak több formája van: egyik annak feltérképezése, hogy pontosan ki kitér a hálón belül, a másik ennek az információnak a felhasználása, hogy az egyének fontosságát és hollétüket és a harmadik a háló összeomlását előidézni azáltal, hogy a csomópontokat, legalábbis a kulcsfontosságú szereplőket kiiktatni. Például Szaddam Husszeint elfogása egy nyíltan beismert hálózati elméleti probléma volt, nem azt tették, hogy keresték a hollétét, hanem kezdték elfogni a rokonságát és nem azt kérdezték, hogy hol van Szaddam, hanem azt tudakolták, hogy kik a rokonai és ismerősei. Az amerikai hadsereg felépített tulajdonképpen egy olyan szociális hálót, amely megmutatta, hogy Szaddam Husszeint milyen kapcsolati hálóra támaszkodott. Így jutottak el ahhoz a személyhez, aki biztosan tudta, hogy hol van a diktátor.

– *Ha kivetítjük ezt az elméletet Ceausescu diktatúrájára, azt mondhatjuk, hogy ezzel a tudatos hálózati elméleti tézissel tartotta fenn a rendszert. Mindekiről szerzett információkat és azokat iktatta ki, akik veszélyes csomópontjaivá váltak a rendszernek. Mégis összeomlott.*

– A válasz nagyon egyszerű. A diktatúrában egy nagy csomópont létezik, amelynek a megszűnése az egész rendszer összeomlását eredményezi. A demokratikus társadalomhoz képest túl nagy hatalom halmozódik egy ember kezébe. A skálafüggetlen hálónál rengeteg csomópont van és mondjuk a legnagyobb után következik egy néhány, amely majdnem olyan nagy, majd még egy tucatnyi, aki közelebb van, tehát egy folytonosság létezik a legnagyobb csomóponttól a legkisebbekig, akinek csak néhány huzala van. A diktatúrában a legnagyobb csomópont túlságosan nagy súlyt kap a rendszerben, anomáliásan sok huzala van, anomáliásan nagy szereppel rendelkezik, és ezáltal a rendszer sebezhetővé válik. Ha kivesszük azt a csomópontot, akkor már a kisebb csomópontok nem képesek fenntartani azt a hálót úgy ahogy van és akkor az egésznek újra kell rendeződnie. Annak, hogy mikor jött el az ideje egy-egy diktatúra bukásának annak nem hálózati, hanem történelmi okai vannak. A tény, hogy Kelet-Európában a kommunista diktátorok eltávolítása után a rendszerek összeomlottak arra bizonyíték, hogy ezek nem természetesen fejlődő hálók voltak, hanem túl sok hatalom volt egy csomópontnak a kezében.

– *Linked vagyis Behálózva című könyve rendkívül olvasmányos és nagyfokú magabiztonsággal mozog a legkülönbözőbb területeken: gazdaságtan, irodalom, természettudomány.*

– Egyfelől olyan családi háttérrel kaptam, amely segített ebben. Apám történelmi munkákat írt, édesanyám irodalomtanár volt, otthonról sokat kaptam szüleimtől. Gyermekkoromtól jelen voltam az irodalomversenyeken, majd Bukarestben külső munkatársa lettem a *Hét*-nek, mint tudományos szakíró, írásaim a *Hét* tudományos mellékletében, a *Tett*-ben jelentek meg. Azt hiszem ez a gyakorlat sokat segített abban, hogy az átlagember számára érthető formában tudjam megfogalmazni a gondolatokat. A könyv jobban sikerült, mint ahogy reméltem. Magam sem tudom a titkát. Amikor nekigyürköztem az írásnak, itt a Hargitafürdőn, egy hónapos, önként vállalt elszigeteltségben, kiderült, hogy a könyv magát írta. Én ebben a témában éltem, ezt kutattam, számomra nagyon fontos volt és a könyv azért született, mert annyira fontosnak tartottam ezeket a gondolatokat, hogy úgy éreztem, nem szabad a szakmai publikációk szintjén megrekedniük, hanem el kell jutniuk a nagyközönséghez. Valahogy a fontosság tudatából fakadó lelkesedés adott egy lendületet a könyvnek.

– *Gondolkodik már a folytatásán?*

– Tudományos szempontból igen, a nagyközönségnek szóló könyvírást illetően nem. A hálózati elmélet nem a komplexitás elmélete, csak egy lépés feléje. Az, hogy megnézzük, hogyan néznek ki a hálók, milyen a struktúrájuk, még nem elégséges ahhoz, hogy megértsük a működésüket. Ezeknek a rendszereknek a működésében nagyon fontos maga az idő. Például ismerem valakit, ez az jelenti, hogy néha telefonon felkeresem, beszélek vele öt percig, küldök több-kevesebb gyakorisággal egy-egy elektronikus levelet. A hálózatoknak van egy belső dinamikája, ami abból fakad, hogy hogyan használjuk a huzalokat, hogyan működik a rendszer. Ilyen kérdések foglalkoztatnak pillanatnyilag: mikor történnek az események a hálón belül, egy komplex rendszeren belül, milyen a dinamikája, mi működteti a rendszert. Ez a kérdés, amit a következő években meg kell értenünk. Amit eddig találtunk, nevezetesen, hogy a különböző hálók belül hasonlóan néznek ki, tovább kell gondolni, vajon nemcsak hasonlóan néznek ki, hanem hasonlóan is viselkednek? Most még akár azt is válaszolhatnám a kérdésre, hogy nem, mert ugyanazon a hálón belül rengeteg dinamikát lehet meghatározni és lehet, hogy ennek függvényében egészen másként fog viselkedni. De az is lehetséges, hogy igen a válasz és azért nem látjuk a közös viselkedést a rendszerek között, mert még nem tudjuk, hogy mit is kellene vizsgálnunk. A hálózatokon belül a mi felismerésünk az volt, hogy meg kell nézni, egy csomópontnak hány huzala van. Ez az információ fontos volt ahhoz, hogy összehasonlítsunk különböző hálókat. A hálók dinamikáját tekintve viszont még nem tudjuk, hogy pontosan mit kell mérni, aminek segítségével a hasonlóságot meg lehet találni. Van tehát egy következő lépés, amelyet vagy az én kutatócsoportom vagy valaki más, meg kell oldjon. Ez lehet, hogy bekövetkezik három év alatt, de lehet, hogy huszonöt év kell hozzá, mert sokkal nehezebb probléma, mint gondoljuk. Mindenképpen ebbe az irányba vittem a kutatócsoportomat, és ha erre legalább olyan választ sikerül adni, mint a hálózat struktúrájára, akkor tényleg beszélhetünk arról, hogy megszületett egy komplexitás-elmélet. Ha történik olyan áttörés, amely kikényszerít egy újabb könyvet, akkor lesz könyv is.

– Sokszor említette a kutatócsoportot, amelyben együtt dolgoznak. Hogyan választotta ki a munkatársait, kikkel dolgozik együtt?

– A csoport rendkívül fontos. Nemcsak az számít, hogy a lehető legjobb képességű emberek dolgozzanak, hanem az is, hogy a lehető legjobb kollégák legyenek. Lehet ugyanis valaki nagyon intelligens, de nagyon rossz csapatmunkás. A csapatmunkára való adottság nem korrelál sem a tudományos, sem a tanulmányi tesztteredményekkel.

– Azért hadd kérdezzem meg, véletlenül vannak többen is magyarok ebben a csoportban?

– Nem véletlen. Annak köszönhető, hogy sokkal jobban fel tudom mérni egy erdélyi vagy egy magyarországi diáknak a képességeit, mint egy kínainak. Ismerem az iskolarendszert, tudom, mit tükröznek a jegyek, fel tudom mérni mit jelent egyik vagy másik professzor ajánlása. Mondhatnám azt is, hogy létezik a hálózateffektus, vagyis a kapcsolatrendszeremre építek, amikor kialakítom a csoportom. A szakmai szemponton túl van egy érzelmi vetülete is a dolognak, számomra nem közömbös, hogy magyarok legyenek a csoportban. De túl ezeken a szempontokon, sokan felfigyeltek arra a jelenségre, hogy a hálózatelméletnek egy nagyon erős magyar vonulata van. Itt nem feltétlenül tanár-diák viszonyról van szó, mert sem Rényi, sem Erdős engem nem tanított, nem is ismertem munkásságukat, amíg nem kezdtem hálózatokkal foglalkozni, nem tartottak az egyetemen egyetlen gráfelméleti kurzust. De tény, sok fontos eredmény ezen a területen magyar agyakban született meg. Ennek nem ismerem az okát, talán van a magyarokban egy kísérletező kedv, ami segíti ebben, de az is előfordulhat, hogy mindez csak véletlen.

– Mennyire érzi magát a sors kegyeltjének?

– Én nagyon is a sors kegyeltjének érzem magam. Egy tudományos karrier sokban a véletlenen múlik. Ha nem '89-ben, hanem később hagyom el Romániát, akkor valószínű szakmailag már túl késő lett volna indulni. Az is véletlen volt, hogy Vicsek professzor akkor jött vissza Amerikából, amikor én épp Budapestre érkeztem, és így az első diákjai között voltam. Lehetne a sort folytatni, hogy Bostonban a legjobb professzorhoz kerültem, egészen addig, hogy sikerült megkapnom azt az állást, ahol most egyetemi tanár vagyok, hiszen hatszáz jelentkező közül választottak ki pontosan engem és sikerült harminchárom évesen elérni a legmagasabb egyetemi tanári fokozatot. Tudom, hogy sok olyan társam volt az egyetemen, akik sokkal jobb tanulmányi eredményeket tudtak felmutatni, mégis megtört a tudományos karrierjük. Sok olyan olimpiászon nyertes tanítványomnál is megfigyeltem, hogy egyfajta „kiégés-effektus” jelentkezik náluk, elfogy a lelkesedésük. Magamra sokszor mondom, hogy a siker titka a felejtés, nem terhelem az agyam mindenféle információval, csak azt jegyzem meg, ami fontos, gyerekként tudok rácsodálkozni bizonyos dolgokra. Biztos, hogy a siker sok tényező kombinációja: a kisebbségi sorsból fakadó ambíciónak, az egyetemi mentorok tudásának, az alkalmas pillantok felismerésének. A tanárim voltak életemben azok a csomópontok, akiktől tudást, szervezőkészséget, tudományos világban való eligazodást kaptam. Szerencsésen tevődtek egymás mellé életemben a mozaikkockák, mert mindenkitől valami mást tanultam. A fizikusok sokszor hangoztatják, hogy nem elég a szerencse, azt fel is kell ismerni. A hálózatelméletben jó példa, ahogy korábban is említettem, hogy néhány csomópontnak már kezében voltak ugyanazok a huzalok, amelyek a miénkben és még sem ismerték fel a skálafüggetlen tulajdonságot. Ahhoz, hogy felismerjük, szükség volt a Vicsek- és Stanley-féle iskolának a végigjárására.

– Könyvében azt sugallja, hogy kicsi a világ, nem olyan bonyolult, hogy félelemmel kell eltöltsön bennünket.

– Nemcsak, hogy nem bonyolult, hanem megérthető és arra kell törekedni, hogy minél többet megértsünk belőle.

SCIENCE AND TECHNOLOGY

This interview of Elvira Oláh-Gál with Hungarian-born American physicist Albert-László Barabási was originally published in the journal *Székegyföld* in 2006. The world-famous physicist, whose name became broadly known by his book entitled *Linked: The New Science of Networks* talks about his life, the roots, career, the theory of networks, his scientific ethos and much more.

GEOSTRATÉGIAI & VILÁGGAZDASÁGI KÖNYVSZEMLE

FARKAS, Flórián : Zbigniew Brzezinski — Zabolázatlanul

OUT OF CONTROL *Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*

Zbigniew Brzezinski

A TOUCHSTONE BOOK
Published by Simon & Schuster
New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore

1995

ISBN-10: 0-684-82636-4

Zbigniew Brzezinski (lengyelül Brzeziński) neve ismerősen cseng mindazok számára, akik az elmúlt évtizedekben figyelemmel kísérték a világpolitika eseményeit. A lengyel származású¹ politológus és geostratégia, Jimmy Carter amerikai elnök nemzetbiztonsági tanácsadója volt 1977 és 1981 között. Jelenleg a *Center for Strategic and International Studies* munkatársa és a *School of Advanced International Studies at Johns Hopkins University* professzora. Számos könyv szerzője és a mai napig aktív közéleti szereplő. E könyvét 1992-ben írta, röviddel a kommunizmus világméretű bukása után, s eredetileg 1993-ban jelent meg. Amint a bevezetőben írja, tekintettel a világpolitika állapotára, könyvét sürgős figyelmeztetésnek szánja. Véleménye szerint a Szovjetunió szétesését követően a világpolitikai események kontrolálatlanná váltak, s emiatt egy könyvet volt kénytelen írnia, amely részben diagnózis, részben prognózis, részben figyelmeztető felszólalás.

A mű egyrészt visszapillantás a huszadik századra, másrészt helyzetelemzés és jövőbetekintés. Négy nagy, egymással összefüggő, témát dolgoz fel. Ezek a következők:

1. Az első rész a huszadik század politika fő jellegzetességét, a totalitáriánus mozgalmak pusztító hatását taglalja. Ezeket röviden szervezett örületnek nevezi. Elsőként egy tényszerű számadást ad arról, hogy mekkora pusztítást okoztak az emberanyagban. Szívbaveszi úgy a náciizmus áldozatait, mint a kommunizmus áldozatait. Konzervatív becslések szerint is ez 170 millió emberáldozatot jelent! Ezek után elemzi ezeknek a tömegpusztító mozgalmaknak társadalmi alapjait. Brzezinski szerint ezeket a tömegpusztító mozgalmakat a metamitoszok létrejötte segítette hatalomba. Ennek három, egymással összefüggő jelenség volt az oka: i.) az írásbeliség általánossá válása (elsősorban Nyugat-Európában), ii.) az ipari forradalom, és iii.) az urbanizáció. A ipari forradalom szükségessé tett egy minimális szintű írásbeliséget, amely lehetővé tette a politikai gondolatok elterjedését. Ezt viszont nagyon primitív, leegyszerűsített szintű ideológián és propagandán keresztül lehetett csak terjeszteni a tömegek alacsony kulturális szintjét figyelembe véve. Az urbanizáció kiszakította az emberek többségét a hagyományos szociális keretből s ezáltal politikailag aktivizálta, valamint fogékonyakká tette őket a metamitoszok számára. A folyamatot a francia forradalom indította el a nacionalizmussal, a romantikus idealizmussal és a szélsőséges racionalizmussal. A francia forradalom és a huszadik századi totalitarizmus között a marxizmus volt az összekötő kapocs: azáltal hogy a forradalmat erkölcsi megváltásnak kiáltotta ki, s elkerülhetetlenségét hirdette, a marxizmus a totális politikai kontrollt posztulálta, mint a szekuláris utópia kiindulópontját. Ennek a központi gondolatnak voltak a kihajtásai a leninizmus, a fasizmus és a hitlerizmus.
2. Végül is a totalitáriánus rendszerek megbuktak. Az igazi kérdés az, hogy vajon tanult-e ebből valamit az emberiség? A szerző ebből a szempontból nem túl optimista. Tudomásul kell ugyanis venni, hogy a totalitáriánus

¹ Varsóban született 1928-ban.

rendszerek azért buktak meg, mert nem tudták teljesíteni az ígéretüket, vagyis, hogy megvalósítják a földi paradicsomot. Közben a Nyugat társadalmi átestek a ló másik oldalára. Míg a totalitárius rendszerek tökéletesen kontrolláltak, addig a második világháborút követő időszakban a Nyugat szinte teljesen átadta magát a materialista fogyasztás örömeinek, amelyet technikai fejlődés tett lehetővé. A vallásosság háttérbe szorult, a transzcendensre való igénnyel együtt. A médiumoknak, elsősorban a tévének, kiemelkedő szerepe van ebben a jelenségben. A demokratikus rendszerekben élő állampolgároknak szinte már csak jogaik vannak, de felelősségük alig. Az erkölcsi relativizmus eközben a társadalmi kohéziót, valamint a társadalom működését ássa alá. Ez a jelenség ráadásul egybeesett az emberiség globális méretű politikai ébredésével. Azok a folyamatok, amelyek Nyugat-Európában a 19. században lezajlottak, globális méretet öltenek. A tömegkommunikációnak köszönhetően, a világ nagyobbik, szegényebb része ráébredt a nagy különbségekre, amelyek léteznek a fejlett Nyugat és a Harmadik Világ között. Ez a kibillent egyensúly nem tartható fenn a végtelenségig.

3. A harmadik rész az Egyesült Államok vezető szerepével foglalkozik. A Szovjetunió bukása után az Egyesült Államok hegemon helyzetben találta magát, egyedüli nagyhatalomként uralta azt a négy területet, amely szükséges a globális hatalomhoz: i.) globális katonai hatalom, ii.) globális gazdasági hatalom, iii.) globális kulturális-ideológiai hatalom, iv.) globális politikai hatalom. A fő kérdés Brzezinski szerint az, hogy vajon fenntarthatja-e uralmát hosszabb távon egy globális hatalom, amelyiket nem vezérelnek olyan erkölcsi elvek, amelyek relevánsak egy globalizált világban. A szerző válasza egyértelmű nem. Egyrészt a történelem ezt mutatja, gondoljunk csak a nagy birodalmakra, úm. a római, francia, brit, stb. Másrészt az Egyesült Államok olyan strukturális problémákkal küzd, amelyek meggátolják az amerikai modell globális elfogadását. Ezek egy része gazdasági, mint pld. eladósodás, kereskedelmi hiány, alacsony megtakarítási ráta, az ipari versenyképesség romlása, stb. Ezeket, legalábbis részben, a politika meg tudja oldani. Az igazi problémát az ún. társadalmi-kulturális jelenségek okozzák, ezeket ugyanis nem lehet politikai módszerekkel megoldani. Ezek közül egy néhány a következő: széleskörű bűnözés és erőszak, nagyméretű kábítószer-fogyasztás, az erkölcsi lezüllés nagyméretű propagálása a médiában, a polgári tudat hanyatlása, stb. Végül Brzezinski elemzi a két nagy potenciális rivális, Japán és az Európai Unió lehetőségeit. Megállapítja, hogy Japánnak lenne lehetősége a katonai potenciálját felépíteni, de magát a zárt japán társadalmi modellt a világ nem fogadja el. Az Európai Uniónak ebből a szempontból sokkal nagyobb az esélye, de ehhez nagyobb fokú politikai integrációra lenne szüksége, amelyet egy komoly haderővel kellene kiegészíteni. Erre van lehetőség, de ha ez meg is valósul, arra még több évtizedet kell várni.
4. Az utolsó rész a lehetséges geopolitikai feszültségeket, illetve problémás területeket veszi szemügyre. Elsőként a szétesett Szovjetunió/Orosz Birodalom helyzetét elemzi nagy részletességgel. Végül következtetése, hogy a széttöredezett Orosz Birodalom teljesen magára van hagyva, s több évtizedes nehéz időszak elé néz. Kína is komoly elemzés alá kerül. Megállapítja, hogy Kínának nagy esélye van arra, hogy a Harmadik Világ számára példaképpé váljék, ha sikerül egy politikailag, gazdaságilag elfogadhatóan működő társadalmi modellt létrehoznia. Brzezinski jól látja, hogy Kína gazdaságilag egy hosszú távú felívelő pályán mozog, az igazi kérdés a politikai stabilitás. Nagyszerűen megjósolja azt, hogy a kínai stratégiák számára a Nyugat ellensúlyozása lehetséges lehet egy kínai-orosz-iráni szövetség kialakításával. A kínai-orosz tengelyre épülő Shanghai Ötök 1997-ben valósággá vált², s ez nagyszerűen bizonyítja Brzezinski geostratégiai tisztánlátását. Az egyetlen 'tévedése', hogy ez orosz, s nem kínai vezetés alatt jött létre. Hiába, 1992-ben Oroszország annyira rossz helyzetben volt, hogy még Brzezinski is alábecsülte őket. De a lényeget nagyszerűen meglátta és megjósolta.

A hidegháború végén a nyugati stratégiák többsége az önelegedettség állapotában hagyta magát elragadtatni a hübrisztől és nem gondolkodott el azon, hogyan lehet az Egyesült Államok számára egy hosszú távú stratégiát kialakítani, amely lehetővé teszi az amerikai hegemonia, s a globális stabilitás fenntartását. Brzezinski azon kevesek közé tartozik, akik ezt megtették. Briliáns elemzését adja a totalitárius rendszerek lényegének, éles szemmel veszi bonckés alá a jelenlegi Nyugat helyzetét. Prognózisának egyes részletei nem váltak be; pld. alábecsülte Oroszország állóképességét, nem hangsúlyozza eléggé a vallás (elsősorban az Iszlám) civilizatórikus hatását, de a fő vonalakban az események teljesen őt igazolták. A legfontosabb tézise mindenképpen az, hogy a hedonista orgiába fulladt Nyugat nem képes erkölcsi tartást és példát mutatni a világ számára, amely lehetővé tenné a nyugati modell globális elterjedését. Erkölcsi tartás nélkül pedig nem lehetséges világuralom. A nyers katonai erő csak ideig-óráig elégséges.

² A szervezet 2001-ben felvette a Shanghai Cooperation Organisation nevet.

**FARKAS, Flórián : Michael Scheuer „Anonymous” —
Az ellenség szemével & Birodalmi hübrisz**

***THROUGH OUR
ENEMIES' EYES***

Osama bin Laden, Radical Islam, and the Future of
America

Michael Scheuer
„Anonymous”

POTOMAC BOOKS, INC., Washington, D.C.

2006

ISBN-10: 1574889672

ISBN-13: 978-1574889673

IMPERIAL HUBRIS

Why the West Is Losing the War on Terror

Michael Scheuer
„Anonymous”

POTOMAC BOOKS, INC., Washington, D.C.

2005

ISBN-10: 1-57488-862-5

Michael Scheuer könyveit eredetileg 'Anonymous' álnéven publikálta, mert a CIA alkalmazottja volt. Az első kötet ('*Through Our Enemies Eyes*') eredetileg 2002-ben jelent meg, a második ('*Imperial Hubris*') 2004-ben. A szerző 2004-ben közös megállapodással, több mint két évtizedes munkaviszony után felmondta e viszonyt a szervezettel, ami után fény derülhetett személyére és valódi nevére. Az '*Imperial Hubris*' besztszeller lett az Egyesült Államokban, miután az első kötet a hivatalos körök és a média agyonhallgatása ellenére ismertségre és elismertségre tett szert.

A szerző az amerikai kémszervezetben belül Afganisztánnal és Délkelet-Ázsiával foglalkozott hosszú éveken keresztül. Végül a Bin Laden Csoport vezetője lett. E helyzetéből kifolyólag remek ismerője a térségnek, *Osama bin Laden*nek és szervezetének, az *al Qaeda*nak. A két kötet nem vállalkozik kevesebbre, mint arra, hogy elsősorban az amerikai társadalom számára nyilvánvalóvá tegye, hogy ki is Osama bin Laden valójában, mi motiválja őt személyesen, és miért találnak gondolatai szimpátiára az iszlám világban belül. Az amerikai kormányzati körök és a nyugati média döntő többsége ugyanis egy rendkívül primitív, egyoldalú és torz képet festenek bin Ladenről és mozgalmáról. Közönséges terroristának, eszement szélsőségesnek állítják be, akinek csak azért van szerintük sikere, mert sok a pénze. Ezzel pedig a lehető legnagyobb kárt okozzák: megakadályozzák ugyanis, hogy az amerikai társadalom megértse magának a problémának a gyökerét. Folyamatosan azt hangoztatják (pártállásra való tekintet nélkül), hogy bin Laden azért támadja az amerikaiakat, mert gyűlöli a szabadságot, illetve az amerikai életstílust és nem azért, mert ellenzi az amerikai külpolitikát az iszlám országaiban. Pedig maga bin Laden mást sem mond évek óta. Scheuer egyértelműen bizonyítja a tényekre alapozva, hogy bin Laden nem egy (államilag támogatott) terrorista szervezetet épített fel és vezet, hanem egy az egész világra kiterjedő iszlám felkelést. Az iszlám világ döntő többsége számára ő egy gyújtópont, a két nagy iszlám vezérrel egyenrangú: *Nur ad-Dinnal* (al-Malik al-Adil Nur ad-Din Abu al-Qasim Mahmud Ibn 'Imad ad-Din Zangi [1118-1174]) és *Saladinnal* (Salahuddin Al-Ayyubi [1138-1193]). A két könyv Sun-zi tanácsa első részének remek kidolgozása: 'ismerd ellenséged' és ismerd önmagad, s a győzelem nem lehet kétséges.'

Az első kötet kronologikus feldolgozásban tárgyalja a témát. Az elején felvázolja, hogy miért nem értik az amerikaiak bin Ladenet. Felsorolja az okokat, ún. elfojtott vita (többek között a 'gyűlöletbeszéd' típusú törvényekre hivatkozva), túlhaladott tudású terrorizmus szakértők, türelmetlenség, s birodalmi hübrisz. Ezt követően bin Laden dzsihádjának fő témái kerülnek terítékre, majd egy személyiség-vázlat. A kötet fő részét azonban bin Laden életútja teszi ki. Az egyik fejezet a jemeni születésű apjáig nyúl vissza, neveltetését elemzi, az afgán dzsihádban való részvételét vizsgálja majd azt a fordulatot írja le, amikor szakít a szaúdi királyi házzal, amikor az az első Öböl-háború idején amerikai csapatokat enged be Szaúd-Arábia területére (amely Mohamed óta szent területnek számít, ahova tilos nem muszlim erőknek betenniük a lábukat). A fejezetet szudáni tevékenysége zárja. A következő fejezet az 1996 és 2001 közötti időszakot tárgyalja, amelyben visszatér

Afganisztánba, ahonnan megszervezi az egész világra kiterjedő szervezetét az *al Qaeda*. A kötet tartalmaz egy részletes listát az al Qaeda győzelmekkel és vereségeikkel is.

A második kötet a témát tematikusan tárgyalja. A főbb témák közül a következőket lehet kiemelni: szó esik arról, hogyan sikerül bin Ladennek összetartania az amúgy vegyes iszlám világot azzal, hogy következetesen egy nagyon fókuszált programot ad, amelyben az amerikai külpolitika fő pontjait támadja meg. A következő fő téma az afganisztáni valamint az iraki elhibázott háborúk, amelyekben az igazi amerikai hadviselési stílussal ellentétben (amelyet az amerikai polgárháborúban az Észak totális hadviselése jellemzett) egy gyors és veszteségminimalizáló szempont volt az uralkodó, amelynek egyenes következménye lett a mindkét országban fellángoló gerilla-harc. Kiemelendő még az a fejezet is, amelyben a szerző bin Laden személyes karakterét elemzi részletesen, ami által nyilvánvalóvá válik, hogy miért tekintik sokan az iszlám világban őt prófétának, a legnagyobb élő muszlim vezérnek.

A szerző azzal zárja e könyvét, hogy azt remélte: könyvei elősegítenek egy alapos és a lényegét érintő vitát ezügyben. Ez létkérdés az Egyesült Államok (és egyben a Nyugat) számára, mert a probléma nem fog magától elmúlni. Át kellene gondolni például az Egyesült Államok külpolitikai prioritásait. Ha a vita eredménye mégis az lenne, hogy ez nem szükséges, akkor a jelenlegi külpolitikai vonal fenntartásához szükséges új nemzetbiztonsági politika kidolgozása és életbeléptetése lenne szükséges. A szerző nagy sajnálattal állapítja meg, hogy ez a vita a mai napig nem zajlott le.

Ennek ellenére megállapítható, hogy Michael Scheuer két könyve nagy szolgálatot tett azért, hogy objektív tényekre alapozva (amelyeket kizárólag a nyilvánosan elérhető forrásokból merítette, hiszen könyvének megírásához nem használhatott titkosított anyagokat), világos elemzéssel jelenünk (és jövőnk) egy igen súlyos problémáját világította meg és tette megbeszélhetővé. Könyvei messze kiemelkednek a 'terrorizmus szakértők' népes taborának terméshalmazából. Világos és rendkívül élvezhető stílusa néha még azt is feledteti, hogy milyen véresen komoly is az a téma, amelyet tárgyal. E két könyv ismerete nélkül ma már nem lehet komoly vitát folytatni Osama bin Ladenről és az al Qaedáról.

~ ~ ~ ~ ~

FARKAS, Flórián : William R. Polk — Megérteni Irakot

UNDERSTANDING IRAQ

*The Whole Sweep of Iraqi History, from Genghis Khan's
Mongols to the Ottoman Turks to the British Mandate
to the American Occupation*

William R. Polk

HARPER PERENNIAL, New York, London, Toronto, Sydney

2006

ISBN-13: 978-0-06-076469-2
ISBN-10: 0-06-076469-4

William R. Polk a Harvard University-n és az Oxford University-n tanult többek között arab és török nyelvet, illetve kultúrát. Emellett az Universidad Nacional de Mexico, az Universidad Nacional de Chile, a University of Baghdad és az American University of Cairo-n folytatott tanulmányokat. 1955 és 1961 között a Harvard-on tanított közel-keleti történelmet, politikát és arabot. 1961-ben az amerikai külügyminisztériumba került, ahol a Közel-Keletért és Afrikáért volt felelős. 1965-

ben lemondott, hogy történelem professzor és alapító igazgató lehessen a center for Middle Eastern Studies intézetnek a University of Chicago-n. Számos egyetemen és nemzetközi kapcsolatok intézetben tanított vagy tartott előadást. Több mint egy tucat könyve jelent meg, amelyek elsősorban az arab világgal foglalkoznak.

Jelen könyve eredetileg 2005-ben jelent meg. Az iraki invázió, majd az azt követő kaotikus állapotokat okozó megszállás nyilvánvalóan a nagyközönség figyelmébe hozta Irakot. E könyv egy gyors bevezető Irak történelmébe, úgy is mondhatnánk, hogy hézagpótló könyv, elsősorban az amerikai nagyközönség számára, de nemcsak annak. A könyv kis méretű, alig több mint 200 oldal, tehát tényleg egy délután leforgása alatt el lehet olvasni. Stílusa olvasmányos, közérthető, érződik, hogy olyasvalaki írta, aki elsőkézből ismeri és uralja a témát, többek között azért, mert beszéli a nyelvet. Nagyon tanulságos a bevezető, amelyben néhány példán megmutatja, hogy akár az olyan alapvető kifejezések is, mint 'mártír', 'szent háború', 'vallásos vezető' vagy 'reakció' mennyire félrevezetik a nyugati média hírközlését azáltal, hogy nem értik meg ezeknek a szavaknak a jelentését az iraki kulturális kontextusban. Felüdülés és szinte a csodával határos egy nyugati szerzőnél ilyesfajta felvilágosodást és nyitottságot észlelni.

A kötet első két fejezetében hétmérföldes léptekkel végigvezet bennünket Irak (Mezopotámia) ókori és középkori (Iszlám) történelmén. Egy-két fontos részlet hiányzik, mint például a káldeai keresztyének vagy az iraki türkmének (nem tévesztendő össze a türkménisztáni türkmékekkel) említése, de egy 10 000 láb magasságú felvételnél ez nem róható fel igazán a szerzőnek. A legfontosabb események és trendek áttekinthetően említésre kerülnek.

Érthető módon a kötet nagyobbik része Irak modern történelmével foglalkozik. Ezt három fejezet fogja át. Az egyik a brit uralmat taglalja, a következő az ún. 'forradalmi Irakot' tárgyalja, míg a harmadik az amerikai megszállást kezeli, amelyet a szerző az első (1991-es) Öböl-háborútól számít.

Ezek a fejezetek, amelyek már bővebben és nagyobb felbontással tárgyalják a megfelelő időszakokat, úgyszintén szakszerű módon kezelik a történelmi periódusokat. Csak a legvégén veszíti el a szerző egy kissé a hidegvérét és válik személyessé a tárgyalásmenete. De ez elnézhető, hiszen nem egy tudományos munkáról, hanem egy tudományos igénnyel megírt népszerűsítő könyvről van szó. Összegzésként tehát elmondható, hogy szakértő módon és nagy beleérzéssel megírt, a nagy tömegek által is érthető, de a szakszerűség követelményének engedményt nem tévő műről van szó.

GEOSTRATEGICAL & WORLD ECONOMY BOOK REVIEW

In this column four books are reviewed, all by Flórián Farkas. These are:

1. **Zbigniew Brzezinski:** *OUT OF CONTROL — Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*
2. **Michael Scheuer „Anonymous”:** *THROUGH OUR ENEMIES' EYES — Osama bin Laden, Radical Islam, and the Future of America*
3. **Michael Scheuer „Anonymous”:** *IMPERIAL HUBRIS — Why the West Is Losing the War on Terror*
4. **William R. Polk:** *UNDERSTANDING IRAQ — The Whole Sweep of Iraqi History, from Genghis Khan's Mongols to the Ottoman Turks to the British Mandate to the American Occupation*

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Látóhatár

1953. szeptember.

IV. évfolyam 3. szám

CS. SZABÓ, László :

Nyolc nap Párisban

DECEMBER 23.

A tengeren nincs tél, mert nem hagyják el a madarai. Jó félórája követnek Doverből a sirályok, el-elmaradnak, fennakadnak a levegőben, úgy tesznek, mintha varázslat fogná őket, aztán játszva utánunk iramodnak. Érdekből, mohóságból, falatokra lesve, mondaná egy történelmi materialista, udvariasságból, játékból, kíváncsiságból, mondja az, aki sejti, hogy a madarak se élnek pusztán kenyérrel. Mindennek van értelme, de nincs mindenben szándék. Régen a kis nápolyi suhancok cigánykerekét hánytak az üres hintó előtt is, pedig tudták, hogy nem repül ki rézgaras az ablakán. Ezek a sirályok se várnak semmit. Tetszik nekik a füst állása s a csendes naplemente. S talán azzal is hitegetik magukat, hogy van a hajón egy Leonardo da Vinci, aki ceruzával halhatatlanná varázsolja a röptüket.

Többször átkeltem a Csatornán, vízen is, levegőben is. Repülőgépen nincs az embernek szigeti élménye, olyan rövid az út a tenger fölött. Csak annyi látszik odafentről, hogy Dél-Anglia kockásabb, mint Normandia: több a telekkönyvi lapja. A hajó ellenben világos fejezetekre tagolja az utazást: elmarad a part, leszakadnak a sirályok, halászbárkák köszöntenek, feltűnik az új ország, nyurga emelődaruival. Még akkor is otthonosabb érzés a tengeri átkelés, ha az ember többet használja a repülőgépet, mint a hajót. Julius Caesar óta száll apáról fiúra, népről népre az ösztön, hogy a kontinens s a sziget közt pár úszó deszkát kell használni.

Fair Stood the Wind for France . . .

„Jó szél dagasztotta a vitorlákat Frankhon felé”, énekelte Michael Drayton, Shakespeare kortársa s talán barátja. Megverselte a haza történetét, tájait; fegyvert és vitézeket énekelt az angoloknak, mint nekünk Vörösmarty Mihály, mert a szigeten Shakespeare korában volt a nemzeti ébredés, még hozzá nagyon kalandos kedvű. Ma orrunkat huzigálva azt mondanók, hogy imperialisták voltak. A szónak kénkö szaga van, attól a fintorgás. Pedig imperialisták voltak csakugyan, ha nem is tudtak a szóról. De sokkal félelmesebb volt hozzá a költészetük és sokkal ártatlanabb a fegyverük, mint a mai hatalmaknak.

Drayton verse arról szól, hogyan ette meg szőröstől-bőröstől V. Henrik maroknyi partraszálló serege a franciákat Agincournál. A csatáról Shakespeare is írt egy kardcsörtető, pompás darabot.

Nem ő volt az egyetlen angol király, aki hívatlanul és állig fegyverben átlátogatott a túlsó partra. Az udvari történészek és jogászok, — a mai Tájékoztatói Minisztériumok ősei — valódi és koholt okmányokkal, olompecsétes iratokkal, körmönfont fejtegetéssel mindig megtalálták a jogalapot a felséges étvágy számára, leöntötték a latin nyelv szentelt vizével s egy érseki áldást is szereztek hozzá. A kedvező szél többször dagasztotta a vitorlákat Franciaország felé. Pecsétes irattal a kezében, érseki áldással felkent homlokán, örökös igényében s halhatatlan lelkében megerősítve az angol király átkelt a szárazföldre, hogy érvényt szerezzen hűbérjogainak, amiket a nagyanyja ágyától örökölt. De a hajó hátában és orrában remek céllovó fjjászok is álltak, a kor legtokéletesebb fegyverével. A király „messzehordó” nyilatkat is vitt magával az irattekercsen kívül, a jogalap mellé.

Mikor a lutheri villámcsapás kettéhasította a népek lelkét már nem ősi hűbérjogokért kellett átmenni a szemközti partra, hanem a hittestvérekért. Az utolsó protestáns fellegvár: La Rochelle eleste után kisült, hogy a maradék francia helyőrség fele angol volt.

Persze a kontinens se maradt adós a szigetnek. Anglia évszázadokig védekezett a titkos vagy nyílt beavatkozások s a belső ellenség ellen; a spanyolok flottát küldtek a katolikusok felszabadítására, a franciák pénzt és fegyvert adtak a bujdosó trónkövetelőnek. Nem csoda, ha az angolok néha elvesztették a fejüket s a madárijesztőt is partraszállónak nézték a ködben. Elég szer megesett, hogy csakugyan az volt. S ha jól végigkoptatták az udvarházakat, itt-ott valóban rábukkantak az „ötödik hadoszlop” befalazott embereire.

Volt egy pillanat, mikor igazán karhossznyira csúszott Angliához az ellenséges szemközti part:

The Coast of France, the Coast of France how Near! . . .

Napoleon kortársa, a szorongó Wordsworth már csak bolhaugrásnyira látta Franciaországot, amely Shakespeare harcias honfitársainak s a partraszálló középkori királyoknak nem volt elég közel! Boulogneban gyülekezett a császár tábora, azon a tájon, ahol később Hitler beásta a rakétaágyúit. A folytatást tudjuk a könyvekből. Napoleonnak nem volt elég csapatszállító hajója s a pompás hadsereget, mint a zabos lovat kénytelen volt megjáratni Németország és a Dunavölgy csatateréin. Ő okozta az utolsó gondot a parti őrszemeknek. Waterloo után soha többé nem fegyverkezett egymás ellen a két szomszéd.

Victor Hugo megjövendölte a múlt század hatvanas éveiben, hogy a háború hamarosan olyan képtelenség lesz Európa népei, mint például Firenze és Siena, Bern és Genf között. Ahogy kiégett a harc a hajdani városállamokban, írta Hugo, úgy kipusztul a huszadik századig a nemzetállamokból is. Jó pár esztendővel ezelőtt, a hitleri „hideg háború” sötét hangulatában fölényes keserőséggel intéztem el a jóslatot valamelyik írásomban; elhamarkodott csalódással leintettem a naiv látnokot. A jóslat fele azonban bevált. Hét- vagy nyolcszáz esztendőn keresztül kihúzott karddal, töltött fegyverrel társalogtak az angolok és franciák s kölcsönösen résenálltak partraszállások, beavatkozások, partratételek, trónkövetelők, titkos ügynökök és emigránsok ellen. Ma azonban csakugyan olyan képtelenség a háború a két ország közt, mintha Firenze fegyvert fogna Siénára vagy Genf Bernre. S a békejóslat a második világháború után a Rajnán is megkezdte lassú, kínos átkelését; a véres tengercsatorna után az örökké vérző folyam színe is derül. Talán a költő csak az évszámiban tévedett, nem a lényegben. Utóvégre Nostradamus jóstükre is elhomályosult néha.

No de itt van Calais, a francia part s a parton a vámvizsgálat. A fináncokat nehezebb leszerelni, mint az ijjászokat.

*

De hová bújnak a fináncok? Törvénytisztelő ember vagyok, tartok rá, hogy beletúrjanak a kofferembe s összekenjék az ingemet a cipőkrémmel. A hajóról egyenesen átléphettem a vonatba, vadonatúj, ezüstbordájú, agyonfűtött francia vonatba, a szerelvény rögtön nekiiramodott, ész nélkül vágat keresztül az országon, elmarad Boulogne, ez már Abbeville, ez már Somme megye, Amiens, kiszállás, beszállás, túljárunk a fele úton, mindjárt Párisban leszünk, kint topogok a folyosón, átnézek két szomszéd kocsiba, mi történt? mikor teszi rám kezét a törvény? vagy talán elkerültem a hatóságot? talán mégis Calaisban kellett volna jelentkezni? valami őrházban, amit elnéztem? ami nem kötelező az angolokra, de nekem kutya kötelességem lett volna látni a rongy menekült papírommal? talán jelentkezzem Párisban a pályaudvaron? de van-e ott őrszoba? s nem fognak-e rögtön gyanúba? vagy várjak holnapig s kezdem a várost a rendőrkapitányságon? vagy titkolódzom s szóljak csak a határon, visszamenet?... Kettévált tudattal, nagyító lencse alatt figyelem a vonagló férget, a fél-európai fél-állampolgárt, aki remekül bedresszírozva már nélkülözi az átszűrést, igazoltatást, motozást, már büntudata van a hatóság mulasztása miatt is! Egy félórával Páris előtt végre fölhangzik az édes, felmentő szózat a folyosó végén; est-ce que vous avez quelque chose à déclarer? — s nyomban utána a pecsét andalító csattanása az útleveleken. Hegyek szakadnak le a mellemről. Ó, hát mégis semmi baj, átvizsgálnak, ellenőriznek, megkezelnek, tudomást vesz rólam a rendőrség! Minden kornak megvan az önkéntes lelki kényszere, a középkori emberé a mindennapos csendes mise volt, a mienk a mindennapos csendes megsemmisülés a hatóság előtt.

Mert a történetnek ezzel nincs vége. Alig tértem magamhoz a rémületből, máris felfortyogok hanyag ellenőreim ellen. Miféle ország, ahová csak úgy besétál az ember? Hiszen észrevétlenül leszállhattam volna Amiensben! Mire a hatóság szerényen bekopog a fülkébe, számonkérő angyallá nőtt a szűkölő féreg.

— Maguk hol jártak eddig? Rámnéz, nem érti a kérdést.

— Miért nem jöttek be Calaisnál, a határon?

— De uram... — s elakad a szava a csodálkozástól, — de uram, hiszen kész volt az ebéd az induláskor!

Jó két órája hagytuk el Calais. Ennyit szántak az ebédre az étkezőkocsiban. Láthatatlanul meghúzódtak a vonat farkában, a világért se zavarták a szertartást. Utóvégre az ebéd mégis csak előbbrevaló, mint az állam. Amíg az utas eszik, a hatóság alszik, tereferél vagy kártyáztat. S Páris előtt bemosolyog a fülkébe.

Nagy ország. Művelt ország. Hát persze, Franciaország.

DECEMBER 24.

Drága, vagy olcsó Páris? A legdrágább város, ha az utas valamelyik állam számlájára költi a napidíját, olcsó, ha az asszony kosárral megy bevásárolni korareggel. De akkor se drága, ha tudod, hogy a vöröskockás abroszra éppen olyan fejedelmi fogásokat raknak, mint a ropogós damaszt terítőre. Egyik régi törzskocsmámba járok enni, festőnövendékek és kőművesek az asztaltársaim, kékzubbonyos segédek a szomszéd építkezésről. Elnézem, milyen szépen illik színekben is a vörösboros pohár a mézporos, hófehér kezükhöz! Kiterül elém mindennapos ebédjük: disznópástétom, bárányborda, borjúfej, kétféle sajt s félliter vörösbor fejenként. Ebéd után még elüldögélnek egy kicsit, törött fogpiszkálóval a szájukban. Nincs köztük sztachanovista, se munkahajcsár, nem kell túlteljesítést felajánlaniuk sem Auriol elnök születésnapján, sem a miniszterelnökén. Annál kevésbbé, mert évente többször előfordul, hogy nincs miniszterelnöke az országnak. De azért lehet, hogy kommunisták, abban az ártatlan hiszmben, hogy kutya életük van.

*

A franciák szokás szerint elégedetlenek. Azok voltak tavaly is, két év előtt is. S a megelőző tíz-tizenkét alkalommal, amikor itt jártam az utolsó negyedszázadban. De ha a francia dörmög, nem kell mindjárt rémeket látni. Arra kell gondolni, hogy ez az okos nép nem született a lemondásra. Mindent lehet kívánni tőlük, szinte semmiség azt kérni, hogy haljanak meg a szabadságért, csak azzal az eggyel nem szabad előállni, hogy húzzák össze a nadrágszíjat. Azt már nem! Sose lehet elhíttetni velük a diktatúrák együgyű csali meséjét, hogy szebb a veréb, mint a pulyka, jobb az ágyú, mint a vaj.

*

Délután dolgom akadt az avenue Foch közelében, az Etoile-nál. A század elején — maholnap Proust korának hívjuk — ez volt az urinegyed. Aki csak keresztülsétált rajta, bőrén érezhette a pénz bizsergését. Mert a pénz, mint a villamosság, szagtalan és pezsdítő.

Sohol a világon nem olyan mutató a járadékjövedelem, tőzsdevagyon, nemzetközi ipari és politikai bürokrácia, mint az Etoile körül. Csak Párisban tudott választékos urinegyedet építeni a régi mágnesnegyedek mellé, mert csak itt volt kapitalista ízlés a nagy európai stílusok korában, amelyhez később a stílustalan újgazdagok is hozzáilleszkedtek. A forradalom előtti adóbérlőkre gondolok.

A francia udvari művészet utolsó rokoko változata bankárok, fegyverszállítók, adóbérlők szolgálatában állt, Pompadour asszony rokonai, barátai, pártfogoltjai tartották el. Páris a 18. században már többet költött művészekre, mint Versailles, a finánciókének több „udvari” festője volt, mint a királynak. S ez a tőke a forradalom tömegsírján keresztül is rávette a maga ízlésére az újgazdagokat, a múlt századi ipari tőkét. Így épült ki az Etoile körül az urinegyed, az avenue Foch például, amelyen ballagok. Amikor még tudott írni, Aragon remekül lefestette a „Bázeli Harangok”-ban.

Lassan kiszárad az élet ezekből a századeleji díszes csigaházakból. Nincs többé elég önként jelentkező proletár a nagypolgári életforma karbantartásához. Nincs annyi tőkehaszon, mint ötven év előtt, hogy egy pillanatig a jólismert zsargonban beszéljek.

A hiányt egyelőre áthidalja a dollár. Páris forró magja körül egy félig kihült ország terül el, néptelen utakkal, pislogó kisvárosokkal, üres mezőkkel és szövetséges táborokkal.

*

Öregasszonyok a földalattiban. Akármilyen kemény az arcuk, mégis látszik, hogy valaha rég volt egy felejthetetlen éjszakájuk a kettős francia ágyban. Mindegyik kapott kisebb-nagyobb elégtételt az élettől. Ott van kitörülhetetlenül a félszázad előtti csók nyoma a keserű arcukon.

Most jövök rá, mi hiányzik az angol öregasszonyok ártatlan, kedves arcáról. Ők is sikoltottak egyszer, de nem úgy, ahogy kellett volna. Azt kiáltották, hogy „ne nyúljon hozzám!” s nem azt, hogy „ölelj jobban, csókolj halálra!”

Jó így üldögélni öregasszonyok mellett, akikről tudom, hogy nem adósuk a férfinem.

*

A karácsonyi „vásár”, magyarul: a mutatványos vándorkaraván idén a Montmartre-on táborozott. A place Blanchetól a place Pigalleig ropogtak a fegyverek az agyagpipákra, egy matróz hét mesterdobással leütötte a hét főbűn jelképeit (a paráznaságot láthatólag sokkal kisebb buzgalommal, mint a másik hat bábut), egy vöröshaju kamasz-íjjász egymásután ötször talált nyílával a feketébe s vajjon mit ígért a százesztendő jósno összevont függöny mögött a kerekcs bódéjában? aranyhajú milliomos-lányt, vagy halfarkú szeretőt, aki gyöngédebb a földi szeretőknél, vagy főtitkári állást az Egyesült Nemzeteknél, vagy egyszerűen csendes, álomtalan éjszakákat öszülő századunkban? Miniszteri tárcát nem ígért, annyi bizonyos, mert a bársonyszékben nincsen sok öröm, se errefelé, se túl a Vasfüggönyön. Fölállt a csillagjós is, távcsövét a holdra igazítván. Mind között ő dolgozik a legnagyobb kockázattal ebben a felhős évszakban. De a legkisebb üzemműköltéssel is. A hold nem ad be számlát se neki, se a szajnaparti szerelmeseknek.

De ugyanakkor Páris más helyeken is tolongott. A város többszáz templomában. Vastag fűrtökben csüngtek még a kapuk körül is, mint a kiszabadult raj, mielőtt a méhész a kosarába emeli. Három templomban voltam: Molière temetkezőhelyén, a Vásárcsarnok melletti Saint Eustacheban, ahol a „Fakereszt” nevű világhírű gyerekkar, a pápa egyik kedvenc kórusa énekelt, a Notre-Dameban, Páris főtemplomában, ahol a francia költészet és szobrászat örökös legnagyobb ihletőjének, Szűz Máriának hódolt lány anyasága évfordulóján ez a szerelmeskedő művésznép s a diáknegyed mélyén, a félreeső Saint Severinben, ahol egy bűnbánó költő-óriás: Villon árnyéka kísért még ma is az imádkozók között. Félezer esztendő előtt idejárt könyörögni s a Haláltánc képein tűnődni, amiket a „csontház” falaira festettek a szomszéd temetőkertben.

Mise után Páris visszafordult a földi örömhöz (utóvégre az oltárnál is nagy öröme emlékezett), betért izzadó, boltozatos pincékbe, ahol együtt fújják az énekesekkel a régi balladákat, katonanótákat, bretagnei matrózdalokat, existencialista odúba (Sartre nélkül, néger dobossal), a Békához címzett kocsmába (kalapra ügyelni!) vagy a Fürge Nyúlba, ahol Ronsard és Lorca versek csúsznak a dalocskák közé, a Verlaine pincébe, vagy a Piros Rózsába, ahol hócipőben s kötött ujjasban táncolnak a szegény párisi lányok a daliás fekete diákokkal, s hajnaltájt a Disznólábhöz címzett kocsmába, szemközt a Vásárcsarnokkal, egy tányér hagymalevesre. A csarnok körül már sürgött a *másnap* nép: hordárok, kofák, korai vásárlók; a szőröslábú lovak bóbiskolva beálltak a helyükre, friss esőillat szabadult fel a zöldegből, mintha a föld megbolygatott szelleme röppenne ki a rakásból s egy rakodómunkás, aki előljárt a karácsonyi virtuskodásban, véres kötéssel a fején a Disznóláb ablakainak támasztva embermagasságig tornyozta a csigákat, osztrigákat és rákokat a forgácskosarakba.

Hogy szerette volna Krúdy ezt az éjszakát! Jobban illett volna a daliás korhelyhez, mint a magamfajta csendes nézdelődőhöz- Bekötött szemmel ül trónján a sors, nekem számlálatlanul megadta Páris éjszakáit s neki kegyesen megadta, kiosztotta a — Nagymező utcát. Igaz, hogy Ady Endrét is mellé adta cimborának!

*

DECEMBER 25.

Atlanti tanácsülés a Szajnapart márványterrasszán, a Trocaderoiban, európai tanácsülés a határmenti Strassbourban, hagyományos kormányválság a Parlamentben, tragikus lelki válság a francia kommunista pártban, gonosz tüzek Marokkóban, Tuniszban, gennyedő nyílt seb Indokinában, hogyan él Páris a sok európai terv, tengerentúli gond, hazai és távoli lázrohamok közt? Egyre inkább Csonka Európa fővárosaként. Azt hiszem, önkéntelenül cselekszik így, rugalmas latin életöszönből. A két világháború közt kozmopolita és imperialista volt: befogadta négy világrész művésztelhetségeit, de bosszúálló és öncsaló nemzeti politikát üzött. Ma inkább csak a természete francia, nem a politikája. Páris az atlanti szövetség európai székhelye s az európai védelmi rendszer nyugati főhadiszállása. Egyik szerepe se fér bele a szűkebb nemzeti küldetésbe.

Franciaország vagy tagja lesz az európai államszövetségnek vagy kötéltre fogja Moszkva. S az unióban Páris még megtarthatja régi királynői rangját Európa városai közt; Moszkva kötelén azonban Prága sorsára jutna. Nem kell magyarázni ezt a franciáknak, seholye apadt le úgy a kommunista és társutasok száma, mint ebben a forradalmár hagyományú országban. De nem a szavazóké. Ehhez azonban tudni kell, hogy a francia választó csökönyösen konzervatív s országos választásokon még akkor is a megszokott pártra szavaz, ha egyébként szakított vele.

Igaz, Prága! A kommunista pártajtó krokodil könnyekkel Párist megszállott városként emlegeti, Prágát ellenben szabad ország szabad fővárosának nevezi. Az olvasó önkéntelenül Orwell szörnyű regénykarikaturájára: „1984”-re gondol, az ütemes üvöltözésre s a kifordított hivatalos jelszavakra: „A háború: béke, a béke: háború, a fehér: fekete, a fekete: fehér.”

Páris „fogoly” város, Prága ellenben — „szabad”!

*

Ezen a télen három nagy kiállítás tanuskodik Párisban Nyugateurópa közös szellemi hagyományáról. Van Beuningen, a legnagyobb élő magángyűjtő elküldte műkincseit a hollandi Vierhoutenből, három nagy festőiskola: az olasz, flamand és

holland művészet kistükrét; a Charpentier galéria szentkép-kiállítása fölidézi a régi keresztény művészet nemzetfölötti és hitbéli egységét; a harmadik kiállítás — a flamand arcképfestészet — anyaga pedig arról a területről származik: a flamand-burgundi fejedelemségből, amely Itália határától a Rajna torkolatig először alakult ki miniatűr kis *európai országgá* a középkor alkonyán. Ma, amikor minduntalan ajkunkra és tollunkra kerül Európa, az európai egység és unió, sokkal vonzóbb és jelentősebb ez a régi, szerény burgundi példaadás — első iskolánk Európából —, mint az öntelt nemzeti szuverenitások korában.

Mert a franciák s a nyugati népek most már tudják, hogy új politikai hitvallásukért a múlthoz kell visszafordulni, az egy és oszthatatlan keresztény Európához. Ennek az egy és oszthatatlan keresztény Európának az imádságos arcú lakói láthatók a flamand arcképkiallításán.

*

Auriol elnök karácsonyi kosarában volt egy kormányválság is. Hányadik 1870 óta, a századik, kétszázadik? Ki győzné számlálni a hivatásos történészekén kívül! A harmadik köztársaság „jobb hijján” született 1870-ben, a negyedik koravéneen jött világra 1944-ben. Lehet, hogy belőle is olyan szívós gyengélkedő lesz, mint elődjéből.

Pár héttel a lemondás előtt megkérdeztek egy képviselőt a kormány sorsáról. Februárig kitart, felelte a honatya, csak a jövő februárban bukhatjuk meg.

Miért éppen akkor?

Mert akkor lesz egy éve hivatalban. Az egyéves jubileumán.

Hogy az ember nem is gondolt erre a világpolitikai indokra!

*

Megszállásuk alatt a németek összeszedték a párisi, utcákról a bronz emlékműveket és beolvasztották. Egyik gyatrább volt a másikonál.

Csak három szobornak kegyelmeztek meg otromba tapintattal: szent Johannának, Sie war ja doch ein tapferer Soldat, Danton szobrának, er war ja immerhin ein Heerführer és Ney marsallnak, er hat sich ja so schneidig benommen! A mérnökök és orvosok (túlnyomóan Ferencz József kabátban) s az írók (túlnyomóan parókában) átváltoztak hadianyaggá.

Mikor a háború után először kerültem vissza Párisba, úgy álltak az utcán a gazdátlan talpazatok, mint egy-egy vértanu emlékjele. Nem volt elég tusz a hóhérok kezén, a halottakat is legyilkolták még egyszer! De az idő közben valahogy beforrasztotta sebeiket; az egyszerű, nemes kő a nagy holtak nevével átvette az eltűnt bronz képmás szerepét: olyanok, mint a görög síremlékek. Vándor, állj meg a kőnél az Orvoskar mögött! Broca állt rajta kiöntve, a tetembonctan tanára. Nem tudod elképzelni, milyen rosszul volt szabva a szalonkabátja!

*

„Szent Mihály útja”, a Latin negyedben. Diákkorom idején sokkal több volt rajta a francia könyv és sokkal kevesebb az amerikai hanglemez. Nem megrovasképpen mondom. Ez az utca az ifjúságé s a fiatalság szuverénéül választja ki a maga ártatlan mérgeit.

*

Versaillesban.

A kastély fedele helyenként siralmas állapotban van (most gyűjtenek a kijavítására), a salétrom félig megevett néhány melléképületet, lyukas a tetejük, nem csoda, hiszen annakidején roham munkával készült a roppant kastély, két világ csodája, mindent a szemnek, semmit a kényelemnek! kiáltással.

Versailles stílusa a múlté, de az építető gondolat, ami mögötte sötétlik: modern. XIV. Lajos, a „Napkirály” kettőt akart. Azt, hogy egész Európa rettegve bámulja a franciákat s az ő felséges személyében hódoljon a rettegett népek. S hogy lássák, mire képes a király, roham munkával felhúzatta a több ezer ablakos palotát. Versailles a nemzeti jelképpé fokozott személyi kultusz emlékműve.

A királynak rögeszméje volt a szimmetria (minden katonás ember szereti); szobáról szobára, teremről teremre szembenéznek az ablakok, télen, nyáron hűz s a nagyobb termeket még az ő idejében se lehetet becsületesen kifűteni. A palotában dült a pompa s a nátha. Ő föl se vette a huzatot, olyan érzéketlen volt hidegre, melegre, mint egy orosz baka.

Mindent tudunk a homlokzatról, az Udvarról, a versaillesi karavánzállásról, ahol ezerszámra tolongott a lefegyverzett főnemesség. Minden kémlőnyílásra tapadt egy kíváncsi szem, minden függöny mögött ólálkodott egy pletykálgató kém. De mi történt messzebb, pár kilométernyire az Udvartól? Mi, akiknek a sors diktatúrákat adott örök utitársul, jobb szeretünk a lenyűgöző homlokzat mögé nézni. Miről hallgatnak az emlékiratok?

Arról például, hogy a kálvinistákat deportálták. Ha „tettenértek” egy istentiszteletet, a pap s a gyülekezet tekintélyes tagjai gályára kerültek, török hadifoglyok mellé. Az egyik lelkipásztor tizenkét évet raboskodott, mielőtt feljegyezte emlékiratait. Egy másik, szerencsésebb prédikátoré úgy hangzik, mint egy menekülés története a Vaszfüggönyön át.

S a krónikák — egy kivétellel — azokról a parasztokról se szólnak, akik fáradt arccal, de hívogatón, tessenekelve néznek le Louis Le Nain korabeli képeiről, mintha meg akarnák osztani vacsorájukat a nézővel. Emlékszem, annakidején sehogyse tudtam elringatni Illyés Gyulát e festmények előtt. Az egyik paraszasszonyban — 1640 körüli a kép — az édesanyjára ismert.

*

Versailles megszedítette a fejedelmeket és kiskirályokat a Rajnavidéktől Oroszorszáig. Jó kétszáz esztendőn keresztül nem tudtak ellentállni a nagyzóló példának; porosz szikesen, bajor havasokban, a Fertő partján, Nápoly pusztá határában, a Neva mocsarai körül roham munkával, jobbágy robottal, tűzijátékok fényében felnőttek a barbár és fél-barbár versaillesi kastélyok, néha nagyobbak az eredetnél.

Caserta a legfurcsább kísértet köztük, a délolasz Campagnában. Olyan üres belül, mint egy kivájt tők. A szövetséges hadak Róma felé nyomulva egy darabig hadiszállásnak használták a második világháborúban. Pár év múlva én is megfordultam Casertában; a rengeteg palota addigra megint visszakopaszodott. De végig a folyosókon kanyargó, friss fekete csíkokra bukkantam. Mintha olaj csepegett volna végig a padlón. Az is, valóban, mondta az őr, olajfolt. Fárasztotta a katonákat a végtelen folyosó, beemeltek az erkélyajtón egy pár jeepet s azokon közlekedtek.

*

Az út Versaillesból Párisba autón félóra. Gyalogvontatásban óráig eltart. Már pedig a forradalmi nép így húzta be XVI. Lajos királyt és családját, amikor a „péket, péknét és pékinast” kiszabadítván versaillesi aranykalitkájukból kéretlenül visszahurcolták Párisba, kedvelt alattvalóik közé. Nyomasztó út lehetet, a hintó körül a kedélyes fölszabadítók. Legtöbbjük azt hitte még, hogy az Isten kegyelméből való királyt átfaragják népkirálynak, de szívük mélyén öntudatlanul gerjedezett már a rituális királyölés ősi, borzalmas mámora.

Azóta is reng a világ; az a forradalom tart most is, ki tudja, hányadik változatban, amely 1789-ben elkezdődött. Európában Lenin aknáztta ki utoljára a jakobinus eszméket, ma már elérték a Sárga tengert s a kínai néptörvényszékek pontosan úgy működnek, mint a forradalmi vésztörvényszékek a párisi szekciókban. Másfél század óta rázza a világot a véricvő eszme, egyre több áldozatba és szenvedésbe kerül, Calaisztól Kínáig mindnyájan az örökösei vagyunk, nem lehet kitagadni az emberiség történetéből.

Az angolok büszkéek, hogy a forradalom kelet felé Kínáig hatolt ugyan, de nyugat felé sose tudott átkelni a pár kilométeres Csatornán. Nem tudom, igazuk van-e? Kimaradtak-e egy keserves nagy tapasztalatból, amely a mai embert igazán mai emberré teszi s szörnyű tévelygéseken és borzalmakon át talán elvezet egy új világhoz, amelyet az Isten is akar. Byron és Shelley mindhalálig sajnálta, hogy a forradalom nem jutott át a Csatornán, tehát ők keltek át érte: elmentek önkéntes száműzetésbe, hogy legalább az utóhullámaival találkozzanak a kontinensen.

*

Párisban a mulattatásnak olyan a rangja, igénye, mint a nagy művészetnek. Éjfélkor, egy kis pincében, kabaréban, négy füstös fal közt a képtárak, színházak, irodalmi lapok légkörében és színvonalán marad a néző. Nem kell hozzá irodalmi műveltség, de — jobb, ha van. A franciák úgy mulatnak egymás közt, hogy utána otthon még mindig rá lehet lapozni egy nagy költő verseire. S szégyen volna, ha egy kabaré kis színpada és ruhái nem tetszenének a festőknek és szabász királyoknak, Matisseknak, Dufynek, vagy Balmainnek.

A rue de Grenelle-i új kabaréban — Caveau de la Fontaine des Quatre Saisons a neve — láttam egy elképesztő bábjátékot élő szereplőkkel s egy szenvedélyes szerelmi kettőst „Marsa és Georges” közt, amelyben Marsa, a nő egy nyakprém volt és

Georges, a férfi egy szürke cilinder. Óraszámra kergették egymást az ötletek, mert Párisban ma is olyan könnyörtelen a szellemesség szabad versenye, mint Amerikában az üzleti vállalkozás.

De igazi mulatságom a szomszéd asztaltársaság volt. Régi dolog, hogy művész a művész legjobb közönsége. Korda Sándor, a filmkirály, Laurence Olivier és felesége, Vivien Leigh ült a szomszéd asztalnál; a nagy Shakespeare színész úgy mulatott névtelen művésztársain, úgy kapott minden ötletükön, mint egy gyerek, aki először ül a bűvös rivalda előtt. A jó művész, mint a jó pap, holtig tanul.

Az angol társaság író-barátjuk; Graham Greene darabjának a bemutatójára rándult át Párisba. A drámát — Hatalom és Dicsőség címen — eredeti regényalakjában a magyarok is ismerik, egy elzúllott mexikói papról szól, aki az üldözésben felmagasztosul a szentekig; Babits a legjobb modern katolikus regénynek tartotta. A „katolikus” bemutatót három hatalmas katolikus siker előzte meg ezen a télen Párisban; egyik a boldogult Bernanos történelmi drámája a vértanú karmelitákról, a másik Hochmeister darabja a régi jezsuita államról Paraguayban, a harmadik Mauriac megkoszorúzása a Nobel-díjjal. Mindebből még nem következik, hogy Páris utolsó lélekig megtért. Tavalý Sartre istentagadó darabjának tapsoltak ugyanabban a színházban, ahol most Bernanost játsszák.* Páris katolikus város, szent Bernát lelke nem halt ki köveiből, lakóiból. De Abélard városa is. Helyesebb, egyszerűen szabad városnak nevezni: a hité és szabad kritikáé egyszerre.

Mauriac igen nagy író. Mégis okosabb lett volna a Nobel díjat ezúttal Koestlernek, Silonenak, vagy Milosznak, a menekült lengyel írónak, valamelyik baloldali antibolsevistának adni. Vagy túl sok bátorságot tételezek föl a svéd Akadémiáról? Utóvégre a szovjet rémuralom ellen folyó élet-halál küzdelemben a volt kommunisták és rokonszenvezők Moszkva legtapasztaltabb ellenfelei. Bőrükön tapasztalták ki a pestist.

DECEMBER 26.

A hollandi Van Beuningen gyűjtemény a „Petit Palais”-ban. Majdnem csupa jó kép, kitűnő állapotban, néhány parádés darab különösen a korai németalföldi korból s a világ egyik legszebb képe: Van Eyck oltártöredéke a sírlátogató három Máriáról.

Minden igazi nagy irodalomnak és művészetnek már a kezdete nagy: egy király bevonulásával kezdődik. A görög költészet kútfeje Homéros, az angolé Chaucer, az oroszé Puskin, a bizánci művészet kezdete a ravennai mozaikparadicsom, a Hagia Sophia mérnöki csodája, az olasz festészeté Giotto s a flamandé a Van Eyck testvérpár. Ha Dantenak hozzá mérve törpe volt a folytatása az olasz irodalomban, annak a jele, hogy az olaszok az elvont szó helyett az érzékletes mintázást választották kifejezésül. Csonka görögök voltak. Giotto nem ártott meg nekik, mint kezdet, pedig volt akkora legény a mesterségében, mint Dante; maga Dante mondja.

Ha meggondolom, hogy ez a hollandi gyűjtő egy életem át Van Eyck és Brueghel társaságában ebédel s naponta Rubens köszönti a lépcsőházban! Ritkán lehet rosszkedve.

*

A két háború közt új szokást honosítottak meg Louvreban. Bizonyos estéken kivilágították a földszinti szoborgyűjteményeket. Talpraesett gondolat volt, mert az erős vetített fény az ókori osztályokon valamelyest pótolta a mediterrán napfényt. Mesterséges világitással visszahelyezték az emlékeket a szürke párisi ég alól naposabb szülőföldjükre.

Ezúttal az antik középkleti gyűjtemény kivilágítását fogtam el, a szumér, babiloni, hittita, óperzsa és asszír anyagét. Jóformán minden, amit az ásó visszaszerzett e sivatagos területen — Eurázia széles földhídján — két múzeumba került: a párisiba és londoniba. De a párisi gazdagabb.

Mezopotámia, azaz: „Kétvízköz” a híd közepén fekszik s az emberi műveltség egyik bölcsője. A görögök világjárás közben sokat tanultak a népeiktől és technikai tudásban még az ő szobrászaik se tudtak túltenni az itteni mestereken, pontosabban szólva: az idevaló udvari művészekén, mert a szobrászat az egymásra torlódó középkleti birodalmakban kizárólag az isten-király felmagasztalására szolgált. Isten-király mindig az volt, aki harckocsikkal és íjjászaival birodalmat rakott a görög homokra. Megfélemlítéssel uralkodtak, más módszer eszükbe se jutott. Ez derül ki a szolgálatukra rendelt művészetből.

A nagy közmunkákat, palotaépítést, erdőírtást, csatornázást természetesen hadifoglyok végezték. A munkások zöme: kényszermunkás, a hajcsárok többágú korbácsot forgatnak a kezükben, igavonó barmok helyett emberek húzzák helyükre az óriási bálványokat, szakállas, szárnyas szörnyeket, akiknek sokkal magasabb volt a rangjuk, mint az emberé. Ezrével hullottak el a hadifoglyok, amíg egy félig-ember, félig-állat bálványkép felkerült a királyi palotára. Az ember voít a szörnyekért, mint ahogy ma az ember van a gépekért.

* Graham Greene: La Puissance et la Gloire; Georges Bernanos: Dialogues des Carmelites; Hochmeister: Sur la Terre comme au Ciel; Jean-Paul Sartre: Le Diable et le Bon Dieu.

Sztálin felségterületén érzi magát az ember e háromezer esztendő emlékei között. Mert az orosz bolsevizmus nem egy lépés előre az emberi együttélésben, hanem gigászi lépés hátra Ninivébe, Babilonba, a babiloni fogság korába. Ha Sztálin istenkirálysága olyan őszintén hivatkozna, mint a mezopotámiai zsarnokok s olyan remek szobrászai volnának Szovjetországnak is, hasonló falborításokat mintázhatnának a Volga és Duna csatorna születéséről, vagy Észak-sibéria iparosításáról!

Jólesik kimenni a friss levegőre. A művészet sohasem magábanvaló; köti az emberi állapot. S az antik középkori művészet olyan borzalmas állapotokat tükröz — egyébként lenyűgöző fenséggel és félelmes mintázó tudással —, ami kísértetiesen emlékeztet a mai világra a Vasfüggöny mögött, Sztálin rabszolgatartó királyságára. Légy áldott Zeus, légy áldott Pallas Athéné, légy áldott Apollon, aki népedet csak kézügyességre tanítottad, de megkímélte a rabszolgák népeket gazdától, az örökös hadifogoly sorstól. A mezopotámiai udvari szobrászat Hellásban átalakult népművészetté, a szó magasztos értelmében. Emberségesebb istenek és kisebb földi hatalmak kellettek az átváltozáshoz.

*

A Piros Rózsa kabaré a diáknegyedben van. Néger a gazdája, néger a muzsikuskok, szereplők s a vendégek egy része. Egy mulatt énekesnő néhány népdalt énekelt a nyugatindiai Antillákról s afrikai néger egy kis aratási szertartást játszottak el. Arról szólt, hogy miképpen üzi ki a csodadoktor a gabonából a rossz szellemeket. A dzsungelben is van búzaszentelés.

A francia-néger folklóre nem olyan szomorú, mint az amerikai. Igaz ugyan, hogy a nyugatindiai feketéket is napi tizenhat órán keresztül dolgoztatták a katolikus ültetvényesek, akárcsak az amerikai protestánsok a déli államok rabszolgáit, de az Antillákon sokkal hamarabb felszabadultak, mint Amerikában, sőt Toussaint-Louverture személyében még egy kokárdás fekete Dantonjuk is támadt. Amellett a katolikusoknak és franciáknak sohasem volt faji előítéletük; Dumas, a regényíró például egyenesen büszkélkedett néger nagyapjával. (Protestáns angolszászok közt kínosan titkolta volna.) Azt hiszem, ez a magyarázata, hogy a francia néger népdal derűsebb, mint a szívtettő „spirituálé”. Jobb lelkiállapotban született. Az amerikai gyapotszedő feketéknek a múlt század derekáig a túlvilági kárpótlás volt az egyetlen öröme az életben. Odaát a másvilágon persze mindenki néger volt; fehér ember be sem tehetett a lábát a rabok mennyországába.

Elragadó este volt. A néger alapjában véve szelíd, költői fajta; ők a színészek olaszai. Rangot szeretnék adni e hasonlaltal, vonzódásomat akarnám kifejezni, hiszen változatos, hosszú vándortapasztalatból tudom, hogy a fehérek közt az olasz a legemberségesebb nép. Azt hiszem, a következő századok még nagy elégtételt tartogatnak a feketék számára. S az olaszok, számára is persze.*

DECEMBER 27.

Flamand arcképiállítás az „Orangerie”-ben, festészetük három nagy századából. Fejedelem és polgárság, trón és töke Burgundia flamand felében szövetkezett először a főnemesség és városállamok feje fölött. A várurak országos hatalma épp úgy megtört addigra, mint a kézműves céhek, bér munkások és lázadó parasztok ereje; a fejedelmeknek nem volt több vetélytársuk az urak közt, s a vállalkozó kereskedőket nem fenyegette többé népvihar a mélyből. Szélcsend volt fenn is, lenn is, a magasban s a mélyben, a megszelídült várakban s a megszelídített takácsnegyedekben. Ekkor láttak neki a fejedelmek a nemzeti királyságok megszervezésének. Mások pénzéből: a nagypolgárok kölcsöneiből s az ő segítségükkel. Burgundia járt elől a példával; az ottani fejedelmektől tanult a francia és angol király s a magyar is: Mátyás.

De trón és töke burgundi érdekszövetségét a házias, kicsi Európában még keresztény buzgóság hatotta át: a kincsház ajtaja átnyílt az imaházba. Micsoda földhöztapadt, könyörtelen materialisták e korakapitalistákhoz képest a hollandi kalmárok, Frans Hals modelljei kétszáz esztendő múlva! Abban a kétszáz esztendőben kihalt az angyalos ég s óceánokkal nagyobbodott a földi versenypálya: Európa vízfürdőjén át lassan átúszott a középkorból a modern időkbe.

A flamand portréfestők még olyan áhítattal nézték embertársaikat: a modellt, mintha ima közben lepték volna meg; duzzadó erszénnyel az oldalán a rendelő angyalénekre figyel, mintha nemcsak név szerint, hanem vér szerint is rokona lenne védszentjének. Az élet, amely átpirul arcán: a jó Isten kölcsöne, számot kell adni róla, akárcsak a bérbevett adókról. A festő igazat festett, mikor a kincstartót oltáradományozónak ábrázolta.

*

* Amióta följegyeztem e sorokat, az amerikai népzene egyik értője meggyőzőn vitatta, hogy politikailag igazam van, de zeneileg nincs: a négerre a puritán vallás szomorúsága hatott, az üldözött *fehér ember* hajdani könyörgését énekelték tovább! Utah mormonjai nem láttak négerreket s szent dalaik egy része mégis olyan szívtettő, mint a fekete gyapotszedőké. Vagyis az Afrikából származó rab négerreket mindkét területen az uralkodó nép vallását vették át hangulatukba: az Antillák lakói a pompakedvelő, derűs katolicizmust, az amerikai négerreket a puritanizmust, amelyben — hívebben az ő sorsukhoz — évszázadokig tovább sajgott a vallásüldözés emléke.

Párisban jutott el hozzám Brueghel összes rajza, Tolnay Károly kiadásában. A Róma-járó északi vándorművészeknek — s Brueghel is az — két hatalmas élményük volt a reneszánszban: egyik a „klasszikus ország”, másik az — Alpok, Egyszerre vesztették el mindkettőt a 19. században; Itáliát elvette Páris, a modern művészet székhelye, az Alpokat elvették a vasúti alagutak. Brueghel, Dürer, Elsheimer öszvérháton kelt át Olaszországba s meg-megállapodván a csúcsok tetején alaposan szemügyre vette a titánok csataterét, azt az emberfölötti, kozmikus tájat, ami vonatablakból vagy éppenséggel repülőgépről már csak a kis Európa kopott, görbe gerince.

*

A szomszéd kocsmasztaltól átszól egy férfi tört magyarsággal:

— Maguk magyarok?

S a mosolya előre barátsággal nyugtázza az igenlő választ. Francia hadifogoly volt Magyarországon. Úgy járt fel a Balaton mellől Budapestre, mint akármelyik nyaraló.

Hírünk a világban? Kevés ember tett érte annyi jót, legalább is Franciaországban, mint a hajdani lellei plébános.

*

Ellesett párbeszéd ugyanabban a kocsmában:

A gazda: Tiens, tiens, rég láttam! Min dolgozik most?

A vendég (őszintén): Semmin.

A gazda: No, no, csak semmi szerénység! Mit írt mostanában?

A vendég: Mondom, hogy semmit.

A gazda: Ej, dehogynem! A Mithridate-ot? Athaliet? Don Juant? A szerelem és Véletlen Játékait? Fantasiot? (Két évszázadot idéz a Comédie Française színlapjáról.)

A vendég (titokzatosan): Úgy emlékszem, egyiket sem én írtam. A Tartuffe-ön dolgozom, ha éppen tudni akarja.

Még az ugratásuk is irodalom.

*

Ha két angol kifogy a szóból, meglegedetten maga elé néz. A franciák elkezdnek színházról beszélni.

DECEMBER 28.

A Louvre képei közt. Tavalyelőtt, három esztendő olaszországi táborozás után felborzolt szőrrel, idegenkedve néztem ifjúkori szerelmeimet, a korai északiakat. Túlságosan misztikusak, túl „lélekfestők” voltak. Ma ismét olyan beszédesek, mint negyedszázad előtt: a felhős angol ég, az elmosódott szigeti tájak s a lélek borongó puritán hangulata visszaszoktatott szemlélődő művészetükhöz.

De azért most is a velenceiek s a „velencés” Rubens szerezték az igazi örömet. Egész életemben ennek az életörömnek a kapujában topogtam, tehetetlenül harcolva kedvrontó puritán örökségem s kéjteljes önkínzásaim ellen.

*

Molière két darabja a Comédieben: Don Juan és Scapin Csínyjei. „Scapin”, az öregedő komédiás utolsó bukfence volt; pezsgő fiatalkori rögtönzéseit próbálta visszaidézni ezzel a siftergő játékkal a halál árnyékában. A Don Jaanban azonban nem vette tréfára a tréfát: egyik legjobb mestervágása.

Kezdjük azzal, hogy Molière szívesen kiszolgálta XIV. Lajos szándékait. Politikai fegyvertársak voltak, azért védte meg a király hatalmas ellenfelekkel, sokszor az egyházzal szemben is, holott egyébként buzgó, sőt türelmetlen katolikus volt. De a főnemesség ellen jól tudta használni a színész-író kíméletlen tollát. Király és színésze a marxisták szerint az adott történelmi pillanatban a haladást képviselte mindenfajta középkori feudális maradvánnyal szemben. Mert a marxisták szemében az új társadalmi forma magasabbrendű összefoglalást jelent, mint elődje, újabb fokot a marxi beteljesülés felé. Molière korában az abszolút királyság volt az új társadalmi forma, a hűbéres rendiség pedig a régi; hegeli-marxi értelemben tehát Lajos király és

Molière a jövőző munkásai, a „haladás” képviselői s a következő forradalom öntudatlan magvetői voltak: a király az állami központosítással, az író gyilkos kritikáival. La Rochefoucauld gróf és Saint Simon herceg ellenben — két korabeli remekíró — a kerékkötő maradiság megtestesítői, a társadalmi haladás ellenfelei.

XIV. Lajos persze nem így gondolta. Ő arra gondolt, hogy a Napba lehetett nézni ugyan, de a perzsa királyokra és Nagy Sándorra nem, olyan fényes volt az ábrázatuk. Az ő világraszóló tetteiket akarta utánozni és nem osztozott senkivel a dicsőségben, főleg nem a nagyurakkal. Polgárfiak voltak a miniszterei, kezes emberek, akiket ő emelt föl a semmiből s egy polgáríróval szövetezett a színpadon. Mint a festészet, az irodalom is tömjénezett a királynak, körülvette hízelgő allegóriákkal.

A szövetség azonban önkéntes volt. Teljesen az írótól vagy festőtől függött, hogy kiszolgálja-e a királykultuszt vagy másfelé fordul. Rigaud és Le Brun ecsetje felültette a felhőkre XIV. Lajost, átváltoztatta olimposzi istenséggé, de Louis Le Nain egész életében parasztokat festett s Poussin háborítatlan önkéntes számkivetésben élt, szinte vallásos tisztelői közt. Racine és Molière teletűzte darbjait hódoló célzásokkal, de La Fontaine leheveredett egy fa alá és hátat fordított a dicső hadjáratoknak. Mérsékelt európai abszolutizmus volt és nem barbár keleti. S micsoda stílus volt a hízelgésben is!

Molière a Don Juanban az ősi legendát az élő versaillesi képhez alakította s a démonikus elkárhozót megtette ripők, haszontalan főúrnak. Százával láthatott mintákat az udvarban s — a felesége körül. A keresztes lovagok, polgárháborús pártvezérek, tartományi kiskirályok és vadkanvadászok ivadékainak nem maradt semmi dolguk az újfajta, abszolút királyságban, hitvány kis kalandokba, asszonyos cselszövésekbe menekültek az öldöklő unalom elől s hálófülkékben tombolták ki az ősök vadászszenvélyét. Don Juan apja — a régifajta nemes — füstölgő erkölcsi leckét olvas a fia fejére, hogy így meg úgy kötelez a nemesi név, de a néző tudja, hogy Molière szemében a kártékony, fiatal fenevad testesíti meg a főnemességet, nem az apja, lovagkori eszmékkel, fenkölt kriptá-szózattal az ajkán.

A darabot a tizenegyedik előadás után betiltották és kétszáz esztendeig porosodott a színház polcán. Alapos betiltás volt valóban. Molière egyszerre két veszedelmes ellenfélt hívott ki a darabban s fizetnie kellett. Nem érte be a főurakra irányzott dőféssel, több helyen beleszúrt az uralkodó egyházba is. Két sípon játszott egyszerre: Sganarelle, a szolga szájával mindent kitálal az urakról, de a szabadgondolkodó írónak már maga Don Juan a szószólója s a vallás védelmét megvetően az inasra bízta! Ez még koronás pártfogójának is sok volt.

Egyidőben fordítottuk Illyéssel a két darabot; ő Don Jüant, én Scapin Csínyjeit. „Micsoda nyitás, hogy tudta, mivel kell kezdeni!” — kiáltotta derűs ámulattal az első sorok után, amikor felolvastam a fordítást. 1944 volt, Molière segítségével a Dunántúlon öltük az időt abban a szörnyű esztendőben. Illyés azóta hivatalos dicsőségének a foglya, én szabad ember vagyok, de milyen áron! Erre gondoltam, amikor szétnyílt a függöny, nagyon messze a Dunántúltól s attól a tavasztól. S eszembe jutott a szerző is, didergető halállal a tüdejében. S eszembe jutott örökös harca egyenlőtlen, de sokkal hatalmasabb ellenfeleivel, egy kínzó szerelemmel s a testtel, amely minden ízében elpártolni készült a sugárzó elmétől. Tüdő és szív fellázadt a gazdája ellen a Scapin botozási jelenetében; ahol legjobban harsogott a kacagás, ott fuldokolt legjobban a színészíró. Húsz évvel kellett volna visszafiatalodnia s tüdőt cserélnie, hogyneki is jólessék a pokoli móka, ne csak a nézőknek.

*

Két városról tudok Párison kívül, amelynek vérében van a művészet, oktatás és pedanteria nélkül. Firenze az egyik, Salzburg a másik. Egyikben sincsenek esztétikai tanfolyamok.

DECEMBER 29.

A Louvre középkori szobrai. Románstílusú oszlopfők, faragott ívek, önálló figurák, nagyrészt olyan töredékek, amiket egy Lenoir nevű régész élete kockáztatásával mentett ki a forradalmárok kezéből. Mert a jakobinusok nemcsak élő ellenfeleiket pusztították, hanem a keresztény multat is; tatárjárással ér föl a dűlős, amit véghezvittek a székesegyházakban. Azt hitték, ha megszabadulnak a bűnbeesés, földöntúli elkárhozás és üdvözülés „babonás” jelképeitől, megszabadulnak az addigi emberi állapottól is s a szolgálalkú vallásos kor után büntelen új aranykor — testvériség, egyenlőség, szabadság — köszönt a földre. Ezért estek neki puskával, baltával, bottal a kőbefaragott Utolsó Ítéletnek. Nem gonoszságból tették, tele voltak hittel, reménnyel, bátorsággal, lelkesedéssel, jóakarattal s egy világi vallás: az istentelen emberszeretet illúzióival.

De a betegség, a zsarnokság s a halál az intő keresztény jelképek nélkül is megmaradt a földön. Ki bánthatná ma ezeket az ártatlan köfigurákat? Akik jó másfél század előtt kezdet emeltek a szentek s a Világbíró szobraira, még hittek a rögtöni földi parádicsomban, a materialista Sofort-üdvözülésben.

De az ember sorsa nem ilyen egyszerű. S ezt lassan a szovjet jakobinusok is megtanulják Napkeleten.

*

A románkori francia stílus csodálatosan változatos: hol szenvedélyes, hol mértéktartó, hol látnoki és lobogó, hol gögösen higgadt. Attól függött, hogy milyen mintakép került az újjászülető szobrászat, az első nagy kőfaragók kezeügyébe: római kőkoporsó vagy bizánci pergamentfestmény, antik szobor, vagy szíriai elefántcsontfaragás? Valahogy ilyenképpen kezdődne újra a Vasfüggöny mögötti művészet is, ha — (Isten irgalmazzon!) — több százados elzárás után az egyik szobrásznak Maillol, a másíknak Rodin, egy harmadíknak Henry Moore munkája jutna a szemé elé.

*

Napoleon Párist meg akarta tenni Európa fővárosának és Franciaországot a világ urának; kisebbik becsvágya — a szellemi — láthatólag jobban sikerült, mint a nagyobbik, a politikai.

*

Kicsi bár a Saint Germain des Près templom mögött; a vendégek kilenczized része húszesztendő. Egy francia fiatalember régi karácsonyi dalokat énekel (s közben, stílusosan, öt pohár tejet kortyol kí éjfélig) s egy fekete énekes fclclget rá dalokkal a néger lélek „keresztény középkorából”. Milyen közel van lélek a lélekhez: a Jászol képe egy románstíliú oszlopőő, egy félezeréves francia ének s a kétszáz esztendő angol-néger dal az ültetvényekről! Hány esztendő vagy fiacskám? — fagatják a templom bölcsei a gyereket, tizenkettő, feleli Jézus, csak tizenkettő! S a dallamban szívettépően benne volt a túl korai okosság, a mindent látó gyerek szomorúsága is.

*

Éjjel egy félelmes, vadidegen vízzel találkozzom a hídnál. Ki ez a garázda betörő? Olyan, mint egy parttalan keleti folyam. Rohamosan árad a Szajna, elvesztette francia mértéktartását, Páris szívében átváltozott Dunává, Visztulává.

Jólesik elnézni egy darabig a sötétben. Ilyen hatalmas víz, igazi királyfolyam ömlött le valamikor az ablakom alatt. Csak a vizet néztem, ha kinéztem rajta. Szemközt, a hegytetőn egy borzalmas tatár-orosz baka állt ércbeöntve. Fogságom jelképe volt a szép, szabad víz felett.

DECEMBER 30.

Száz vallásos kép a Charpentier-galéria karácsonyi kiállításán. Jórészt ismeretlen, középkori táblaképek, köztük a francia gótika egyik eldugott remekműve, az „Utolsó Ítélet” Beauneból. Először mozdították ki ezt a csodálatos képet az Isten háta mögöl. Úgy világít a színe a Világbíró körül, hogy kedvem volna eloltani a reflektorokat; gyertyafénynél látszana igazán, milyen túlvilági fényforrásba képzelte bele Krisztust egy igazi hívő. S ezt a látomást meg is tudta festeni, el tudta választani a lélek belső képeit a külső világ képeitől. Egy darab deszka kellett hozzá s néhány szín, tojásfehérjében feloldva. Uram Isten, add vissza ezt a házias, kicsi, de teljes Európát! — gondoltam egy pillanatig, oktan honvággyal.

Mert nem adhatja vissza. Lehetetlenné tettük a csodát, kiontottunk az Űrbe, túlszárnyaltuk a hang sebességét s maholnap túljárunk a föld vonzási körén, kevés nekünk a földgömb s közben egymásután döl össze kisebbik és nagyobbik hazánk: a szülőföld és Európa. Ha igaz, hogy Isten gondolatában már megtörtént az emberiség története s a költők mítoszai csak sejtő példabeszédek erről a jövőnd történetről, elősejtelmei annak, ami Isten gondolatában már lejátszódott a keserű vagy boldogító befejezésig, akkor Ádám, Madách Ádámja valahol az utolsó jelenetknél tart, a tiltott határ közelében ... vagy át is szállt rajta?...

*

Hatodnapja nincs kormány Franciaországnak. Ma délután a köztársasági elnök szállása előtt mentem el, az Elysée palotánál, a kapu két szárnya kítárva, a négyszögletű udvar végében báli pompával ragyogtak az előcsarnok csillárai, az üvegfal mögött egy inas lesegítette a kabátot egy érkező közéleti nagyságról. Egy hivatásos parlamenti játékosról. Olyan már a kormányválság Franciaországban, mint egy szertartásos népszokás, összenőtt a nemzet életével, mint a fagyöngy a fával. Kiteszik közszemlére.

Már angol szemmel — görbe szemmel — kezdem nézni ezt a nyilvános alkudozást a tucatnyi jelölt s a két tucatnyi párt és párttöredék között. Semmit se dugnak a díszletek mögé, nem képmutatók, az igaz, de már nem is szemérmesek. Túl a

Csatornán egészen másképp csinálják. Trónok dőlhetnek össze, özönvíz zúdulhat az angol birodalomra anélkül, hogy megrezdülne a Downing Street 10 számú ház embermagasságú ajtaja. Még az őrszemet se kettőznék meg előtte.

A franciák a mult században elpazarolták meg-megifjuló forradalmi hevüket; szemlátomást átalakulnak a legmaradibb nemzetté. Parlamenti rendszerük rosszabb, mint az első világháború előtt, a negyedik köztársaság se nem jobb, se nem rosszabb a harmadiknál és semmiesetre se újabb. Mindez nem volt baj, amíg a nemzetek „vízhatlanul” éltek egymás mellett, százszorszént felségjogaikkal körülárkolván s tökéletes anarchiában egymás közt. De ma már nincs így. A párisi parlament mellé talán születik egy másik, európai parlament Strasbourgban, s a nemzeti honpolgárságot megtetézi az európai honpolgárság. Maguk a franciák találták ki a Nagy Szorongás pillanatában: a koreai támadás s a berlini légi híd idején hat európai nemzet érdekházasságát, amely a közös munka hatása alatt s a keleti veszély árnyékában egyszer még átalakulhat szerelmi házassággá. De parlamenti rendszerük minduntalan megghiúsítja, hogy kitartsanak bátor gondolataik mellett. Jönnek-mennek a kormányok, napról-napra cigányalkut kötnek a pártokkal s a pártok tagjai minduntalan odakacsintanak a választókra. Mikor egy francia miniszterelnök Európa sorsáról beszél a képviselőknek, két mondat közt az ingadozó-hajladozó szavazatokat számlálja a padokban s a padosorokban a képviselők a kerületi pékre, kefégyárosra, trafikosra és juhtenyésztőre gondolnak. Egy óra múlva következik a szavazás, mit szerezhethet nekik a szavazatával? Hogyan boldogul jobban a kérvényükkel: ha a kormány mellé áll, vagy ha ellene fordul? Kormánybuktatással vagy kormány mentéssel tudja elintézni a kijárást a minisztériumban? S az ügy sürgős, mert a hét végén leutazik a kerületébe. Így tűnődik a félezer hónapja, mielőtt fölemelné kezét az arénában.

Mindez valahogy megjárta 1914-ig. Csakhogy azóta két világháború meglazította az ország határait; a nemzet, *hajdan* Európa első nemzete nekiroskadt a többi megroskadt nemzetnek s a miniszter beszéde Európáról már nemcsak a francia képviselőkre tartozik a jobb- és baloldali padokban, hanem a bonni Alsóházra, a belga szocialistákra, az amerikai elnökre, Titora s az olasz katolikus néppártra is. Ezért baj, hogy a képviselő közben kizárólag a kerületi látogatásra gondol. S nemcsak gondol rá, hanem aszerint is szavaz. A negyedik köztársaságban mindig elég két tucat ember, hogy a parlament kufárpiacon leszúrja azt a forradalmi szellemet, amely a maradi törvényhozásból áthúzódott a külpolitikába. Megszoktam a szigeten s jó példának tartom, hogy amikor egy angol képviselő akár Délafrikáról, akár a durhami iskolaügyről beszél, akár a prágai perről, akár a húsadagról, Angliára gondol és nem a kerületére. S ezt a magatartást éppen a választói kívánják meg tőle.

Vajjon meddig tud a nemzet többsége, régi haraggal és félelemmel a szívében az európai valóság ellen élni? Meddig tudják elhitetni magukkal, hogy az Egyesült Európa csak német-amerikai cselszövés, amelynek a „hazaáruló” franciák közt is akad szószólójuk, alig pár évvel a túsok kivégzése s a vadállati faluirtások után? Nem akarnak hallani európai hadseregről, nehogy a francia sereg (valamikor a világ első katonasága) az unió ürügyén a német hadsereg szíjára kerüljön. S közben, hogy fest a félelmetes valóság a feltehető rémek mellett? Indoknában lassan elvérzik a francia altiszti és tiszt keret, amelyet maguk és Európa védelmére tartogatnának, a nyugatnémetek ellenben ölvetett kézzel, tehetetlenül nézik a keletnémetek felszerelését orosz géppisztolyokkal. Meddig? Sem Amerika, se Németország nem fog ítéletnapig várni a francia jóváhagyásra.

Lehet, hogy aki fél a némettől, jó hazafi. De Franciaországra most nem a Rajnánál, hanem az Elbánál leskelődik a halál.

*

Alma, Malakof, Sébastopol ... az oroszverő krimi háború emlékeztetői utcatáblákon, és földalatti állomásnevekben. Elég volna negyvennyolc órai kommunista uralom, hogy eltűnjenek. Moszkva francia cselédei a világért se túrnék egy hajdani orosz cár megalázását a párisi utcanevekben. S nyilván a külső körutakat is átkeresztelnék Napoleon marsalljairól Sztálin marsalljaira. Elég volna negyvennyolc óra, hogy — mint a magyar paraszt a Dunánál — a francia paraszt is a Volgánál érezze magát a Szajna-parton.

DECEMBER 31.

Minden helyén van; kettőnk közül a város változik lassabban:

*Páris kétezer éves,
Nálam fiatalabb,
Arca, két keze véres,
De hamva megmaradt...*

Ez volt első érzésem, mikor viszontláttam a második világháború után, amely százával törölte el a földről a városokat. Az élet csak a Szent Mihály útról tiltja ki az embert harminc éves kora után, a diákok országútjáról. Minden egyéb a mienk marad, többrendbeli pokoljárás után is. Még mindig olyan finom s hála Istennek még mindig úgy ízlik a rue Racine sarkán a gyümölcstorta — (vaníliakrém alul, ananász vagy sárgabarack fölött) — mint 1925-ben, amikor Szabó Dezső bevitt a

cukrászdába, diákköri nyalakodásaira emlékezve! Egy századeleji cukrászdát adott tovább nekem s én ma továbbadhatnám a fiamnak... Még mindig sejtelmesebb a vers felvágatlan kötetekben az Odeon színház nyitott árkádjai alatt, végig a könyvárusok polcain, mint felvágva az asztalukon, még mindig szebbek a virágmetszetek és városképek könyvesládára szegezve a Szajnapart szelében, mint keretben a meszelt szobafalon. (Hány könyvben és metszetben csalódtam, amelyet hazamentettem a jeges szélből!) Igen, minden a helyén van.

S még sincsen. Páris nekem elnéptelenedett; úgy érzem magamat, mint egy pogány, aki visszatér a kihalt istenek szigetére. Nem állítottak oltárt idegen isteneknek, csak a régiek tűntek el. A szív talán így még jobban didereg, mint ellenséges új istenek közt. Nem játszik többé gyermekhangján Ludmilla Pitoieff s nem sístereg már Jouvet ajkán Molière, nem tanít többé Alain a Pantheon mögött, nem ül a bagolyszemű Giraudoux a Külügyminisztériumban, francia könyveket osztogatva öt világrésznek, nem fut maga Gide ajtót nyitni minden csöngetésre a rue Vaneauban s nem ül többé az oroszlánfejű Larguier a Deux-Magots kávéházban, a szélfogónál.

Mindig elszorul a szívem, ha elmegyek Larguier háza előtt a Szent Benedekről elnevezett görbe, öreg utcában. 1947-ben láttam utoljára, azon a párisi telelésünkön, amelyről Illyés Gyula elragadó kis jelentést írt a „Franciaországi Változások”-ban. Alig lehetett elférni a lakásban a sok régiségtől, amelyeket a szenvedélyes aprógyűjtő egy félszázad alatt összeszedett a környéken. Megakadt a szemem egy arcképen; Couture festette, Manet tanára. Így került szó Manetra.

— Öt nagy francia festő volt a múlt században — vágott Larguier a várható magasztalás elé —: Ingres, Delacroix, Corot, Degas és Cézanne.

— S Manet? — kérdeztem elámulva.

— Manet egy párisi úr volt, aki mindenáron a becsületrendre pályázott — mondta elutasítón.

Azóta rájöttem az ellenséges érzés nyitjára. A balparti ember utasította vissza a jobbpartit, az írástudó a világfit, az aszkéta örök diák az élnitudo boulevardier-t. Páris húsz kerületből, húsz faluból áll s egyik se adná a maga fatornyát. Szállóige lett Márai mondásából: „Budán lakni világnézet”. Hát még a Szajna két partján! Minden kerületnek, mind a húsz falunak megvan az őslakója, szerelmese s a balparti ember egészen másfajta, mint a jobbparti. Volt a háború előtt egy attasé a budapesti francia követségen, aki egyszer bevallotta nekem, hogy diákkorában csak a balparti hídfőig kísérte haza jobbpartit menyasszonyát.

— A másik part a kufároké — mondta megvetően.

Ott van a tőzsde.

*

Fölébredtem az éj közepén. Szortyogott a kis petróleumkályha; egy rézkarikás székláb csillámlott bágyadó fényében. Egy autó lövellt végig az utcán. Lépéseket hallottam; Párisban éjjel sem marad abba a léptek kopogása.

Egy emberrel álmodtam, akit valamikor szerettem s ma nem sokra becsülök. Sétáltunk a folyóparton, nem tudom, a Duna volt-e, vagy a Szajna, vagy a Temze, nem érdekelt álomban. Arról beszéltünk, hogy egyikünk se tudja, miért jött a földre.

Együgyű beszéd volt, tudom. De az álom félelmesre nagyítva adja tovább az együgyű gondolatokat a hirtelen visszatérő tudatnak. Éreztem, hogy didergető, igazi mélység tátong a lapos kérdés alatt.

Könyökömre támaszkodva hallgattam a kályha csendes fuldoklását. Mennyit tanultam ebben a városban s máshol is szerte a világon s még most se tudom abbahagyni! Minek? Elmulasztott műveimre gondoltam, amelyek talán lelki kenyeret adhattak volna az embereknek. Csak ilyen érdemes írni, máskülönben hagyd békén a tollat. Háromszor megtört életemre gondoltam, Halottaimra gondoltam, akiket nem szerettem idejében. Az élőkre, akiket nem szeretek eléggé, S az otthoniakra, akiket elhagyott a világ.

Egy nyughatatlan ember mozgott nagyon messze, az emlék távcsövében. Sok-sok letűnt pillanatban láttam magamat, ezer és egy helyen Kolozsvártól Londonig s az időben is, visszafelé évezredekig; azt hiszem, hosszabb keresgélés nélkül eltalálnék Bethlen Gáborhoz a fehérvári fejedelmi házban, Shakespearehez a Globe színházban, a Szent Apostolok bizánci templomába, Cicerohoz a Palatinuson s talán még a regés Minotaurushoz is a krétai labirintusban. Láttam virágkerekű kocsikorszót egy elsüllyedt monarchiában, a Zeppelint Berlin fölött s túlszállni a hangot egy angol repülőtéren; láttam Ferencz József nevével hadba indulni a halálos nótájú bakákat, géppuska sebeket München házain, félkarral megtérni önkénteseket a spanyol polgárháborúból s bombatölcsért az ágyam helyén, amely meleg volt a testemtől; láttam fáklyafényben egy nürnbergi boszorkányszombatot kifent rohamkésekkel, halálra készülni a lengyeleket Varsóban s dögkeselyüként hullott lovakra szállni polgártársaimat; láttam jelmezben egy flamand várost, skót dudásokat az edinburghi várpiaccon s alföldi bakákkal táncolni a kalotaszegi lányokat a fiatornyos templomok alatt; láttam Adyt felravatalozva, Anatole France temetését a Szajnaparton, Kosztolányit a koporsóban és Arany János nemzetőri sapkáját a szalontai Csonka Toronyban; láttam Bartókot a zongorájánál, Babitsot a mikrofon előtt és Ferenczy Bénit mintázni; láttam szentföldjáró királyokat sírkőlapjukra faragva Franciaország mélyén, Szent Lászlót egy délolasz falu oltárán s Miksa császárt félszáz ércszobor közt: legendás családfájával az innsbrucki

dómban; láttam porosodni a lőcsei oltárokat, vérbefagyva a reimsi székesegyházat s poraiból megéledni a római San Lorenzot; láttam a halandókat áldozni egy görög romtemplom falán, szentté avatásokat a Szent Péterben és Kálvin támlásszékét a genfi fellegráiban... hová sietett örökké az a szarvasszívú ember? mit akart olyan lázasan, mért nyelt mindent olyan telhetetlenül az őt érke, mi volt a célja, miért, miért, miért jött a világra? Évtizedek égtek el egy kis hamuért, szakadatlan feszültségben, Örökös készülődéssel a homályban. Talán, ha lábammal a vízben elnéztem volna az úszó levelek forgását, többet tudnék az értelméről.

„Kegyed mindenáron művelt hulla akar lenni” — ugratott öreg barátom, néhai drága K. L. Lehet-e, lehet-e, hogy csak ezért születtem a földre? Közelebb az ötvenhez, mint a negyvenhez még mindig olyan kétség és *alapvető tudatlanság* gyötör, amitől egy hívó lélek régesrégén megszabadult volna. Megváltatlan vagyok, mint a széndarab, amely félig eléve a rostélyból a padlóra hull.

Megint végigszárgulodott egy autó az utcán. Hanyattfeküdtem s elkezdtem számlálni az órákat, mint annyiszor már a kegyelem nélküli virradat előtt.

~ ~ ~ ~ ~

Katolikus Szemle

1974.

XXVI. évfolyam 2/3. szám

CS. SZABÓ, László :

Nehéz szerelem

Olaszország az ezerkilencszázhetvenes években¹

Kiváló politikai írók és történészek elemző szenvedéllyel időről időre keresztmetszetet készítenek az élő Franciaországról. Kevés nép tud ellenállni e szellemi kihívásnak a csillogó gallokkal szemben. Ha torzít is olykor egyik végleten a mord előítélet, másikon a hódoló bámulat, általában helyes a szemmérték s az ezerkilencszázhuszas évek óta megszakítás nélkül tudjuk André Siegfried, Friedrich Sieburg, Herbert Lüthy, Denis Brogan, John Ardagh és mások könyveiből, hogy miképp működött vulkánrobbanások nélkül, lassú, de mélyreható rétegcsuszamlásokkal egy nagy nemzet alkotmányos élete, politikája, gazdálkodása, műveltsége az első világháború szörnyű kivérzése és De Gaulle iróniával átszótt szónoki gyámkodása közt. Mindenkinek helye van a keresztmetszetben, ott van a normandiai cukorrépakertész, filozofáló párizsi filmrendező, lyoni technokrata, lengyel születésű bányász, radikális tanító, domonkos szerzetes, toulousei berepülő pilóta, burgundi szőlősgazda, korzikai szeparatista, a Provanszba átláplántalt algériai telepes s a kommunista párt főtitkára.

Olaszországról ömlengő útirajzot, régészeti csevegést, történelmi regényeket írnak, tíz közül legalább ötöt Lorenzo dei Medici-ről. És szakácskönyveket. Mintha az élők nem lennének felnőttek, az appennini félszigeten nem volna nemzet. Luigi Barzini angolul írt népjellemrajza, *The Italians* (1964) volt az egyetlen kitűnő ábrázoló kísérlet, de a modell felháborodott saját képétől, mert az olaszok röpke szóban, bárpultnál zamatos kéjjel és megrázó mozgásművészettel pocskondiázzák magukat, de betűben nem bírják a bírálatot, éppenséggel idegen nyelven. Angolul jelent meg az a mű is, amely tudtommal elsőnek veszi számba az élő Itáliát, ugyanúgy, ahogy a felnőtt Franciaországot számbavenni szokás. Peter Nichols a szerző, a Times római tudósítója; tizenöt esztendeje él olaszok között². Fantasztikus anyagot rakott boglyába, valószínűleg azzal a helyén való sejtéssel, hogy könyve aránylag hamar elavul. Vérbeli riporter jobban hozzá van edzve ehhez a csüggesztő gondolathoz, mint más író. Dokumentum értéke megmarad azután is, összehasonlító mércének, annyira pontos, átvilágító és féltő, amit mond.

Nincs ország Európában, amely hasonló forradalmon esik át. Görcsös vajudással most taszítja ki helyéről a századokig alig változó, megszokott országot utódja, a hajszolt és hajszoló jóléti technokratáké. Aggasztó látvány, mert az

¹ Peter Nichols: *Italia, Italia*. London, Macmillan, 1973, 346 l.

² Denis Mack Smith könyve: *Italy a modern History* (1861-1969), 1969 elsőrendű munka, de csak a politikai történettel foglalkozik.

Egyesült Itália nagyon fiatal, csupán százegynéhány éves, még nem tapadt össze szilárd nemzetté, legföljebb aranszájú honatyák önlegető ajkán, tehát az óriási rétegcsumlásokat sem fogják fel bevált intézmények gátfalai, mint más, érettebb nemzetekben. Nichols két modernizált mitológiai hasonlatot vetít az átváltozó országra, Orpheusznek nevezi a végén, Kentaurnak az elején. Orpheusz nem nézhet vissza igéző múltjára, mert elvesztene a Jövendőt, amint keservesen fölfelé vergődik a délre száguldó tavaszi vizek ellenében, neki az Alpok hágóinak, el a Földközi-tengertől, szemközt a lenyűgöző atlanti civilizációval, hogy komputerizált mammutvállalatokban utolérje vagy megközelítse életszintjét. Majd megszakad, úgy igyekszik bejutni a nyugateurópai klubtagok közé. Nichols nyitó hasonlatát, a Kentaurt már megfejtí a színes borítólap montázs: egymásra fényképezve a Rialto híd s egy olajvezeték, Fiat munkások s egy római konfliktus. Ló vagy ember a mesebeli lény? Felemás, akárcsak a felemás ország, Kalábriában még középkori, Milánóban futurologusok álma, ernitt változatlanul felséges, amott már feldúlt és fertőzött, nyakló nélkül fejlődő második Japán. Lázás becsvágya észak felé csábítja, de visszahúzza délre az emberséges, időtlen, bár kimerült mediterrán életmód és hagyomány. Tíz év előtt még tiszta sor volt, mi a teendő: meg kell szabadulni attól a történelmi holtsúlytól, ami gyönyör a turistáknak, de nekik csak teher. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján már bizonytalan a cél, tétovázó a becsvágy. Szétömlő kültelkeken a munkás (első nemzedék), kutató intézetekben a szociológus rádöbrent a változás kegyetlen árára. Okos-e erőnek erejével utolérni amerikai formájában a mát, ha Itáliában is elidegenedés, tömegneurózis, emberrablás, bombamerénylet, infláció és tehetetlen menekvés vágya a következménye? Menekülés onnan, ahová minden nép fia vágyott azelőtt!

Bár az ősi köztudat világszerte kőműves népnek tekintette az olaszt és özönlött érintetlen ódon városaiba a zarándokhad, a közelmúltig nagyrészt parasztszág volt, az volt még akkor is, amikor megismertem a mocsárlecsapoló és győztes gabonacsatákat vívó fasizmus alatt, felesbélőké északon, kiuzsorázott vándor napszámosoké délen. Ma Megalopoliszokat hurkolnak egymáshoz az autósutrádák, eltűnik — legalább is északon — a tájból az ember, lenn az úton guruló kis cellák milliói, fenn magasfeszültségű vezetékek, lenn és fenn között kocsmalugasok helyén villám megálló tankolni, feketézni, vizelni. Újkeletű a változás; Stuart Hood, a romagnai és toszkán partizánok közé rejtőző, szökött angol hadifogoly 1943-ban még atavisztikusan megszentelt életformában osztozott menedéknyújtó hegyi paraszttal, mintha maga is egy oltárkép természetű háttérben munkálkodnék, de egy negyedszázad múlva semmit sem talált a helyén a visszalátogató, ahogy *Pebbles from my skull* című könyvében állítja. Ami baljóslatú jelek szerint menthetetlenül elveszett valamikor a hatvanas évek végén, az a munka *con amore*. Senki nem tudott olyan szerelemmel dolgozni, mint egy romeltakarító olasz 1946-ban. Én láttam és beléjük szerettem. Hazatérve a romos Budapestre, romokat felejtetni szerkesztettem egy könyvet Olaszországról, amely a koraközépkori Róma-járóktól Hofmannsthalig magához edesgette a didergő, zúzmarás északi embert. Márvány és babér a címe. Nem tudtam, hogy utolsó könyvem a hazában.

A sors iróniája, hogy Olaszország azóta egységes, amióta államhatárait fellazítva az Európai Közösség vagy — hívebben a szerény valósághoz — Közös Piac tagja. De nem úgy, ahogyan a Risorgimento szónokai hatástalan, fennkölt retorikával hajdan maguk elé festették egy andalító ritmusú, provinciális országban. Másként fest a való. Tíz millió gyökértelen felvándorló munkás hontalanná oldja szétmálló környezetükben a befogadó északiakat, még a proletárokat is, elidegenítés által válik egységessé a nemzet. 1930-ban csak a rendőr volt északon a Dél s rövid szolgálati idejére a besorozott baka. Ma Turin lezüllött, előkelő városmagva és Milánó beláthatatlan gyárkörnyéke a Dél. S a földművesekből átvedlett felvándorló munkások behurcolták elszigetelt pestisüket, a Mafia szellemét is. Visszaút nincs, elhagyott szűkebb hazájukba, primitív őseikébe, a bér munkás Orpheusz (sok millió) nem nézhet vissza a síkság géptermeiből a Mezzogiorno járhatatlan hegyeire. De egy idő óta vészjeleket küld haza, fiatal rokonoknak, köszönjük, ha ez a gazdasági csoda, akkor ne gyertek utánunk pangó szülőföldről zsúfolt áramfejlesztőkbe. Csak hát a kereset, szerencsés kivételtől eltekintve, amilyen Apulia partvidéke, félannyi odalenn, mint a lombardiai ködben s a nők mosógépet akarnak a jeges kút, meg a köves patak helyett. Így aztán tovább tart az elvándorlás, akárhogy próbálkozik Róma a koldusabb országrész talpraállításával. A parlament fő kártyakeverői nagyobb részt déliek, kegyosztás, juttatás közben fiúi hűséggel ama táj felé hajlik a kezük, de hiába, nehéz megtörni a közigazdaság vas törvényeit.

Nem újkeletű ez a gond. Hol kezdődik Itáliában Afrika? Egy arcátlan toszkán szerint Rómában. Ami csak tréfa persze. De Massimo d'Azeglio, szavojai államférfi és író, Cavour elődje a miniszterelnöki székekben már az egyesülés előtt hajtogatta, hogy Itália végződjen majd a pápai állam s a nápolyi királyság határán, Gaetánál, a többi: Afrika. Kölcsönös volt az idegenkedő gyanakvás Észak és Dél között; Tomasi di Lampedusa regényének érzékeny pontra tapintó fejezetében a finoman művelt szicíliai mágán szemébe mondja a finoman művelt szavojai köztisztviselőnek, hogy nem kíváncsi megszálló ő, nincs köztük keresnivalója. Magyarul Bach húszár.

Az igazság ma még sötétebb. Olaszország átfogó belső reformja gyászosan lemaradt az inaszkasztó gazdasági mutatvány mögött, « afrikai állapotok » uralkodnak északon is a kíméletlen rendezésre szoruló büntetőjogban, közigazgatásban, közoktatásban, adóztatásban, lakásépítésben, közegészségügyben, táj- és műemlékvédelemben, postaszolgálatban, a lista végtelen. De olasz játékszabályok szerint a reform arra való, hogy bőszen követeljék és sunyin elodázzák. Ha politikailag robbanékony egy bűnügy, évekig vizsgálati fogságban penészedik a gyanúsított. Bombamerénylet és bombamerénylet közt

nagy különbséget tesz a rendőrség a föltehető merénylet pártállása szerint. Nyomortelepek ragadnak luxusnegyedekre, luxusépületekből kilopják az anyagot, Agrigento új bérpalotái úgy omlottak össze, mint a kártyavár. A tanítás lelketlen, elavult, tovább szajkolja és magoltatja az elődök önszédítő, cifra szövegeit. Sürgöny néha három nap alatt ér Nápolyból Rómába, londoni expressz levél heteket utazhat a címzetthez Milánó repülőtéréről a belvárosba. A földkerekség leggazdagabb művészeti kincstára annyit se fordít országosan a kincsek megőrzésére, amennyit egyetlen nagy new-yorki múzeum, egész közgyűjtemények tűnnek el tolvajok kezén, a süllyedő Velence s a veszedelmesen tovább roskadó pisai ferde torony megmentéséről hasztalanul papolnak s írnak, már senki sem veszi komolyan. De komolyan vették-e valaha? Abból, hogy rájönnek az ipari forradalom környezetromboló hatására még nem következik a pusztulásnak kitett áldozat nagyobb féltése. Ha a velencei Szent Márk tér és szemközt a szárazföldön a mestrei finomítók közt kellene választani, tíz olaszból hat-hét elárverezné Velencét, vegyék meg s vigyék széplelkű texasiak. Nyílt titok a nemzetközi sajtóban, hogy a város polgármestere ki nem állhatja az idegen újságírókat, mert állítólag makacsul rágalmazzák, holott csak átláttak romantikus lelkén, tudják, hogy lelki szemei előtt szebb a laguna szélén Rotterdam riválisa, a roppant olajvegyészeti művek, mint a lagunán harangtornyaival és roskadó palotáival a kifakult ékszer, amit érzélgős északiak okvetetlenkedve meg akarnak védeni tartályhajók ellen. Pedig van-e elragadóbb látvány, mint a párában csillamló fémhengerek, hol egy új Canaletto, hadd örökítse meg szigorú geometrikus szépségüket!

Drágán fizetnek az atomizált múltért és százados szolgáért. Fiatal még az Egyesült Itália, kiforratlan nemzet, hiányzik a fékezésre, nekilendítésre, országos rendezésre alkalmas, megbecsült, rugalmas intézmények, mint a nagyok közül Angliában és Franciaországban, a kisebbek közül Hollandiában, Svájcban, Svédországban, Ausztriában. Az ország: kormány nélküli köztársaság, járja az öngúnyoló mondás. Vérükbe ivódott a sorozatos megszállások alatt szolga századok önvédelmi mechanizmusa; a hatóság az örök ellenség. Ebből az érzelmi szögből nézve *mafioso* minden olasz, bárhonnan származik. Amikor 1966-ban az árvíz leírhatatlan pusztítást végzett Firenzében, képessége határáig adakozott tíz- és tízezer megrendült idegen, maguk az olaszok csak nézték, bennfentes mosollyal. Segíteni Firenzén? Hogyan, majd bolondok leszünk, hogy ellopja ős ellenfelünk, a hatóság.

Messze kerülendő — *cave canem!* — minden hivatal, de ha elkerülhetetlen, kötelesség túljárni az eszén. Csakhogy épkézláb adminisztrálás nélkül a kiszolgáltatott egyén mégis valami védelemre szorul a szabad stílusú aki bírja marja ellen. Két fedezékről is gondoskodott olasz néputóda részére az antik Róma: a család s az egyház e kettő, gyakran összefonódva. Hajszálygökereivel a katolicizmus körülhálózta a családot, a felvilágosult északon ugyanúgy, mint a babonás délen, Venetóban, Szavojában éppen úgy, mint Nápolyban, Szicíliában. Öröklött antiklerikalizmus csak a közjük fogott, középső övezetre jellemző, a pápai állam rossz közigazgatási emlékei miatt Romagnára és Umbriára s hagyományos humanista pózból Toszkanára, de azért a családok anyakirálynői ott is pórázon tartják a szájaló férfiakat, csak hadd csaholjanak, amíg ők csiripelve felöltöztetik első áldozásra, mint egy kiskorú misztériumjátékra, a bambinókat. Peter Nichols jó megfigyelése, hogy a síkság közepén politikai vízválasztó a Po, a folyótól dél felé, Szent Péter egykori « patrimonium »-ában vörösekre szavaznak, a folyótól észak felé, hajdani Habsburg birtokon keresztény demokratákra.

De a rohamos urbanizálódás betört ebbe az időtlenül kipróbált s bevehetetlennek tetsző védelmi gyűrűbe is, felszabadítja a fiatalokat család és egyház gyámsága alól, hogy aztán légüres térbe zuhanjanak a kettő közt, ellentétben egy angollal, akit a családi fészektől rituálisan átvész az iskola, az iskolától patinás intézményeken keresztül a nemzet. Legalább is eddig. Ma már, gyengülő akarattal az angol ott sebi, rombolja magát, ahol éri. Mi a múltunk? kérdi a felszabadult fiatal olasz, — irigyelt nagy művekkel viszonylagos szegénység a gazdag Európában, korrupció a mucsai politizálásban és a közhivatalokban, fondorlatos, lankadatlan harc a gyanakvó állampolgár s a halogató hatóság éhbéren tartott, törpe zsarnokai közt; mi a jelenünk? — korrupció az elavult politikában és elmaradt hivatalokban, technokrata rombolás és elembertelenedés a mával versenyző Megalopoliszokban s mardosó kétely magunkban, hogy okos-e lazítani ebben az anarchiában a fojtogatónak tűnő köteléket a családdal? Még mindig kötelező a szépen ívelő, romantikus lendület, a levegőbe rajzolt elegáns arabeszk, de rögtön cinikus legyintés követi, gépiesen. Nem tudják megtéveszteni egymást, csak a szédült turistákat. Válságban van a Kentaur.

Paradox módon mégis Itália az egyetlen ország, ahol harminc év óta megszakítás nélkül hatalmon van egy katolikus néppárt. Belül: örökké fortyogó stagnálás, ádáz testvérharc az egyhangú körforgással cserélődő kormányváltásokban; kívül, a két szárnyon alkalmi szövetekezés hol a jobb, hol a bal oldallal, — csak mesteri manőverezők kezében életképes ez a különös középpárt. Van egy megtartó titka s ez nem az ideológia, mert ahogy mondás szerint a Római Szent Birodalom nem volt se római, se szent, se birodalom, a párt se nem igazán keresztény, se nem igazán demokrata. Más a megtartó titok: az Ókorig visszanyúló kliens rendszer. Helyi kijárókból és folyamodókból áll az egész ország, kicsi, nagy, még nagyobb trafikengedélyek körül forog (a « trafikengedély » lehet állami nagyvállalat elnöksége is) s a helyi kegy, állás és közpénz osztásnak ez a rugalmas középpárt az elismert klíringközpontja. Amely délen még ma is családi uralommal párosulhat. Nápolynak sokáig

Achille Lauro, a rojalista hajózási mágánás parancsolt, újabban a Gava család kezében futnak össze a szálak, hatalmukat az 1973-as kolerabotrány se tudta kikezdeni. Mindez kísértetiesen emlékeztet Anglia kliens rendszerére a tizennyolcadik században, akkori széles latin műveltségük korrupt politikai árnyoldalára. Földesurak zsebében volt tucatjával a szegény és jelentéktelen választókerület, a *rotten borough*, pénz, pálinka, fűtykös bot juttatott be sok képviselőt a választékos hangon vitázó parlamentbe.

Az olasz szocialisták egyszer szétszakadnak, máskor egyesülnek, aztán megint szétválnak haragtartó elvi ellentétek törésvonalán, a kommunisták és társutasaik közt is bőven akadt és akad kiábrándult elszakadó Budapest (1956) és Prága (1968) miatt, de azért is, mert óvatosan elpolgáriásodik a párt s alkotmányos külszínét öltve megjátsza, hogy kormányképes valódi bárány, nem báránybőrbe bújt farkas. Ebből a szemszögből Togliatti, a moszkovita intellektuel tisztább képlet volt, mint a « történelmi kompromisszum »-ot kieszelő Berlinguer. Csak a középpárt rendületlen, nincsenek szakadások és szakadárak a késhegyig menő intrikák és személyes gyűlölködések ellenére sem, mert összetartja a *sottogoverno*, az a suba alatti örökös adás-vétel, amely bénítja a hathatós kormányzást s a reformok kerékkötője, de ugyanakkor megkönnyíti anarchikus életüket, sőt apró csodákkal fűszerezi. Mindenkit érhet lottónyeremény egy államtitkári szentélyben, ahol közbenjár választóiért az *onorevole* képviselő. « Az olaszok nem szomjaznak igazságra », írja Peter Nichols. « Ha valamire, akkor igazságtalanságra szomjaznak, de a maguk javára ». Helyben vagyunk, most már sejthetjük, miért késlekedik, sűrű kormányfogadkozások ellenére a reform. Szétrombolná a *sottogoverno* közvetítő csatornáit. A tehetetlenség tulajdonképpen jól megfontolt politika.

Hozzáedződtek kiskorú közéletükhöz, magánéletüket fanyar realizmussal maguk alakították a gyatrán működő intézmények helyett, öröm volt nézni az ötvenes években, hogy két marokkal, *con amore*, milyen remekül dolgoztak a családjukért. Amíg rájuk is átragadt a nyugateurópai kórság. Versenyben a Közös Piac országaival egy túlfeszített atlanti életszínvonalért, hónapról hónapra nőtt az újfajta fogyasztói társadalom igénye, az igénnyel az embertelen hajsza, a hajszával keserűségük, elpárolgott a szerelem a futószalag mellől, elpárologtatta közös pestisünk, a dühöngő infláció is. 1969 « forró ős »-én véget ért a második világháború utáni aranykor. A nyugalanság más-más formában tört ki az iparosított északon, ott sztrájk hullámokban s az elmaradt délen, ott romboló, eszelős lázadásokban: Battipaglia egy dohánygyár bezárása miatt ugrott torlaszra, Caserta az országos lígabajnokság felháborító pontozása miatt, Reggio Calabria azért, mert a rivális Catanzaroba helyezték a regionális székhelyet. Kihívás és visszavágás groteszk aránytalansága elárulja, hogy ilyenkor csak az utolsó csepp csordult ki a pohárból. Mindig Rómának szólt a hadüzenet, felzaklatott képzeletükben Róma kulisszái mögött szedik rá a szegény, hiszékeny (és szüntelenül kérő) déli klienseket. De amilyen hirtelen fellobban, olyan gyorsan össze is omlik tehetetlen dühkitörésük.

Messzebb ható és fenyegetőbb a sztrájk sorozat északon, mert struktúraváltozás lázmérője. Történt valami, jóval azelőtt, hogy Allah haragja lesújtott, ezúttal Omár szabályja helyett olajárakban a készületlen gyaurok fizetési mérlegére. A Nyugat maholnap magas kamatra mentő hitelként kapja vissza sejkektől azokat a milliárdjait, amelyek eltűnnek a tikkasztó Perzsa-öbölben. Csakhogy az olaszokat már az olajválság előtt készületlenül érte iparfejlődésük is. Sokáig mesésen ment minden, nagystílusú vállalati vezérek, új condottierek megsütötték a tortát, a politikusok aztán fölszelelték. Egyre nagyobb tortát mind nagyobb ezüstkéssel. De a gondtalan gazdasági csoda csak addig tarthatott, amíg olcsó munkabérért nagy haszonnal folyt a termelés s a hasznót visszaszántották az üzemekbe, folytonos bővítésre, a termelékenység fokozására. Amikor a belső expanzió s a német, francia, svájci munkásimport felszívta a krónikus munkanélküliséget, egyszerre megnőtt a szakszervezetek alkudozó ereje, ők diktálták, mi legyen a munkabér. S az értékromboló infláció egyre hisztérikusabb követelésekre ingerli a szervezett munkásságot. Ebben a pánikban a szakszervezet többé nem pusztán érdekvédelmi szövetkezés s a baloldali szavazatok roppant tartálya, már szíjára akarja kötni a tehetetlen parlamentet. Fizetni kell azért, hogy esztelenül túlalajozták (akkor még olcsó üzemenyaggal) a jóléti állam fogaskerekeit. Ahogy az angol munkáspárt, az olasz kommunista párt is féltékeny fegyvertársára, a szakszervezeti szövetségre, egyetértésük kívülállónak szól, a látszatot menti, nem tudható meddig, de az sem ám, hogy esetleg mikor üt vissza jobboldali diktatúra, a totális rendcsinálás jelszavával. Bár jobb szélén a neo-fasiszták, bal szélén a kommunisták bent vannak a képviselőházban, a hatalom megtépzott alkotmányos díszletei mögött esküdt ellenségei az olasz parlamenti demokráciának. Amivel persze nem mondunk sokat majdnem negyven kormányválság után! A rendszer utoljára egy hajdani osztrák állampolgár, De Gasperi alatt működött jól, valószínűleg azért, mert csak akkor léptek át a strukturális változás küszöbén.

Rátört Olaszországra egy másik viruló világnyaival, a terror is; Feltrinelli, a veszedelmes könyvkiadó milliomos rejtélyes halála — meggyilkolása? — idején arra készült, hogy városi gerillát szervez szardíniai szeparatistákból. De robbantáshoz, bombavetéshez, emberrabláshoz más is ért. Itália az utolsó emberöltőben technikailag szédületesen előre ugrott s hová? kinél végződik az olimpiai ugrás? — Fra Diavolonál, modern köntösben. Tölcséres puská helyett golyószórót használ a legendás bandita s nem rengeteg erdő keresztútján, hanem benzingözben Genova, Milánó, Turin utcáin.

Óriási anyagismerettel és ragaszkodó szeretettel írt, nyugtalanító könyv Peter Nichols keresztmetszete Itáliáról az ezerkilencszázhetvenes években. Különösen ragyogó a húsz regionális körzet, merőben elűtő húsz kis ország jellemrajza. Tegyenek akármit az olaszok, nem tudják eljátszani a szeretetet, ha valaki belelátott hevülékeny szívvel párosult fanyar bölcsességükbe. Bár életük hajszoltabb és szürkébb, mint azelőtt, mert atlanti savak vegyülnek mediterrán őselemeibe s a könyv főként erről a változási folyamatról szól, tele van vidító megfigyeléssel is, fel-felidézi múltbeli bájolónkat, a nagy színjátszót. Legmulatságosabb, amit a kötelező szexuális hengegésről mond. Bárban, kocsmában mindig elvárják egymástól és soha nem veszik komolyan a csodakandurok. Legénykedő tudatuk alá söprik a nőuralmat, üres hetvenkedéssel kompenzálnak maguk közt. Peter Nichols szerint háromszor újul meg a nőuralom igazi olasz családokban és századok óta változatlan az elkendőzött játék szereposztása. A nő eleinte uralkodik, mint kíváncsi, szolgálatkész feleség, akit élettársa, a páratlan hímpéldány kényeztetésére tanított be nemcsak anyja, hanem anyósa is. Később uralkodik, mint fiatal anya, a csöpp trónörökös, e kiváltságában még a Szűzanya dicsőségéből is elcsen egy sugaracskát. S amikor ráestelik, ő a család szürke eminenciása, mint nagymama, örökmozgó, száraz kézzel, fekete ruhában hatalom szeretete fölött, amíg tart, megtámadva ugyan, de nem legyőzve az antik római hagyaték, a *famiglia* véd- és dacsövetsége. Munkakerülő strici akad az olaszok közt is, de a férfiak roppant többsége rogyásig dolgozik a csüggeszkedő nőkért. S aztán, csekély vigaszul benéz a bárba, hogy a többi kimerült munkás férfi közt elhengegjen mesés tetteiről az ágyban. Körülhordozza hősi tekintetét az elismerő arcokon; keresztüllátnak rajta, ahogy ő is átlát a többiekben, de nem akad köztük játékrontó.

Egyetlen népnek, még a franciának sincs ösztönösebb szépérzéke, egy sem szerzett alkotásaival megrendítőbb gyönyörűséget hálás idegenek öt érzékének. De egy átlag olasz csak a szép emberi formákért tud igazán lelkesedni. *Che bell'uomo! che bella ragazza!* — kiáltják elragadtatva, gyakran férfi férfiról, nő nőről. De *bel paese* sajtót jelent, nem kebedagasztó szép honi tájat. Sehol nincs könnyebb dolga a mohó telekspekulánsnak és iparfejlesztőnek, mert a köznép elképesztően tompa a természeti szépségek iránt, pusztítását közömbösen nézi. S a fejlett emberi szépségkultusznak is megvan a fonákja, ép léleknel jobban hat rájuk az ép test s nyíltan irtóznak a csúnyáktól, bénáktól, a megvertektől. Egy római taxisofőr szitkozódva addig dudált, amíg nekiszorította a járdának orra előtt a bosszantó forgalmi akadályt, önhajlású tolokocsijában egy rokkant embert. Van egy-két főváros Északeurópában, ahol a rokkant lett volna a közlekedés ura.

Itália, Itália! dacos csatakiáltás volt egyesülésük előtt a múlt században, az áhított győzelem jelszava. Vajon még ma is az? Vagy jajszó a sötétedő, meghasonlott Európában? Az olasz éretlen nemzet, de kultúrája időtlen, szöllött termeltek, méhest tisztogattak, amikor mások még vért ittak koponyából. Bajaiban osztozik a nyugati országokkal, amelyeket túlságosan leutánczolt, talán mégis szerencsésebben átvészeli amazoknál, mert nagyobb a tapasztalata az anarchiában s tudja, ha végképp megszorítják, hogy a szentek törvénye szerint nem szorgalom és siker, hanem emberség által szabadulunk ki öncsinálta poklunkból. S emberség dolgában ki tud rajtuk túltenni? Hol van több arany a sárban? Nehéz szerelem, de szerelmünk azért is!

London, 1974 június.

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection one encounters two articles, both written by László Cs. Szabó, the leading Hungarian writer living in the West. The first one, published in the journal *Horizon* in 1953, is a travel diary covering 8 days of a visit in France at the beginning of the 1950s. The second writing, published in the journal *Catholoc Review* in 1974, is a book review on Peter Nichols': *Italia, Italia*. London, Macmillan, 1973. László Cs. Szabó knew very well both countries; hence his writings are excellent reflections of historical significance.

